

62.2.2. ksh
B10

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

Csak olvasótermi használatra!

B
4175

BABICS ANDRÁS
A PÉCSVIDÉKI
ŐSZÉNBÁNYÁSZAT
TÖRTÉNETE

KÖZOKTATÁSÜGYI KIADÓVÁLLALAT

BABICS ANDRAS:
A PÉCSVIDÉKI KÖSZENBANYASZAT
TÖRTÉNETE

KÉSZÜLT
A DUNANTÚLI TUDOMÁNYOS INTÉZETBEN
PECS

ELŐSZÓ.

Babics Andrásnak a Magyar Történelmi Társulat kiadásában megjelenő munkája a pécsvideki szénbányászat történetét tárja fel.

A kapitalista bánya-gazdálkodás megismerése rendkívül nagy jelentőségű népgazdaságunk vezető káderei és egész dolgozó népünk számára. A kapitalista politikai gazdaságtannak és magának a kapitalista iparosodás történetének tanulmányozása lehetővé teszi, hogy népi demokráciánk építése során hozzáértőbben, eredményesebben harcoljunk a még meglévő kapitalista elemek ellen. Egyben jobban kidomborodik előttiünk a szocialista gazdasági rend törvényszerű fölénye, magasabbrendűsége a kapitalista gazdasági rendszerrel szemben. A bányászat történetének tanulmányozása ugyanakkor a szakmunkást és a műszaki vezetőt nemcsak saját szakmájának elsajátításában támogatja, hanem arra is módot ad, hogy szakmája fejlődéstörténetét megismerje.

A technika fejlődésében megtorpanások váltják egymást a technikát forradalmasító jelenségekkel. Érvényes ez szénbányászatunk fejlődésére is, mint ahogyan a jelen munka tárgyát képező pécsvideki bányászat történetéből látjuk.

Népünk és az egész haladó emberiség, nagy vezérének, Sztálin elvtársnak útmutatását kell idéznem: „A társadalom fejlődésének története mindenekelőtt a termelés fejlődésének története, a századok során egymást felváltó termelési módok története, a termelőerők és az emberek termelési viszonyai fejlődésének története... Magától értetődik, hogy a történelemtudomány legelső feladata a termelés törvényetnek a termelőerők és terme-

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

BABICS ANDRÁS

A PÉCSVIDÉKI
KŐSZÉNBÁNYÁSZAT
TÖRTÉNETE

Csak helyben
használatra

1129/1952

BUDAPEST, 1952

KÖZOKTATÁSI KÖNYVTÁRSÁGI KIADÓVÁLLALAT

A címlapot tervezte
ZOMBORY ÉVA

*A címlapon a Dunagőzhajózási Társaság első pécsvidéki szénbányája,
az András-akna látható. Egykorú (1868.) rajz után.*

Nyomott példányszám 1550

Felelős kiadó: Róna Miklós

— Ez a könyv: MNOSZ 5601-50A és 5602-50A szabványok szerint készült —
Budapesti Szikra Nyomda, V., Honvéd-utca 10. — Felelős vezető: Radnóti Károly.

lési összefüggések fejlődése törvénytnek a társadalom gazdasági fejlődése, törvénytnek tanítása és felderítése”.

Sztálin elvtárs fenti szavai meghatározzák a történettudomány feladatát, mely meghatározás teljes egészében vonatkozik erre az első, valóban nagyszabású magyar bányászattörténeti munkára is. Babics András munkája felölelt — a gazdasági vonatkozásokon kívül — a pécsi szénmedence bányászatnak közel évszázados harcát a jobb munkafeltételekért, emberibb bánásmóddért és jogokért. A mártírság hosszú sora jelzi bányászaink hőst küzdelmét. Meg nem alkuvó harcuk története lendítő erőt kell hogy adjon a kizsákmányolás alól felszabadult szocializmust építő bányászainknak. Legyenek e hősök bányászatuk példaképei a szocializmust építő munkánkban.

Legyen e munka — okulva a múltból, erőt gyűjtve a jövőre — a felemelkedésért folyó küzdelmeink egyik fáklyája. Válsuk valóra Pártunk, Rákosi elvtárs célkitűzését: emeljük szocialista bányászatunkat arra a magas fokra, amit népgazdaságunk tőlünk megkövetel.

AJTAY ZOLTÁN

*a Bánya- és Energiaügyi Minisztérium
Kossuth-díjas főosztályvezetője*

I. A PÉCSVIDÉKI SZÉNMEZŐ FELFEDEZÉSE ÉS AZ ELSŐ VALLALKOZÁSOK 1808-IG (A KERÜLETI KINCSTÁRI BANYAIGAZGATÓSÁG FELALLITÁSAIG)

Az ember ősi tüzelőanyaga a fa. Hozzáképest a kőszén csak rendkívül későn vette használatba. Az iparnak, ércbányászatnak, kohászatnak, földművelésnek, építkezésnek stb. páratlan fejlődésére volt szükség, hogy a velük együttjáró erdőpusztítás katasztrofális következményeit felismerje és a fa pótlánya után nézzon. A kőszéntelepek felfedezése és a kőszén használata tehát közvetlenül az erdőpusztulással kapcsolatos, s egyáltalában nem írható a késedelem egyik vagy másik állam és nép műveltségének rovására. Angliában pl. már a középkorban ismerték és tüzelték a kőszénét,¹ s Magyarországon csak a XVIII. században vannak erre vonatkozólag adataink.

Magyarország legelső szénbányáját 1759-ben nyitották Brennbergben, Sopron közelében.² Az irodalomban legelőször 1714-be említene a kőszénlelőhelyet.³

Joggal feltételezhetjük azonban, hogy a kőszénlelőhely tényleges ismerete — általában — korábbi, mint ahogy a rávonatkozó írásbeliség mutatja. A szén a nép már korábban, mint a természet egyik csodáját figyelte meg. A szénrétegek ugyanis sok helyen a föld felszínére ékelődnek ki, s ezeken a „kibúvásokon“ a pásztorok, csőszök, favágók stb. által rakott

¹ L. Beck, Ludwig: Geschichte des Eisens in technischer und kultur-geschichtlicher Beziehung. Abt. 1—5. Braunschweig, 1884—1903. Vieweg.

² Bán Imre: A brennbergi kőszénbányászat története 1759-től 1792-ig. Bp., 1936. (Pal'as) 8. 1.—Kiny. a Bányászati és Kohászati Lapok 1936. évi 4., 5., 6., 7. számaiból.

³ Csiba István: Dissertatio historico physica de Montibus Hungariae. Tyrnaviae, 1714. Typ. Academ. per Georg Roden. Csiba jezsuita szerzetes a dobsinaí karbonkori és a zsolnavidéki eocén szénkibúvásokról beszél.

tüzekről gyakran meggyulladtak. Az „égő föld“ bámulattal töltötte el a környék lakosságát.⁴

A „kibúvásokra“ lettek figyelmesek a mecseki szénmedencében is. Történeti forrásaink szerint a város határában ma „Lámpás“-nak nevezett völgyet és környékét a XVII—XVIII. században Szennyesnek, Szönyesnek, Szenesnek nevezték.⁵ Az elnevezés kétségtelenül a völgy eróziója és a szőlőművelés révén a felszínre került és ott szétporladt kőszénnel van összefüggésben.

A tudományos irodalomban erről a vidékről először egy föld-rengéstani munkában olvasunk. E szerint Pécsnél a koromtól „Szennyesnek“ nevezett hegy (ma „Feketehegy“) 1738-ban három napon át tüzet dobált ki magából, miközben a várost többször erős földrengés rázta meg. Ezt a jelenséget a környék lakossága más alkalommal is észlelte.⁶

A pécsvidéki szénmedencében ez a jelenség később is megismétlődött, s még a XVIII. század végén is sokan voltak, akik vulkánikus jelenségre gondoltak!⁷

A XVIII. század erősen felvilágosodott és ökonomikus lég-

⁴ Brennbeg (der brennender Berg) — a magyar szó használatában „Tüzes-hegy“ — egyenesen ilyen eset miatt kapta a nevét. L.: Hamberger, Josef: Monografie des Brennbeger Kohlenbergbaues. Oedenburg, 1885. Carl Liffass, 3—4. l.

⁵ „In Monte Szenes“ (O. L. Urbaria et Conscriptiones 1687. Fasc. 56. No. 41.). „Certum quoddam Pratum... in Territorio Civitatis Quinque Ecclesiensis... habitum... locoque, seu valle Senes vocitatum“... (A pécsi káptalan magánlevéltára, 1701. fasc. 74. No. 15.); Vineae in Promontorio seu diverticulo Szenes vocato“... U. o. 1701. fasc. 74. No. 12.); „A mely Rét vagyon a' Szenesi Pusztán lévő völgyben“... (U. o. 1718. fasc. 74. No. 8.); Szönyeüs, Senyes néven későbbi iratokban is (U. o. fasc. 367. No. 30. és 72.).

A Szenes, mint határrész-elnevezés, bizonyára jóval megelőzte e sö adatunk 1687. évi időpontját is.

⁶ „Ad Quinque-Ecclesias saxum a fuligine Szenyes dictum, triduo ignem eructabat quem etiam Civitas valida terrae succisione identidem quateretur: idem saxum crebrius ignem exspirasse, testantur Acco'ae.“ (Joannes Bapt Grossinger: Dissertatio de terrae montibus Regni Hungariae... Jaurini, 1783. Typ. Jos. Streibig. 27—28. l.).

⁷ „A' Pétsi erdők között levő Metsek nevü hegynek Tüzokádóhegygé (Vulkánná) lett változtatását írták mostanság külföldi ujságok is“ — írja a Bécsi Magyar Hírmondó 1798-ban (191. l.). A Bécsi Magyar Merkurius szerint „A' Péts mellett lévő Metsek nevü hegy a' mely valami három hónapig, olyan vastag füstöt bocsátott felfelé hogy a' nap'-világát is meghomályosította, sőt a' mélyből ejje'enként valóságos láng is szemlé'tet't ki-tekerőgőzni, már megszűnt fenyegetni a' körülötte lévő vidéket... Végezetre számos utánna-járás utánn úgy nyilatkozott ki a' dolog, hogy tsak a' Pásztorok' tüzétől vette volt a' tűz maga eredetét, a' mely a' hegy'-gyomrában lévő Kőszénbe belé kapván mind nagyobbá meg nagyobbá lett.“ (1798. febr. 16. 203. l.).

körében azonban a köszén sem lappanghatott tovább a mélyben. Ugy látszik, hogy a század közepe felé már a vidéki közigazgatás intézői is sejtettek némi hasznot benne.

Pécs város tanácsa abból az alkalomból, hogy a várost kivegye a püspök-földesúr kezéből, az 1720-as évektől 1780-ig állandóan hangoztatta a város gazdasági jelentőségét a bécsi udvar előtt. A város a felszabadulása révén a kincstárra hármló haszon csillogtatásával akarta az udvart arra rávenni, hogy „szabad királyi rangra” emelje. 1746-ban vasércet, aranyat tartalmazó fővenyt és „valami kőkormot” küldött fel Bécsbe a kamara bánya- és ásványszakértőinek. Itt már azonban jól ismerhették Pécs „fém- és érclelőhelyeinek” értékét,⁸ mert a legnagyobb sikert az igénytelen „kőkorom” aratta. „A város ebből az ásványból — írta a tanács Bécsbe küldött követe, Lákóczy Mihály ügyvéd — nagy hasznot húzhatna, hogyha nagy ere van a földben és nagyobb területen fekszik.”⁹

Ausztria nagy háborúi — az örökösödési és a hétéves háború — azonban egyidőre visszavetették a békés gazdasági fejlődést. A háborús korszak elmúltával annál sürgősebb feladatnak látták az ország iparának és kereskedelmének fellendítését. Ebben a tevékenységében sarkalta az udvart az iparúzó Szilézia elvesztése is. A bécsi kormány kezdetben nem ellenezte Magyarország iparosítását sem, s így ez az álláspont rövid ideig észrevehető nekibuzdulást váltott ki a magyar gazdasági életben is.¹⁰

Ilyen körülmények között indult meg Magyarország széntelepeinek első, hivatalos számbavétele.

A királynő 1766-ban jutalmat tűzött ki azok számára, akik tőzeget (Turfa, Torf, Torfkohlen) fedeznek fel és jelentenek be. Az 1768. évi rendelet már a köszénre is kiterjeszti a kutatás körét, s az eredetileg 40 arany jutalmat 100 aranyra emeli fel.¹¹

A rendelet nagyobb lelkesedést és kezdeményezést váltott ki a magánosok között, mint a megyei és városi hatóságoknál. A mecseki szénvidékről Kriffka Ferenc Xavér „kiérdemesült” lovaskapitány jelentette elsőnek (1769-ben) a szénelőfordulásokat. Kriffka Ferenc a köszönet ugyancsak a Szenes hegyen „fe-

⁸ Az 1720-as években már járt lent egy „bécsi bányászimester” és megvizsgálta a város határát. (Pécs város levéltára, fasc. 1744. márc. 28.)

⁹ Pécs város levéltára, fasc. 1746. dec. 10.

¹⁰ Mód Aladár: 400 év küzdelem az önálló Magyarorszáért. 6. kiad. Bp., 1951. Szikra 79—84. l. — Eckhart Ferenc: A bécsi udvar gazdasági politikája Magyarországon Mária Terézia korában. Bp., 1922. Budavári Tud. Társ.

¹¹ O. L. (Országos Levéltár): Htt. (Helytartótanács levéltára), Oeconomicum Publicum, 1766—1768. Lad. D. No. 1.

dezte fel". Jelentése alapján¹² a kamara próbaásásokat végeztetett a megjelölt területen. Az ásások a legszebb reményre adtak tápot. A bányászat útjába azonban néhány akadály gördült. Ezek között szerepelt elsősorban a bécsi udvar megváltozott gazdaságpolitikája Magyarországgal szemben, amely végeredményben hazánk gyarmatosítását jelentette az osztrák ipar és kereskedelem javára.¹³ Ez a gazdaságpolitika az 1770-es évektől kezdve egyre erőteljesebb formában érvényesült.

A szénbányászat elmaradásában — természetesen — jelentékenyen közreműködött az ország rendkívüli rossz közlekedési úthálózata s a közséntől való általános idegenkedés is.

A közsén jelentőségével — sajátos módon — még olyan ember, mint Grassalkovics Antal, a magyar udvari kamara elnöke sem volt tisztában. „Javaslom — írta éppen Kriffka beadványára — hogy az effajta tétlen emberek kalandos eszméit ne karoljuk fel. Ezek merész eszmével mindent a kincstár veszélyére kísérleteznek ki és csak privát, de soha kincstári haszon nem származik belőlük.”¹⁴

× Bizonyos haladást jelentett szénelőfordulásaink ismerete terén II. József 1782. évi rendelete, amelyben ő is, mint elődje, felhívta a városi és a megyei törvényhatóságokat a közsén és egyéb éghető ásványi anyagok bejelentésére.¹⁵

Erre a rendeletre indult meg a pécsvidéki közszenmezőkön az első hivatalos szénkutató, természetesen tisztán közigazgatási módon és nem próbaásásokkal. A szénkutató bizottság tagjai a megye részéről Salamon Sándor főszolgabíró, Mészáros Pál pécsváradi járási szolgabíró és Eisenhut György mérnök voltak. A vallomásokból megállapította a bizottság, hogy Pécsvárad közelében, Vasason, bőségesen van szén, ami könnyű szerrel kitermelhető. A pécsváradi kovács már használja is műhelyében.¹⁶ A megye által beküldött jelentés jelzi továbbá, hogy

¹² O. L.: Kamarai lvt., Lymbus. Series II., No. 31.

¹³ L. Mód Aladár i. m. 85—89. l.; Eckhart Ferenc: A bécsi udvar gazdasági politikája Magyarországon Mária Terézia korában. Bp. 1922. Budavári Tudományos Társaság.

¹⁴ „Rogo, non amplectamur otiosorum hujusmodi hominum ambulato-
rias ideas. Tentant illi idea audacia ad periculum aerar'i omnia et nunquam
subversatur emolumentum aerariale, sed privatum.” (O. L.: Kamarai lvt.,
Lymbus. Series II., No. 31.)

¹⁵ „Intuitu Carbonum fossilium, aliorumque bituminosorum naturae
productorum, quae Subin Arte aliqua praeparata in vicem lignorum focalium
opportunissime applicari possunt.” (Baranya megye levéltára, 487/1772.)

¹⁶ „...„Lithanthraces, Seu Carbones Fossiles copiosos, et facile labore
eruibiles, quibus Faber Pécsvarad'ensis effective pro Suo opificio utitur...”
(Baranya megye levéltára, 487/1782. — dat. 1782. szept. 5.; O. L.: Htt.,
Apponyi ref., 1782. fons. 53., pos. 34.).

Somogy község és Pécs város határában is található kőszén,¹⁷ amit a város tanácsa a maga részéről megerősít.¹⁸ Az észak-mecseki szénmezőkről ekkor még sem Tolna, sem Baranya megye „hivatalos közegei” nem tudtak,¹⁹ bár a jelek szerint a kisiparosság már ezen a vidéken is felhasználta a „kibúvásokon” összszekapart kőszénét.

Ebben az időben, nevezetesen éppen az 1782. évben, amikor az imént említett hivatalos kőszénfelderítés végbement, nyílt meg a mecseki szénmedence első, közfogyasztásra dolgozó bányája Vasason. A vállalkozók Decker Fülöp pécsváradi iskolaigazgató és Hasenhendel Simon, ugyancsak pécsváradi lakos, voltak. Bányatelkük a tanulmányi alap pécsváradi uradalmához tartozott, s a rávonatkozó szerződést 1787. július 9-én kötötték meg 6 évre.²⁰

Ezek szerint Magyarország kőszénbányanyitásának időrendjében a vasasi szénbánya a harmadik helyen áll. Megelőzte a már említett brennbergi bánya, és Sanderspiel Károly budai ügyvédnek nógrádverőcei szénbányászata.²¹

Decker és Hasenhendel vasasi szénbányászata az úttörés nehézségeivel küszködött. A szén értékesítése ekkor még olyan nagy feladat volt, amit két ilyen, aránylag kevésbé vállalkozó megoldani nem tudott. Olyan szállítási szerződéseket kötöttek, amelyek igen csekély hasznot biztosítottak számukra, viszont viselték a tengelyen és a hajón való szállítás minden kockázatát.²² A szén felhasználásának megkönnyítésére Pusztafalunál vasércbányászatot kezdtek. Ráadásul még sóbányát is nyitottak²³ — valószínűleg Hosszúhetény környékén! A vakmerő vállalkozások nem váltak be. Decker Fülöp, ki a vállal-

¹⁷ O. L.: Htt., Apponyi ref., 1782. fons. 54., pos. 84.

¹⁸ „Fossiles... Lapidés Lignorum vices ad excitandum, alendumque ignem subeuntes, quibus Magistri fabri Serarici utuntur, in Territorio Civitatis istius omnino reperiuntur.” (O. L.: Htt., Apponyi ref., 1782. fons. 53., pos. 34.).

Hangsúlyoznunk kell, hogy a kőszén általánosan — országos viszonylatban is — a vidéki tűzzel dolgozó kisiparosság használta, s a téglafő és mészégetőkön kívül az első üzletszerű bányászat létét is az iparosok biztosították. (O. L.: Protocolum Consilii Cameralis, 1765. 687—689. l. — V. ö.: Bán Imre: Adatok a magyar kőszénbányászat történetéhez a XVIII. században. Bp., 1934. (Pallas.) Kiny. a Bányászati és Kohászati Lapok 1934. évi 4., 5., 6., 7. számaiból).

¹⁹ O. L.: Htt., Apponyi ref., 1782. fons. 53., pos. 8.

²⁰ O. L.: Htt., Fundi Studiorum, 1787. No. 309. és 1793. fons. 57., pos. 4.

²¹ O. L.: Htt., Oeconom. Publ. 1787. No. 1. — L. Bán Imre: Adatok a magyar kőszénbányászat történetéhez. 10. l.

²² O. L.: Htt., Fundi Studiorum, 1793. fons. 57., pos. 4.

²³ U. o. 1793. fons. 57., pos. 7.

kozások szellemi kezdeményezője volt, miután látta a csődöt, kereket oldott. Hasenhendelt pedig elérverezték. Az uradalom mielőtt még a szerződés lejárt volna, elvette a bányát Hasenhendeltől, aki vállalkozásaiba 6000 forintot ölt bele.²⁴ Hogy milyen szenvedélyesen ragaszkodott Hasenhendel egykori vasasi szénbányájához, mutatja, hogy (a történetek ellenére) 1799-ben ismét bérbe akarja venni.²⁵

A vasasi bánya művelését 1793. júniusában maga az alapítványi uradalom vette kezelésbe és rövidesen sikerült is neki Dunántúl legjobban dolgozó üzemévé fejleszteni. A bánya fejlődésében sokat köszönhet az alapítványi uradalom-komplexum főintézőjének, Grabarics Lázárnak, aki mind az új feltárásoknál, az új tárnák nyitásánál, mind a köszén értékesítésénél jelentős szerepet töltött be. Grabarics lelkesedés nélkül vette számításba a lehetőségeket. A pécsváradvidéki szén- és vasbányászat fellendítése érdekében 1793-ban kidolgozott Grossing-féle tervet nagy hozzáértéssel bírálja és nyesegeti le ennek merész szárnyalásait. Hasenhendel bukását abban látja, hogy Pusztafalunál gyengén produktív vasércet kezdett bányászni, éppen azért nem ajánlja a vasbányászat folytatását. Helyette a szénbányászat és a szénpiac megszervezéséhez fog. Grabarics érdeme, hogy a széntermelés a századforduló felé egyre szebb eredményeket mutat. Míg 1793—1798. között évenként átlag 2000 pozsonyi mérő²⁶ szenet termeltek, addig 1799—1806. között a következő volt az eredmény:²⁷

Év	Pozsonyi mérő
1799/1800	6 124
1800/1801	5 333
1801/1802	14 806
1802/1803	18 942
1803/1804	35 552
1804/1805	34 478
1805/1806	37 631
Összesen:	152 866

pozsonyi mérő.

²⁴ U. o.

²⁵ U. o. 1799. fons 8., pos. 72.

²⁶ Figyelembe véve, hogy a kitermelt szenet nagy palatartalommal adták a fogyasztóknak, a fajsúlyát 1,6-nak vehetjük (a tiszta pécsi szén átlagos fajsúlya 1,3). Egy pozsonyi mérő szén tehát megközelítő pontossággal 1 métermázsa ($0,1 \text{ m}^3 = 1,598 \text{ pozsonyi mérő}$).

²⁷ O. L.: Archivum Palatinae secretum A. — Ducis Josephi. Miscell. Off. 1807. No. III.

Az átlagos évi termelés a 7 esztendő alatt tehát már 21 838 pozsonyi mérőre (kb. ugyanannyi q-ra) emelkedett. X

Az uradalom a Hasenhendeltől átvett szénszállítási szerződéseket újabbakkal gyarapította. A budai patkókovács céh 1500 pozsonyi mérő valódi jó (gute authentische) vasasi kőszent rendelt három (1793—1795.) évi leszállításra, mérőnként, egészen a pesti partokig szállítva, 54 krajcárért.²⁸ Hasonló feltételekkel rendelt 500 mérővel a pesti patkókovács- és lakatoscéh is.

Az uradalmi bányák 1799—1806. között összesen 60.524 pozsonyi mérő szenet szállítottak Budára és Pestre.²⁹ Ennek megfelelő volt az uradalom haszna is vasasi bányászatából. Mig a házi kezelés első évében csak 3 ft tiszta jövedelemtől számolt el, addig az 1800/1801. gazdasági évben már 2533 ft 10 kr az eredmény.³⁰

1792/93-ban		3 ft — kr
1793/94- „		606 „ 21 „
1794/95- „		452 „ 41 „
1795/96- „		1168 „ 22 „
1796/97- „		244 „ 54 „
1797/98- „		137 „ 38 „
1798/99- „		622 „ 22 „
1799/1800-ban		1141 „ 15 „
1800/1801- „		2533 „ 10 „

X A szén szállításáról külön szerződéses kereskedő gondoskodott, aki a mohácsi szénlerakodóból Pesten és Budán kívül Bajára, Péterváradra, Eszékre. Monostorra és Apatinba is szállított hajóival.³¹ A bányától a mohácsi Dunapartig pedig az alapítványi (rendszerint a versendi) uradalom jobbágjai fuvarozták a szenet — robotban, ritkábban szabad fuvardíjjal. X

A kőszén piacának bővülésére előnyösen hatott egy 1796-ban kiadott, s hároméves érvénnyel bíró rendelet, amely a kő-

²⁸ O. L.: Htt., Oeconom. Publ. 1792. No. 25.

²⁹ O. L.: Archivum Palatinale secretum A. — Ducis Josephi. Miscell. Off. 1807. No. III.

³⁰ O. L.: Archivum Palatinale secretum A. — Ducis Josephi, Acta Regul. Adm. Bonorum Pol. Fundationalium, 1802. No. II.

³¹ A szállítási vállalkozó a 1790-es években Jankovich Teofil volt. (O. L.: Htt., Oeconom. Publ. 1792. fons 14., pos. 9.) A XIX. század elején — úgy látszik Teofil leszármazottja — Jankovich Demeter (O. L.: Htt., Fundi Studiorum, 1800. fons 39., pos. 15. és 1803. fons 49., pos. 33., 34.) Jankovich Teofil fuvardíja mérőnként a következő volt: Bajáig 7, Eszékeig, Apatinig és Monostorig 10, Pestre, Budára és Péterváradra 15 krajcár.

szenet mentesítette mindenféle királyi és magánvám alól.³² A rendeletet 1799-ben meghosszabbították.³³

Azokat a mesterembereket, akik régen faszénnel dolgoztak, a múlt század elején már nem kellett meggyőzni a kőszén előnyéről. A manufaktúrák és a mészégetők egyre több kőszénat fogyasztottak. „Molnárok, kovácsok és más mesteremberek” kőszéntüzelésre rendezkedtek be.³⁴ A kőszén hasznáról meggyőzte őket a fa egyre emelkedő ára s ezzel párhuzamban a faszén drágulása. 1803-ban egy öl fa ára Pécsen 4 forint volt, de ugyanekkor Szekszárdon 6, Pakson 9, Ercsiben már 12 forintért lehetett csak megkapni.³⁵ Sürgető és kérő leveleket kap a pécsváradai uradalmi központ. Pl. Kolb Ferenc budai vaskovács (Faber Ferrarius) 1802-ben kéri, hogy mennél gyorsabban küldjék számára a kőszénat, vagy pedig adják neki árendába a bányát.³⁶

A növekedő szén szükségletet — ha ez a mai szemmel nézve bármilyen kicsi volt is — már nem elégíthette ki a néhány vasasi tárna termelése. Ezért a kamara 1803-ban Pécsre küldte Koch Ferenc kincstári bányaigazgatót és szakértőt. Koch feladata az volt, hogy a Pécs és Pécsvárad közötti területet vizsgálja át, s a szénelőfordulásokról tegyen jelentést. Így került a sor a pécsi, a szabolcsi és a somogyi szénmezőkre. Bár ez a kutatás is a „kibúvásokra” szorítkozott, Koch már észrevette, hogy a szénrétegek Pécsről egész Pécsváradig húzódnak, s hogy a vonulat nyugati felében a szén minőségileg még a vasasit is felülmúlja. A pécsi székesegyház szabolcsi birtokán és Pécs határában új szénbányák nyitására alkalmas területeket talált.

A komolyabb széntermelés ezzel a XIX. század első évtizedében Pécs, Szabolcs és Somogy község határában is megkezdődött.³⁷ A magyar udvari kamarának és a Helytartótanácsnak

³² O. L., Htt., Oeconom. Publ. 1796. fons 4., pos. 2. Normale. A rendelet célja kimondottan a szénbányászat felendítése és a szén használatának terjesztése volt. „Ad Culturam Carbonum Bituminosorum, eorumque usum promovendum.”

³³ O. L.: Htt., Oeconom. Publ. 1799. fons. 12., pos. 2. Normale.

³⁴ „wird in dem Gebiete der Stadt, des Domkapitals und des Bischofs von Fünfkirchen durch Müllner, Schmiede dann andern Professionisten auf Steinkohlen gebaut“. (O. L.: Htt., Oeconom. Publ. 1783. fons 6., pos. 2.)

³⁵ O. L.: Htt., Oeconom. Publ. 1803. fons 6., pos. 2.

³⁶ O. L.: Htt., Fundi Studiorum, 1802. fons 68., pos. 16.

³⁷ „Komolyabb” széntermelésről itt azért beszélhetünk, mert a város kovácsai és lakatosai megelőzőleg is használták a Szenes-környéki kőszénat. A város engedélyével 30 dénárért (16 krajcárért) áshattak maguknak egy szekérre való mennyiséget. Az előbbieken említett 1798. évi nagy széntűz

azonban egyenesen kényszeríteni kellett a városi tanácsot és a káptalant, hogy a bányászatot megkezdje, illetőleg a kis egyéni kezdeményezéseket hasznóhajtó vállalkozássá fogja össze.³⁸

A pécsi káptalan a Somogy község határában lévő birtokán ugyan már 1798-ban szénbányát nyitott, de azzal — állítólag — annyi baja volt és anyira haszonnélkülinek mutatkozott, hogy művelését teljesen elhanyagolta. A rossz tapasztalatokra visszatekintve, teljes erejével tiltakozott újabb bányanyitás ellen. Különösen nem gondolt arra, hogy a Székesegyház szabolcsi uradalmi birtokán indítson el új tárnát. Arra hivatkozva, hogy a püspöki szék betöltetlen (sedis vacantia), illetéktelenek tartotta magát ilyen fontos kérdés eldöntésére. A kamara és a helytartótanács szigorú fellépésére végre hajlandónak mutatkozott arra, hogy az előkészületeket megtegye.³⁹ Ez annyiból állt, hogy az első jelentkező bérlőt, aki 25 évre akarta átvenni a szabolcsi bányamezők bányászati jogosítványát, elutasította. Bizalmatlan volt a hosszúlejáratú bérlettel szemben, jöllehet már abban az időben is tudott volt, hogy bérbányát rövidlejáratú szerződéssel sem művelni, sem műveltetni nem lehet. Csak Hebenstreit Pál pécsi polgárnak sikerült néhány évre egyezséget kötni a káptalannal. Hebenstreit szerződése azonban már 1806-ban le is járt, s ekkor a káptalan — számos kifogással támadva meg bányaművelési módját — nem újította meg vele a szerződést!⁴⁰

Valamivel könnyebb volt a kormányzat helyzete a várossal szemben. Pécs alig valamivel több, mint két évtizede lett — nagy üggyel-bajjal — szabad királyi város, s mint ilyen, a korona peculiumja (koronajószág), függőbb helyzetben volt a főhatóságoktól, főképpen a magyar udvari kamarától.

A pécsi — városi birtokon fellelhető — köszén kitermelésére az első szerződést négy helybéli polgár (Hartmann Péter, az előbb említett Hebenstreit Pál, Neubauer János és Pantler István) kötötte meg 1803-ban. A város 1804-ben kapta meg az udvari kamara hozzájárulását, hogy a határában található köszén bányászati jogosítványát 25 évre bérbeadhatja.⁴¹ A hivatá-

már ösztökélő hatással volt a vállalkozó kedvre. Amint a Bécsi Magyar Merkurius írja: „A hegyben lévő köszén igen jónak találtatik és szorgalmasan rajta kezdtek lenni az emberek, hogy egy derék köszénbányát állítsanak fel benne”.

³⁸ O. L.: Htt., Oeconom. Publ. 1803. fons. 6., pos. 16.

³⁹ U. o. 1803. fons. 6., pos. 8. és 17.

⁴⁰ A pécsi káptalan magánlevéltára. Protocollum XIII., 1803—1807. 151. l., 6. pont, 595. l., 305. pont.

⁴¹ O. L. Htt., Oeconom. Publ. 1804. fons. 2., pos. 8. és fons. 6., pos. 2.

szos bányászat kezdetét a délmecseki szénmezőknek ebben a nyugati részében (a pécsi bányakerületben) tehát 1804. évre kell tennünk. A fenti bányaművelő társaság nemcsak a város és környékének, hanem — a vasasihoz hasonlóan — a távolabbi vidékek szénszükségletéről is gondoskodni akart. Elsősorban szintén a dunamenti településeket részesítette figyelemben.

A kormány, miután látta a földbirtokosok idegenkedését a szénbányászattól és ismételten felmérte a katasztrofális erdőpusztítást (increscentem de die in diem lignorum focalium defectum), elhatározta, hogy a „pécsváradi“ (tulajdonképpen pécsvidéki) bányákat az érdekelt földesurakból létesítendő „különleges bányatársaság“ útján fogja műveltetni — egyetlen, szakszerű és önálló igazgatás mellett.

A vegyes bizottságnak feladata lett, hogy a pécsvidéki bányaművelés korszerűsítését is megtárgyalja és előkészítse a kincstári banyaigazgatóság jövődő útját.⁴²

A bizottság 1807. május 19—21. között ülésezett Pécsen, Latinovics János helytartósági tanácsos elnökletével. Az értekezlet eredményét a pécsi káptalan tette kétéssé. Szántóföldjeit, réteit, legelőit és erdőit féltette a bányaműveléstől és a paraszt-ság telekállományait fenyegető károkról beszélt. Hivatkozott *több éves tapasztalatára*, amely nem kedvező a szénbányászatra nézve, s ezért nem óhajt a tervezett együttesben részt venni. Hasztalan próbálták a káptalant arról meggyőzni, hogy miután a bányászat a föld mélyében történik, komoly kár nem fenyegeti a mezőgazdaságot: a káptalanra csak a Helytartótanács komoly figyelmeztetései voltak hatással. Végül is kijelentette, hogy megkezdí a szénbányászatot: „Eleget tesz a legmagasabb uralkodói irányelveknek, mert nem akar olyan színben feltűnni, hogy visszahúzódik a közjóra irányuló törekvéstől, „de fenntartja magának azt a jogot, „hogyha a bányászat folytán jelentős károsodás érné, a művelést abbahagyhassa“⁴³

A közvetlen ellenállás legyőzésével így lehetővé vált a kincstári banyaigazgatóság felállítása, amely — Pécs székhellyel — 1808-ban kezdte meg működését. Hatósága lényegében a mecseki szénmedence területére terjedt ki, tehát az északmecseki szénmezőkön létesült bányákra is. x

⁴² O. L.: Archivum Palatinum secretum A.—Ducis Josephi. Acta Praesidialia, 1807. No. VII.

⁴³ A pécsi káptalan magán-éveltára, Protocolum XIV., 1808—1810. 23. l., 74. pont. — 1808. febr. 16-i ülés.

II. A SZAKSZERŰ BANYAMŰVELÉS KEZDETE

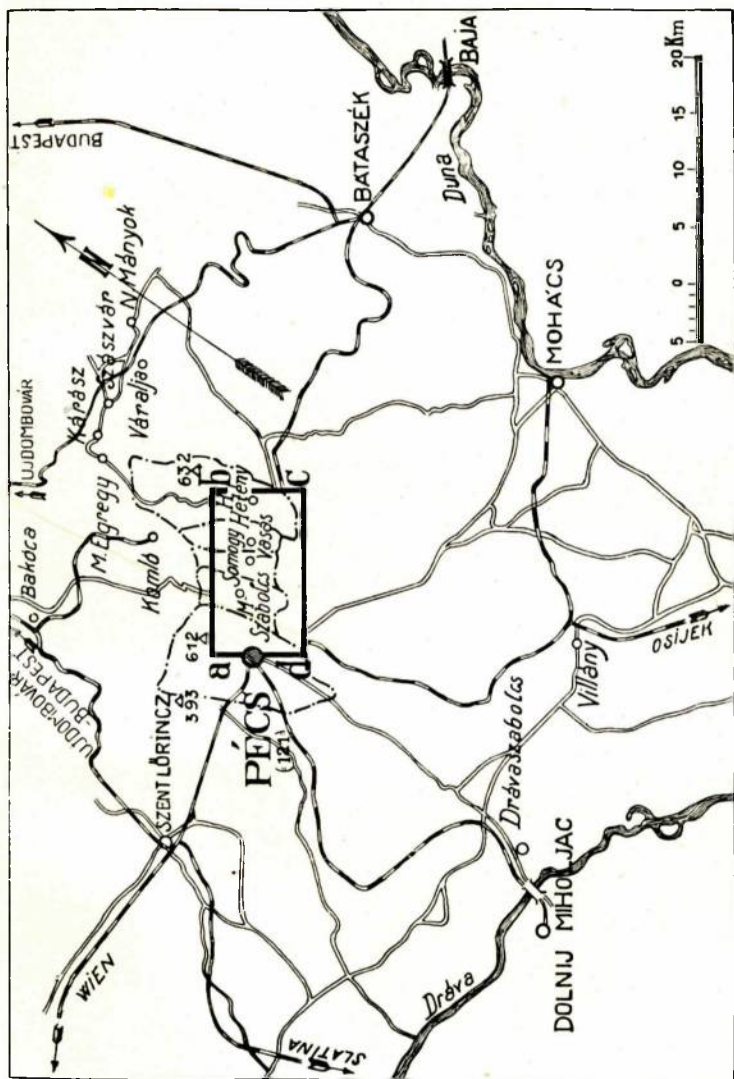
1808—1852.

X A kerületi kincstári bányagazgatóság felállítása a mecseki szénmedence történetének újabb állomását jelentette.

A kerületben a brennbergi szénbányászatnál érvényben lévő szabályokat léptették életbe. A bányagazgató kötelességét Koch Ferenc foglalta össze. Ezek szerint a kerületi igazgató pontos térképet készít az irányítása alá tartozó bányákról és ezeken a bányaművelés állapotát állandóan nyilvántartja. Tervezi az újonnan felállítandó aknákat, tárnákat, felszíni üzemépületeket. Minden két hétben egyszer bejárja a bányákat, havonként pedig egyszer az egyes üzemek vezetőivel megtárgyalja a bányát érintő termelési, személyi, anyagbeszerzési és értékesítési kérdéseket. Az állapotokról és az érdemleges üzemi eredményekről jelentést küld a Helytartótanácsnak. Gondoskodik a bányamunkások között a jó fegyelemről, kötelességük teljesítésére és rendes viselkedésre szorítja őket. *Csekélyebb mulasztásnál börtönnel vagy bottal büntetheti a munkásokat, a megcsapás száma azonban „csak” 12-ig terjedhet.* Súlyosabb mulasztást az illetékes földesuraságnak kell jelenteni.⁴⁴ Ezzel szemben ne engedje, hogy a felügyelők elnyomják őket, avagy megszolgált bérükben megrövidüljenek.

A társláda felügyelete és ellenőrzése ugyancsak a kerületi bányagazgató kötelessége. X

⁴⁴ „5-tens. Hat er auf eine gute Zucht der Bergleute zu sehen, dieselbe mit Strenge zur Erfüllung ihrer Schuldigk it, und einen ordentlichen Lebenswandel zu verha ten, bei geringeren Vergehungen mit Arrest, oder aber mit den Stock, jedoch nur bis auf 12 Streiche zu bestrafen, die schwereren Vergehungen derselben ab r der betreffenden Grundherrschaft anzuzeigen“. (O. L.: Archivum Palatinae secretum A.—Ducis Josephi. Acta Praesidialia, 1807. No. VII.).

1. A mecseki szénmedence és vidékének vázlatos térképe
(Az abcd négyyszögben a pécsvidéki szénbányászati területe.)

X A kincstári kerület 1808-ban, Berks Péter személyében, kitűnő szakembert kapott. Berksre nehéz feladatok vártak. A földesurak ugyanis, — amint láttuk — ha kényszerítették őket, fogadalmat tettek a bányaművelésre, de a gyakorlatban továbbra is passzívan viselkedtek. Nem sokat javított az állapoton az 1788. évi bányaügyi rendelet sem, amely a köszén tulajdonjogát kizárólag a földbirtokokhoz kötötte, tehát nem sorolta a Korona számára fenntartott ásványok közé. A földesurak még mindig nem szívesen éltek szénbányászati előjogaikkal, sőt a termelésben még másokat is akadályoztak. II. József rendelete pedig a köszénmezők feltárását és a köszén elterjedését akarta elősegíteni.⁴⁵

A földesurak panasza a szénbányászat ellen részben a régi maradt, részben a kincstári bányaigazgatóság felállításával még új sérelmet állapítottak meg. Elvileg tetszett ugyan nekik, hogy a földjeiken található köszén tulajdonukká lett, de Berks működésében a földesúri jogok súlyos sérelmét látták. Baranya megye érdekelt birtokosai 1817-ben el is határozták, hogy a bányaigazgatóság működése ellen a Helytartótanács közbenjárását kérik, sőt a sérelmet a következő országgyűlés elé terjesztik. „Nem kételkedünk ugyan abban“, — mondják, hogy a kinevezés „csak a'keő szén Bányáknak rendes és Systematicus művelését tárgyzani méltoztatott, mégis mivel a köszénbányák nem tartoznak az ércbányák kategóriájába, hanem kizárólag a földesuri jushoz tartoznak, azért jöllehet ha valamit nyernének is a köszénbányák Berks Péter igazgatása révén, ezen bizonytalan nyereség a földes Uri Jussoknak, és annál fogva a' Nemzeti Szabadságnak meg sértődésével igen drágán füzetetettne“.⁴⁶

A tiltakozásnak — szerencsére — nem volt foganatja, sőt maga a Helytartótanács sietett Berks védelmére. Figyelmeztette a bányák és szénterületek birtokosait, hogy Berksnek a bányaigazgatás ügyében tett rendelkezéseit feltétlenül teljesítsék. Működésében a megye is támogassa: „az ellenkezőket büntesse meg érdemük szerint.“

A rendtartás keresztülvitele, természetesen, még ilyen módon sem volt könnyű, mert hiszen ugyanannak a „nemesi kollégiumnak“ kellett a kincstári bányaigazgatást támogatni, amelynek soraiban a szénterületek birtokosai ültek. Így Berks, leg-

⁴⁵ „So wie nun diese... Entschliessung die Absichts zum Grunde hat, die Aufsuchung und den Gebrauch der Steinkohle zu verbreiten und zu erleichtern“. (O. L.: Htt., Oeconom. Publ. 1788. fons. 1., pos. 7. — Normale)

⁴⁶ Baranya megye levéltára, 1817. évi jegyzőkönyv. 1209. sz.

többnyire, továbbra is a Helytartótanács közbenjárására szorult.⁴⁷⁾

A bányák szakszerűtlen művelését és technikai elmaradottságát nemcsak a földbirtokosok jogi alapon álló ellenállása miatt volt nehéz kiküszöbölni. Szerepet játszott itt még a tőkehiány, és a szénfelvevő piac szervezetlensége is. Ezeknek a hiányosságoknak volt a következménye, hogy a bányaművek legnagyobb része csekély és nem megfelelő munkásállománnyal rendelkezett. Munkás és vállalkozó — mint ahogy a földtulajdonosok és a szakemberek állították — tényleg igen kevés hozzáértéssel turkálták össze-vissza a föld felszínét és bármilyen komolyabb természeti akadályba ütköztek, otthagyták a bányatelket és pár lénéssel odább telepítették kisdud üzemüket. Bányaművelésük módja többnyire külszíni fejtés volt. Rövidlejáratú bérletük következtében még elegendő tőke birtokában sem fektettek nagyobb összeget a bányába. A körülmények és a hasznosság jellegzetesen rablógazdálkodásra kényszerítette őket.⁴⁸⁾

Berks sokat tett a mecseki szénbányászat korszerűsítése és a széntermelés fejlesztése érdekében. Minden erőfeszítése ellenére sem tudta azonban a bányászatot arra a színvonalra fejleszteni, amely tervének megfelelt. Még örülnie kellett annak is, hogy a művelés elvadult formáit lenyesegethette és némi szakszerűsége kényszeríthette a nagyobb bányák üzemvezetőit.

Bányaigazgatása alatt (1808—1845)⁴⁹⁾ a pécsi területen említésre méltóbb bányaüzemek közé tartozott a „Szén- Assó, Téglá, Tserép- és Mészégető Árendás Társaság“, amelyet a módosabb városi polgárok, Berks ösztönzésére 1809-ben alapítottak. A társaság a város határában fekvő városi szénterületeket árendálta 20 éves szerződéssel.⁵⁰⁾ A társaság címében viselte

⁴⁷⁾ Az utóbbi 1818-ban ismételtlen megfeddi a káptalan't önkényes magatartása miatt. A káptalan nemcsak engedély nélkül nyitott szénbányát, de ezt helytelenül is művelte. Berks irányítását pedig visszautasította. „Most ismét vegye a káptalan Ofelsége neheztelesét az újból beje'ent'ett szabálytalanságok miatt. Ha pedig magát nem akarja alkalmazni a legfelsőbb parancsokhoz, Ofelsége jogainál fogva, mint az egyházak legfőbb kegyura, elintézi a káptalan dolgát, amint azokat a célhoz szükségesnek látja“ — olvassuk a megye közgyűlési jegyzőkönyvében. (1818/2.).

⁴⁸⁾ „..... nur immer die Gegenwart und ihren Vortheil vor Augen Habend ohne aller bergmännischen Ra'son nur in der Oberfläche des Gebirges wühlen, und alles was leicht zu erbauten steht reuben, dadurch aber den Bergbau in der mehreren Tiefe sehr schwirig und gefährlich machen“ — írja Koch Ferenc a pécsváradi szénbányászatról. (O. L.: Htt., Oeconom. Publ. 1803. fons. 6., pos. 2.).

⁴⁹⁾ Pécsen halt meg 1845. nov. 27-én.

⁵⁰⁾ Bayer Márton: Egy tekintet Baranyára. Tudományos Gyűjtemény. 1822. XII. köt. 3—36. l.

azokat a fontosabb termelési feladatokat, amelyeket a kőszén segítségével kellett megoldani az erdőségek kímélése érdekében. Berksnek ez mindvégig szívügye volt és jelentéseiben gondosan ki is mutatta a kőszénnel egyenértékű, megtakarított fa mennyiségét.

A hitvány, palás kőszén értékesítésére — ugyancsak Pécs határában — hutát állított fel. Itt a szén hamujából timsót és vasvitriolt gyártottak.

A kőszén az azonban a pécsvidéki szénmezőknek erről a nyugati részéről, távolabbi piacokon — egészen a vasút megépítése idejéig — továbbra is nehezen lehetett értékesíteni. Az „Árendás-Társaság“ szénét, saját üzemein kívül, csak a környék kovácsai és lakásosai használták. Hiába volt szomszédságában a város. Pécsnek akkor még szénét fogyasztó nagyobb üzeme nem volt, a polgárság pedig ha ingyen adták volna, akkor sem fűtött volna be a lakásában kőszénrel. Ilyen körülmények mellett a Szénásó Társaság még az 1820-as években feloszlott. Megszüntették a vasvitriol és timsó gyártását is. Csak a városi polgároknak saját telkeiken elindított külszíni fejtései maradtak meg, amelyek a legnagyobb jóakarattal sem nevezhetők komoly bányáüzemeknek.

Ezekben a gyorsan keletkező és gyorsan szűnő „bányákban“ a művelés módja semmiben sem különbözött a XVIII. századi szénbányaművelésünk módjától, technikája pedig a középkori ércbányászatunk technikájától is igen messze elmaradt. Nendtvich Károly, a pesti egyetem professzora szerint a pécs-környéki szénbányáknál „beszélni sem lehet olyan szakértőről, aki a bányaműveléshez egy kissé is konyít“. A legjobb esetben egy-egy vājár irányítja a termelést minden terv és szakértelem nélkül. A bányák víztelenítéséről — komolyabb vízmennyiség esetén — nem gondoskodnak. 1845-ben „egy negyedmértöldnyi területen 25—30 vízbe fulladt és teljesen elhagyott akna“ volt a pécsi határban.⁵¹

Ezek a kis magánvállalkozások csak néhány embert foglalkoztattak és munkásaik teljes erejének kihasználásával nyomorult bér mellett igyekeztek maguknak hasznot biztosítani. A bányász 6 krajcárt kapott egy mérő, felszínre szállított szén után. A szén már magában véve silány volt a felszíni és felszínközeli lelőhelyénél fogva, de a bányász gondoskodott arról, hogy még silányabb legyen. Mivel ugyanis a bányásznak a meddőt, a palát a földalatti munkahelyen kellett elválogatni, s a 6

⁵¹ Die Verhältnisse der Fünfkirchner Steinkohlengrubenbesitzer. Pester Zeitung, 1846. márc. 8.- és 10-i száma.

krajcárt csak a tiszta szén után kapta, „mindent, ami fekete volt“ a szén közé rakott. Így a szénnek aránylag alacsony volt a kalóriája és magas a hamutartalma, sok a salakja. De nem szerették tűzben összetapadó, „összesülő“ természete miatt sem. „Tagadni... nem lehet — írja Nendtvich, miszerint a' pécsi kőszén hitelét nagyrészből elveszté' s rossz haszonvehetetlennek kiáltották ki. Többen, főleg a' gőzhajózik, azzal vádolták azt, hogy csak szükség esetében, más szerek hiányában folyamodnak hozzá, s' akkor is csak oraviczai vagy esztergomival keverve használják, azt állítván, hogy a fűtésnél számtalan bajokat okoz, szüntelen keverést igényel 's végre tömördek sok salakot hágy maga után.“⁵² Nendtvich Károly megfigyelte és megállapította, hogy „a' pécsi kőszén hitelét egyedül a' felette rossz és okszerűtlen mivelés rontotta“.

*

A múlt század első évtizedeiben a mecseki szénmedence legjobb üzeme még mindig a pesti egyetem vasasi kőszénbányája volt. Az első fejezetben már láttuk azokat az okokat, melyek ezt a bányát az élvonalra juttatták.⁵³ Azt a lendületet azonban, amit a múlt század elején felmutatott, nem tudta mindvégig megtartani. Fogyasztási körét a Dunamenti városokban toborozta ebben a korszakban is. Szene mint kitűnő kovácsszén, még mindig közkedvelt volt a tűzzel dolgozó kisiparosok között. „Pesten a kovácsok és lakatosok kivétel nélkül baranyai kőszénét használnak.“⁵⁴ Az 1830-as években meginduló dunai gőzhajózás azonban már nem hozta meg számára a várt fellendülést. A Duna-gőzhajózási Társaság az 1830—1840-es években vásárolt ugyan kőszén a pécsvidéki bányákból, de szénszükséglete zömét a

⁵² Hetilap, 1845. (65. sz.)

⁵³ François Sulpice Beudant, a neves francia geológus és ásványszakértő, 1818-ban fel is kereste és megemlékezett róla „Voyage minéralogique et géologique en Hongrie pendant l'année 1818“ (I—IV. köt. Paris, 1822. Verdieré) című munkájában. Sajnos, Beudant magáról a szén kitermelésének módjáról nem tud semmit mondani, mert osztrák ajánlólevele miatt bizalmatlanul fogadták s nem engedték be a bányába. („Les mines de houille de Vasas appartiennent à des particuliers, de sorte que ce fut une très-mauvaise recommandation pour moi que d'arriver avec l'autorisation du gouvernement autrichien.“ — II. köt. 522. l.)

L. Birkás Géza: Egy francia tudós dunántúli utazása 1818-ban. Győri Szemle 1931. (II. évf.) 151—169. l. — Vadász Elemér: A Mecsek hegység. Bp., 1935. Stádium. 6—8. l.

⁵⁴ Nendtvich Károly: Magyarország legjelesebb kőszéntelepei vegytani és műipari tekintetben. (A kir. Magyar Természettudományi Társ. Évkönyvei. II. köt. 1845—1850. Szerk. Gáspár János. Pest, 1851. Lukács László. 60—152. l.)

brennbergi, az esztergomi, a berszászkai és oraviczai bányáknál szerezte be.

A vasasi szén kelendőségének javításával Berks sokat törődött. A vasasi bányákban elég gyakran fordul elő terméskoksz a krétakori láva-áttörés és a kőszén érintkezése következtében. A természet útmutatására (és Berks ösztönzésére) Hegedűs János bányagondnok 1821-ben megkísérelte a vasasi szén mesterséges kokszosítását. A jelentés szerint az eredmény kitűnő volt. Az első kokszkészítményt néhány pécsi és pécsváradi lakatossal, kováccsal ki is próbáltatták, akik a legnagyobb meglepéssel nyilatkoztak róla. A jelek szerint a Pestre küldött 2 parasztkocsi rakomány koksszal ugyanilyen eredményes volt a kísérlet.⁵⁵

A pécsvidéki koksz, főképpen a szabolcsi kőszénből készített, az ércöntők körében is kedvelté lett.⁵⁶ A koksz és a liász-szén jó híre hozta a bányavidékre. Pécsre, a csetneki Concordia vasgyárvállalat igazgatóját, Madarász Andrást is, aki 1843-ban alapítója és egyik főreszvényese lett a Csetnek-Pécsi Vasgyárvállalatnak. A vállalat alapításával az volt a cél, hogy a gömör-megyei vasércet kőszénbányák közelében dolgozzák fel. A korabeli közlekedési viszonyok mellett ez a terv életrevalónak is látszott, mivel a vasércet a Dunán lefelé könnyebben és kisebb költséggel szállították, mint a pécsvidéki kőszén felfelé. Ezenkívül Déldunántúl, Bácska és Horvátország üzleti szempontból is jó piacterületet jelentett, mivel ezeken a területeken igen nagy hiány volt vasipari cikkekben.⁵⁷ A Vasgyárvállalat csak rövid ideig volt az idegen szénbányák fogyasztója: bányatelket vásárolt és saját bányájából látta el üzezeit fűtőanyaggal.⁵⁸

Ebben az időben létesült egy rövidéletű, „Limberger“-féle cukorgyár is. Papírgyárat rendeztek be gőzerőre stb. Egyszerően a Mecsek vidékén is elérkeztünk a gyáripar első korszakához.⁵⁹

⁵⁵ A pécsváradi alapítványi uradalom levéltára, registrálatlan anyag, 1028/1828. sz.

⁵⁶ „Ha mindig elegendő mennyiségben volna kapható, a pesti ércöntők legnagyobb része kizárólag csak a pécsi kokszsza' é'ne, minthogy jelenleg is csak akkor nyu'nak máshoz, ha baranya: többé nem kapható.“ (Nendtvich Károly: Magyarország legjelentősebb kőszéntelepei... 102. l.)

⁵⁷ V. ö. Mérei Gyula: Magyar iparfejlődés 1790—1848. Bp., 1951. Közoktatásügyi Kiadó. 330. l.

⁵⁸ Madarász Endre: Pécs környékének jövődjé- természeti, ipari és kereskedési tekintetben. (A magyar orvosok és természetvizsgálók Pécsen tartott hatodik nagygyűlésének... munkáatai. Szerk.: Höb'ling Miksa, Pécsen, 1846. Püsp. Lyc. 234—239. l.)

⁵⁹ „Szén okozta, hogy e' városban egy papírgyár, egy vasgyár gőzerőre épültek, 's hogy cukorgyár keletkezett 's hihető, hogy a kőszén még több gyárat hoz létre.“ (Náray János: Pécs sz. kir. városának iparstatisztikai leírása. Hetilap, 1845. 19. sz. 293. l.)

Az ipari lendület új erőt adott a vállalkozási kedvnek, a szénbányászat most igyekezett a város közelébe kerülni. Több, viszonylag tőkeerős szénbányavállalat alakul az 1840-es évek vége felé Pécs város területén. Így a pécsi polgárokból álló Blauhorn—Döri—Jaeger—Littke-féle bányavállalat, valamint Riegel Antal és Czvetkovits Ferenc pécsi kereskedő vállalata.⁶⁰

A dunai gőzhajózás nagy szénfogyasztása új életre keltette az észak-mecseki szénbányászatot is. Mindezek a tények együttvéve a vasasi köszénbányászat további pangására vezettek.⁶¹ A Vasason alkalmazott koksizolási berendezésekkel nem lehetett az uradalmi bányák fejlődését biztosítani. Míg az uradalom a század első évtizedeiben 6—8 akna és tárna segítségével termelt, addig az 1840-es évek vége felé egyetlen bányája volt, a Mihály-bánya, amelyben néhány napszámos dolgoztatott.⁶²

*

Ebben az utolsó évtizedben a szénmedence középső területének, a szabolcsinak a bányászata erőteljesen felzárkózott a keleti és nyugati sáv bányászata mellé. A székesegyházi uradalom szabolcsi szénbányái erős versenyt indítottak el. Rendszerint ezek szénárai voltak az irányadók a vasasi és a pécskörnyéki szénbányavállalatok számára is.⁶² A szabolcsi bányák fellendülését elősegítette a konkurens vállalatokhoz viszonyítottan szakszerűbb bányaművelése is. Azt az ellenállást, amelyet a káptalan az 1810-es években tanúsított a kincstári bányagazgatósággal szemben, Berks fáradhatatlan tevékenysége és a haszon reménye kiküszöbölte s egy észszerűbb termelést tett lehetővé. Itt is hiányzott azonban az az odaadó „erőkifejtés” (Kraftaufwand), „amelyet a tárgy fontossága, a szén kitűnősége, a tulajdonosok érdeke, a kor és a tudomány igénye megkövetelt”⁶³

⁶⁰ Czvetkovits Ferenc volt az, aki Auer bécsi és Koharich szigetvári kereskedő társaságában, 1846-ban, a baranyamegyei Lukafa községben porcelanmanufaktúrát alapított. (Mérei Gyula i. m. 280. l.; Hetilap, 1846. 101. sz.)

⁶¹ „A vasasi bányák... inkább elhagyott és haszonvértlenül állnak mint a szabolcsiak... — írja Nendtvich Károly. Kérdésemre, hogy miért van ez így? hiszen éppen most van keletje a köszénnek, s még mindig szűkében vagyunk! Azt feleli az ottani bányafe ügyelő: „Az uraság eddig folytonos veszteséggel dolgoztatta a bányákat, s ezért csak annyiban művelteti, hogy éppen parlagon ne álljanak.” (Magyarország legjelesebb közzételepei... 101. i.)

⁶² A pécsváradi alapítványi uradalom levéltára, regisztrálatlan anyag, 1840/1845. sz.

⁶³ Nendtvich Károly: Die Verhältnisse der Fünfkirchner Steinkohlen-grubenbesitzer. Pester Zeitung, 1846. márc. 8.

X A szénbányászat vázolt körülményeinek megfelelő volt a termelési eredmény is. Erről a következőkben adunk összefoglaló képet:

A kincstári bányagazgatás adatgyűjtése kezdetétől 1820-ig, azaz 11 és egyenegyed év alatt, az egész mecseki szénbányászat termelési eredménye 470 156 q volt. Ebből a vasasi bányák — 11 év és 3 hó — termeltek 298 984 q-t, a székesegyházi szabolcsi bányája — 10 év és 4 hó alatt — 79 130 q-t, a pécsi „Szén Assó” társaság — 10 év és 8 hó alatt — 20 641 q-t. Az észak-mecseki bányák között az első helyen járt a szászvári bánya — 3 év és 10 hó alatt — 57 407 q-val. A váraljai bánya termelt — 5 év és 6 hó alatt — 5 110 q-t, a nagymányoki — 3 év és 10 hó alatt — 740 q-t. Több kisebb szénbánya 4 évi és 7 havi átlagos idő alatt termelt 8 144 q szenet. A termelt kőszén legnagyobb részét, 409 403 q-t — eladták.⁶⁴

X A pécsvidéki széntermelés az 1820. év végéig elért termelési eredményt el sem hagyta mindaddig, amíg a Dunagőzhajózási Társaság az 1840-es években jelentősebb mértékben be nem lépett a fogyasztók sorába és Magyarország gyáriparosodása meg nem kezdődött. Így pl. 1820-tól 1830-ig a pécsi szénmedence termelése csak 541 398 q volt, tehát az előző 11 év és 3 hónap termelésével szemben mindössze 71 240 q-val emelkedett. Az évi termelési átlag (az 1808. októbertől 1820-ig számított 41 520 q-ás átlaggal szemben) 54 139 q-t tett ki. Ekkor már kiesett a szénbányavállalkozások versenyéből — a szénmedence északi sávján — a váraljai bánya, amelyet művelésre alkalmatlannak találtak. Üzemen kívül helyezték — ugyancsak az északi területen — a szászvári és a nagymányoki bányát is. A város lámpászölggyi szénbányája (a „Szén Assó” társaság birtokában) és a komlói bánya versenyképtelenségük következtében szüneteltek. Ezeknek a bányáknak a kiesését a számos kicsiny és rosszul művelt magánbánya nem tudta pótolni. X

A pécsi szénmedence termelési eredményét 1830—1840 között kerekén fél millió (pontosan 497 946) q-ra tehetjük. Az évi

⁶⁴ Baranya megye levéltára, 1378/1821. Berks nagy lelk-sedéssel szemlélte az eredményt. „Ez a kincs — írja —, amelyet a föld bezárt öléből ragadtunk ki, jelentékeny mértékben segítette elő az erdők megtartását; általa tekintélyes pénzösszeg került forgalomba; munkások és üzemek nyertek támogatást és így olyan értékek jöttek áramlásba, amelyek tekintettel az államháztartásra minden figyelemet megérdemelnek.” (... operarii et opifices suffulti emolumenta quae in respectu ad statum publicum omnino consideratione digna sunt.)

átlag tehát 50 000 q, ami némi csökkenést jelent a megelőző 10 esztendő eredményéhez viszonyítva is.⁶⁵

✕Az előbb említett bányák kiesése és a városi szénbányászat elhanyagolása ebben az időben kezdte éreztetni hatását. A szénvidék termelése az 1840-es években lett csak lassan emelkedő irányzatú. 1841-ben pl. az összertermelés 74 253 q, 1842-ben 65 477 q, 1843-ban 78 728 q, 1844-ben 68 080 q volt.

Összegezve az 1809—1844. évek széntermelését, eredményül 1,796.038 q-t kapunk. Ebben a számban az északmecseki szénbányák termelési eredménye is bent van, mert ez a mennyiség, adatok hiányában, nem választható el a pécsvidéki szénbányászat által a felszínre hozott szénmennyiségtől. Adott esetben azonban láttuk, hogy az északi szénbányák termelése ebben a korszakban nem volt olyan jelentékeny, hogy a fenti érték elbírálását lehetetlenné tenné.

✕Az 1845—1852. évek termelését ugyancsak növekedő irányzatúnak vehetjük, bár erre pozitív adatunk nincs. Tudjuk azonban, hogy néhány tőkeerős vállalat létesült és a DGT vásárlásai is növekedtek. A Társaság 1848-ban a Blauhorn—Dőri—Jaeger—Littke-féle bányával kötött szállítási szerződést. 1850-ben Laurer Flórián, a DGT felügyelője kötött le a pécsvidéki bányabirtokosoknál évenként 1 111 000 q köszenet. Ebbe a szállításba már a Blauhorn-csoporton kívül a Czvetkovits-féle bánya is bekapcsolódott, sőt 1852-ben Riegel Antal karolinavölgyi bányavállalata is. A század második felében tehát a mecseki szénbányászat egy hirtelen felfelé ívelő fejlődésnek nézett elé. Ez a fejlődés azonban nem sok jót hozott a szénmedence sok kisebb-nagyobb bányavállalatára. A veszedelem onnan jött, ahonnan a szénmedence felcseperedő kiskapitalistái az aranyat várták, a nagyfogyasztó, a Dunagőzhajózási Társaság részéről.

⁶⁵ Berks időnként a sajtót is informálta a szénmedencében elért eredményről. Így olvassuk a „Honl — s' külföldi — Gazda és Kereskedő” című folyóirat 1837. évi „toldalékjában”, hogy az 1836. év végéig elért eredmény „2 363 082 mázsát — (1 mázsa = 56,006 kg) tesz, azaz esik egy évre átlájkánvéve 95 052 mázsa, készpénzért eladott 2 229 714 mázsa; — a fölhasznált 90 672 mázsával készítettett 96 204 mérő mész, 3 225 643 darab téglá, 635 mázsa gáliczkő, 149 mázsa timsó; az 1808-iktól fogva eladott köszénért volt készpénzjövedelem 1 148 442 fr.”

III. A PÉCSVIDEKI KÖSZÉNBÁNYÁK KONCENTRÁCIÓJA (A DUNAGŐZHAJÓZÁSI TARSASÁG SZÉNBÁNYAVALLALATÁNAK BIRTOKTÖRTÉNETE 1852-TŐL 1944-IG).

✕ Az „Első Dunagőzhajózási Társaságot“ (Erste k. k. priv. Donau-Dampfschiffahrts-Gesellschaft) a magyarországi nagybirtokosság és az osztrák tőke hozta létre 1830-ban. Ez volt az első legnagyobb tőke, amely hazánk területén nagyipari kapitalizmusunk kezdetén megjelent.⁶⁶ A nagypénzü és befolyásos Társaság gyors ütemben erősödött. Pár év múlva Óbudán téli kikötőt és hajóépítő üzemet létesített, s a század közepe felé a Monarchia egyik leghatalmasabb vállalatává lett.⁶⁷

A tőke expanzív ereje és a sok bajlódás a szénbeszerzés körül, arra készítette a bécsi vezetőséget, hogy saját köszénbányára tegyen szert. ✕

Az első elgondolás szerint a krassószőrénymegyei Oravica-bányát akarta megszerezni. A szén szállítása azonban itt a szárazföldön olyan nehézségbe ütközött, hogy a Társaság lemondott erről a tervről. Így került a figyelem középpontjába a már ismert délmeceki bányavidék.

A Mohács és Pécs közötti terület vasútépítés számára nem jelentett nagyobb akadályt, míg az Anina—Oravica—Báziás közötti terület (a múlt század közepi technikai segédeszközök mel-

⁶⁶ A vállalat részvényesei között találjuk Arnstein, Eskeles, Rotschi'd, Geimüller, Stamet u. Co., Sina és Puthon osztrák bankárokat, nagykereskedőket és tőkés iparüzőket, az osztrák és a magyar nagybirtokos arisztokráciát: József nádort, Esteri Ferdinánd, Liechtenstein Vencel, Metternich Kelemen, Batthyány Fülöp, Szász Károly Góthai Ferdinánd, Esterházy Pál hercegeket, Ambrózy István, Andrássy György, Apponyi György, Csáky Károly, Sándor Mór, Széchenyi István, Széchenyi Károly grófokat, Csáky Petronella és Trautmannsdorf grófnőket, Walterskirchen bárót, és Szirmay bárónőt. (L. Mérei Gyula: Magyar ipari fejlődés 1790—1848. Bp., 1951. Szikra. 208. l.)

⁶⁷ L. Denkschrift der Ersten k. k. Privilegierten Donau-Dampfschiffahrts Gesellschaft zur Erinnerung ihres 50 Jährigen Bestandes. Wien, 1881.

lett) csak rendkívül magas kiadásokkal tette volna lehetővé a vasútvonal kiépítését. A mohácsi kikötő a DGT hajózási körének mintegy a középpontjában helyezkedik el s a hajóállomás távolsága a szénvidék nyugati szélétől sem több 55 km-nél. A pécsi kőszén kalóriája megközelítette a krassószörénymegyei szénét, az esztergomi, a salgótarjáni szénmedencék és Brennbérg szénje pedig jóval alatta maradt. Általában minden körülmény a pécsi szénvidék előnyére szólt.

A Társaság már 1852-ben megkezdte a kutatómunkát Pécs közelében, a „Szenes-hegy“ (Fekete-hegy) aljában, az Andrásbányatelek területén. Ezen a bányatelken mélyítette le első aknáját, az András-aknát, ahol 1853-ban meg is kezdte a szén kitermelését.⁶⁸ A területet Paulovics pécsi polgártól vásárolta 24.000 forintért.⁶⁹ Ez az aránylag kis terület — kb. 12 hold — lett a kiindulópontja a DGT hatalmas bányabirtokának, amely korszakunk végén már több mint 22 millió négyzetmétert tett ki s a széntermelése 8 millió métermázsa körül járt.

1852-től 1923-ig az összes pécskörnyéki bánya és bányatelek bérlet és vétel útján a DGT hatalma alá került. Bányavállalata szomszédságában működő kisebb kőszénbányaüzemek a körülmények természetes és megrendezett alakulása következtében lassan vagy hirtelen elsorvadtak és helyüket átadták a lebírhatatlan erejű versenytársnak.

Ez a bányajogilag fokozatosan lekötött terület, melynek fejlődéstörténetét az alábbiakban láthatjuk, birtokjogilag 2 nagy csoportból állt: 1. olyan földbirtokokból, amelyek tulajdonosai szabadon rendelkeztek a területtel (pl. Pécs városa és polgárai, községek és birtokos parasztjai), 2. olyan különös célt szolgáló földbirtokokból, amelyeket birtokosai (tulajdonosai) el nem adhattak, el nem idegeníthettek. Ilyenek voltak a mecseki szénvidéken az egyház (a püspökség, a káptalanok) birtokai.

A pécsvidéki szénmező nyugati (pécsi) és keleti (vasashosszúhetényi) széle az 1. kategóriába tartozott, így ez a terület túlnyomó részben vétel útján a DGT tulajdonába ment át. A szénmező középső része, Szabolcs és Somogy községek területén, a 2. kategóriához tartozott, s így ez a szénmező csak mint bérbirtok szerepelt a Társaság bányakomplexumában.

Ennek megfelelően a DGT művelése alatt álló terület 3 kerületre: a pécsbányatelepi, a szabolcsi és a somogy-vasasi kerületre tagolódott. A pécsbányatelepi kerület 23 bányatelket

⁶⁸ Az András-akna — újabbkéltű külszíni felépítményekkel — még ma is megvan. Jelenleg a Széchenyi-szállítóakna légaknája.

⁶⁹ Fuchs Adám: Pécsbányatelep keletkezése. Pécsi Napló, 1918. dec. 19.

(összesen 61 kettős-, 9 egyszerű bányamértékkel,⁷⁰ 30 határközzel) a szabolcsi kerület 15 bányatelket (44 kettős-, 14 egyszerű bányamértékkel, 22 határközzel) a vasasi kerület 30 bányatelket (98 kettős-, 18 egyszerű bányamértékkel, 53 határközzel) foglalt magába.

A DGT szénbányavállalatának fejlődése jellegzetesen tárja elénk a nagytőke korlátlan terjeszkedési törekvését és azt az utat, amelyre a kapitalista nagyüzemeknek a tőkés termelés alapvető törvényei értelmében lépniük kellett.⁷¹

Az András-aknával elért első eredmények jők voltak arra, hogy igazolják a hajózási társaságnak a pécsi szénmedencéhez fűzött reményeit. Természetesen az András-akna még a magyarországi hajózás vonalára sem adott elegendő színt, s azért a bányavállalat már az aknanyitást követő évben, 1854-ben, újabb szénterületet szemelt ki a maga számára.

Az első áldozat a Hechtl és Társa cég volt, amely a városi tulajdonban lévő káposztás-völgyi és nagybányarétvölgyi szénmezőn folytatott termelést. A DGT 1855-ben bérbe vette a bányákat, 1857-ben pedig egymillió forintért ezt az egész városi bányaterületet — kerekén 600 000 ö^l² terjedelemben — megvásárolta, s így ezen a szénmezőn értékes aknák és tárnák tulajdonosává lett. A szénbányászatot itt a DGT már a bérlet ideje alatt kiemelte a pangásból, most pedig fokozott lendülettel fogott a termeléshez.⁷²

Még az 1855. évben került a DGT birtokába Riegel Antal bányavállalkozó pécsbányatelepi köszénbányaüzeme, az András-

⁷⁰ Az egyszerű bányamérték (12544 ö^l² = 45 116,4 m²) a bányatelek felmérésének legkisebb szabványos mértékegysége. Ennél kisebbet a bányavállalkozónak nem adományozhatnak. Az adományozott bányatelkek között fennmaradó és egy bányamértéknél kisebb területet „határköz” címen kaphatja meg a vállalkozó. A határköz nagysága tehát 12544 ö^l²-en alul minden értékű lehet. A kettős bányamérték kétszerese az egyszerűnek, tehát 25 088 ö^l² (90 232,8 m²).

⁷¹ Az önállóan gazdálkodó munkás kisajátítása után — mondja Marx — „a tőkésnek a sok munkást kizsákmányoló tőkést kell kisajátítani. Ez a kisajátítás maga a tőkés termelés immanens törvényeinek játékaival, a tőkék centralizációja által megy végbe. Egy-egy tőkés sok tőkést üt agyon.” (Marx Károly: A tőke. Bp., 1949. Szikra. 824. l.)

⁷² Az aknák közül a Károly-akna (a Káposztás-völgy felső részében, a régi Schroll-akna és a mai Széchenyi-aknától északnyugatra) és az Albrecht-akna (a Nagybányarétvölgy északi részében); a tárnák közül az ú. n. Eduard-tárna játszott a későbbi időkben jelentős szerepet. A tulajdonba vétel idején azonban mindegyik akna csak 26 ö^l s mélységet ért el és a harántolt szénrétegek összvastagsága sem volt nagyobb 1, illetőleg 3 ölnél. (Jahresbericht der Bergwerksdirektion der ersten k. k. priv. Donau-Dampfschiffahrts-Gesellschaft (a továbbiakban „Jahresbericht”) 1855/56, 1856/57, 1857/58.

akna szomszédságában fekvő Karolina-bánya. Riegel a pécskörnyéki bányavidékre 1852-ben jött és 23 052 négyzetöltnyi területen mint geológus és bányászmester szakszerű bányászatot kezdett. Annak ellenére, hogy termelése jó részét a DGT átvette, a Társaság mellett nem látta vállalkozása jövőjét biztosítottnak. Bányáját, összes üzemi felszerelésével együtt, önként kínálta fel vetélytársának. Ez értéken aluli áron vásárolta meg a gazdag széntelepekkel rendelkező bányát. Riegel Pécs határából átment Szabolcsra, majd a pécsvidéki szénmedencét végleg elhagyva⁷³ az északmecseki szénsávon nyitott bányát.

A Karolina-bánya termelése tette lehetővé, hogy a DGT lemondhasson idegen szénforrásainak legnagyobb részéről. Így került válságba a berszászkai bánya egész hosszú időre (1859—1874. között); a zagyvai szénbányát pedig az elmaradt rendelések következtében teljesen üzemén kívül kellett helvezni.⁷⁴ Az esztergomi szénmedence termelését csak a budapesti piac mentette meg a pangástól.

A Riegel-féle bánya megvételének egy másik fontos következménye az volt, hogy a DGT ettől az időtől fogva kezdett érdeklődni a szén hazai és külföldi felvevőterületei után. A tervezett további bányatelevásárlás miatt ugyanis már a széneladásra is gondolni kellett.

1857-ben a DGT a bányabirtoka déli szomszédságában két kisebb szénterületet vásárolt meg, kb. 47 000 öl² terjedelemben.⁷⁵

1864. novemberében Czvetkovits Ferenc Istenáldás (Seegen-gottes) nevű pécsbányatelepi bányaterülete került terítékre, amelyet a DGT 155 000 forintért vásárolt meg.

Czvetkovits ezt a bányatelkét ugyancsak a szénkonjunktúra hatására vásárolta meg a Csetnek—Pécsi Vashámor Társaság „Madarászbányája” közelében, a Vasgyármező-bányatelek szomszédságában. A bányamezőn nyitotta meg Czvetkovits a

⁷³ O. L.: II. oszt., Pécsi Bányabiztosság iratai, 103/1858.

⁷⁴ A zagyvai szénbánya termékét a DGT leginkább a Tiszán járó gőzhajói számára vásárolta, de szállítottak a bányából szenet a budapesti kőolajke is.

⁷⁵ A pécsbányatelepi szénmezőn megszerzett bányatelekrek 1861. III. 8-i keltezéssel jött meg „az adományozás”. A bányatelekrek és nagyságuk a következők: Andreas (100 352 öl²), Árpád (75 264 öl²), Auguszt (138 907,579 öl²), Barbara (84 576,080 öl²), Eleonore (54 156,029 öl²), Elisabet (102 299 öl²), Ernestine (101 888,267 öl²), Ferdinánd (101 660,925 öl²) Hunyadi (78 295,800 öl²), József (121 411,376 öl²), Lehel (75 264 öl²), Zrínyi (75 264 öl²), összesen: 1 109 339,056 öl². A Josef védnevű bányatelekhez 1862. IV. 4. adományozási kelettel még 3844,229 öl² nagyságú határközt csatoltak.

Ferenc József-aknát,⁷⁶ amely a DGT későbbi bányái mellett az 1850-es évek legkorszerűbb bányája volt. A termelés folytonosságát a DGT-vel kötött 10 éves szénszállítási szerződés biztosította.

A Czvetkovits-féle bánya 1860—1862. között 611.515 q szenet termelt átlag 126 főnyi munkásállományával. Ebben az időben azonban a termelés már hanyatló irányzatú volt, mert a környék piacain a DGT vette át a vezetőszeretet. A Czvetkovits-féle bányatelkek területe 100 097 öl²-et tett ki.⁷⁷

1867-ben a pécsi tőkés Littke-családnak két — a város határában fekvő — bányatelkét vásárolta meg a DGT.⁷⁸ Ezen a területen még 1845-ben fogott a szénkitermeléshez a Koszka Lajos, Blauhorn János, Loosz Mátyás és Dóri Vince-féle társaság. Koszka és Loosz kiválása után pedig 1846-ban Littke Lőrinc és Jaeger János lépett a bányabirtokosok közé. Ez a társaság nyitotta meg 1848-ban a Flórián-aknát, amely 1854-ben víz alá került, s csak a DGT tudta — hatalmas munkával — ismét vízteleníteni. A Flórián- és a Lőrinc-bányák, amelyek lassanként teljesen Littke érdekeltségévé lettek, nem voltak kiterjedt bányüzemek. Általában 50 főnyi munkásállománnyal dolgoztak. Termelésük 1860—1862-ben, 97 788 q-val, javuló irányzatú volt, de a DGT bányáknak ekkor már másfélmillió métermázsra felé járó termelése mellett a vállalkozásra szintén a pusztulás várt. Fennállását eddig is a hajózási társaság szénrendeléseivel biztosították. Ezek a rendelések az 1860-as évek első felében elmaradtak.

Ugyancsak az 1867. évben vásárolta meg a DGT a „Feketehegy Társulat” bányabirtokát Pécsbányatelepen, az András-akna szomszédságában. Ez a Péter Pál védnevű bányatelek 30.589.944 öl² terjedelmű. A bánya, amely a későbbi időben az András-akna szellőztetésében és víztelenítésében játszott szerepet, termelési dolgában igen alacsony színvonalon volt: 1860—1862. közötti években mindössze 3 564 q szenet termelt 3 főnyi munkásállományával. Még ez a mennyiség is évről évre csökkent, úgyhogy teljesen leromolva jutott a DGT tulajdonába.

A következő évben, 1868-ban, a Társaság Pécs városával szomszédos Szabolcs község határában kezdett terjeszkedni.

Az egyház bányászata ezeken a birtokokon mindenkor inga-

⁷⁶ Ez a bánya már régen megszűnt. Nem tévesztendő össze a DGT hasonlónevű szabócsi bányájával. A bánya az „Aligvárom” és a pécsbányai-kolónia közötti völgyben feküdt, az András-aknától északra, a Zwang-akna közelében.

⁷⁷ Soproni Kereskedelmi és Iparkamara évi jelentése, 1860—1862. 11. l. és Jahresbericht 1864/1865.

⁷⁸ A két bányatelek közül a Laurenz 64.119.392 öl², a Laurenz IV 25.424 öl².

dozó ütemű volt, bár a szabolcsi széntelepek az egész déli szénmező leghálásabb szénrétegeinek bizonyultak. A termelés merész fordulatát itt is a DGT szénbányaművelése adta meg. Kibérelte 25 évre a pécsi székesegyházi uradalom itt fekvő bányatelkeit.⁷⁹ A bérletet egy 1893. évi szerződéssel további 25 évre, majd ennek lejáratával — 1918-ban — 50 évre (1968-ig) hosszabbították meg a szerződő felek. A szabolcsi bérlettel a bányavidék legértékesebb területe került a DGT művelése alá.⁸⁰ Az első szerződés idejében azonban, az 1860-as években távolról sem bontakozott ki a szabolcsi szénmező értéke. Míg a XIX. század végén a bérelt szabolcsi területeken berendezett üzemek termelése felülmúlta a többi régebbi üzemek termelését, addig az 1860-as évek elején 3 esztendő eredménye, átlag 36 főnyi munkásállomány mellett csak 123.099 q volt.

1868-ban benyomult a Társaság Vasas község vidékére is. Itt a budapesti Tudományegyetem pécsváradi alapítványi uradalmához tartozó bányatelkeket vette át Thiess Henrik esseni, német bányabérlő birtokából.⁸¹ 1868-ban járt le ugyanis Thiessnek az egyetemmel kötött 10 éves bérleti szerződése. Thiess vasasi bányászatanak színvonala hasonló volt a szénmedence többi kisebb magánbányájának nivåjához. Munkásainak száma 20 körül járt. A nagykiterjedésű bányamezőn igen kevés szenet termelt. A DGT birtokába átment bányaterület 20 bányatelket ölelt fel összesen 2 119 217,199 ö^l² területtel. A következő évben már szabadkutatásra kért és kapott engedélyt Pécsvárad területére.⁸²

⁷⁹ Budapesti Bányakapitányság iratai, 1939/1869.

⁸⁰ A nagykiterjedésű bér emény bányatelkei: Félix (50 176 ö^l²), Franz Josef (100 352 ö^l²), Mihael (100 352 ö^l²), Maria (94 674,686 ö^l²), Rudolf (97 150,802 ö^l²), Péter (57 792 ö^l²). — Később ehhez a bányakomplexumhoz kapcsolódott 1906. jan. 1-i adományozási kelettel a Sámuel védnevű bányatelek (3640 931,200 m²) és az Antal bányatelek (270 698,400 m²); 1922. aug. 4-i adományozással az Emi^l bányatelek (470 402,681 m²). Az utóbbiak is 1968-ig lejáró szerződéssel kerültek a DGT bányabirtokához.

⁸¹ Budapesti Bányakapitányság iratai 583/1868, 365/1869.

⁸² U. o. 393/1869. A bányatelek a következők voltak: Claudius (125 887,441 ö^l²), Bruck (107 481,625 ö^l²), Emilia (102 795,564 ö^l²), Friedrich (108 294,333 ö^l²), Flórián (50 176,000 ö^l²), Heinrich (112 465,388 ö^l²) Hocheder (100 352 ö^l²), Johann-Nepomuk (121 481,472 ö^l²), Ludovica (109 714,528 ö^l²), Leopold (102 498,592 ö^l²), Nikolaus (79 129,540 ö^l²), Scheuchenstuel (53 503,560 ö^l²), Thiess (101 152,800 ö^l²), Thadäus (124 544 ö^l²), Vanda (111 888,560 ö^l²), Franz (137 355,260 ö^l²), Rudolf (106 847,990 ö^l²), Josef (132 791,440 ö^l²). — A Franz, a Rudolf és a Josef bányatelkeket 1875. IV. 24-i adományozással kapta meg a DGT, 2 évvel később pedig az Elisabet, a Gizel'a és a Valéria védnevű bányatelkeket összesen 1 308 044,050 m² nagyságban. A felsorolt bányatelkekhez napjainkig még 6 határközt osatoltak 176 414,015 m² területtel.

A tőkés spekuláció jellegzetes útját járta meg a szabolcsi régi György-bánya is,⁸³ amíg (mintegy 20 éves mult után) a DGT kezébe került. Ez a bányamező a György I., György II. és a György III. védnevű bányatelek területe. Itt az 1850-es évek elején Riegel Antal vásárolt össze szénjogosítványokat egyes telektulajdonosoktól. Riegel a bányatelkeket a pécsi György-Társulatnak adta át, amelytől rendre a Pécsi Brikettgyár Társaság, a Magyar Lloyd Gőzhajózási Társaság, majd az Egyesült Magyar Gőzhajózási Társaság birtokába jutottak. Az utóbbi 1874-ben adta el a DGT-nek. Ez a bányakomplexum általában fejlődő irányzatot mutatott. Míg a György-Társulat művelése idején pl. 1860—62. évek között a termelés csak 38 816 q volt, addig az Egyesült Magyar Gőzhajózási Társaság bányabirtoklásának utolsó évében, 1873-ban, 444 375 q-ra emelkedett. A bányatelkek jelentősége sokkal nagyobb volt, mint amekkorára nagyságukból következtetni lehet.⁸⁴

A kitűnő telepviszonyokhoz a DGT köszénbányavállalata igen nagy reményeket fűzött, s ezek a későbbiekben igazolódtak is.⁸⁵

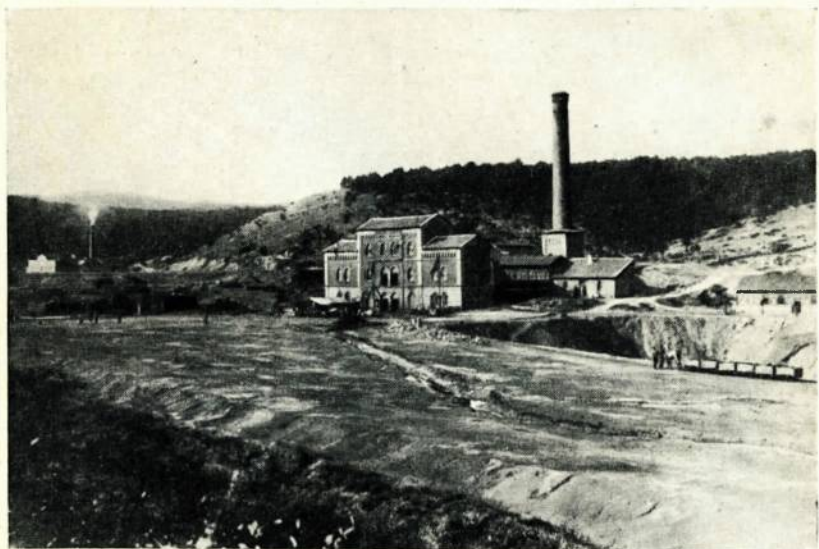
Az Egyesült Magyar Gőzhajózási Társaság szabolcsi bányabirtokainak átvételével kapcsolatban jutottak a DGT birtokába a Somogy község tulajdonában lévő Aloisia és Richard védnevű bányatelkek (a Rücker-akna területe), amelyekre még Miesbach Alajos osztrák szénbányakapitalista és téglagyáros, az esztergomi szénmedence egyik leghuzgóbb feltárója, szerezte meg a bányajogosítványt.⁸⁶ Miesbach után a bányamező Drasche Hen-

⁸³ A Pécs—Szabolcs—Mánfa-i országút mentén, a Békaszájú-gödör nevű határrésztől délre. A hozzája tartozó bányatelkek nem egyházi hanem szabolcsi birtokosok kezéből jutottak a bányavállalatok kezébe, s így ezeket, mint tulajdonjogú területeket, a DGT — az utóbbi időkben — a pécsbányatelepi kerületéhez számította.

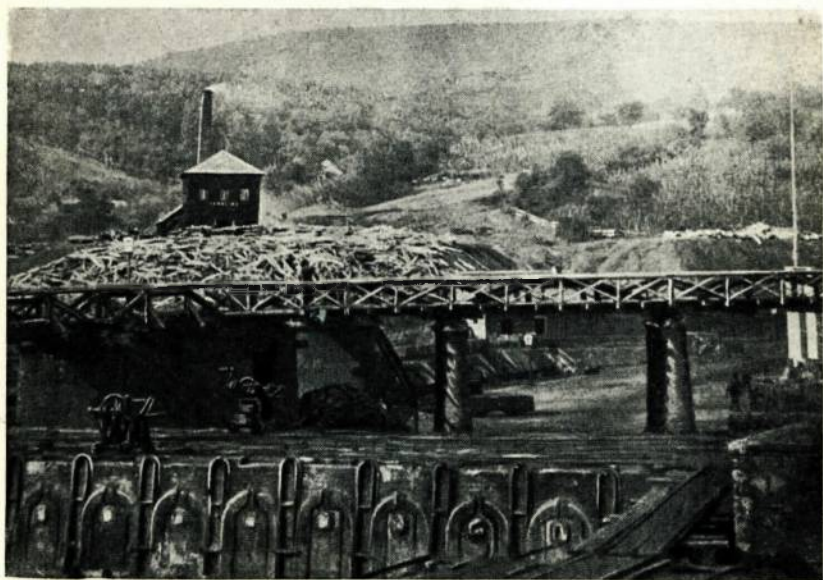
⁸⁴ A bányatelkek területe: György I. 100 352 ö², György II. 50 176 ö², György III. 50 176 ö². Mindhárom telek adományozásának kelte 1868. XII. 29. — A György I.-hez 1869-ben még 14 994,005 ö² nagyságú határközt csatoltak.

⁸⁵ „Es sind dies wertvolle und für spätere Zeit reiche Ausbeute versprechende Kohlenfelder” — írja az igazgatóság 1874-ben — „welche durch ihre Lage zwischen den älteren Grubenmassen den gesellschaftlichen Bergwerkskomplex in sehr vortheilhaft r Weise konsolidieren und nunmehr (einige unbedeutende fremde Gruben abgerechnet) fast über den ganzen bisjetzt bekannten Umfang des Fünfkirchner Kohlenbeckens ausdehnen”. (Jahresbericht, 1874.)

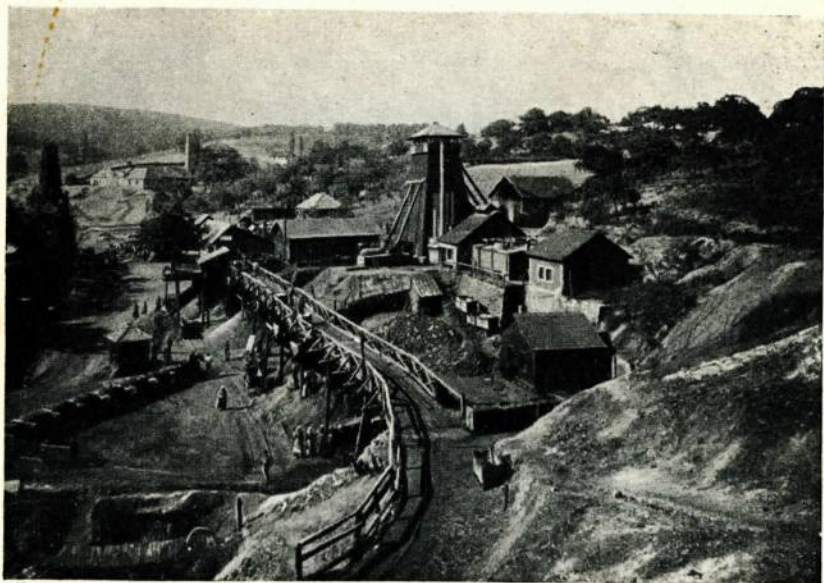
⁸⁶ Miesbach Alajosnak Ausztriában 13 szénbányavállalata volt. Az 1838. évi pesti árvíz pusztítása „ihlette” arra, hogy Magyarországon is megvesse a lábát. A Rákospatak táján hatalmas tégláégető üzemet építtetett, ahol már letelepedése első évében, 1838-ban — három és fél hónap alatt — kereken

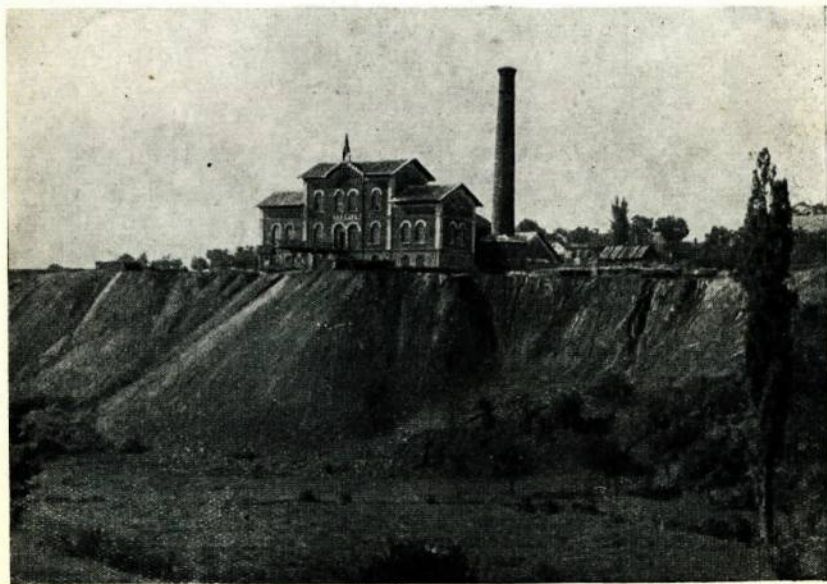
2. Az egykori Cassian-akna Pécsbányatelepen.

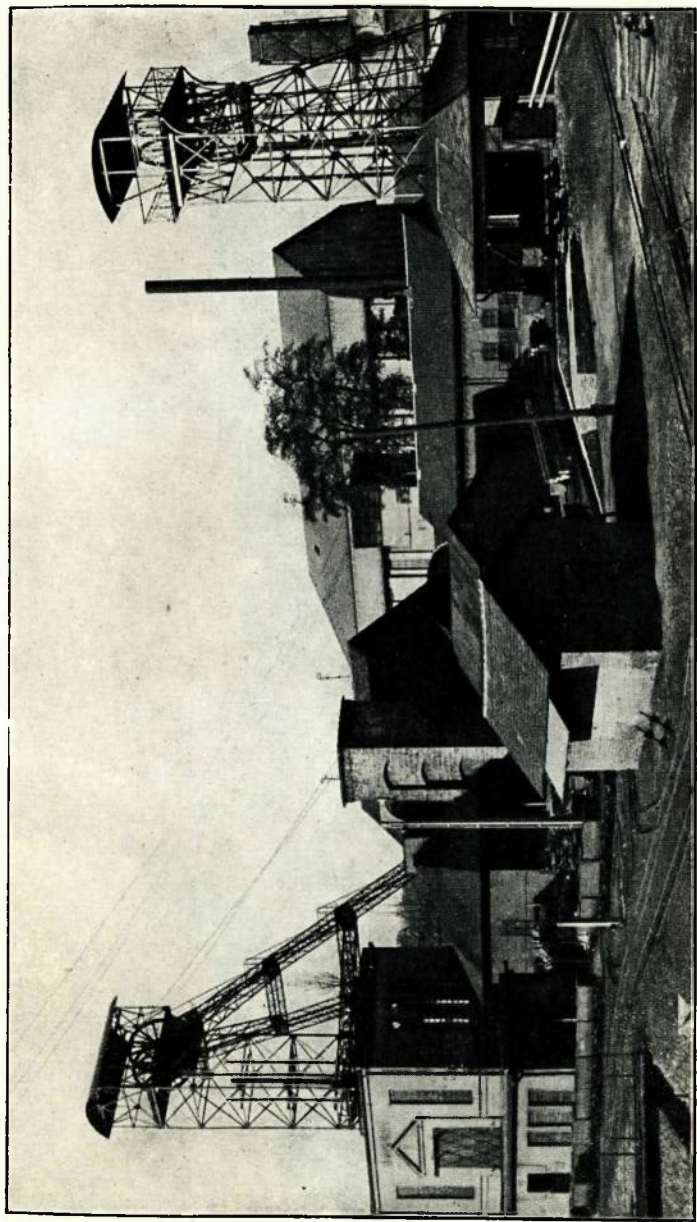
3. Az egykori Karolina-akna Pécsbányatelepen.

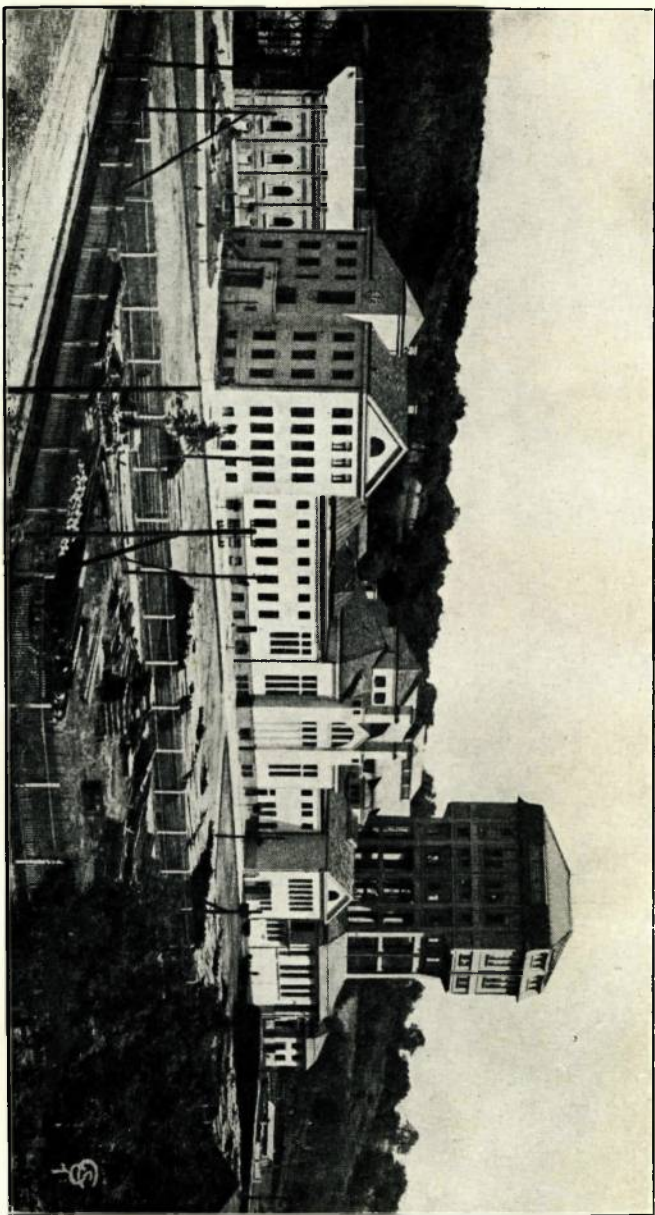
4. Az egykori „Zwang-Schacht” Pécsbányatelepen.

5. Az egykori Schroll-akna Pécsbányatelepen.
A háttérben a volt Károly-akna.

6. A vasasi Thommen- (ma Petöji-)akna.

7. A Széchenyi-akna Pécsbányatelepen.

rikre, a brennbergi bányabirtokosra, mint Miesbach-örökösre szállt. Drasche azonban kilátástalannak látta a DGT melletti kőszénbányászatot. Megmaradt az esztergomi szénmedencében és a brennbergi bányánál. A somogyi bányatelkek így jutottak a Magyar Lloyd Gőzhajózási Társaság,⁸⁷ majd ennek 1872-ben történt megszűnte után az Egyesült Magyar Gőzhajózási Társaság s ettől a DGT tulajdonába⁸⁸

A DGT szénbányavállalata az 1868—1874. évek sikeres terjeszkedése következtében elérte, hogy az 1874. évben a tulajdonában lévő bányatelkek területe 14 317 461,918 m²-re emelkedett. Ugyanekkor a bérelt bányatelkek területe 2 905 258,005 m² volt.. A vállalat így 22 éves fennállás után már 17 222 719,923 m²-t kitevő bányamezővel rendelkezett, amelynek korszerű kihasználásával egyetlen évben többet termelt, mint a szétzilált állapotban lévő régi bányavidék 1782-től 1852-ig valamennyi üzemével együttesen.

A politikai viszony Magyarország és Ausztria között továbbra is lehetővé tette az osztrák nagytőke számára, hogy a fontosabb gazdasági kulcspozíciókat megszállja. Így a Monarchia bukásáig hazai feketeszén-bányászatunk csaknem teljes egészében két osztrák nagyvállalat birtokába került: a DGT a mecseki szénmedence, az Osztrák Államvasúttársaság pedig a délerdélyi feketeszén-bányák túlnyomó részének ura lett. A mecseki szénmedencében a DGT-n kívül még egy harmadik osztrák tőkés érdekelttség, a Victoria Szénbányaművelő Rt. („Victoria“ Actien-Gesellschaft für Steinkohlenbergbau und Coaksfabrication in Wien) is meg akarta a lábát vetni: 1874-ben a Barber és Grün cégtől megvásárolta a Pécs város határában fekvő Júlianna I. és Júlianna II. védnevű bányatelkeket, amelyekre még Czindery László kapott adományozást⁸⁹ 1861. március 8-án. A bányák Czindery kezelésében, az 1860-as évek elején, kereken 39 000 q szenet adtak évi átlagban. A termelést általában 20—25 munkás végezte. A művelést hasonló eredménnyel folytatták az 1870-es évek kezdetén a Czindery-örökösök is, akik aztán 1873-ban a Barber és Grün-féle vállalkozásnak adták el a szénbányát.

3,200 000 téglát égettek. Az üzem fokozódó tüzelőanyagszükséglete vezette Miesbachot mindenekelőtt az esztergomi szénmedencébe. (Méri Gyula: Magyar iparfejlődés, 209. l.)

⁸⁷ Budapesti Bányakapitányság iratai, 540/1869; 27/1872.

⁸⁸ Az Aloisia bányatelek 50 176 öl², a Richard 100 352 öl² terjedelmű. Miesbach az Aloisia bányatelekre vasércutatói engedélyt is szerzett.

⁸⁹ Julianna I. (32 150,033 öl²) és a Julianna II. (76 514,591 öl²) a pécsvidéki szénmező legszélső nyugati bányatelkei, az András-aknától északnyugatra.

Barberék közel háromszorosára emelt termeléssel adták tovább a Victoria-Társaságnak. Ezt az eredményt már nem is tudta tovább fokozni. Az ipari pangásból is folyó értékesítési nehézségekkel és a DGT versenyével küszködve, bányáit 1878-ban a DGT-nek adta bérbe.

✕ A Victoria Rt. Hosszúhetényben, a déli szénvidék keleti peremén és a szénmedence északi sávján, Máza, Vékény, Kárász és Váralja szénmezőin tett még kísérletet a szén kitermelésére. Hosszúhetény község területén Zsolnay és Társaitól vette albérletbe még 1874-ben a Victoria 1. és a Victoria 2. védnevű bányamezőket, amelyekre a Zsolnay-Társaságnak 50 évre (1871—1921) szóló szerződése volt. Ehhez a két bányatelekhez egy 1876. évi adományozással még egy harmadik, a Victoria 3. védnevű bányatelek csatlakozott. A bányatelek a pécsi püspök földbirtokán voltak,⁹⁰ tehát a szénjogok az ő tulajdonából árendáltak ki.

A Victoria-Társaság, miután közel egy millió forintot fektetett bele bányauzemeibe, végül is elbukott a küzdelemben. 1895-ben a hosszúhetényi, mázai, vékényi, kárászi, váraljai és részben szászvári bányáit is megvásárolta a DGT. Ezzel a DGT veszedelmes közelségébe került a mecseki szénmedence északi, kisebb bányavállalatainak is. Ezeket csupán az mentette meg a pusztulástól, hogy a hatalmas Társaság sorban kiadta birtokából az északi bányákat. Központosító terveinek keretét ezeknek a művelése túlfeszítette és profitigényét sem biztosította. Az északi bányák termelési eredményei csak kis mértékben növelték a déli bányák termelését. A hosszúhetényi bányákhoz azonban már ragaszkodott. Amikor ugyanis a Zsolnay és Társaival kötött szerződés 1921-ben lejárt, s a Pécs-vidéki Kőszénbányaművelő Rt. vállalkozott ezeknek a bányáknak a hasznosítására, a DGT a Társaság által kibocsátott részvények túlnyomó részét összevásárolta. Ezáltal a bányaművek irányítását továbbra is kézben tarthatta.

A Victoria-Társaságon kívül a pécsi szénmedencében nagyobb szabású vállalkozása volt még Koch Ferencnek. Koch az 1870-es években kezdett a szénkitermeléshez, helytelenül ítélve meg a DGT jövődő terveit. 1875-ben két szabolcsi bányatelekre kötött 50 évre szóló szerződést a földbirtokossal, a pécsi székesegyházi káptalannal.⁹¹ A Csetnek—Pécsi Vasgyár-Vállalat

⁹⁰ A Victoria 1. 100 352 ö1², a Victoria 2. 100 352 ö1², a Victoria 3. 384 905,676 m² terjedelmű. — Victoria 1. és 2. adományozása 1872. évben történt. A 3 bányatelek a pécsvidéki szénmező legszélső keleti tagja.

⁹¹ A két bányatelek: József (517 851,680 m²) és Sigmund 556 432,105 m²).

utódának, a Vashámoz Társaságnak birtokából átvette a Vagyármező⁹² néven ismert bányatelket a pécsi kerületben, Somogy község határában négy bányatelket Löwi Sándortól,⁹³ 1886-ban két lámpásvölgyi bányatelket Pécs városától.⁹⁴ A szépen induló bányauzem azonban a többiek sorsára jutott. Az 1890-es években Koch már kénytelen volt bányavállalkozását felszámolni. 1892-ben a székesegyházi uradalom szabolcsi területén bírt bányatelkeit adta át albérletbe a DGT-nek. A DGT aztán, amikor az 50 évre kötött szerződés 1925-ben lejárt, ezt a bányaterületet is (1968. évig tartó hatállyal) főbérletként csatolta többi bányatelkeihez. Ekkor vásárolta meg Koch kezéből a Löwi Sándor-féle bányatelkeket is. Ugyancsak tőle vette albérletbe a város lámpásvölgyi bányatelkeit.

A város és Koch között megkötött szerződés még a DGT és Koch által most létrejött szerződés évében lejárt. A városi tanács, mint már többször, most is arra gondolt, hogy házi kezelésben jövedelmeztesse István és Mátyás nevű szénbányáit. Felidézve azonban a múltban szerzett kellemetlen tapasztalatokat, a deficitekkel küszködő és többször szünetelő bányákat 1909-ben bérbeadta Kornis Károlynak. Úgy látszott, hogy Kornis életet tud önteni a lámpásvölgyi bányákba. A spekuláns gróf ekkor a bánya vezetését a Dunántúli Bányavállalatok Rt.-re bízta. A részvénytársaság 1914-ben teljesen át is vette a lámpási bányákat, miután Kornis a várossal 30 évre megkötötte a bányabérleti szerződést. A bányák még ugyanebben az évben a DGT bérletébe mentek át.⁹⁵

Két évvel később, 1894-ben a DGT átvette az Egyesült Magyar Dunagőzhajózási Társaság Somogy községben elterülő (a pécsi székesegyház uradalmához tartozó) bányatelkeit.⁹⁶

Az itteni bányamezőre még ugyancsak Miesbach Alajos kötött a tulajdonossal 40 évre szóló szerződést. Miesbach után Drasche Henriké, utána a Magyar Lloyd Gőzhajózási Társaságé,

⁹² O. L.: II. oszt. Pécsi bányabiztoság iratai, 222/1859.

⁹³ A négy bányatelek a következők: Julianna (365 442,839 m²), György (38 351,321 m²), Franz (180 542,140 m²), Leo (201 811,800 m²). A György bányatelekhez egy 1879. évi adományozás 49 090 m² nagyságú határközt csatolt.

⁹⁴ István és a Mátyás védnevű bányatelkek, összesen 45 164,027 m² területtel.

⁹⁵ Ez a szénterület már ebben az időben kimerülőben volt. A DGT 1933-ban be is fejezte itt a szén kiaknázását, amire a szerződéses viszony a város és a Társaság között megszűnt. (Geschäfts-Bericht, 1933.)

⁹⁶ A bányatelkek: Andreas (96 401,200 öl²), Johannes (96 948,187 öl²), Paulus (80 222,300 öl²). A Pál védnevű bányatelekhez később egy 2 657,700 öl², az Andreas telekhez 7 973,638 öl² terjedelmű határközt csatoltak.

majd az Egyesült Magyar Dunagőzhajózási Rt.-é lett a bánya-
mező. A DGT bérlete itt 1918-ban járt le, de ekkor 1968-ig meg-
hosszabbították.

A DGT bányatelkeinek maximumát 1894-ben érte el. Bánya-
területe ekkor így oszlott meg:

Tulajdonban volt	16 259 328,633 m ²
Bérben volt	8 244 417,938 m ²
Összes terület:	24 503 746,571 m ²

E nagy bányabirtok némi apadása még a múlt század végén
bekövetkezett. A legtekintélyesebb területcsökkenést a váraljai
bányaterületek elcserélése okozta. A Budapesti Bankegyesület
ugyanis 840.000 korona és a váraljai bányák ellenében — 1899-
ben — hosszúhetényi köszénbányáját adta a DGT-nek. Ez rész-
vénytársasággá alakította, de a részvények túlnyomó többségét
megszerezve, a vezetést itt is magának tartotta meg. A Szent
Miklós-bányatelekre eredetileg még Rosenfeld Bernát szerzett
adományt 1897-ben, ezt azonban még 1899-ben eladta a Buda-
pesti Bankegyesületnek. A bányatelek területe 90 232,800 m².⁹⁷

Még egy utolsó és megkésett bányaalapítást látunk a DGT
által megszállt szénvidéken, 1923-ban. Az ekkor megalakult
Pécs-Baranyai Szénbányaművelő Rt.-nak az volt a célja, hogy
a pécsi püspök hosszúhetényi uradalmához tartozó és még sza-
badon lévő szénterületeket kiaknázza. A Részvénytársaság ter-
mészetesen ugyanúgy járt, mint számos előde az önálló szén-
bányaművelés területén — a DGT szomszédságában. A DGT a
részvények 47,5%-ának birtokába jutott, ami az itteni termelés
irányításával volt egyenlő. A bányabirtok teljes bekebelezését
csak a második világháború utáni események akadályozták meg,
amelyek változást hoztak a pécsvidéki bányatulajdon és bánya-
művelés terén is.

A DGT szénbányavállalatának felvázolt kialakulása nemcsak
jellegzetes tüneteit mutatja a monopolkapitalizmus útjának, ha-
nem egyúttal keresztmetszetét adja a félféudalizmusban élő
ország gazdasági állapotának is.

A hazai tőke egy része — mint a DGT története mutatja —
szimbiózisban élt az osztrák tőkével és közösen szívták a nép

⁹⁷ A Budapesti Bankegyesület a birtokába került váraljai bányát egye-
sítette a Délmagyarországi Köszénbányatársulattal, amelynek bányarészei a
saját és a berlini Montanindustrie-Gesellschaft és a frankfurti Erlanger-cég
birtokában voltak. Így a fekete köszénünket kísérő osztrák-német tőke — a
DGT mellett — ismét megjelenik a mecseki szénmedencében.

erejét. Alig látunk komoly törekvést arra, hogy az osztrák tőke helyét a magyar tőke kizárólagosan el akarta volna foglalni. A DGT terjeszkedésének útjában számottevő akadály nem volt. Amikor az 1937. évi halálos kimenetelű sztrájkokkal kapcsolatban nagyarányú parlamenti és sajtókampány indult meg a DGT bányavállalata ellen, a Társulat hajlandónak mutatkozott, hogy bányáit eladja. A magyar állam és a Társaság között megindult tárgyalások azonban nem vezettek eredményre, jóllehet az állami szénbányavásárlásra már volt precedens (Komló, Vrdnik, Bozovics). Ügylátszik a magyarországi barnaszénbánya-kapitalizmus „koronázatlan fejedelmei” — elsősorban Vida Jenő — tanácsolták el a kormányt attól, hogy megvegye a pécsvidéki kőszénbányákat. A magyar államnak pedig ekkor ugyancsak nagy szüksége lett volna arra, hogy az első világháború után megmaradt egyetlen feketeszén-bányája (Komló) mellé, megszerezze a mecseki szénmedencének ezt a legfontosabb déli csomópontját is.

A mulasztásnak következményei lettek. Amikor ugyanis a hitleri Német Birodalom 1938-ban annektálta (Anschluss) Ausztriát, a DGT vállalatokat — mint osztrák érdekeltségeket — a Göring-művekhez (Konzern der Aktiengesellschaft Reichswerke „Hermann Göring“) kapcsolták. Ez a tény nemcsak a háborús gazdálkodás menetébe kényszerítette a pécsi szénvidék összes bányáját, hanem a germán imperializmus hazai és beépített kiszolgálói — a német érdekeltségű iparvidék adottságait felhasználva — a szénmedence déli területét, Pécs központtal, a déldunántúli németiség szellemi és politikai fellelegvárává próbálták kiépíteni. ✕

A német birodalom leverése után, a győztes nagyhatalmak között 1945-ben létrejött potsdami egyezmény értelmében a magyarországi német javak a felszabadító Szovjetunió tulajdonába jutottak. Amint azonban láttuk, a pécsvidéki szénbánya-művelés területét meghatározó bányatelkek egy része csak bérbirtoka volt a DGT-nek, így a pécsvidéki szén bányászata a Szovjetunió és a Magyar Népköztársaság közös feladatává lett. A bányák a Magyar-Szovjet Hajózási Részvénytársaság művelésében és birtokában vannak.

IV. A TERMELÉS A DUNAGÓZHAJÓZÁSI TARSASÁG PÉCSVIDÉKI SZÉNANYÁGAIBAN

Az ember történelmi fejlődését a hasznos javak termelése és elosztása biztosítja. A termelés alapja a munka, amely így a haladás legfontosabb tényezőjévé lesz. Az ember munkája elé a természet és a szükségszerű fejlődést tovább gondozni képtelen társadalom számtalan akadályt gördíthet, de a társadalmi életet mozgó erők sorra bontják le ezeket az akadályokat.

A kapitalista gazdasági rendben minden termelés, elosztás és értékesítés rendkívül bonyolult folyamat. Ez a bonyolultság különlegesen éles vonásokkal nyilvánul meg a kőszénbányászatban, ahol a termelést meghatározó okok egész szövevénye áll előttünk.

A kőszén termelését meghatározó okokat és tényezőket a következőképpen csoportosíthatjuk:

1. A természeti viszonyok szerepe a szénbányászatban.
2. A szén kitermelésére szolgáló technikai berendezések fejlődése.
3. A termelés és ennek kapcsolata a szénértékesítéshez. Piacproblémák.

1. A termelés és a természeti viszonyok összefüggése

A mecseki szénmedence kőszene liász kori eredetű. A szénmedence déli vonulatában, tehát a pécsvidéki bányászat területén, a széntelepeket magába záró rétegek általában 700 m vastagságúak. Anyaguk leginkább agyagpala és homokkő, kisebb mértékben márga és black-band lencse. Csapásuk iránya — fordított S-alakban délnyugat-északkeleti⁹⁸

⁹⁸ A mecseki szénmedence geológiai viszonyaira nézve tekintélyes irodalom áll rendelkezésünkre. Ezek közül a legújabbak: Jičinský Jaroslav: Die Pécs-Steinkohlenbergwerke der ersten Donau-Dampfschiffahrts-Gesellschaft. 1852—1931. Pécs, 1931. Dunántúl. — Vadász Elemér: A Mecsek hegység. Bp.,

A produktív rétegek Pécestől Hosszúhetényig húzódnak. Hosszúságuk kb. 14 km. A szénpadok összes vastagsága azonban (a széntelepeket tartalmazó 700 méteres réteghez viszonyítva) nem több 6%-nál. A 100 fölé emelkedő szénrétegek közül 18 és 31 között mozog azoknak a rétegeknek a száma, amelyek művelésre alkalmasak, tehát 40—50 cm-nél vastagabbak. A fejtesre kerülő rétegek vastagsága a legnagyobb részben 80—130 cm között ingadozik, de helyenként 10 m vastagságú rétegek is vannak.⁹⁹ Az egész mecseki szénmedence — tehát a tárgyunkat képező déli szénvonulat mellett az északi (magyaregregyi, császtai, kárászi, mázai, szászvári, váraljai, nagymányoki) és a középső (budafai és komlói) szénmezőket is figyelembe véve — a legújabb becslések szerint még kb. 100 millió tonna kőszén rejt magában.¹⁰⁰ Ennek a szénkincsnek mintegy 84%-a a pécs-környéki szénvidékre esik. A pécsbányatelepi, a szabolcsi és a vasasi bányakerületek — 800 m mélységig értékelt — feltárásokkal, vágatokkal megállapítható és remélhető (geológiailag megállapítható) bányakincsét tehát kereken 84 millió tonnára becsülhetjük.

Átlag évi 800 000 tonna termelést számítva, ez a szénmenyiség így kereken 100 évre biztosítaná a pécsvidéki szénbányák létét. A legkiadósabb széntelepeket a szabolcsi kerületben találjuk.

A pécsvidéki szénmezők szénkincse általában csak tekintélyes mélységből hozható a felszínre. Az itteni kőszénbányák jellegzetesen mélyművelésű bányák. Komoly bányászatot ezen a területen ma már csak (függőleges) aknaműveléssel lehet üzni. A könnyebb és olcsóbb termelési módokról, tárnaművelésről, esetleg még a Somogy község határában fekvő bányatelkeken lehetne szó. A tárnarendszerű művelési mód azonban már századfordulónk körül elavult volt, ma pedig már nem is alkalmazták.

A mélyben fekvő szénrétegek bányászata költségesebb és az üzemek fenntartása is nagyobb befektetést kíván, mint más ma-

1935. A Magy. Földtani Int. kiad. (Stádium Rt.) — Vadász Elemér: Kőszén-földtani tanulmányok, Bp., 1940. Egyetemi ny. Pécs. — Vitális István: Magyarország szénelőfordulásai. Sopron, 1939. Röttig—Romwalter. A régebbi szerzők közül kiemelendő Hantken Miksa (A Magyar Korona országainak széntelepei és szénbányászata. Bp., 1878. Légrády) és Papp Károly. — (A Magyar Birodalom vasérc- és kőszénkészlete. Bp., 1916. Franklin). Mindkét szerző bányásztörténeti szempontból is értékes adatokat nyújt.

⁹⁹ Jičínský Jaroslav: Die Pécs-Steinkohlenbergwerke... 9. l. — Vitális István: Magyarország szénelőfordulásai. 82. l.

¹⁰⁰ L. Schmidt Eligius Róbert: Magyarország ásványnyersanyagai. Bp., 1947. Faust. 20. l.

gyarországi, nem mélyművelésű kőszénbányáinkban. Sok egyéb tényező mellett a termelési költségek magassága okozta azt, hogy a nemzetközi szénpiacon a pécsi szén — a ritka alkalmaktól eltekintve — nem volt versenyképes, bár szenének átlagos fűtőértéke 6000 kalória körül van.

A termelést, a kőszénrétegek mélysége és a pécsvidéki szénelőfordulásokra annyira jellemző gázkitörés, metángáz- és szénporvesztély mellett, a szénrétegek aránylagos vékonysága is befolyásolja. A mecseki szénmedence szénrétegeinek említett átlagos vastagsága nem éri el sem a donecvidéki, sem az angliai, sem a rajnavidéki szénrétegek vastagságát. Így amíg az utóbb említett vidékeken a szénrétegeket 70–80 cm-en alul csak elvétele művelik, addig a mecseki szénbányákban — a szénkincscsel való takarékoskodás érdekében — már a 40 cm-es szénrétegeket is kitermelik.¹⁰¹

Területünkön az esetenként adódó silányabb rétegviszonyok néha egészen jelentős mértékben csökkentették a termelést. A DGT szénbányái mellett a régebben működő kisebb bányavállalatok részben éppen a szénrétegek ilyen természete miatt jutottak súlyos zavarba és buktak el.

Közvetett módon kihat a termelésre a pécsvidéki kőszén és a szénrétegeket magukban hordozó produktív rétegek viszonylagosan csekély víztartalma is.¹⁰² A bányák vízszegénysége jelentékeny hatással van a bányák klímájára.

A vízszegénység miatt ugyanis a pécskörnyéki bányák levegője rendkívül száraz, s a kis páratartalom (a helyenként 30 °C körül mozgó hőmérséklettel¹⁰³ együtt) a bányamunkát igen fáradtságossá teszi.

A bánya levegőjének munkagátló kihatását még súlyosbítja különböző szennyezettsége is. A szennyező elemek — főképpen — a szénpor, a kőpor, a szénsav, és a metángáz.

A szénporképződés általában a tektonikai törések rovására írható, amelyek a szénrétegeket sok helyen valósággal összemorzolták. A bányászatnál nyert nagytömegű porszén minden tekintetben hátrányos.¹⁰⁴ A bányában felhalmozódott szénpor

¹⁰¹ V. ö. Vitális István: Magyarország szénelőfordulásai 82. l.

¹⁰² A pécsi lász-kőszén víztartalma általában 3% körül mozog. Ezzel szemben például az ajkai — krétakori — szénünk nedvessége 22%, a tatabányai és dorogi paleogén-kőszéné 13–14%. Hasonlóan magas a sajóvölgyi kőszén nedvességtartalma is. (L.: Varga József és Nyul Gyula: A magyar üzelőszéripar.) (A „Technika“ 1937. 1. sz.)

¹⁰³ A mecsekszabolcsi bányában a legmagasabb hőmérséklet 28 °C, Pécsbányatelepen 30 °C.

¹⁰⁴ A pécsbányavidéki bányákból kitermelt szénnek kb. 70%-a aprószén, amely elnevezés alatt a 10 mm-nél kisebb átmérőjű szeneket értjük.

igen hajlamos az öngyulladásra is és jelentékenyen növeli a metángázrobbanások hatásfokát.¹⁰⁵

Meggyulladt széntelepek miatt néha jelentékeny területeket kellett elzárni a termelés elől. Előfordult, hogy a tűzfészek kialakulásáig több százezer q szén is kiesett a forgalomból.¹⁰⁶

A termelés mértékét ugyancsak közvetett formában rontja a kőpor, amely a mellékközetek és a köztes beágyazások megbontása következtében jut a bánya levegőjébe. A pécsvidéki szénbányák kőzetei nagymértékben kvarcosak, kovasavtartalmúak, s így ezek finom pora a bányamunkások egyik legmakacsabb természetű és súlyos kimenetelekkel járható betegségét, a *szilikózist* idézi elő. Ez a foglalkozási betegség bizonyos fokon csökkenti a munkaképességet, sőt a bányászt időnap előtt ki is állítja a termelő munka sorából.¹⁰⁷

A pécsvidéki bányák levegőjét — bányánként ugyan különböző mértékben — de kivétel nélkül szennyezik még a szénből mint szerves anyagból keletkezett gázok: a szénoxid (CO), a széndioxid (CO₂) és a metángáz (CH₄). Ezek a liász-szénbányák nevezeteseik gázképződésre való hajlamosságukról. Magyarország legnagyobb mértékben „gázzalveszélyeztetett” bányái a pécskörnyéki kőszénbányák.

A gáz előtörésének, illetőleg megjelenésének okait és körülményeit figyelembe véve, a bányászatban gázkitörésről, gáz-

¹⁰⁵ A DGT régebben a szénporos bányáit igen ártalmatlan színben igyekezett feltüntetni. Legelsősorban azért, hogy a pormentesítés költségeitől mentesüljön. A munkásokat fenyegető nagyobb baleseti valószínűség kérdése — természetesen — fel sem merült. „A szén — állapítja meg a vállalati szakvélemény 1891-ben — tényleg túlnyomóan finom, 0—15 mm s mint ilyen törik, s így a szén porosabb. Ennek ellenére azonban eddig még sohasem mutatkozott nyoma a szénporrobbanásoknak, sem azon alakban, hogy a szénpor magában véve felrobbant volna, sem pedig, hogy az előtört bányalégrobbanásoknál közreműködött volna”... *Az eddigi észleletek a „szénporrobbanás veszélyét nálunk szerencsére kizártnak tüntetik fel.* A vállalat „tudomása” szerint kőszénporrobbanások csak a liásznál régebb képződményű széntelepek mellett fordulhatnak elő. A liászszén — nagy hamutartalma miatt — nem hajlamos a robbanásra. (Budapesti Bányakapitányság iratai, 521/1891.) A vállalat — idő múltán — kénytelen volt ezt az álláspontját feladni. Az 1920-as években maga szorgalmazta, hogy kőpormalmot építhessen és az így előállított kőporral enyhíthesse „a szénporrobbanások” erejét.

¹⁰⁶ Egy 1870-ben történt hatalmas bányaeágés pl. 1 400 000 q termelés-kiesést okozott. Ez a tűz a maga méreteiben úgyszólván páratlan a mecseki bányaművelésünk történetében. A Littke-féle (Lörinc)-bányát tekintélyes részen ki kellett kapcsolni a termelésből. (Jahresbericht, 1869/70.)

¹⁰⁷ A szilikózisra nézve l. az V. fejezet 2/b pontját.

kitöréses jelenségről és nagyobb gázfejlődéssel járó szénomlásról beszélhetünk.¹⁰⁸

A gázkitöréseknek nemcsak munkagátló szerepük van: Alta-luk már számos bányász lelte halálát. A gázkitöréseket ugyan a pécsvidéki szénbányászathoz csak 1896. óta tudjuk szemmel tartani,¹⁰⁹ de ez alatt az 54 év alatt is a DGT bányáiban 22 halálos balesetet idézett elő. Abból a tényből, hogy 1896—1936. végéig 120 gázkitörés történt 12 halálesettel s hogy a gázkitörések száma 1936-tól 1949 végéig több mint kétszeresére emelkedett és függvényként követte — némi csökkenő irányzattal — a baleseti halálozás, következik, hogy a művelés vertikális mélyülésével növekszik e természeti tényező veszélyessége is.¹¹⁰

A gázzal szennyeződött levegő veszélyességét nagy mértékben csökkenti a megfelelő szellőztetés. A jó szellőztetés így elengedhetetlen kelléke mind a termelésnek, mind a bányamunkások egészségvédelmének.¹¹¹ A bánya levegőjének kifogástalan mozgása főképpen ott szükséges, ahol a metánelőfordulás nagyobb mérvű. A szellőztetés terén — természetesen — ma már

¹⁰⁸ A szénomlásnál a gázfejlődés csak másodlagos jelenség, s az omlásnál beálló szénfelaprózódás következménye. A gázkitöréseknél a metán rendkívüli mennyiségben a rétegek áttörése után szabadul fel, s rendszerint kő és szén nagytömegű kidobásával, bányaberendezések rombolásával jár együtt. Gázkitöréses jelenség a gázkitörés és a szénomlás közötti átmenet. (V. ö. Mihálics Imre: A metángázkitörések elleni védelem az Első Dunagőzhajózási Társaság pécsvidéki bányaműveinél. Bányászati és Kohászati Lapok. 1937. 423—443. l.)

¹⁰⁹ Ld.: Gázkitörések könyve a pécsi Bányakapitányság irattárában, 1949. végéig 106 gázkitörés, 124 gázkitöréses jelenség és 44 nagyobb gázfejlődéssel járó szénomlás fordult elő. (Ember Kálmán bevezetése az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület 1949. decemberében rendezett kongresszusán Vargha Béla „Bányászatunkat veszélyeztető elemi erőkkel kapcsolatos problémák” címen tartott előadásához. — Bányászati és Kohászati Lapok. 1950. 141—143. l.)

¹¹⁰ A lenyűgöző erő szemléltetésére, amellyel a bányász ezen a téren is szembekeverül, megemlítünk két gázkitörést:

1921. február 2-án az új Ferenc József-aknában megbolygatott homokpad alól 8000 m³-re becsült gáztömeg szabadult fel. A gáz ereje az egész homokpadot összetörte és egy kb. 46 tonnás darabját 180 cm magasra emelte. (Pécsi Bányakapitányság iratai, 496/1922.)

1940-ben a szabolcsi Szent István-aknában egy provokációs repesztés mintegy 30 000 m³ gázt tett szabaddá, a 4 m² szelvényű keresztlágatot 100 m hosszúságban úgyszólván teljesen kitöltötte szénrel. A kidobott kötőmélék is jelentős volt. A kitörés az ácsolatok egy részét rombadöntötte. (L. Vargha Béla idézett előadását, az idézett helyen, 135. l.)

¹¹¹ Pályi Márton—Szakasits Antal: Gyakorlati iparegészségtan. Bp., 1948. Novák R. és Tsa. 354. l.; Béll Béla: A levegő áramlása bányákban és barlangokban. (Időjárás, 1945. 1—12. sz. 1—12. l.) Címbeli megfigyeléseit a szerző legnagyobb részt éppen a gázveszélyes vasasi bányában végezte.

összehasonlíthatatlanul jobbak a viszonyok, mint a múlt századi bányaművelésünk idején. A hajdani lőjárgányos ventilátorokat felváltották a gőz-, majd ezeket a villanyhajtású ventilátorok. A légaknákon elhelyezett szellőztetők percenként általában 2000—3000 m³ levegőt szívnak be a bányákba, illetőleg szívnak ki belőlük, úgyhogy ma már minden földalatti munkásra percenként 3—4 m³ tiszta és friss levegő jut.

Mivel a külszín és a bánya levegőjének hőmérsékleti viszonyai jelentékeny szerepet játszanak a bányamunkás hűléses eredetű megbetegedéseinél, a megbetegedések révén ez a természeti tényező is állandóan károsan hatott a termelésre.¹¹² Ugyancsak átvitt úton jelentkezett időnként a felszíni klíma hatása a kőszéntermelésre a DGT bányaművelésének első évtizedeiben, amikor még a Társaság folyamhajózása volt a pécsi kőszén legnagyobb fogyasztója. A Dunamedence agrár államaiban ugyanis egy-egy rossz aratás az államközi hajóforgalom csökkenését is jelentette. Ez pedig együtt járt a széntermelés korlátozásával. A váltakozó eredménnyel dolgozó magyar és román mezőgazdálkodás súlyosabb éve a pécsvidéki bányák termelési eredményeiben érdekesen jutnak kifejezésre.¹¹³

A hajóforgalom csökkenésével hátráltatta a termelést a Duna és mellékfolyóinak alacsony, vagy szokatlanul magas vízállása is.¹¹⁴

A klimatikus viszonyok az utolsó félévszázadban egyre nagyobb mértékben veszítették el a termelésre gyakorolt jelentőségüket. A szárazföldi közlekedés útvonalainak (vasútjainak) fokozott kiépítése és a pécsvidéki szénfogyasztásba belépő nagyipari és vasúti érdekeltségek sok esetlegességet zártak ki a mecseki kőszénbányászat termelésének ménetéből.

Ma már a tervszerű termelést károsan érintő természeti akadályok általában egyre inkább a háttérbe szorulnak. Bánya-

¹¹² Ebben a vonatkozásban l. az V. fejezet 2/a pontját.

¹¹³ Megemlítjük itt még, hogy nagy-iparosodásunk kezdetén, amikor a mezőgazdasági eredmények észrevehetőbben érvényesítették hatásukat a kőszén fogyasztó üzemeknél, olyan természeti csapások is, mint például a „keleti marhavész” és a sáskajárás, szintén csökkentették a termelést. („...in Ungarn hergebrachte Abhängigkeit der Industrie von den landwirtschaftlichen Entwicklung musste der abermalige Missernte verbunden mit Viehseuchen und einer verheerenden Choleraepidemie, die äusserste Einschränkung des Kohlenkonsums zur Folge haben“). (Jahresbericht, 1873.)

¹¹⁴ Jellemző példa erre az 1873/74. év telének alacsony Dunavízállása, amikor a hajóforgalom decembertől február végéig csaknem teljesen szünetelt. A kőszéntermelés ekkor ugyan némileg emelkedett az előző évihez viszonyítva, de messze az előirányzat mögött maradt. (Jahresbericht, 1874.)

művelésünk arra az útra lépett, amelyen nemcsak a termelés, hanem a munkásélet biztosítása is a közösség egyetemes érdeke. Ennek az érdekeknek a szolgálata független a kalmár „business” — szellemtől és mentes a profitszomjúságnak a természeti pusztító erőket szabadon hagyó közömbösségétől. Ebben a légkörben az ember visszaszorítja a munkája sikerét fenyegető erőket, sőt hasznos szolgálatba kényszeríti őket: *Az ember végül is legyőzi a természetet.*

2. A termelési technika fejlődése

A XVIII. század a gőzgép feltalálásával és gyakorlati felhasználásával új fejezetet nyitott a technikai fejlődés történetében. A munka addig elképzelhetetlen erőforrást kapott, amely merész távlatot nyújtott az anyagi s következésképpen a társadalmi fejlődés számára is.

A köszén a felfedezését — mint láttuk — nem a gőzgép megjelenésének köszönheti, de igazi jelentőségét a következő században ez adja meg. A köszén nélkülözhetetlen tényezője lett a technikai haladásnak, s így fokozottan fejleszteni kellett a bányászat évszázadokig elhanyagolt, maradi technikai eszközeit is.

A géptechika legelőször az aknaszállításnál, a vízemelésnél és a bányaszellőztetésnél érvényesült. A szén közvetlen fejtésénél („jövésztesnél”), a bányaterek „kihajtásánál”, a földalatti szállításnál stb. csak jóval később, a XIX. század végén jutott szóhoz néhány korszerű technikai alkotás, de ezek minőségi, főleg számbeli fejlesztése a későbbi időben is lassú ütemű maradt.

A szénmedence első gőzgépét a Czvetkovits-féle „Istenáldás” bányatelek Ferenc József-bányájánál találjuk meg 1853-ban. A 8 lóerős gépet aknaszállításra használták. Ugyanabban az évben a DGT is gőzgéppel kezdte meg első aknájának, az András-aknának mélyítését. Ha arra gondolunk, hogy Angliában már a XVIII. században hasznos munkát végzett a gőzgép az aknaszállításnál és a vízemelésnél, s hogy a pécsi származású Bernhardt Antal már 1818-ban gőzhajóval kísérletezett a Dunán, akkor a gőzgép megjelenését szénmedencénkben aránylag is későinek kell minősítenünk. A lemaradást menti, hogy a gépeket Angliából kellett hozni, s a törött és kikopott alkatrészekért ugyancsak hosszú ideig Angliába jártak, amíg hazai „művészeink” (a gépészek egykorú neve) gyakorlata és tehet-

sége nem idomult a „tűzgép“ természetéhez.¹¹⁵ A gőzgép alkalmazása tehát kezdetben rendkívül nehézkes volt, s a nehézségek leküzdésére csak tőkeerős bányabirtokosok vállalkozhattak.

A gépek hasznossága a termelésben hamarosan kitűnt; a gépekkel rendelkező vállalatok rohamos fejlődésnek indultak. A szénmedence bányabirtoklása fejlődéstörténetének részletezésénél láttuk, mint futottak össze a bányatelkek és üzemek a DGT kezébe. Az 1830-ban alapított DGT egész sorsa a géptől függött. A gép segítette az elsőbbségre a szénmedencében is. A Társaság jelszava: „movere“ a mozgás nimbuszát jelenti, s ezt a mozgást gőzhajóin, hajógyárában, valamint szénbányáinál egyaránt a gép és a kőszén biztosította.¹¹⁶

A DGT bányaművelésének első éveiben kis gépeivel annyi szenet termelt ki, mint amennyit a XIX. század első felében valamennyi bányaüzem termelt a DGT letelepedéséig. A gépi termelés ezenkívül nemcsak mennyiségi, de minőségi tekintetben is változást hozott. Míg ugyanis a kezdetleges szállítóberendezések mellett főképpen a felszín közelében előforduló szénkincset bányászták, tárnaművelés rendszerével, addig a gőzfelvonók lehetővé tették a mélyebb, függőleges aknák rendszeresítését. Ez az utóbbi művelési mód pedig általában jobb szenet is jelentett.¹¹⁷

A DGT bányaüzemeinek gépesítése olyan ütemű volt, hogy már a XIX. század utolsó negyedében utólérte a korábban gépesíteni kezdett angliai szénbányák technikai berendezésének színvonalát, sőt az utolsó 40 év alatt sok tekintetben el is hagyta

¹¹⁵ Az 1860-as években még mindig több szénbányában találunk járgányt. Pl. a pécsi György-Társulat György bányájában 2 járgányos felvonó működött. A Drasche Henrik által bérelt székesegyházi bányákban 7 különböző rendeltetésű lovasjárgány volt. (A Soproni Kereskedelmi és Iparkamarának... jelentése... az 1860., 1861. és 1862. évben. Sopron, 1863. Reichardt Adolf. 12—13. l.) Prick Vince, a „Vasgyármező“ nevű kőszénbánya birtokosa 1869-ben kér engedélyt szállítójárgány felállítására. (Budapesti Bányakapitányság iratai, 237/1869.)

¹¹⁶ A gép és a tőke kapcsolatainak klasszikus, kommunista megvilágítására nézve l. Marx: „A tőke“ című munkájának „A gép és a nagyipar“-ról szóló fejezetét, (Szikra-kiadó, Bp., 1949. 399—548. l.) kapitalista szempontú tárgyalását pedig O. Spenglernél (Der Untergang des Abendlandes. I—II. köt. München—Berlin, 1934. Beck; továbbá „Der Mensch und die Technik“ München, 1931. Beck).

¹¹⁷ Megemlítjük itt azt az érdekességet, hogy a gőzgépek fűtésére a múlt század első felében gyakran szivesebben használták a szénmedence silányabb minőségű palássonét, mint a finomabb, tisztább termékeket. Az utóbbit „összesülő“ (backend) tulajdonsága miatt a kazánfűtők nem szerették. Hosszú évtizedek kísérleteire és tapasztalataira volt szükség, hogy a pécsvidéki szénnek ezt a hátrányát a nagykazánok fűtésénél kiküszöböljék.

ezeket. A vállalat bányáinál már 1871-ben 28 gőzgép működött, összesen 783 lóerővel, 1873-ban pedig 37 gép, 1234 lóerővel.

A gépek nemcsak számban, de teljesítőképességükben is növekedtek. Így 1874-ben a Cassian-felvonóaknánál már 100, a vízemelésnél 259, a Schroll-szállítóaknánál 1871-ben 100, a vízemelésnél 260 lóerős gőzgép dolgozott. A fejlődésnek ugyanez az üteme tapasztalható a gőzfejlesztő kazánoknál is. Míg pl. az András-akna első két gőzgépét 2 kazán táplálta, addig 1873-ban már 69 kazán 2838 m² fűtőfelülettel állt üzemben.

A gőzgépek használata egyet jelentett az üzemek decentralizációjával. Ezt a fejlődési irányt akadályozta meg a villanymotor. Az elektromos gép 1884-ben jelent meg a pécsvidéki szénbányákban. Ez egy kisteljesítményű generátor volt, amely csak világítási célokra termelt áramot. A vasasi Thommen-aknánál 1893-ban felszerelt generátor áramával azonban már munkagépeket hajtattak. *Szállítóaknánál pedig (a lámpásvölgyi Gyulaaknánál) 1911-ben állították fel az első villanymotort.*

A villanymotor előnyét a DGT azonnal észrevette. Az előnyök főleg akkor lettek nyilvánvalókká, amikor 1913-ban az üszögi (pécsújhegyi) üzemi központban korszerű áramfejlesztőtelepet létesített.

A villamosság minden vonalon való alkalmazása tette lehetővé, hogy az energiaszétszóródás, amely a pécsvidéki bányáknál a gőz alkalmazása és a bányaüzemeknél külön-külön felállított kisebb generátorok révén állt elő, gazdaságosan és észszerűen a központosításba menjen át. Így vesztették el jelentőségüket az András-akna kis generátorai, amelyeknek árama a Cassian-légakna, a Schroll-akna légaknája és a Károly-akna ventilátorainak motorját, a centrifugális szivattyúk motorait és még néhány kisebb motort táplált. Elavulttá lett a szabolcsi, még csekélyebb teljesítményű villanytelep is, ahol egy generátor lámpaáramot szolgáltatott és hajtotta a Lapos-légakna Guibal-ventilátorát, egy egyenáramú generátor pedig a Ferenc József-akna és a Rücker-akna között megépített villamos-iparvasút mozdonyát táplálta. Hasonló sors érte a vasasi Wiesner-aknánál lévő 2 db 200 Kw erejű dinamót is. Ezek energiája a Rücker-akna légaknája és két centrifugális szivattyú számára vált feleslegessé a pécsújhelyi villamosközpont megépítésével. A villanyközpont hasznosságát az a körülmény is fokozta, hogy a központosítással kapcsolatban az egyes bányák mellett lévő szénelőkészítő és osztályozó üzemeket is Pécsújhegyre vonták össze, s a centrálé kazánja fűtésére azt a silány minőségű szenet használták fel, amit különben a piacon értékesíteni nem tudtak volna. A cél

érdekében a szénosztályozó és a villanyközpont egymás közelében épültek fel.

A villamosközpont segítségével az egész vonalon az elektromos meghajtású motorok jutottak az előtérbe. Az 1940-es évek közepe táján a vállalatnak több mint 500 különböző villanymotorja volt, amelyek kereken 25.000 lóerőt kitevő energiát állítottak a termelés szolgálatába. A motorok túlnyomó részét a pécsújhegyi villamosközpont árama hajtja.¹¹⁸

A villanyközpont évi 60—70 000 000 kiló wattóra energiát termelt, amelynek 60—70 %-át maga a bányavállalat használta fel saját üzemében. Így a dugattyús gőzgépek, amelyek a múlt század közepe táján a pécskörnyéki bányaművelésbe szinte forradalmi igényekkel törtek be és vezetészerepüket az első világháborúig megtartották, ma számban és használatukban egészen jelentéktelen szerepet töltenek be: Az 1940-es években a vállalat három kipuffogó gőzgépe mindössze néhány üzemórán keresztül volt használatban.

A géptechika átalakulása sok olyan kérdés kiküszöbölésével járt, amelyek a múltban nagy feladatok és kiadások elé állították a szénbánya vállalatokat, de ez a fejlődés a bányüzemek minden irányú korszerűsítését is megkövetelte.

A termelésre kiható elavultság főképpen a szállítóaknáknál mutatkozott. Az 1910-es években a művelés alatt álló bányákat jobbra még azokban az időkben nyitották, amikor csak lőjárgánnyal vagy kisebb teljesítményű gőzgépekkel szerelhették ezeket fel. Az 1909. évi maximális termelés tapasztalatai nyilvánvalóvá tették, hogy a meglévő akna-szállítóberendezéssel több szenet nagyobb munkáslétszám mellett sem tudnak előállítani. A fellendülő ipar okozta konjunktúra pedig szinte korlátlan lehetőségeket nyújtott a XX. század első évtizedében a szénbányavállalatok számára.¹¹⁹

Az 1910-es évek elején a DGT valamennyi bányája, még a legnagyobb teljesítményű András-akna és az 1869-ben lemélyített Schroll-akna is faácsolatú volt. Az András-akna 4 osztályozó szállítóberendezése 1—1 csillét, a Schroll-akna szállítóberendezése 2 osztályozattal 2—2 csillét fogadhatott be. Az András-akna 1913-ban mindössze 109 300 tonna nyersszenet szállított fel

¹¹⁸ A vállalat pécsújhegyi áramfejlesztőtelepén két 5000—5000 Kw teljesítményű turbogenerátor van. A turbinákat meghajtó gőz fejlesztésére 11 Burkhardt-kazán szolgál, egyenként és óránként 10.000 kg atm. gőzfejlesztéssel. A generátorok percenként 3000-es fordulattal 3150 Voltos áramot termelnek.

¹¹⁹ L.: Eckhart Ferenc: A magyar közgazdaság száz éve. 1841—1941. Bp., 1941. (Posner). 137—142. l.

annak a két kapcsolt ikergőzgépnek a segítségével, amelyeket 1896-ban állítottak fel az 1854. évi két öreg gőzgép helyett. A Schroll-akna 1871-ben felállított ikergőzgépe 76 000 tonna szenet hozott csak a felszínre. A szabolcsi kerületben a régi Ferenc József-aknát 1865-ben, a György-aknát pedig 1870-ben helyezték üzembe: mindkettő faácsolatú volt. A szállítókasokat ikergőzgépek mozgatták. A György-aknánál 1913-ban 121 400, a Ferenc József-aknánál 161 200 tonna nyersszenet emeltek ki. A somogyvasi kerületben az 1876-ban lemélyített faácsolatú Rucker-akna szállítóberendezésével, két ikergőzgépével, 1913-ban 90 000 tonna évi teljesítményt mutatott fel. A Thommen-aknát 1869-ben telepítették; 100 lóerős ikergőzgépét 1871-ben kapta. Évi teljesítménye 143 000 tonna volt. Faácsolatú szállítóaknájában két szállítóosztály volt s a szállítások 2—2 egymás mellé tolható csillét hordtak.¹²⁰

Az említett (András-, Schroll-, Ferenc József-, György-, Rucker- és Thommen-) aknák évtizedekig állottak régi berendezésükkel a termelés szolgálatában, korszerűsítésük azonban — ha a DGT lépést akart tartani a nemzetközi és hazai széntermeléssel — elengedhetetlen volt. A vállalat eleinte a régi főszállítóaknák tehermentesítésére gondolt és így több kisebb szállítóaknát építtetett ki. Ezzel mégjobban megosztotta, szétszórta az üzemeket, bár a szénbányászat modern tanulságai szerint a szállítás mennél nagyobb mérvű csoportosítása az észszerű.

Az új berendezkedés előtti évtizedben az összes szállítóaknák általában és kereken 700 000 tonna termelést bonyolítottak le. A technikai berendezkedésnek az állapotában a legnagyobb megterheléssel sem tudtak volna 800 000 tonnán felül termelni. A cél pedig az volt, hogy évi 1 250 000 tonna termelést érjének el.¹²¹

A termelés megakadása — természetesen — befolyásolta a széntermékek árát is és így erősen csökkentette a DGT szenének versenyképességét a hazai piacokon, mind a hazai, mind a külföldi szénnel szemben.

A régi szállítóberendezések nagyszámú csatlósszemélyzetet tettek szükségessé a szállítás alkalmával, főképpen az ikeraknánál. A használt szállítókasok is nagy idővesztést jelentettek a nagy előtolási távolság, a ki- és betolás lassúsága, valamint a csillevégány kezelése miatt.¹²²

¹²⁰ L.: Jahresbericht megfelelő évi köteteit.

¹²¹ Jičínský Jaroslav: Die Pécsner Steinkohlenbergwerke... 22—23. l.

¹²² Szoboszlai Kornél: Az Első Dunagőzhajózási Társaság pécsi művein végzett központosító munkálatok. (Bányászati és Kohászati Lapok, 1922. 309—314 l.)

Az 1912. évi tervezet természetesen a kiszállítás legnagyobb-mérvű központosítását, új szállítóaknáknak létesítését és a régiéek korszerűsítését is magába foglalta. A terv a kerületek bányászátát három akna köré csoportosította. A program így is valósult meg.¹²³

Új aknát telepítettek a pécsbányatelepi szénmező közép-pontjában. Ez a mai Széchenyi István-akna. Lemélyítését még 1913-ban megkezdték, de a világháború miatt csak 1927-ben tudták befejezni. A Széchenyi István-aknának kellett átvenni az András-akna, a Gyula-akna, a Lámpás-völgy széntelepeinek szállítási feladatait. Az aknát 6 méter átmérővel, körszerelvényszerűen, vasbetonban építették meg. A kettős szállítóberendezést 500 000 tonna nyersszén kiszállítására tervezték. A teljesítmény arányában építették ki az akna feletti szállítótornyot és választották ki a szállítást végző gépi felszereléseket is. A 41,20 m magas vasbeton szállítótorony *Magyarország legmodernebb szénszállító berendezéseinek egyike*. A gépi technika hatalmas aránya mellett tanúskodik a szállítótorony gépházában elhelyezett 2 db Ward—Leonard gyártmányú Koepe-tárcsás villamos szállítógép. A régi András-akna 16 lóerős gépeivel szemben ezek a dinamók egyenként 1030 lóerősek.¹²⁴ A gépek 4000 kg-os hasznos terhet szállíthatnak fel és alá az aknában, másodpercenként 12—15 m-es sebességgel.

A szabolcsi kerület aknaközpontját, a Szent István-aknát a Széchenyi István-aknához hasonlóan építették meg 1913. és 1921 között. Az aknába torkolló 3. szinten keresztül ehhez az új aknához kapcsolták a Rücker-aknát, a György- és a Ferenc József-aknát. Az aknák közül a Rücker-aknát és a György-aknát ki is vonták rövidesen a szállítóforgalomból, a Ferenc József felvonóaknát azonban — egyelőre — továbbra is meghagyták, bár ennek beszüntetése is a tervek között szerepelt. A Szent István-aknát ugyancsak 500 000 tonna nyersszén szállításához építették. Üzembehelyezéseinek éve: 1925.

A vasasi kerületben a régi Thommen-aknát, mivel még jó karban volt, csak korszerűvé tették. Az eredetileg négyszögben épített aknát az 1912. évi terveknek megfelelően, 185 méteren alul körszerelvényszerűen, vasbetonnal és vasbetontéglákkal falaz-

¹²³ Jičinský Jaroslav: Die Konzentrierung der Pécs (Fünfkirchner) Grubenbetriebe. — Mont. Rundschau. 1918. X. köt.

¹²⁴ Az egyenáramú gépek hajtásához szükséges áramot 2 db. 500—500 lóerős forgóáramú Ignier-motor transformálja az Újhegyről kapott 15 000 Voltos áramból. (Jičinský Jaroslav: Die Pécs (Steinkohlenbergwerke... 49 l.)

ták ki. Ugyanígy átépítették a régi, faácsolatban álló szakaszt is. Az akna új, elektromos meghajtású szállítógépet kapott. Az így átépített Thommen-akna 1913. évi 140 000 tonnás termelési kapacitását 250 000 tonnára emelték fel.¹²⁵

Az aknaszállítás korszerűsítése a pécskörnyéki kőszénbányákban így kb. 60—70%-ban növelte a bányák termelési képességét, gazdaságosabb feltételek mellett, mint azt a központosítást megelőző időkben láthattuk.

A szállítóaknák teljesítőképességének állandó fokozásával párhuzamban haladt a földalatti és a földfeletti üzemi szállítópályák és eszközök fejlesztése is. Bányavállalkozóink előtt már régen ismeretes volt, hiszen hazai példák egész sora igazolta, hogy az a bánya bírja a legrövidebb időn belül a termelés maximumát elérni, amelynek a legjobb szállítási lehetőségei és eszközei vannak. Ez a követelmény fennállott mind a földalatti, mind a külszíni üzemi, mind az országos, sőt nemzetközi szállítási adottságokkal szemben is.

A DGT bányászatának első két évében a szenet a pécs—mohácsi országútig 4,5 km rendkívül rossz székérúton szállította. A kocsifuvar és az út állandó javítgatása ezen a rövid szakaszon is tetemes összegbe került. A megtakarítás érdekében a vállalat 1854-ben az üszögi (pécsújhegyi) rakodóig teljes nyomtávú vasútvonalat építtetett. A vagonokat az 5720 méteres útszakaszon kis gőzmozdony vontatta. A fellendülő bányászat következményeképpen így kapta meg Baranya megye első vasútját — bár csak ipari jelleggel.

A vállalat további terjeszkedése két évtized múlva egy újabb, teljes nyomtávú vasút építését tette szükségessé Üszög és a szabolcsi Ferenc József-akna között. Ez a vasút 1873-ban nyílt meg. Hossza 6990 m. A vasútvonal szabolcsi rakodóállomásához 1880-ban és 1884-ben 2 önműködő láncpályát készíttettek. Az egyik láncpálya 378 méteren a György-akna, a másik 175 méteren a Ferenc József-akna szenét vitte közvetlenül az állomási rakodóhoz. A láncok teljesítőképessége óránként 70 tonna volt. Még egy láncpályát építettek a pécsbányatelepi András-akna és a Schroll-akna között. A 889 m hosszú pályánál a hajtóerőt egy 20 lóerős gőzgép szolgáltatta. Az üzemek csoportosításakor ezeket a láncpályákat leszerelték. Ma már csak egyetlen láncpálya található a szabolcsi Szent István-akna és a Ferenc József-akna között; az 1920-as években építették. A 840 m hosszú lejtős láncpályán a saját súlyuk által mozgatott csillék

¹²⁵ Szoboszlai Kornél: Az Első Dunagőzhajózási Társaság... (Bányászati és Kohászati Lapok, 1922. 309—314. l.)

a Szent István-akna szénét szállítják a Ferenc József-aknánál felépített rakodó-berendezéshez.

A somogy—vasasi kerületben fekvő Rücker-akna szénének elszállítására 2,2 km hosszú kisvasút épült a Rücker-akna és a szabolcsi Ferenc József-aknai láncpálya között. A kisvasút a mult században lóvontatású volt, s csak az üzemi racionalizálás folytán villamosították. A vasasi Thommen- (ma Petőfi-) aknát, amely a vállalat legkeletibb aknája, még 1892—93-ban drótkötélpályával kötötték össze a somogyi Rücker-aknával. A közlekedés a drótkötélpálya megépítéséig annyira hátrányos volt a Thommen-akna és a szabolcsi üzeme között, hogy éppen e miatt az akna teljesítőképességét ki sem tudták használni. A drótpálya 3250 m hosszú. A függőcsillék a Rücker-aknánál felállított 20 lóerős gőzgép mozgatja. Szállítási teljesítmény óránként 25 tonna.

A szén vagonba rakására a Ferenc József-aknánál és a Széchenyi István-aknánál egy-egy azonos típusú rakodót építettek. Ezek segítségével azt a munkát, amelyhez régebben nagyszámú munkás kellett, most néhány ember végzi el. A Talbot-rendszerű vagonok a rakodó tartályok alá tolhatók, s így 2—5 perc leforgása alatt kb. 160 tonna szén rakhatnak be.¹²⁶

A földfeletti közlekedés fejlődésével párhuzamban haladt a földalatti közlekedési pályák és szállítóeszközök tökéletesítése is. Ezeknek a berendezéseknek fejlődése a fapályán járó, fix-tengelyű facsilléktól a kúpgörgős vascsilléig, a lóval való csille-vonat vontatástól a sűrített levegővel hajtott mozdonyokig ugyancsak hosszú időre tekinthet vissza.

Amikor a DGT a szénmedencében megjelent, a kis magán-bányaüzemekben a földalatti szállítópályák nagyobb része fából épült.¹²⁷ A DGT, amilyen sorrendben megszerezte az idegen bányaüzemeket, a fapályákat azonnal kicserélte és a csilléket is korszerűsítette. A DGT birtokában bányaurasága végén kereken 89 000 m hosszú bányavasút, 4970 vas- és 1110 facsille volt.

A sűrített-levegős mozdonyokkal való csillevontatást a vállalat az 1920-as években vezette be. Nagy szállítóaknáikhoz 3 db Schwarzkopf-rendszerű mozdonyt vásárolt. A villamosítás kiter-

¹²⁶ A rakodókat a bécsi Ast u. Co. cég építette. Bennük 2500, illetőleg 1700 tonna kőszén tárolható. (Jičinský J.: Die Pécsér Steinkohlenbergwerke... 25—26. l.)

¹²⁷ Czvetkovits Ferenc Isten áldás-i (Seegengottes) bányájában még az 1860-as évek elején is csak 400 öl hosszú vaspályát találunk az 1800 ölnyi fapálya mellett. A pécsi székesegyház bányájában 950 öl hosszú fapálya volt. Ugyanebben az időben a DGT szénbányavállalata 12 656 m, kizárólag vasból épített bányavasúttal rendelkezett.

jesztésével, 1928-ban, felmerült a bányavasutak villamosításának kérdése is. Ez a berendezkedés újítást jelentett volna a pécskörnyéki bányavidéken, a bányahatóság azonban — a sújtólég-veszedelemre való tekintettel — a felsővezetékes villamosítást nem engedélyezte.¹²⁸

Az akkumulátoros villamos szállítóberendezkedés pedig olyan költséges lett volna, hogy erre a DGT nem vállalkozott. Így az akkor felvetett kérdés a tőkés gazdálkodás végéig megoldatlan maradt.

A nagyobb teljesítményű szállítási berendezkedést a szénrétegek „leművelésénél” alkalmazott technikai berendezések is szükségessé tették. A fejtésnél alkalmazható találmányok ugyanis már korábban érdekelték a vállalatot, mintsem az előzőekben vázolt központosításra gondolt volna. A munkagépekre elsősorban a munkásállomány nagyfokú ingadozása és ezzel kapcsolatos minőségi romlása terelte a figyelmét. A munkáshiány és a képzetlen munkások növekedése általánosságban is előmozdította a gépek fejlődését.¹²⁹

A gépi munkaeszközök kezdetben bizonyos nehézséget okoztak a termelésnél, mert a munkást különleges feladat elé állították. A munkagépek jórésze a bányákban félautomatikus, és így munkavégzésük a melléjük állított munkás szak-, sőt általános értelmességétől is függ. A bányában nem igazolódott az a tétel, hogy a kevésbé képzett munkás is nagy munkateljesítményt ér el a munkagépekkel. A munkásokat hozzá kellett szoktatni a gép használatához. A tapasztalat azt mutatja, hogy a bányában mind az önműködő, mind a félautomatikus gépek megfelelnek a gép-szerkesztők által elgondolt feladatnak, hogyha munkabírásuknak és hatályuknak megfelelő munkafeladat elé állítják és szerkezetüknek megfelelő gondozásban részesítik ezeket. E követelményeket értelmes munkások érik el értelmes felügyelet mellett.

A sűrített levegővel működő félautomatikus termelőeszközök közül a fúrókalapácsot vezették be először a pécsvidéki szénbányákban, a somogyi Rücker-aknánál, 1909-ben. A fejtőkalapá-

¹²⁸ Pécsi Bányakapitányság iratai, 1718/1928. Megjegyzendő, hogy Németország és Csehország sújtóléges bányáiban is csak ott vezették be a felsővezetékes villamosszállítást, ahol a sújtólég-képződés normális volt.

¹²⁹ Angliában a gépesítés nemcsak azért volt olyan korai és nagyméretű, mert a gőzgépeket a brittek hozták ki első használható formájában, hanem azért is, mivel a viszonylag drágább munkaerőt helyettesítve, nagyobb profitot jelentett a tőke számára. Magyarországon viszont — mint láttuk — a gépesítést akadályozta a mult század derekán, hogy az importált gépek költségei, javításuk nehézsége miatt hasznothajtóbbnak tartották az olcsó emberi munkaerőt.

csok ezt csak 5 év múlva követték, 1914-ben. A fejtőkalapácsok térfoglalása igen gyors volt, amit a termelésben elfoglalt jelentőségükön kívül már korán kialakult szabványos formájuknak is köszönhetnek. Az 1900-as évek elején ugyanis már látjuk azt a típust, amelytől lényegében a későbbi gyártmányok sem térnek el.

Bányászaink legjobban kedvelték a könnyű, 7 kg súlyú Fröhlich-féle présléges fejtőkalapácsot, amellyel aránylag könnyen és jól termeltek. A nehezebb fejtőkalapácsokat, még ha ezek korszerűbbek és nagyobb teljesítményűek voltak is, lehetőleg mellőzték. Mindezeknek a félig és teljesen automatikus termelési eszközöknek száma már a DGT bányaurasága végén is tekintélyes volt.

A sűrített levegővel működő munkagépek természetesen a vele kapcsolatos műszaki berendezések egész sorát hozták létre. A hatalmas kompresszorok évenként 160—170 millió m³ sűrített levegőt állítanak elő, amelyet 80—90 km hosszú légvezeték szállít rendeltetési helyére.

„Présléges“ termelőeszközökkel az 1920-as években általában 50%-os arányban termeltek. Ez az arány az 1930-as évtizedben 60%-ra emelkedett. 1946-ban a tiszta termelésnek már 73,9%-át nyerték sűrített levegős, félautomatikus kézigépekkel. Ez az érték azóta hónapról-hónapra, évről-évre emelkedett. *Ma már az összes kitermelt szénnek kb. 1/5-e csak az, amely csákányozó munka eredménye.*

A présléges szerszámok alkalmazása terén mindig előljárt a két nyugati kerület, a pécsbányatelepi és a szabolcsi. Itt is különösen az előbbi, amely már az átlagot messze felülmulva folytat gépi jellegű termelést.

A réselőgépekkel végzett kísérletek 1944. előtt nem mutatnak fel komoly eredményt. A vállalat ugyan 1925-ben vásárolt néhány réselőgépet, ezeket ki is próbáltatta, s a jelentések szerint¹³⁰ megfelelő helyeken mind üzemtechnikai, mind üzemgazdasági és üzembiztonsági tekintetben beváltak, ennek ellenére kivonták a használatból. Az indokolás szerint az ilyen nagyteljesítményű gépek beállítása a vékony szénrétegekbe „nem kifizetődő“. A réselőgép pedig komoly fordulatot jelentett volna a termelésben. A DGT bányáiban ugyanis a fejtések zöme a középső széntelepekben ment végbe. A fedőtelepekben a ter-

¹³⁰ A bécsi vezérigazgatóság üzleti jelentése (Geschäftsbericht) 1926-ban. L.: még Sztraka Vilmos: Réselőgépek alkalmazása az Első Dunagőzhajózási Társaság pécsi bányászatában. (Bányászati és Kohászati Lapok, 1932. 273—280., 301—311., 329—333., 368—374. l.)

melés, a régebbi technikai berendezések mellett, nem volt gazdaságos, mivel a rétegek csekély vastagságúak és helyenként csak nagy előkészítési munka után voltak megközelíthetők. Így ezeknek a rétegeknek nagy része ki is esett a termelés menetéből, bár magas kalóriájukkal jelentékenyen emelték volna a pécsvidéki szén minőségét. A korszerű, jól megszerkesztett réselőgépek viszont általában éppen a szilárdabb rétegekben bizonyultak a leghasználhatóbbaknak.

Ha a gépesítés kihatásait a bányamunkások teljesítményével kapcsolatban nézzük a bányauzemi központosítást megelőző évtizedekben és az ezt követő negyedszázad leforgása alatt, akkor az utóbbi időszakban mintegy 80%-os emelkedésről beszélhetünk. A teljesítmény emelkedésének legnagyobb százalékát ugyanis feltétlenül a gépesítésnek tulajdoníthatjuk, mivel a két világháború alatti és közötti munkásminőség lényegesen nem volt jobb, mint a megelőző korszak munkásminősége.

A föld mélyéből kikerült nyersszén utolsó állomása az üzemi kerületben a pécsújhegyi szénelőkészítő, a szénosztályozó és a rheomosó.

A DGT pécsvidéki bányavállalkozásának igazgatósága a szén bizonyos mérvű tisztítását, osztályozását már termelésének első éveiben szükségesnek látta. Ez a kérdés 1855-től egészen bányaurasága végéig foglalkoztatta.¹³¹ Létkérdés volt, hogy mennyel tisztább, piacképesebb, kokszolásra és gázgyártásra alkalmas szenet állítsanak elő. A feladat tökéletes vagy kevésbé tökéletes megoldása attól függött, hogy a szénpiacon pangás volt-e, vagy konjunktúra. A konjunktúra mindig a szén minőségének rovására ment — a szénelőkészítés elhanyagolása miatt.

Amíg a DGT a termelés első évtizedeiben főképpen a saját üzemei, hajózása céljára termelt, a szénosztályozást és mosást inkább a kokszolás érdekében szorgalmazta. 1882-ig a „tisztaszén” és a „nyersszén” között nem tesznek különbséget a vállalat jelentései. A hazai és külföldi szénbányakapitalisták versenye azonban állandóan újabb és újabb tisztító eljárások felé terelte a vezetőség figyelmét.

A szénosztályozás a múltban túlnyomóan „száraz eljárással” történt: A vagonokba döntött szenet *nők és gyermekek, tehát a legolcsóbb munkaerők* válogatták a szabad ég alatt. Hogy ez milyen keserves munkát jelentett, jól jellemzi a múlt

¹³¹ Első szénmosóját 1857-ben szállította a lengyel-ostrai Wilczek-féle uradalmi bányagazgatóság (MESZHART bányagazgatóság levéltára, 51/1857.)

században egy szemtanú.¹³² „A kis munkásfiúk — írja — ott keresik ki a vagonba döntött szénből a paladarabokat a nap égető hevében, esőben és fagyban egyaránt. Perzselő napsugarak ellen kis mélyedést vájnak a szénbe s úgy rejtőznek el, metsző fagyban pedig beletemetkeznek a frissen döntött és még gőzölgő porszénbe (mely többnyire a nagy kéntartalom miatt kevésbé tiszta, de a vaskéneg vegyi bomlása folytán nagy hőképződéssel egybekötött).“

Ugyancsak a nők és gyermekek voltak a futószalagok munkásai, akik a durvább pala és kőzetdarabokat hajították ki az osztályozás alá vitt szénből.

Az első világháború előtti évtizedekben valamennyi fontosabb aknánál külön szénosztályozó működött. A vállalat 8 szénosztályozója egyenként és óránként kb. 140—250 tonna szenet rostálhatott. Az osztályozók a szenet, a kereskedelmi és fogyasztási kívánalmaknak megfelelően, a szokványos 5 nagyságkategóriába osztályozták:

0—8 mm Ø a porszén, a pécsvidéki nyersszénnek	48—54 %-a,
8—15 mm Ø a daraszén, a pécsvidéki nyersszénnek	22—24 %-a,
15—30 mm Ø a diószén, a pécsvidéki nyersszénnek	9—15 %-a,
30—80 mm Ø a kockaszén, a pécsvidéki nyersszénnek	8—15 %-a,
80 mm Ø-en felül a darabszén a pécsvidéki nyersszénnek	1—2 %-a.

Mivel a porszénből és az aprószénből az idegen anyagokat száraz osztályozással kiválogatni már nem lehetett, a tisztításukra „nedveseljárást“ dolgoztak ki. A kőzetdarabkákat viszonylagosan nagyobb fajsúlyuk elve alapján „üllepítő-szekrényekben“ távolították el a szénből. A mosás révén így két, jól használható szenet nyertek: az ú. n. kovácssszenet és a porszenet.

A pécsvidéki kőszén piacképességének fokozását szolgálta a DGT koks- és brikettgyártása is. A szénfeldolgozásnak ez a két módja tehát azonos célt szolgált a szénelőkészítéssel.

A vállalat 1856-ban fogott hozzá, hogy új alapokra helyezze a szénmedencében a megelőző évtizedekben folytatott kokszozási kísérleteket. Az első próbálkozások meggyőzték arról, hogy csak zártrendszerű kokszkemencéket használhat.¹³³

1858-ban 5 zárt kemencét állítottak fel. Ez a szám gyors egymásutánban növekedett; 1867-ben 16, 1868-ban 32, 1869-ben 42,

¹³² Hoffmann Géza, a Pécsi Figyelő 1893. évi augusztus 23-i számában.

¹³³ A nyitott schauburgi kemencében nemcsak a kokszozás volt tökéletlen, hanem a kemencéből a szabadba kerülő szénigázak is annyira ártottak a környék gyümölcsfáinak és szőlőinek, hogy a lakosság követelte a kokszozás megszüntetését.

1872-ben már 72 kokszkemence volt. A túlnyomóan Gobiet- és Holdy-rendszerű kemencében 77—82%-os kokszolási eredményt értek el. Minden működő kemence általában 22 q kokszot adott 30—48 órás leparlás után.¹³⁴

A kokszhoz fűzött remény nem igazolódott. A korabeli technikai felszerelésekkel még mindig nem tudták a pécsi szén hamu és kén tartalmát olyan mértékben csökkenteni, hogy a rendeltetésének megfelelően a kohászatban és az öntődéekben megállja a helyét. Vasgyárakban pl. csak előmelegítésre használhatták. Magas kén tartalma miatt ugyanis az olvasztott vas „hőtörető” (rotbrüchig) lett. A stiriai privali vasgyár, amely üzemét egyenesen a pécsi kokszra alapította, ennek alkalmatlansága miatt bukott meg. Hasonló sors érte a Csetnek—Pécsi Vasgyárvállalat üzemét is, mely — mint láttuk — ugyancsak a pécsvidéki szén „jobb felhasználása” céljából alakult.¹³⁵

A kén nemcsak a kohászatban érezte káros hatását, hanem a kokszolás alkalmával felszabaduló hasznos gázak értékesítésénél is. A gázt csak részben tüzelték el a kazánok alatt. Kis részben az üzemeknél világításra használták,¹³⁶ a többit pedig a szabadba eresztették. *Pécs város 1869-ben a bécsi Általános Osztrák Légszesz-gyárra bízta a város gázellátását*, s ez a társaság a világítást ostrai gázszénből és pilseni lemezszénből készítette,¹³⁷ mivel a pécsvidéki szenet erre a célra alkalmatlannak találta!

A DGT, bár mindent elkövetett, ami a korabeli technika mellett lehetséges volt, hogy kelendő kokszot állítson elő, nem tudta legyőzni a pécsi koksszal szemben táplált előítéletet. Kokszüzemét 1912-ben meg is szüntette. Az utolsó termelési évben elért eredmény kisebb volt, mint koksztermelésének második évében, 1862-ben.¹³⁸

Az 1928-ban üzembe helyezett nagyszabású rheomosóval kapcsolatban ismét felmerült a gondolat, hogy egy liászszénkokszolót állítsanak fel. Erre azonban a DGT már nem vállalkozott. Helyette a Pécs Kokszművek Rt. valósította meg a tervet.

¹³⁴ Hantken Miksa: A Magyar Korona Országainak széntelepei és szénbányászata. Bp., 1878. Légrády. 130. l.

¹³⁵ L. Madarász E.: Pécs környékének jövődjé természeti, ipari és kereskedelmi tekintetben. Magyar Orvosok és Természetvizsgálók... munkálatai. Szerk. Höbling Miksa, Pécs, 1846. Püsp. Lyceum. 234—239. l.

¹³⁶ A vállalat 1868-ban szerelte fel első gázvilágító berendezését.

¹³⁷ Pécsi Kereskedelmi és Iparkamara jelentése... 1882-ben, Pécssett, 1883. Taizs Mihály. 140. l.

¹³⁸ 1862-ben 1073 tonna, 1912-ben 1013 tonna kokszot termeltek. A termelés maximumát 1890-ben érték el 20.026 tonna koksszal.

A Kokszművek Rt. fennmaradását az biztosította, hogy világító-gáz termékét bekapcsolták a városi gázhálózatba.

Míg a pécsvidéki kokszt a múltban, a nagy nemzetközi versenyben, s a maradiság és előítélet súlya alatt így elbukott. egy másik szénkészítmény, a brikett teljes győzelmet aratott.

Már említettük, hogy a pécsvidéki kőszén — összesülő, tapadó természete következtében — gőzgépesítésünk első évtizedeiben sok gondot okozott a kazánfűtőknek. „A pécsi szenek faja, — szól az iparkamarai jelentés még 1869-ben is — mely többnyire felszíni fejtéssel nyeretik és inkább kocka- és darabszénhez tartozik, ez oknál fogva az iparban kazánfűtésekre kevésbé alkalmas.”¹³⁹ Mivel az ellenszenvvel kezelt szén kihatott a kelendősegre is, üzleti érdek volt, hogy kazánfűtésre is alkalmassá tegyék.

Láttuk, hogy a koksszal végzett kísérletek a kazánokban és lokomotívokban — bár a jelentés szerint jó eredményt értek el — nem tették közkedvelté ezt a nemesített szénfajtát, így nem maradt más hátra, mint a brikettgyártás. Az ehhez szükséges porszén éppen úgy a tárolókon állt, mint a kokszhoz a daraszén. A brikett ebben az időben már szintén nem volt ismeretlen a szénpiacon, csupán a pécsi szénből kellett kikísérletezni.

A szénbányavállalat első „kísérleti” sajtológépét már 1861-ben felállította. A gép kézierővel működött. Vele 2,5 fontos (1,4 kg-os) széntéglákat készítettek növényi kötőanyag (vegetabilisches Bindungsmittel) segítségével. Még ugyanebben az évben elkészített 800 q brikettel¹⁴⁰ mind a társaság gőzhajójánál, mind lokomotívainál és kazánainál kielégítő eredményt értek el. Megállapították, hogy a brikett a fűtésnél nagy könnyebbséget, a tüzelőanyag terén 25%-os megtakarítást jelent. Erre 1867-ben egy, majd 1871-ben még egy sajtológépet hozattak Belgiumból s megkezdték a brikett üzletszerű, nagybani gyártását. A 40 lóerővel meghajtott két gép cm²-ként 55 kg-os nyomással 4, ill. 10 kg-os széntéglákat készített. Teljesítményük óránként — együttesen — 140 q volt. 1871-ben kötőanyagul szurkot kezdtek használni, amit 6—7%-os arányban kevertek a porszénhez s benne túlhevített gőzzel olvasztották meg.

Az új gépek segítségével készített brikett mennyiségileg és minőségileg is nagy eredményt jelentett, s ez — természetesen

¹³⁹ A Soproni Kereskedelmi és Iparkamara főjelentése az 1866—1869-iki időszakra. Sopron, 1871. Reichard Adolf. 18. l.

¹⁴⁰ Jahresbericht, 1860/61.

— kihatással volt a Társaság profitjára is.¹⁴¹ A szabolcsi bányakerületben felállított brikettezőüzem azonban már feleslegesnek bizonyult;¹⁴² többször volt üzemen kívül, mint nem s később teljesen meg is szűnt.

1875-ben gépesítették az anyagszállítást és a keverést.¹⁴³ Így a brikettigényeket mennyiségileg is teljes mértékben ki tudták elégíteni. Az 1910-es években mutatkozó szénkereslet hatására, 1916-ban egy Couffinhall-rendszerű szénsajtólót helyeztek üzembe, amely óránként 120 q 10 kg-os széntéglát készített. Mellette a bochumi Gröppel-gyár által szállított sajtoló óránként 100 q tojásbrikettet termelt. A két gép 2200 q-ás (10 órás) műszakonkénti teljesítménye a régi teljesítménnyel szemben 64%-os emelkedést mutatott fel.

A brikett kötőanyaga 1871-től 1926-ig változatlanul a szurok volt,¹⁴⁴ melyet 6—8%-os arányban — tehát a régivel azonos mértékben — keverték a porszénhez. 1926-ban bevezették a Martel-eljárást, amelynél a szurkot 6,2%-ra csökkentették, s helyette 0,3% kátrányt lúvattak, gőzzel együtt, a keverék anyagába.

A DGT bányavállalata az utolsó évtizedekben azzal kísérletezett, hogy kötőanyag nélkül készítsen — igen magas nyomás segítségével — brikettet, s így a drága szurkot és kátrányt kiküszöbölhesse. A kísérlet eredménye az ú. n. dunabrikett lett, melyet a kazánok fűtésénél jól fel is tudtak használni. Természetesen e mellett nem hagyták abba a kötőanyaggal készült brikett gyártását sem.

Azok a technikai berendezések, amelyekről az eddigiekben szó volt, fokról-fokra emelték a vállalat üzemeinek teljesítőképességét. A termelés növekedése különösen az 1912. évi tervek megvalósításának egyes fontosabb állomásainál volt szembetűnő. Így pl. az 1916. évi jelentékeny termelési többlet a tisztaszénben — szemben az 1915. évi termeléssel — már kimondottan a technikai eszközök nagyobb mérvű alkalmazásának volt köszönhető. A széntermelés annak ellenére emelkedett, hogy a bevonultatások révén a munkásállomány minőségében jelentékeny hanyat-

¹⁴¹ A DGT brikettjéért az 1876. évi szegedi kiállításon a legnagyobb kitüntetést kapta („für ausgezeichnetes Produkt, grossartige Erzeugung und Konkurrenzfähigkeit.“)

¹⁴² Hantken Miksa i. m. 129. l.

¹⁴³ Jahresbericht, 1876.

¹⁴⁴ Csak a szabolcsi brikettezőben kísérleteztek az 1870-es években mész- és liszkeverékkel.

lás mutatkozott.¹⁴⁵ Ugyancsak a korszerűsítés javára írható, hogy a vállalat az 1920-as évek első felében a széninség leküzdésében tevékeny szerepet vállalhatott.

A nagyméretű beruházás azonban a tőkés profitálás szempontjából, az 1920-as évek közepétől mondhatni egészen 1936-ig, csalogást okozott. Az észszerűsítés éppen akkor ért tetőpontjára, amikor a szénpiac (s vele együtt az egész tőkés gazdasági élet) világviszonylatban ismét válságba jutott. A nagy termelésre méretezett bányavállalat gépi berendezéseit nem tudta annyira kihasználni, mint ahogy azt remélte. A DGT mérlegei ezekben az években a szénbányavállalatot úgy tüntetik fel, mint amely a *„túldimenzionált gépesítést“ súlyos tehertételként hordja magával.* Jellemző kapitalista felfogással ugyanis a gépesítés kizárólagos célját a termelés és a haszon növelésében látták. Igen mellékesen gondoltak csak arra, hogy a gép a munkás sorsán is hivatott könnyíteni, amennyiben munkaerejét és egészségét kíméli.

A gép, bár előnyösen hatott a termelésre, a többtermelés főképpen a vállalatnak hozott hasznot; a munkabéreknél alig volt érezhető a javulás. A gépi berendezések mint a termelés tényezői, a termelési költségeket a mérlegben az amortizációjuknak megfelelő összeggel terhelték meg. A jogcím tehát megvolt az értéktöbblet visszatartására.

Az 1912. évi tervekben meghatározott termelési maximumot (12 500 000 q) a bányavállalat csak a második világháború rablógazdálkodásba torkoló termelésével közelítette meg. A bányák történetében 1944-ig az 1940–1943-as évek jelentették a csúcspontot a termelés terén. Ezt az eredményt azonban nemcsak a technikai berendezések fokozottabb kihasználásával érték el, hanem a rablógazdálkodás rendszeresítésével is, amit aztán a felszabadulás utáni termelésnek kellett megsínyleni néhány éven át.

3. A termelés értékesítése — piackérdés

A kőszénbányászat termékének értékesítését a tőkés gazdasági rendszerben legalább annyi külső tényező befolyásolja, mint ahány természeti tényező a szén kitermelését a föld alatt gátolja.

¹⁴⁵ „Mehrerzeugung ist auf die intensive Ausnützung der technischen Arbeitskräfte, die Verwendung von diversen Arbeitsmaschinen in der Grube, sowie auf die infolge Zuweisung von Gefangenen und von Arbeitern etwas gestiegene Arbeiterzahl zurückzuführen.“ (Jahresbericht, 1916.)

A szénbányászat, mert nagytömegű árut termel, a legszorosabban függ össze a közlekedési viszonyokkal. A távoli és a közeli multban egyaránt azt látjuk, hogy csak az a bányavállalkozás tudta üzemait következetesen és biztos alapokon fejleszteni, amelynek korszerűbb szállítóeszközök és jobb közlekedési útvonalak állottak rendelkezésére. A közlekedési lehetőségek és a szállítóeszközök fejlődése a DGT szénbányavállalatának nemcsak létrehozója volt, de mindvégig a legszorosabb kapcsolatban is maradt vele.

A vállalat szene az 1850-es években — a hihetetlenül rossz utak miatt — csak kis körzetben volt versenyképes. A Társaság kezdetben nem is igen törődött a piac kialakításával, hiszen még ő vásárolt szenet a környező bányavállalatoktól. A vállalati bányák termelése az 1860-as évek közepéig túlnyomóan a Társaság üzemeinek szükségletére szolgált. Még a század végén is az volt a helyzet, hogy a DGT üzemek a vállalati széntermelés 40—50%-át felhasználták.

A bányaüzemek nagyarányú fejlődését és területi bővülését az Üszög és Mohács között megépített vasútvonal vezette be 1857-ben. E vasútvonal eredeti rendeltetése a pécskörnyéki kőszén szállítása volt, s így kizárólag a szénbányászatnak köszönhetette keletkezését. Vasút nélkül ugyanis a pécsi szén még önköltségi árban is túl drága lett volna dunai hajói számára. Baranya megye közútjai, (az év bizonyos hónapjaiban), még a mult század második felében is, híresek voltak járhatatlanságukról. A közlekedés nehézségei miatt a szénszállítást 1857-ig túlnyomóan a száraz évszakokban bonyolították le, s így e körülmény folytán a téli hónapokban a szén kitermelését is jelentősen korlátozni kellett. A vasút megnyitása véget vetett a szállítás problémájának a termelés helye és a dunai kikötő között. A fuvarosok, akik évenként százezer mázsaszámra szekereztek a szenet Mohácsra, most ugyancsak megéreztek a változást. A szén jelentős árcsökkenése jótékonyan hatott mind a szén árviszonyaira, mind a dunai hajózásra és a távolabbi fogyasztásra.¹⁴⁶

¹⁴⁶ Az Üszög-mohácsi vasútvonal megnyitásáig a szén mázsánkénti fuvardíja Pécstől Mohácsig akkora volt, mint a széntermelés teljes költsége a szekerekre való felrakás pillanatáig. *A szekéren való szénszállítást a bányaigazgatóság 1857. április 25-én szüntette meg végleg.* („... die Kohlenverfrachtung per Achs von Üszög nach Mohács mit heutigen Tage gänzlich eingestellt wurde..., die sofortige Befahrung unserer Eisenbahn im Kohlen-trains hätte heute beginnen sollen...” — írta 1857. április 24-én a vállalat igazgatósága a bécsi vezérigazgatóságának. — A MESZHART Bányaigazgatóság levéltára, 84/1857.)

A szénnél minden korban a legolcsóbb szállítási eszközökre van szükség, mert aránylag olcsó és tömeges áru. Ilyen okból gondolt a vállalat már megalakulása első évtizedében arra, hogy a szénét kokszolás révén teszi könnyebbé. Könnyű fajsúlyú, nagy fűtőértékű szénkészítménnyel akarta a szállítási költségeket leszorítani és bányatermékét versenyképesé tenni, mind Magyarországon, mind külföldön. A Mohács-pécsi vasút csak fokozta a vállalat vérmes reményeit a koksszal kapcsolatban, mivel ennek közvetítésével elérte az egyik fő közlekedési útvonalát, a Dunát. Így ekkor még ha nagy nehézségek mellett is — átmehetett a Duna-Tisza-közére és folyamhajózása révén Horvátország Dráva—Száva-menti területeire. A karinthiai és a stiriai vas- és kohóműveket akarta fogyasztóinak megszerezni. A DGT bányavállalata az 1860-as évek elején egyenesen ebből a célból fejlesztette kokszoló üzemét.¹⁴⁷

A nyugat felé irányuló közlekedési útvonalakat ebben az időben még nem építették úgy ki, hogy a pécsvidéki széntermékek versenyképesen jutottak volna el a tervezett helyekre. A Drávanak Barcon, a Szávának Sziszekén felüli szakaszán csak nagy nehézségekkel lehetett teherárut úsztatni, s vasútépítésünk csak ekkor kezdett a nagyobb tervek megvalósításához.

A pécsvidéki szénbányák számára létkérdés volt, hogy Barcs és Nagykanizsa irányába vasutat építsenek. A vállalat szorgalmazására 1867 május 2-án ki is adták az építési engedélyokmányt, s ennek alapján a DGT, a darmstadti kereskedelmi és iparbank és a nürnbergi Clamerklett, tehát tisztán osztrák-német érdekeltség, már a következő év május 6-án át is adta a kész vasutat a forgalomnak. A vasút Barcsnál csatlakozott az osztrák államvasutak „déli vaspályájához”. Ezzel nyugat felé is megnyílt az út a pécsi szén számára.

A nemzetközi szabadkereskedelemben azonban minden kése-delem a piacszerzés terén veszteséget jelentett. Így járt a DGT is. *Elkészve jelent meg a délausztriai piacon:* már ott találta a sziléziai és a rajnavidéki kokszt és kőszent.

A kokszt még sokkal érzékenyebb volt a piacot szabályozó számos tényezővel szemben, mint a szén. A pécsi kokszt még a régi Magyarországon sem érte el a remélt sikert. Nemcsak azért, mert hazai kohóiparunk térbelileg távol esett a pécsvidéki szén-

¹⁴⁷ „Die Vorzüglichkeit des Fünfkirchner Coaks hat sich ... wie ein Lauffeuer verbreitet, die Ergiebigkeit der Fünfkirchner Kohle zu den Coaks ist bei 76% jedenfalls eine ebenso seltene als höchst wertvolle. Welch' einen Schatz birgt demnach das Fünfkirchen Kohlenbecken für die steiermärkische Eisenindustrie!” (Jahresbericht, 1862/3.)

medencétől, de még Erdélyben és a Felvidéken is versenyképtelen volt a külföldi koksszal szemben. Igen jellemző, hogy pl. a pécsi Haberényi Pál-Gépgyár és a Madarász-Szontágh-Gépgyár is — miután nem akartak a megbukott „Csetnek-Pécsi Vasgyár Vállalat“ sorsára jutni, angol kokszot hozattak vasöntődjük részére.

A DGT szénbányavállalatának a piacért vívott küzdelme a szénfeldolgozás egy másik vonalán, a brikettezésnél is figyelemmel kísérhető.

Amikor az 1860-as években az építés alatt álló Pécs—Barcs—Nagykanizsa vasúttal kapcsolatban felszínre került a Kottori—trieszti vasútterv is, a DGT figyelme az Adria partvidékeire terelődött. A bécsi vezérigazgatóság a pécsi bányaigazgatósággal egyetemben úgy gondolta, hogy olcsó és jó brikettel a tenger északi kikötőiben, elsősorban Triesztben és Fiumében — sőt Északafrikában — ki lehet szorítani az angol szenet. A messze-menő brikett-exportterv természetesen túlzott volt. A pécsi brikett nem jutott el Észak-Afrika kikötőibe, sőt még a Földközi-tenger északi kikötőibe is csak elvételre vihették le. Az angol szén ugyanis már uralkodott ezeken a vidékeken. A pécsi brikett elől nem vonult vissza, sőt a kikötőkből betört a szárazulat belsőjébe is. Minősége és kalóriájához mért viszonylagos olcsósága miatt csaknem állandóan veretlen maradt a külföld szénpiacain.¹⁴⁸

A pécskörnyéki szénből készült brikettek azonban a belső piacon napjainkig megállották helyüket. Nagy szerepük volt abban, hogy a külföldi eredetű háztartási és kazánszenet mindinkább a háttérbe szorították. Ebben a törekvésben maga a kormány is támogatta a vállalatot.

A koksz és a brikett külföldi kudarcában osztozkodott a vállalat mindennemű „tiszt szene“ is. A mosott szén nyugati és délnyugati határainkon túl, csak különleges politikai vagy gazdasági viszonyok mellett tudott érvényesülni. Így jutott be pl. 1899-ben Délnémetországba és Ausztriába a morvaországi és a csehországi bányászok nagy sztrájkja idején. Az Adriai-tenger vidékét is többnyire a nagy angol szénbányászsztrájkok mentették fel ideiglenesen az angol szén uralma alól. Így pl. az 1912. évi angliai sztrájk miatt a pécsi kőszén a tengerparti vidékeken

¹⁴⁸ Az angol kőszén versenyképességét legfőképpen az okozta, hogy az angliai kikötőkből a gyarmati termékekért induló hajók a szenet, mint ballasztot, minimális fuvardíjért szállították az útvonalukba eső kikötőkbe. Ezzel szemben a magyarországi szenet rendkívül kedvezőtlen szállítási díjak között lehetett csak külföldre vinni.

igen kelendő volt. A kínálkozó alkalmat azonban sem a DGT, sem az ország más bányája nem használta ki a helyzetadta lehetőségekhez mérten. A DGT, miután okult a multból, beérte minimális szénkivitellel.

Az első világháború alatt, a központi hatalmak ideiglenes balkáni győzelmei hatására, a Monarchia bányakapitalistái nagyszabású szénexport-tervet dolgoztak ki. 1916. nyarán megalapították a „Balkán Szénkereskedelmi Rt.-t”. A Balkánról elmaradó mintegy 30 millió q angliai szén helyét akarták elfoglalni. A DGT-nek mind a szén fuvarozásából, mind a piacból kijutott „volna” a megfelelő rész. A hadiszerencse megfordulása azonban ezt a tervet is rövidesen meghiúsította.

Ideiglenesen eredményes volt az 1926. évi kiviteli. Erre alkalmat és módot a 260 napig tartó angol szénbányászsztrájk adott. A DGT most két kézzel kapott a kiviteli lehetőség után, mivel a belső piacon a pangás kezdett úrrá lenni. A pécsi község ekkor jutott le az olasz félsziget belsejébe is, annak ellenére, hogy a rajnavideki szénbányavállalatok szintén a maguk javára igyekeztek fordítani a szénkeresletet. Az angol széntermelés megindulával azonban a hazai, a pécsivel egyetemben ismét kénytelen volt visszahúzódní.

Az 1927-ben kezdődő világgazdasági válság a pécskörnyéki bányákra is súlyosan nehezedett. A DGT széntároló területein hatalmas mennyiségű szén gyűlt össze, kitéve a légköri viszonyok káros behatásainak. Az eladatlan szén mennyisége állandóan növekedett, bár a bányamunkások hetenként mindössze csak 3—4 napon át dolgoztak. A munkanélküli bányamunkások száma ugyancsak állandóan nőtt. Mivel a Szovjetunió kívüli valamennyi kultúrállamot végigseperzte a válság, a kivitelre is dolgozó bányaművek áron alul dobták piacra készítményeiket.¹⁴⁹

A DGT szenének termelési költségét új műszaki berendezéseivel sem tudta versenyképes színvonalra szorítani; sőt, mivel a csökkentett termelés miatt üzei teljes kapacitását nem tudta kihasználni, még „*kamatveszteségről*” panaszkodott!

A vállalat tőkéjét érzékenyen érintette a bécsi Creditanstalt bukása is az 1930-as években. A bank ugyanis erősen érdekelt volt a Társaság vállalataiban. Mivel a pénzügyi újjászervezésben az olasz nagytőke 10 000 000 schillinggel vett részt, ettől a körülménytől a DGT azt remélte, hogy a pécsi szén most már tartósan részt vehet az olaszországi szénpiac feltöltésében. Most

¹⁴⁹ A kapitalista gazdasági viszonyokra rendkívül jellemző, hogy a fentiekben elmondottakkal ellentétben Magyarországra ugyanekkor évi 10—15 millió mázsa külföldi szenet hoztak be!

azonban a „Berlin-Római tengely politikai vonalvezetése“ lendítette át az olasz szénpiacot a német szén javára.

Eszaknyugat és észak felé a magyarországi szénkivitel általában is, de a pécsi szén különösképen nélkülözte a piacot. Ennek főokát az elmondott közlekedési nehézségekben s a tarifapolitikában kell keresnünk. A pécsi szén számára tehát egyetlen kiút maradt a külföldi szén versenyének gyűrűjéből: déli és délkeleti irányba, a Balkán államai felé.

A DGT, bár fejlődése során több üzletágba fektette hatalmas tőkéjét, mindvégig a legfontosabb maradt számára a folyami hajózás, elsősorban a dunai hajózás. A Dunán és hajózható mellékvizsein a forgalmat kezdetben kizárólagos joggal a DGT bonyolította le. Nagymennyiségű szénnek olcsó kivitele tehát a dunai államok felé lehető volt. A Duna-gőzhajózási Társaság 1856-ig elvileg is egyedüli kiváltságolt hajózója volt a folyamnak. A krími háborút befejező párizsi békében, 1856-ban, ugyan szabaddá nyilvánították a dunai hajózást, ez a körülmény azonban a DGT-re nem volt káros. Versenytársa jóideig nem akadt a szabad Dunán sem.

Magyarország ipartermékeinek kivitelét politikai és gazdasági tekintélyeink is keletre és délkeletre — a Balkánra kívánták terelni. Hazai iparosodásunknak 1867. után beálló újabb lendülete az egész országban uralkodóvá tette a „keletre magyar“ jelzőt.¹⁵⁰ Oroszországban, Törökországban, Romániában és Bulgáriában a gyáripár ekkor még kezdetlegesebb állapotban volt, mint Magyarországon, s éppen emiatt szénbányászatuk sem volt fejlett. Románia mozdonyait pl. még az 1870-es években is túlnyomóan fával fűtötték.

A DGT-t a keleti piac megszerzésében azonban három ok bénította: a) politikai és gazdaságpolitikai viszonyok, b) az Alduna szabályozatlansága, c) egyéb magyarországi és a külföldi szén versenye.

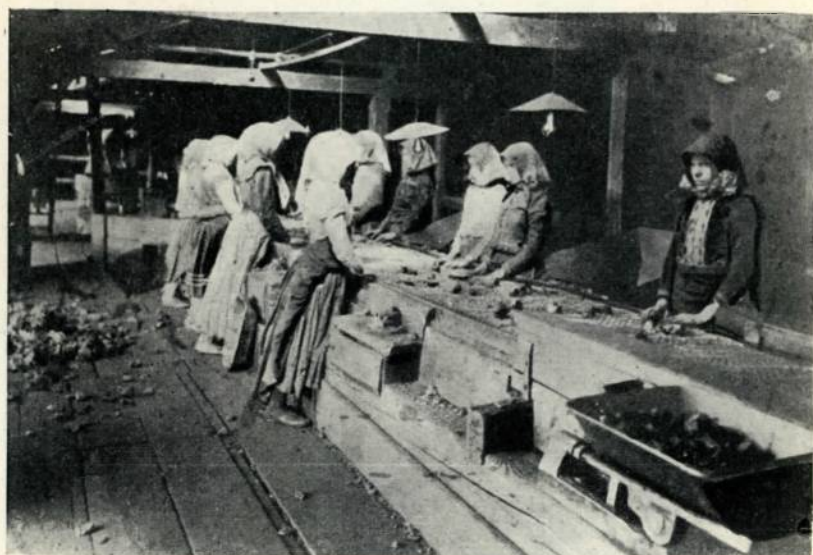
a) A DGT köszénének természetes piacául elsősorban a Balkán kínálkozott volna, hogyha déli és délkeleti szomszédaink és közöttünk évszázados ellentét nem uralkodik. E sajnálatos tény miatt minden jóindulatú gazdasági kezdeményezés kudarcra végződött.

Romániával az első kereskedelmi szerződést Magyarország kötötte, már 1875-ben, amikor még Románia — mint fejedelemség — török fennhatóság alatt állott. Ez a gazdasági szerződés

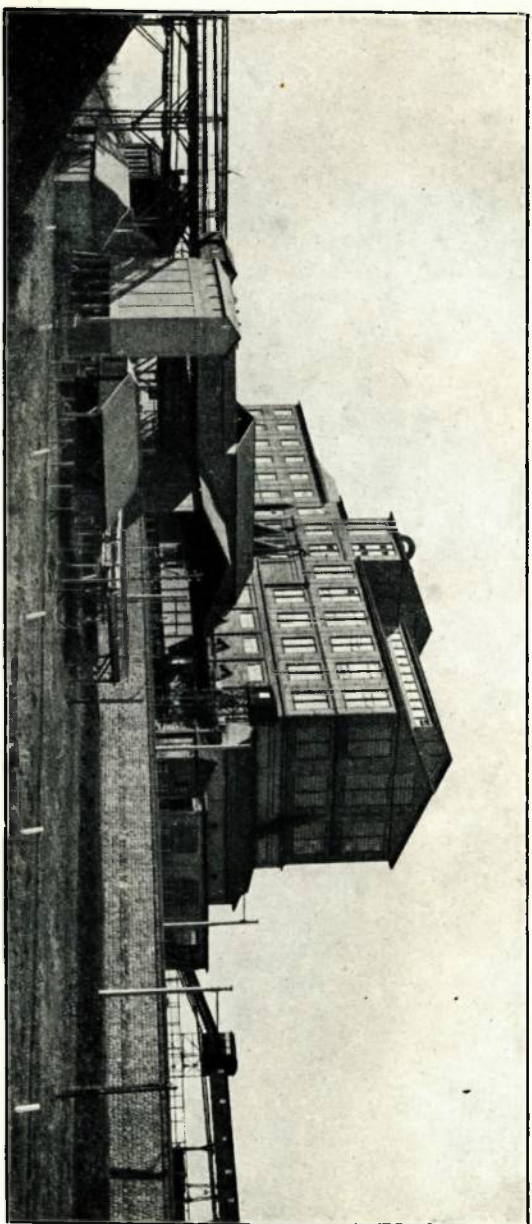
¹⁵⁰ Az elgondolást az 1860—70-es években nagyszámú tudományos értekezés és röpirat boncolgatta.

8. A szabolcsi régi György-akna.

9. Szénosztályozás régen a vasasi Thommen-(Pélőfi-)aknánál.

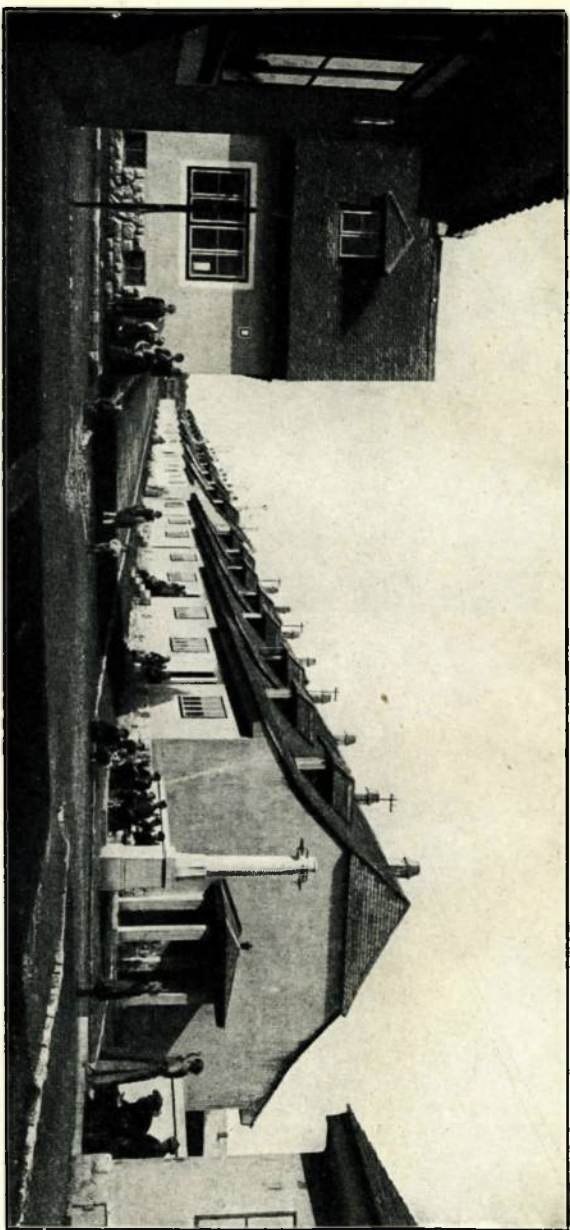
10. A pécshégyi szénosztályozó.

11. Részlet a pécsújhegyi szénosztályozó gépi berendezéséből.

12. Régi munkásházak általános típusa Pécsbányatelepen.

13. A meszesi bányatelep, 1944. végéig a szénmédenre „legmodernebb” munkás-lakóházaival.

sokat jelentett a felemelkedő Románia számára — politikai téren is, Magyarországnak pedig főképpen gazdasági téren. Románia számunkra több értékes előnyt biztosított, így többek között a kőszén bevitelle teljesen vámmentessé lett. A DGT azonban sajátos körülmények miatt nem tudta megszállani a román szénpiacot. Amíg ugyanis a dunai hajózást túlnyomóan a DGT monopolizálta, addig a csírájában levő román gyáriparnak csekély mennyiségű szénre volt szüksége: amikor pedig az első román ipartörvény (1887.) után a romániai ipar kezdett lendületbe jönni, szénszükségletét a zsilvölgyi bányákból fedezte. Ráadásul a román-magyar kereskedelmi szerződést a szerződő felek 1886-ban felmondották. A kitört vámháború miatt aztán nemcsak szén nem exportálhattunk, de egész nemzetgazdaságunk kárát látta a vizsálynak. A DGT folyami hajózása igen jelentős forgalmi kiesést szenvedett, s ez már magában több százezer q szén megmaradását jelentette.¹⁵¹

Történetünk további folyamán a feszültség a balkáni szomszédok és a Monarchia között nem csökkent, hanem állandóan nőtt. Bosznia és Hercegovina „annektálása” amennyit pillanatnyilag lendített — a délre irányuló közlekedés révén — a pécsi szén elhelyezésén, később összehasonlíthatatlanul nagyobb hátránnyal jelentkezett a politikai és gazdasági feszültség miatt.¹⁵² Az első világháború ugyancsak nem hozta meg a békét hazánk és déli szomszédai között. A Jugoszlávia részére szállított „jóvátételi szén” csak meghatározott időre és mennyiségre szóló kényszerszállítást jelentett. A jóvátételi szállításunk befejeztével a Jugoszláv Királyság azonnal megnehezítette a pécsvidéki, általában a magyarországi szén bejutását. Ezt a célt szolgálta többek között a nagyon magas beviteli vám — 1926-ban pl. tonnánként 77,5 dinár — és az ugyancsak magasra szabott vasúti fuvardíj. Az Osijek—Subotica útvonalon a vám és a fuvar költség együttesen 1,5 pengővel nagyobb összeggel terhelte meg a pécsi szenet, mint a jugoszláv szenet. Ez a módszer csaknem egyértelmű volt a beviteli tilalommal. Magyarország és balkáni szomszédai között egyre erősödő feszültség nem is volt

¹⁵¹ Hogy a vámháború milyen csökkenést jelentett a dunai forgalomban, kitűnik néhány számadatból: Románia kivitele Magyarország felé összes kivitelének 30—35%-át tette ki. Ez az arány az 5 évig tartó vámháború 4. évében 3,23%-ra csökkent. A Romániába bejutott külföldi áruk 43—50%-át exportálta a Monarchia. Ez a mennyiség 1891-ben 12,3%-ra zuhan. (V. ö. Főrendiházi Irományok, 1892—1897. IX. köt. 14 l.)

¹⁵² Papp László: A pécsvidéki szénmedence termelése. Magyar Statisztikai Szemle, 1928. VI. 411—418. l.

alkalmas megfelelő kereskedelmi, politikai, — általában — jó gazdasági kapcsolatok megteremtésére.

b) A Románia felé irányuló szénkivitelünket a mult században a Duna nem kielégítő szabályozása is akadályozta. Mint ismeretes, Széchenyi István egyik nagy célját, a Vaskapú szabályozását nem tudta befejezni. A Vásárhelyi-féle terv kivitelezését lehetetlenné tette fejletlen technikai adottságunk, de még inkább az állami és a magántőke elégtelen támogatása. A teherhajók csak megfelelő magas vízállásnál juthattak át a Duna Báziás—Orsova szakaszán. Évenként 200—210 napnál nem volt több a zavartalan hajózásra alkalmas napok száma. Az év más részében vagy átrakodással történt a továbbszállítás, vagy pedig meg kellett várni az alkalmasabb vízállást.

A DGT 1871-ben Mac Alpin amerikai mérnököt bízta meg, hogy tanulmányozza az aldunai zuhatagokat és hogy a szabályozásra megfelelő tervet készítsen.¹⁵³ A Mac Alpin-féle terv azonban a hatalmas költségek miatt nem került kivitelre. A pécsi szén továbbra is — gyakran hetekig — vesztegelhetett az Aldunán, amíg tovább jutott. Ilyen szállítási bizonytalanság és nehézség mellett pedig szénrel külföldi piacot megszerezni nem lehetett. Végre a nagyhatalmak a balkáni kérdés egyik súlyos fejezetét lezáró berlini kongresszuson, 1878-ban, a Vaskapu szabályozását az Osztrák-Magyar Monarchiára bízták. A Vaskapucsatorna építését aztán „Széchenyi szellemében“ Magyarország vállalta magára.¹⁵⁴ A csatornát 1898 őszén adták át a forgalomnak.

A hajózhatóvá tett Dunán már lényegesen más feltételeket talált a DGT. A berlini kongresszus is kikötötte a szabad dunai hajózást. A közeli szabályozás reményében pedig a század végére egyre-másra alakultak meg a különböző hajóstársaságok. Oroszország újjászervezte a Gagarin-féle feketetengeri-dunai hajóstársaságot. Létrejött a Szerb Királyi Hajózási Társaság, a Román Monopol Hajózási Társaság. 1895-ben megalakult a Magyar Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság (MFTR) is.¹⁵⁵ A szénpiacot pedig megszálta a tengeren szállított angol

¹⁵³ A közös külügyminiszter 1873. okt.-ben közölte a magyar miniszterelnökkel, hogy a nagy költséggel elkészült tervet a DGT vezérigazgatója, Cassian Márton ingyen a Monarchia kormányának adja. Cassian a terv elkészítésének egyik legbuzgóbb szorgalmazója volt. (O. L.: Miniszterelnökség, elnöki lvt. 1873/109. I. c.)

¹⁵⁴ Az 1888. évi XXV. tc.

¹⁵⁵ A MFTR alakulásánál döntő volt a DGT-nak a hajóforgalomban elért nagy anyagi eredménye. A DGT 1883-ban 15 millió tonna, 1893-ban 20 millió tonna áruforgalmat bonyolított le.

és a Lemberg—Csernovic—Jassy-i vasútvonalon szállított sziléziai szén. Mellettük versenytárs volt az Orsova—Verciorova-i vasútsatlakozó kiépítése után a jóminőségű zsilvölgyi barnaszén, az Anina—Oravica—Báziás-i vasút megépítése és a Vaskapu szabályozása után az Anina—Oravica-i köszén éppen az, amelyet a közlekedés nehézségei miatt 1852-ben a DGT ott hagyott.

c) A pécsvidéki szénnek a belföld lett az egyetlen reális piaca. Itt is csak olyan hatósugárban, amely még mind a vásárlónak, mind a vállalatnak előnyt biztosított. Ez területileg a Dunántúl déli felét, Bácskát, az Alföldet és Budapestet jelentette. Természetesen a jó útvonalak a belső szénpiac kialakításánál is erősen hatottak.

A vállalat — mint láttuk — ideiglenesen betört ugyan az osztrák szénpiacra a pécskörnyéki koksszal, ezzel szemben háztartási szénével még a Dunántúl nyugati megyéiből is jó ideig kiszorult. Kiszorította az olcsó morva szén. Még a Baranyával szomszédos Somogy vármegyében is trifaili szenet használtak a pécsi helyett, mert az Osztrák Államvasutak Társaság olyan tarifát biztosított a morva szén számára, hogy ezt a Dunántúl nyugati megyéiben olcsóbban kapták, mint a pécsvidéki szenet az üszögi állomásról. A DGT Nyugatudántúlon csak a Nagykanizsa—Szombathely—sopron vasútvonal megépítése után kezdhette meg a versenyt. Még ekkor is sok akadállyal küzdött, különösen a Pécs—Barcs-i vasút és a déli vasút teherszállítási díjszabása miatt. A Pécs—Barcs-i vasútvonalon közel kétszer olyan magas tarifa volt, mint a MÁV-nál. Így pl. a belcsapusztai Kremzír-féle szeszgyár minden Pécsről kapott szén után vagononként 22,5 ft viteldíjat fizetett, holott a MÁV díjszabása szerint ugyanilyen nagyságú útvonalra csak 12 ft esett. A MÁV tarifája pedig ugyancsak nem volt kedvező a szénszállításra. A pécsi szén Székesfehérvárra, a Pécs—Budapest-i vasút államosítása (1889) után többnyire Budapesten, Győrön és Kiscellen át jutott el, mivel ezen az 557 km-es útvonalon egy vagon szén szállítási költsége 63 ft volt. Ezzel szemben Pécs—Barcs—Nagykanizsán keresztül, tehát jóval rövidebb (308 km-t kitevő) útvonalon, 65 ft-t fizettek ugyanezért. A Pécs—Barcs közötti teheráru-díjszabást a DGT és az állam között a Dunahajózásra kötött megegyezés alkalmával mérsékeltek csak a MÁV tarifájának színvonalára — az 1890-es évek közepén. Csak ettől az időtől kezdve vált lehetővé, hogy a pécsi szén háttérbe szoríthassa a mindinkább terjeszkedni törekvő rossitzai kőszén.

Nehezen ment a budapesti szénpiacra való behatolás is. Az előszeretettel használt porosz és rossitzai szén állta el itt is az

utat. A magyar kormány a múlt században nem sokat törődött szénbányászatunkkal. Nem egy közszállítási pályázat már eleve kizárta a hazai széntermékeket a versenyből, különösen a pécsi szenet. A budapesti piac elfoglalását vagy nagyobb mérvű kihasználását — hosszú időn át — a hátrányos közlekedési viszonyok is akadályozták. Amíg Pécs (1882-ben) Budapesthez Szentlőrincen és Dombóváron át nem kapott közvetlen vonalat, a nagykanizsai kerülővel Pécs közel olyan távolságra volt Bécstől, mint Budapesttől. Budapestre természetesen szállítottak hajókkal is. Ezt az utat azonban a DGT csak akkor vette igénybe, amikor hajóit más, jövedelmezőbb szállításoknál nem foglalkoztathatta. A haszon érdekében a társaság azt is megtette, hogy a megrendelt szenet más hajózártársasággal szállíttatta a fővárosba. Budapestnek pécsi szénrel való ellátását igazában csak a Pécs—Budapest-i vasút állomsítása tette lehetővé, s emellett az a tarifakedvezmény, amelyet a DGT kapott a MFTR (Magyar Folyam- és Tengerhajózási Rt.) javára tett dunahajózási eredményeiért — „rekompenciációkép“.

A belföldi piacok között igen érdekelte a vállalatot az Alföld köszénfogyasztása is. A tüzelőanyagban szegény Nagyalföld déli részének bekapcsolódása a pécsi szénmedencébe szinte természetes volt. Az Úszög—Mohács-i vasútvonal egyelőre csak kényszermegoldást jelentett az Alföld szénellátásában, mivel a szén többszöri átrakódással juthatott rendeletelési helyére. A Duna Bátaszék—Baja-i áthidalása azonban, amely a szállítást megkönnyítette volna, még évtizedekig váratott magára.¹⁵⁶ Jellegzetes kapitalista elgondolással a Fiume—Zágráb—Zákány—Dombóvár-i vasútvonalat *bevezették a bátaszéki marhalegelőbe* és ott — 13 km-re a Dunától — építették meg a végállomást. Ennek a „vasútrendezésnek“ az volt a főoka, hogy az Alföld nyugatra irányuló forgalmát Budapesten átkényszerítve, a fővárosi nagymalmok számára biztosítsák a Duna—Tisza köze déli részének gabonáját is. Azt állították ugyanis, hogy az alföldi gabona Budapest kikerülésével feldolgozatlanul hagyta volna el az országot. Mire aztán nagynehezen megvalósult a Bátaszék-bajai összeköttetés (1909-ben), a vrdniki szénbányák szállták meg termékeikkel Bácska déli részét. Hasonlóképpen benyomult a szerb szén az Alsó-Duna mellékére s így a pécsi szén mindkét területen komoly versennyel állt szemben.

¹⁵⁶ Riegel Antal bányagazgató és bányatulajdonos, aki a mecseki szénmedence északi sávján is érdekelt volt, már 1877-ben mozgalmat indított az Alföld és a Dunántúl Bátaszék—Baja közötti összeköttetéséért.

A hazai szénpiac ilyen viszonyai következtében a DGT — hogy a profitját biztosítsa — főképpen az állami megrendelésekre támaszkodott. A rendelkezéseket a kormánytól — természetesen meg is szerezte. Így a pécsi szén legnagyobb fogyasztója — a saját üzemén kívül — már az 1880-as évektől kezdve az állami üzemek, elsősorban a MAV voltak. A MAV számára rendelt pécsvidéki szén évi mennyisége általában 1 500 000 q körül mozgott. Viszont a társaság is mindig szívesen vett részt olyan országos jellegű vállalkozásokban, amelyekből akár közvetlenül, akár közvetve hasznot húzhatott. A Pécs—Barcs-i vasútépítést pl. azért támogatta, mert létkérdés volt számára a vasútvonal. A Pécs—Szentlőrinc—Budapest-i vasútvonal 11 millió forintos építési költségeit 10%-ban fedezte, szénszállítási szerződés megkötése ellenében. Már említettük a MFTR és a DGT között létrejött megegyezést, amely tarifakedvezményt, 6—7%-os áremelést és állami szénrendelést biztosított a pécsi szénbányáknak. A DGT legtöbbször a magyar állam szénvásárlásától tette függővé munkáltszámát. A Társaságnak ez a számító könnyörtelensége még annakidején is nem egyszer kritikát vont maga után.

A MAV részéről kapott rendelkezéseket az 1900-as évek elején az állami kőszénbányák kezdték veszélyeztetni. A magyarországi szénbányakapitalisták ugyanis annyi kellemetlenséget és kárt okoztak az állami üzemeknek különböző kartelljeikkel, termelési szabotázsokkal és indokolatlan áremeléseikkel, hogy a kormány szénbányák vásárlásához fogott.¹⁵⁷ 1907—1909-ben megvásárolta Krassószörény megyében a bozovicsi, Horvátországban a vrdniki és Baranya megyében a mecseki szénmedencéhez tartozó komlói kőszénbányát. Az állami szénbányakapitalizmusnak ez a kezdete letört az első világháborúval, amikor a bozovicsi bánya a román államé, a vrdniki Jugoszláviáé lett. 1920-tól korszakunk végéig, 1944-ig, egyedül a komlói kőszénbánya volt az állam tulajdonában. Ennek termelése azonban egymagában komoly versenyt és árszabályozó hatást nem jelentett a hazai szénpiacon. A világháború után a mindinkább jobbratolódó kormányzat nem volt hajlandó a magánkapitalizmus bátyáján még államkapitalista

¹⁵⁷ A szénbánya-kartell 1906—1907-ben a mesterségesen előidézett szénhiánnyal annyira felverte a szénárakat, hogy számos gyengébb teherbírású iparüzem a tönk szélére sodródott. 1907-ben csupán a MAV mérlegében 11 millió korona többletkiadást okozott a külföldi szén behozatala. A diósgyőri állami vasgyárat hetenként 2 napon át szüneteltetni kellett a szénhiány miatt. Az elmaradt szállítások mind a közlekedésen, mind a gyáripáron keresztül nagy nemzetgazdasági kárt idéztek elő. (L. Wekerle Sándor miniszterelnök és pénzügyminiszter képviselőházi beszédét. Képviselőházi Napló, 1906—1910. Az 1909. márcusi ülés.)

irányban sem rést ütni, jóllehet erre még Angliában is — éppen a szénbányászat terén — példát láthatott. Így mulasztotta el a DGT pécsvidéki üzeleinek megvásárlását a pécsi szénmedencében, 1937-ben, amikor a bécsi Társaság a megelőző hosszantartó piacpangás és az 1937. évi súlyos sztrájk hatására a szénbányákat el akarta adni a magyar államnak.

A közlekedés minden irányú fejlődése a pécsvidéki szénnek nemcsak a piacrajutását segítette elő, de legjobb belföldi rendelői is ebből a fogyasztókörből származtak. Az első világháború után ezen a téren nagyobb törés ritkán állt be. Nemi hanyatlás mutatkozott saját hajói kőszénfogyasztása terén 1919. után, amennyiben a dunai forgalom a dunai államok egymásközötti gazdasági és politikai ellentétei miatt nagy mértékben csökkent.¹⁵⁸

A történelmi fejlődés során nagyobb zökkenőket okoztak a belső fogyasztás egy másik tényezőjének, a gyáriparnak fejlődésében megnyilvánuló ingadozások. A nagyipar legfontosabb nyersanyaga a kőszén, és így a szénbányászat az ipar fejlődésének minden mozzanatát megérezte. Hogy szénbányászatunk nyugathoz viszonyítottan annyira elkésve fejlődött ki, annak részben gyáriparunk lassúbb kialakulása is oka volt. A késés okát más vonatkozásban már érintettük az első fejezetben.

A pécsvidéki szénbányászat fokozatos fejlődése a XIX. század második felében természetszerűen kapcsolódik a magyar gyáriparosodás eredményeihez is. *A gyáripár és a szénbányászat fejlődésének grafikonjai párhuzamosak.* Láttuk már, hogy a DGT kőszénbányavállalata mennyit fáradozott, hogy a gyáripár részéről a szénnel szemben megnyilvánuló igényeket kielégítse és így — bányái jövedelmezőségét és profitját biztosíthassa.

A pécsvidéki szénnek a gyáriparral kapcsolatos fejlődésében az első törés az 1873. évi bécsi bankrottal állt be, mely Magyarországon is sorozatos bankbukásokat idézett elő. A vasiparban mutatkozó pangás¹⁵⁹ szinte azonnal éreztette hatását a szén értékesítésénél. A hiteléletben úrrá lett bizonytalanság majd 20 évig

¹⁵⁸ A Dunán Regensburgtól a Fekete-tengerig 1911-ben 6,9 millió tonna forgalmat bonyolítottak le. A forgalom 1924-ben 3,7 millió tonnára zuhant. (L. Hantos Elemér: Középeurópa gazdasági problémái a világgazdasági konferencia előtt. Közgazdasági Szemle, 1927. LXX. köt. 45—73. l.)

¹⁵⁹ Gazdasági életünknek ebben az alapvető korszakában 10 hazai bank ment tönkre, kereken 3,3 millió forint alaptőkével. A hitelélet megromlott, a részvények árfolyamai csaknem az egész vonalon nagyot estek.

tartó hatással volt a középeurópai gazdasági viszonyokra.¹⁶⁰ A pangás alól a magyar közgazdaság úgyszólván csak az 1879—1882. és 1888—1890. évek között volt némileg mentes.

Kezdetben a DGT szénbányavállalata, mint fiatal, terjeszkedni akaró vállalkozás, alig tudott alkalmazkodni a gazdasági válság által előírt követelményekhez. Derülatoán, évről-évre várta az enyhülést, s ennek reményében üzeimeiben semmiféle korlátozást nem hajtott végre. Ez az optimizmus azonban eltűnik lassanként a kapitalista gazdálkodás vastörvényeinek súlya alatt. A gyáripar pangása, mint láttuk, különösen a kokszyártásnál kezdte hatását éreztetni, de ugyanez volt a helyzet a brítettgyártásnál is.

Az ipar elakadt fejlődésén néha a kormány igyekezett segíteni. 1881-ben pl. megalkották az ipar fellendítését célzó XLIV. t. c.-t, amely szerint a nagyipari üzemek meghatározott feltételekkel anyagi támogatást kaphattak az államtól. Az állami támogatást ez a törvény írja elő hazánkban első ízben. A törvény hatására némi nekibuzdulás volt tapasztalható a gyáralapítás terén, de az ipar a pangásba visszaesve,¹⁶¹ komoly alapozottsággal, csak az 1880-as évek végén mutat fel kézzelfogható eredményeket. A válság 1888-ban érte el a mélypontját, s ettől kezdve, kisebb mérvű visszaesésektől eltekintve, az ipar fejlődése emelkedő irányzatú volt.

A gyáriparnak a pécskörnyéki szénbányászatra gyakorolt fejlesztő hatása az 1881. évi iparfejlesztő törvénytől kezdve egészen az első világháború végéig általában kedvezőnek mondható. Amíg 1873-tól, az első ipartörvénytől — 1881-ig (az első iparfejlesztő törvényig) a vállalat termelése évi átlagban 352 147 tonna, addig 1882-től a második iparfejlesztő törvényig, 1890-ig — ugyancsak 9 esztendő alatt — az évi átlagos termelés 433 211 tonna volt. Ez a mennyiség 1891-től 1900-ig 600 000 tonnára, 1900-tól 1907-ig — az 1907. évi iparfejlesztő törvényig — 685 494 tonnára, 1908-tól az első világháború kitöréséig 677.595 tonnára emelkedett.

Az 1900-as évek elején nekipezsdülő ipari élet felszívott minden szénmennyiséget. A magyarországi szénbányák termelése teljesen elégtelennek bizonyult. A DGT üzeimej teljes kihasználásával dolgozott. Többet már csak újabb feltárásokkal, átszer-

¹⁶⁰ „Wirkte der Rückschlag, welchen die Geldkrise vom Mai auf die Industrie und namentlich auf die Eisenindustrie ausübte. (Jahresbericht, 1873.)

¹⁶¹ Eckhart Ferenc: A magyar közgazdaság száz éve 1841—1941. Bp., 1941. (Posner Rt.) 77—78. l.)

vezéssel, gépesítéssel, s általában korszerű racionalizálással termelhetett volna.

A vállalat többször vagonhiány miatt nem tudott eleget tenni a rendelésnek. Az ipar rendkívüli élenkségében a vagonhiány országos jelentőségű gazdasági bajjá kezdett válni, bár az ország valamennyi vagonja állandó mozgásban volt.¹⁶²

A szénbányászatra az ipar oldaláról jövő ösztönzés az első világháborút bevezető, lázas tempójú hadi készülődésben érkezik meg tetőfokához. A háborús hangulat az európai államokat az önellátás gazdasági berendezkedése irányába vitte. A háború alatt a termelés szinte rablógazdaság jellegét vette fel. 1908-tól 1918-ig az évi átlagos termelés elérte a 725 000 tonnát. Az 1914. előtti termelés 1909-ben érte el a maximumot. A nyersszén-eredmény ekkor 830 971 tonna, a tisztaszén-eredmény 769 945 tonna volt. A termelés az 1908. évi eredményhez viszonyítva kereken 100 000 tonnával emelkedett.

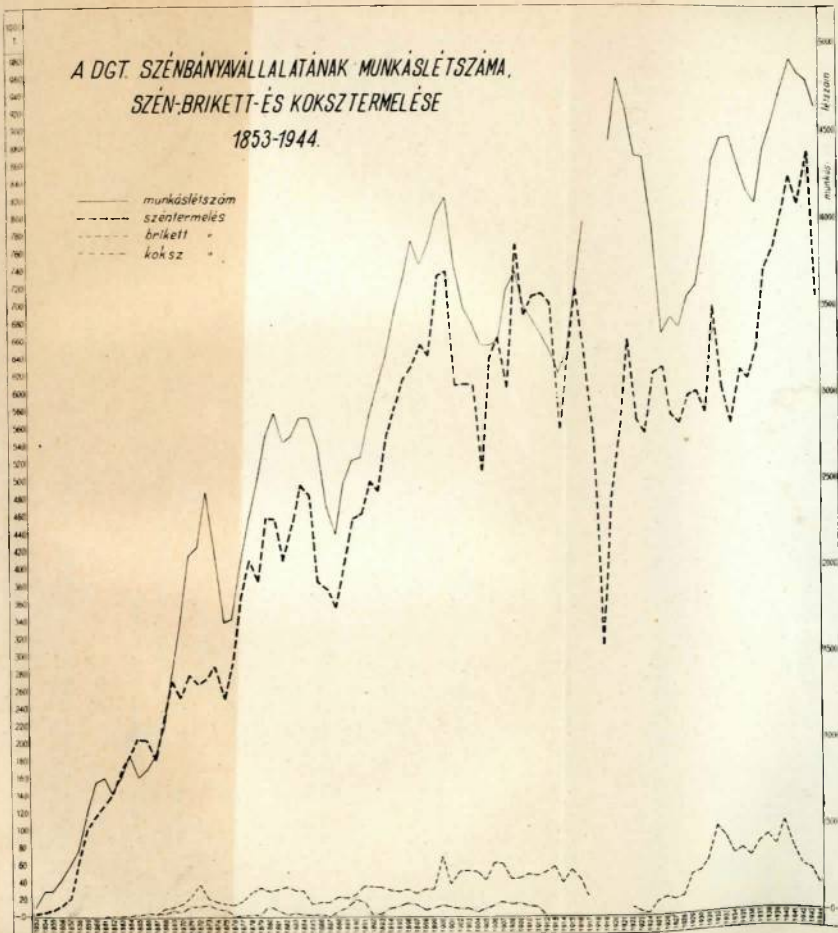
Az első világháború után a termelés egész rendkívüli mértékben csökkent. Bár az ország a békeszerződés alapján gyáriparának 49%-át, ipari munkásainak 50%-át elveszítette s jelentékeny nyersanyaghiány lépett fel a területi veszteségek révén, az ipar bizonyos területén fellendülés mutatkozott. A szénbányák termékeit igen könnyen értékesíthették. A szén utáni kereslet azonban csak rövidlejáratú volt, mert a konjunktúrának nem volt tartós alapja. A lendület kapcsolatban állt az elpusztult javak helyreállításával és pótlásával. A nagy szénkeresletet egy ideig támogatta az infláció is. A stabilizáció azonban a maga valóságában mutatta be a tőkés gazdasági rendet. A nagyipari vállalatok pénzbőrségből hirtelen tőkeszegénységre ébredtek. Az ipari élet válságát természetesen nyomon követte a szénkereslet csökkenése is. A vállalat 1927-től egészen 1936-ig hasztalan várta a magyarországi nagyipar kiadós és a széntermeléssel arányban álló rendeléseit. Minden év termeléséből évről-évre nagyobb mennyiség maradt eladatlanul. A szénpiac jobb vérkeringését csak az ipar fellendülésétől lehetett várni. A szénbányavállalatok közt megindult a verseny az állami üzemek szénrendeléseirért.

A kormány az ország közgazdaságának fellendítésére (1931-ben) iparfejlesztési programot dolgoztatott ki, mint jónéhány-

¹⁶² Ezekben az időkben a szakminisztériumokban és a parlamentben állandó vita és megbeszélés folyt a szállítóeszközök gyarapítása vagy hiánya miatt. A XX. század első évtizede volt az az idő, amikor az USA budapesti konzulja felhívta az amerikai szénbányavállalatok figyelmét, hogy elérkezett a kedvező pillanat az amerikai szén behozatalára Magyarországra.

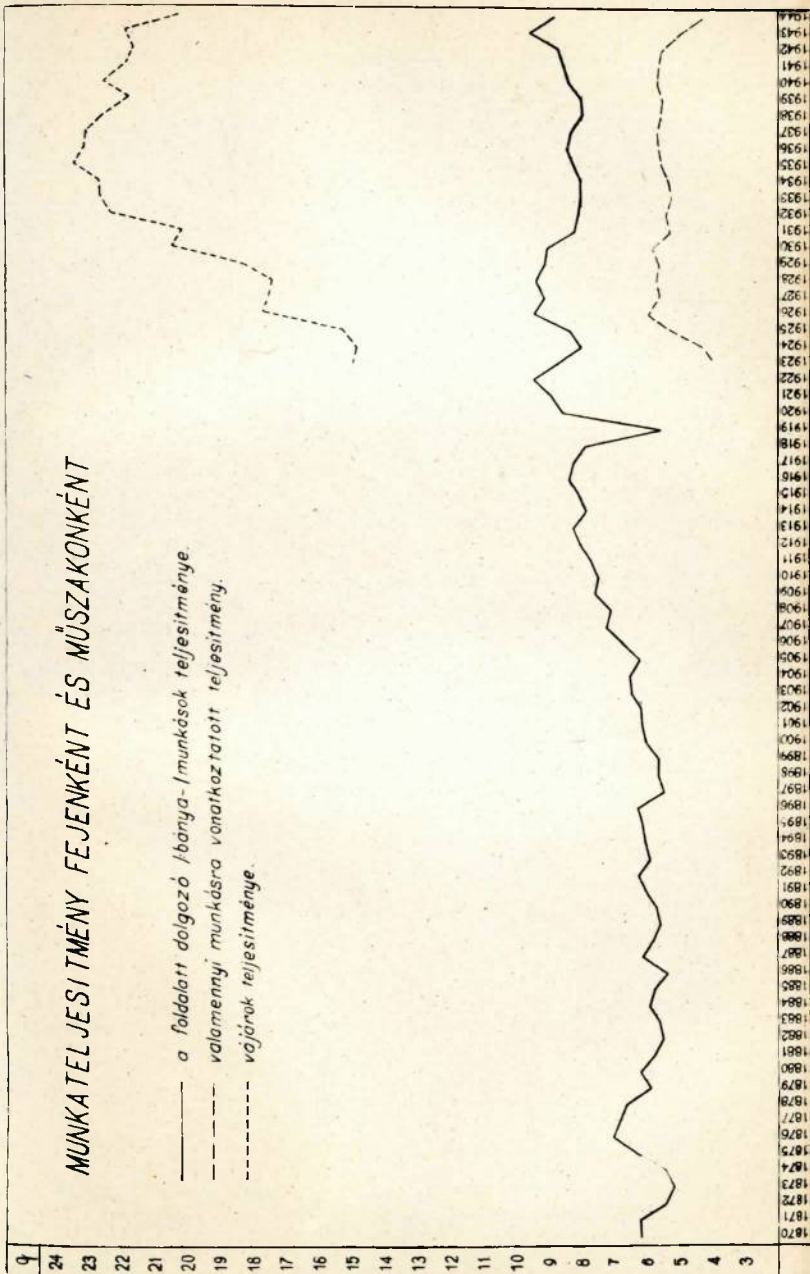
A DGT. SZÉNÁNYVÁLLALATÁNAK MUNKÁSLÉTSZÁMA,
SZÉN-BRIKETT-ÉS KOKSZTERMELÉSE
1853-1944.

— munkáslétszám
- - - széntermeles
- - - brikett "
- - - koksz "

MUNKATELJESÍTMÉNY FEJENKÉNT ÉS MŰSZAKONKÉNT

- a földalatti dolgozó /bánya-/munkások teljesítménye.
- - - - - valamennyi munkásra vonatkoztatott teljesítmény.
- - - - - vājārok teljesítménye.

szor már történelmünk folyamán. Az iparnak juttatott kedvezmények mellett, az 1930-as évek közepén, a világpolitikában kezdődő feszültség is hozzájárult az ipari élet megújulásához. Az olasz-abesszin háború a második világháború előszele volt: *a legtöbb állam autarkiad gazdaságkódást vezetett be.* A kapitalista ipar ebben a légkörben levegőhöz jutott. 1938-ban, a háború kitörését megelőző évben, Magyarországon 3290 gyártelep volt 288.500 munkással. Ez az 1921. évi állapothoz viszonyítva a gyáraknál 90%-os, a munkáslétszámnál 110%-os emelkedést jelent.¹⁶³ Míg a DGT szénbányáiban 1933. decemberében, a szénkereslet évszakában a munkások csak 15 napon át dolgoztak, s a szénkészlet mégis 40 000 q-val emelkedett, 1938—39-re minden tartalékszén elkelt. A bányák teljes lendülettel kezdetek dolgozni. Az 1934. évi 563 880 tonnával szemben az 1938. évi termelés 740 000, 1939-ben 763 930 tonna volt. A hazai ipar minden mennyiségű liasz-szenet felvett. A kiobbant háború évei alatt természetesen csak fokozódott a hadiipar irama s ezzel együtt a széntermelés is. Az 1943. év 874 830 tonnás „tisztaszén” termelési eredménye a DGT 94 évre terjedő termelési statisztikájában a legmagasabb. A hanyatlás — az összeomlás előszeleként — 1944-ben következett be.

A régi társadalmi rend bomlása és a háború kihatása azonban csak rövid időre béníthatta meg fiatal népi demokráciánkban a szénbányászatot. Már tervgazdaságunk legelső menete megmutatta, hogy rendre eltűnnek azok az akadályok, amelyeket egy kiöregedett kor összeomlása állított a zsendülő élet útjába.

¹⁶³ Rézler Gyula: Magyar gyári munkásság. Szociális helyzetkép. 1940. (Pester Lloyd knd.) 8. l. (Közgazdasági Könyvtár XXIV. köt.)

1. Kimutatás a széntermelésről 1853—1944

Év	Nyersszén t.	Mellékkőzet t.	Összes bányatermék t.	Tiszta szén t.
1853	2 263			
1854	4 368			
1855	7 940			
1856	12 565			
1857	20 335			
1858	63 933			
1859	102 162			
1860	106 109			
1861	129 010			
1862	140 953			
1863	168 016			
1864	185 058			
1865	203 711			
1866	203 763			
1867	180 012			
1868	223 292			
1869	270 274			
1870	250 911			
1871	277 896			
1872	267 965			
1873	272 729			
1874	286 336			
1875	251 323			
1876	289 918			
1877	366 475			
1878	408 423			
1879	383 796			
1880	455 567			
1881	454 762			

Év	Nyersszén t	Mellékkőzet t	Összes bányatermék t	Tiszta szén t
1882	407 455			
1883	454 941			448 864
1884	503 107			493 876
1885	498 012			483 960
1886	395 153			383 898
1887	385 870			374 149
1888	364 000			353 672
1889	418 681			405 106
1890	471 745			455 703
1891	476 738			461 458
1892	516 433			496 959
1893	506 575			486 696
1894	577 043			550 018
1895	619 522			583 546
1896	651 672			614 640
1897	664 854			629 612
1898	702 479			652 610
1899	690 644			641 650
1900	783 513	253 036	1 036 549	733 143
1901	795 251	283 336	1 078 587	738 684
1902	654 044	264 578	918 622	607 735
1903	657 661	259 297	916 958	608 273
1904	656 688	266 215	922 903	608 324
1905	549 748	217 858	767 606	508 167
1906	684 008	236 083	920 091	636 607
1907	703 044	220 992	924 036	662 092
1908	647 301	221 998	869 299	604 905
1909	830 971	266 808	1 097 779	769 945
1910	751 336	251 149	1 002 485	687 112

Év	Nyeraszén t	Mellékőzet t	Összes bányatermék t	Tiszta szén t
1911	787 226	252 831	1 040 057	710 470
1912	781 874	244 211	1 026 085	711 425
1913	768 288	238 487	1 006 775	701 350
1914	613 761	213 183	826 944	557 964
1915	702 773	250 060	952 833	640 415
1916	788 930	274 920	1 063 850	719 372
1917	698 270	245 449	943 719	637 997
1918	603 853	218 342	822 195	550 909
1919	345 050	149 322	494 372	310 660
1920	518 130	215 546	733 676	473 850
1921	618 774	254 049	872 823	553 030
1922	744 735	264 253	1 008 988	659 720
1923	641 727	245 000	886 727	568 430
1924	630 156	283 177	913 333	551 330
1925	725 979	356 650	1 082 629	621 530
1926	748 377	322 538	1 070 915	627 700
1927	708 811	311 861	1 020 672	571 690
1928	712 237	271 568	983 805	563 930
1929	783 750	268 287	1 052 037	595 920
1930	805 561	284 506	1 090 067	600 000
1931	775 136	311 641	1 086 777	575 710
1932	956 865	385 062	1 341 927	697 270
1933	807 066	359 404	1 166 470	603 290
1934	760 452	348 885	1 109 337	563 880
1935	830 362	374 382	1 204 744	624 620
1936	788 378	376 262	1 164 640	615 180
1937	835 890	392 868	1 228 758	650 050
1938	956 081	442 299	1 398 380	740 000
1939	996 232	452 434	1 448 666	763 930

Év	Nyersszén t	Mellékkezet t	Összes bányatermék t.	Tiszta szén t
1940	1 028 695	565 857	1 594 552	808 490
1941	1 082 010	568 229	1 650 239	846 290
1942	1 074 114	501 884	1 575 998	815 380
1943	1 131 566	458 904	1 590 470	874 830
1944	941 230	380 561	1 301 791	710 580

2 A koks- és a brikettgyártás eredményei

Év	Koksz	Brikett	Év	Koksz	Brikett
	t o n n a			t o n n a	
1861	600	—	1887	497	17176
1862	1073	—	1888	7197	23939
1863	1313	—	1889	10291	22690
1864	1864	—	1890	20026	25157
1865	3557	—	1891	17124	35331
1866	4719	—	1892	2129	34882
1867	4056	3744	1893	3189	34189
1868	4654	10240	1894	10250	30057
1869	7935	12572	1895	12033	29422
1870	6248	14549	1896	15550	31179
1871	13227	24867	1897	14258	27022
1872	13238	38222	1898	8190	31781
1873	15299	22201	1899	10036	31137
1874	10678	18509	1900	12973	69353
1875	9087	16056	1901	10975	37562
1876	1989	14886	1902	8204	52183
1877	2059	19976	1903	9442	52685
1878	2744	29255	1904	5103	52276
1879	2387	34394	1905	8637	42177
1880	13914	30204	1906	13708	62339
1881	8253	31733	1907	17992	62339
1882	3834	34942	1908	14628	43282
1883	4627	30901	1909	15313	44652
1884	3755	30270	1910	12661	48950
1885	2735	15313	1911	11871	47485
1886	3295	17457	1912	1013	51877

Év	Brikett	Év	Brikett
1913	57684	1929	46825
1914	38242	1930	48349
1915	54090	1931	61329
1916	43214	1932	100708
1917	22003	1933	88714
1918	—	1934	66257
1919	—	1935	72355
1920	—	1936	62226
1921	—	1937	79205
1922	10365	1938	87234
1923	5801	1939	74687
1924	3035	1940	102067
1925	16470	1941	71207
1926	21853	1942	51284
1927	18658	1943	47750
1928	20865	1944	30220

A fenti kimutatáshoz a következő megjegyzéseket kell fűznünk:

A vállalat a kokszyártással 1912-ben végleg felhagyott. A brikettezőben 1918—1921 között nem volt termelés. A budapesti piac kielégítésére a vállalat 1937-ben Budapesten brikettező üzemét állíttatott fel, amely 1942. végéig működött.

V. A MUNKÁS.

1. Bányamunkásállomány — Munkateljesítmény.

A mecseki szénbányászat első félévszázadában néhány szakember vezetésével, leginkább jobbágyok dolgoztak az uradalmi szénbányákban. A jobbágyság felszabadítása után a robotmunkára már nem volt lehetőség, a munkást meg kellett fizetni. Az általános bérezés ténye, a verseny a szénpiacon, s a munkaerő kínálata stb., egyaránt arra vezetett, hogy a munkaerővel szemben tanusított igény állandóan fokozódott.

A DGT, amikor a szénmedencébe jött, nem számított arra, hogy a bányavidéken készen kapja szakmunkásait, azért már előre széles területről toborozta össze őket. 1853-ban, bányavállalkozása első esztendejében, munkásai a következő vidékekről jöttek:

- 4 munkás Pécs város környékéről,
- 22 Magyarország más bányavidékeiről,
- 4 Magyarország egyéb vidékéről,
- 6 Morvaországból,
- 6 Csehországból,
- 3 Steierországból,
- 3 Ausztriából,
- 1 Karinthiából,
- 2 Poroszországból,
- 1 Hannoverből.

Összesen: 52.

A hazai és külföldi bányászainknak ez az aránya a következő évtizedekben még inkább eltolódott a külföldiek javára. 1872-ben, tehát a vállalat létesítése után 20 évre a munkásállományban 458 volt a magyar anyanyelvű; 1042 munkás külföldi honosságú, mégpedig:

Morva	300
Cseh	252
Krajnai	200
Stiriai	183
Szerb-Horvát	47
Tiroli	24
Karinthiai	21
Olasz	11
Német	4

Összesen: 1042

A külföldi bányamunkások száma a századforduló felé állandóan csökkent. A század végén a bányamunkásoknak kb. 75%-a magyar állampolgárságú. Még nagyobb volt az eltérés a magyar honosok javára a felszíni dolgozók között. Itt már a DGT szénbányászatának első évtizedeiben is más volt az összetétel, mint lent a bányában.¹⁶⁴ Századunkban a vezető szerep végleg átment a magyar bányamunkások kezébe. 1925-ben ugyan még mindig 407 külföldi állampolgárságú munkást találunk a DGT bányavállalatának állományában, de ezek jórésze csak névlegesen volt külföldi. Sokan a trianoni békével elcsatolt szülőföldjük után csöppentek idegen állampolgárságba, s a magyar állampolgárság hivatalos megszerzésével nem sokat törődtek.

A külföldi bányászok és leszármazottaik -- megállapíthatóan -- hivatásszerű kedvvel és szeretettel foglalkoztak a széntermeléssel. Többnyire csak a bányaművelésből éltek s ez a körülmény előnyösen hatott munkájukra is. A magyarországi bányakapitalizmus bérpolitikája azonban nem volt csalogató a külföldi szakmunkásokra, s így a munkásállományt már a múlt század utolsó évtizedében — zömében — a mecseki szénmedence és a vidék német és magyar parasztlakosságából egészítették ki. Nagyobb számban először itt is a németek jelentkeztek. A magyar paraszt, ha csak törpebirtokos volt is, általában jövedelemkiegészítő mellékfoglalkozásnak tekintette a bányamunkát. Az ilyen alkalmi bányászok a mezőgazdasági idénymunkák idején természetesen tömegesen mentek falusi birtokaikra, nagy termelési kiesést okozva a bányában.

A multban sokan bizonygatták, hogy a magyar paraszt „lélekben” idegenkedik a bányamunkától. Bizonyára a hajlam bizonyos hiánya is szerepet játszott itt, de sokkal inkább a

¹⁶⁴ Déry Károly: A magyar szénbányászat ismertetése, különös tekintettel az 1900. évi párizsi nemzetközi kiállításán részt vevő vállalatokra. Bp., 1900. Werbőczy ny.

bányaműveknél uralkodó silány bérezés és az embertelen bánásmód riasztotta el a bányamunkától a magyar parasztot. Jellemző pl., hogy az 1880-as és 1890-es években, amikor a Mecsek gazdag szőlőültetvényeit a filokszéra tönkretette, a kenyérméltótlivá vált szőlőmunkások inkább kivándoroltak, de nem mentek le a bányába. A magyar kormány pedig — bevallása szerint — éppen a Mecsekvidéken uralkodó munkanélküliséget akarta leküzdeni a DGT-nél leadott nagyobb szénrendeléseivel.

Általában kevés olyan munkahelyet ismerünk, ahol a munkásállomány annyira változó lett volna, mint a szénbányászatban. Bányamunkásaink mind a kivándorlásban, mind a belső vándorlásban (migráció) az első helyen jártak. A pécsvidéki szénbányászatnál, egészen az első világháborúig, a munkásoknak kb. egyharmada évről-évre kicserélődött.¹⁶⁵ Ez a vándorlás azonban nem volt kalandvágý és törekvés az ismeretlen megismerésére. A bányász vándorlása kényszer volt, amelynek hátterében az uralkodó társadalmi és gazdasági rend állott. Ami a magyar parasztot visszariasztotta a bányától, ugyanaz adta a vándorbotot a legtöbb bányamunkás kezébe is.

Az első világháború előtti évtizedekben különösen az USA vonzotta a DGT munkásait, de mentek a Rajnavidékre, Franciaországba és Belgiumba is. Az első világháború utáni időkben főképpen az utóbbi országok bányáiban találtak munkát. A folyamatos kiszivárgást, néha egészen rendkívüli méretűvé tették a vállalat szolgálatából elbocsátott munkások, akik az osztályharc frontjáról a sztrájkok után kerültek az utcára. Az elbocsátott és kivándorló munkások többsége természetesen szocialista volt.¹⁶⁶

A vállalat tehát akkor, amikor munkásállománya minősége miatt aggódott, a legnagyobb mértékben maga rontotta le azt: a szocialista munkások többsége ugyanis jó szakmunkás volt. A vállalat — természetesen — úgy vélekedett, hogy a szocialista izgatók eltávolításával megakadályozhatja a sztrájkok révén előidézhető termelés kieséseket. Ezt a célját azonban nem érte el

¹⁶⁵ Déry Károly i. m. 94. l.

¹⁶⁶ A iőkések véleményét a kivándorlásokkal kapcsolatban jól asszimilálta Déry Károly, a DGT budapesti eladási főosztályának vezetője: „Sokan húzamosabb, vagy rövidebb itt-tartózkodás után más vidékre költöznek — írja idézett munkájában — de rövid idő múlva ide visszatérnek, maradásuk soha sem állandó, mert alkalom-adtán ismét hazát változtatnak. Nem csodálkozhatunk, hogy azon munkásoknak, kik könnyebb távozásuk miatt bútoraikat és egyéb tulajdonukat elvesztegették és emiatt mindenütt és mindenben, ami az élet kényelmére szolgál, szűkölködnek, a vándorlási kedv második természetükké válik. Természetes az is, hogy ezen valóban birtok nélküli éiemenek a szocializmusnak legalkalmasabb anyagát képezik.” (94. l.)

így sem. Az eltávozott mozgalmi emberek helyére újak álltak, s a sztrájk menthetetlenül ráfőnódott a vállalat életére.

A munkásállomány minőségileg többnyire éppen akkor romlott le, amikor a többtermelés érdekében a munkások számát nagyobb mértékben kellett emelni. Ilyen esetekben a személyenkénti átlagos teljesítmény is gyengébb lett. A gyakorlatlan munkások a képzettebbek munkájából élősködtek.

A munkásállomány minősége és a termelés közötti összefüggésre a legkirívóbb példákat a két világháború korszakában találjuk. Az első világháborúnak csak az első évében 698 munkást vittek el a DGT bányáitól katonai szolgálatra. A bevonultak nagy része szakmunkás volt. A munkásállomány minőségét nemcsak ez a körülmény rontotta le, hanem a pótlásukra beosztott hadifoglyok is. A közvéleményben ekkor még mindig az a felfogás volt az uralkodó, hogy a bányába minden épkezlab ember, előképzés nélkül, leküldhető, mert különleges szakműveltség nem kell hozzá. A háború egész tartama alatt, amilyen mértékben vonták ki a bányamunkást, úgy töltötték fel a munkásállományt bányamunkában képzetlen elemekkel. A vállalatnak pl. az 1917. évi előirányzat teljesítése érdekében 550 bányászra lett volna szüksége, ehelyett kapott 122 orosz és 87 olasz hadifoglyot, akik között *nem akadt egyetlen bányamunkás sem*.

Tanult munkások hiányában a termelés a háború kellős közepén, 1917-ben, olyan katasztrofális mértékben csökkent — országos viszonylatban is — hogy a honvédelmi miniszter utasítására a hadsereg főparancsnokok munkahelyeikre bocsátották vissza a bányamunkásokat. A hazatért frontkatonák munkája azonban már nem sokat lendített a termelésen.¹⁶⁷ A hadviselt bányamunkások megérkezése előtt a napi termelés 260 vagon szén volt. A vezénylés után, júliusban, a mennyiség 204 vagonra esett. Ráadásul a 260 vagon szén 1680 munkás, a 204 vagon szén 2143 munkás termelte. A termelés eredménye tehát 30%-kal volt kevesebb, mint amennyit a létszámnak megfelelően termelni kellett volna. A termelés fokozatos zuhanását kétségtelesen a frontról visszatérő *szocialista munkásság agitációja* idézte elő, bár szerepet játszott itt az a tény is, hogy a munkásság egyre silányabb táplálkozás mellett volt kénytelen a bányamunkát végezni. A szocialista munkásság elérkezettnek látta az időt arra, hogy közvetlen munkaadójának okozott nehézségekkel előkészítse a társadalmi és gazdasági rendszer gyökeres átalakulását. A háború utolsó évében a tisztaszén-termelés 87 088 tonnával

¹⁶⁷ Pécsi Bányakapitányság iratai. 697/1917.

volt kevesebb, mint 1917-ben. A mélypont az első békeévben, 1919-ben állt be. A termelés mennyisége ekkor az 1876. évi termelés színvonalán mozgott. Az utolsó békeévben, 1913-ban a földalatt dolgozó munkás műszakonkénti átlagos teljesítménye 8,24 q, az utolsó háborús évben, 1918-ban, 7,87 q volt, de 1919-ben 5,58 q-ra zuhant.

A munkásállományban mutatkozó minőségi és mennyiségi elégtelenségek a békeesztendőkből is megmaradtak, jöllehet a háború utáni szénkonjunktúrában ugyancsak szükség lett volna kellő számú, jó munkaerőre. Azonban a szerb megszállás alatt egyetlen magyar munkás sem jelentkezett a bányavállalatnál felvételre, s így a bányákban közel 500 főnyi szerb és horvát munkást kellett alkalmazni. Ráadásul, amikor 1921. augusztus 20-án a szerb csapatok elhagyták a bányavidéket, nemcsak délszláv munkások távoztak el, hanem a bánya régebbi szocialista munkásai közül is sokan.¹⁶⁸

Az 1920—26-ban mutatkozó javulás az évtized második felében pangásba csapott át. Hatalmas világgazdasági krízis körvonalai alakultak ki a kapitalista termelési rendben élő államokban. A pécsvidéki bányászok hetenként 3—4 napot dolgoztak. Még így is hatalmas szénkészletek halmozódtak fel. A bányagazgatóság szándékosan nem gyarapította a termelő munkával foglalkozó bányaszakmunkások számát. Ehhez tartozott az a módszer is, hogy a föld alatt dolgozók a *szokásos előmenetelt csak megkésve érhették el*. A csekély keresetű munkások minden bizonnyal ismét megtalálták volna az utat az idegen országok bányái felé, ha a pangás nem általános jellegű az egész kapitalista világban. Így rendszerint megvárták, hogy a vállalat mondjon fel nekik. *Az elbocsátások ideje többnyire összeesett a helyzetükkel elégedetlen munkások megmozdulásaival.*

A második világháború a vállalatot állományösszetétel tekintetében rosszabb viszonyok között találta, mint amilyenben a megelőző években volt. Hasonló a helyzet az egyéni teljesítmény terén is. Az utolsó békeév (1938) átlagos bányamunkás-teljesítménye — műszakonként — 8,04 q volt, szemben az 1935. évi 8,24, az 1936. évi 8,43 és az 1937. évi 8,37 q-ás teljesítménnyel. A teljesítmény a háború utolsó évében 7,47 q-ra csökkent. Az átlagos teljesítmény fejenként és műszakonként (valamennyi munkásra vonatkoztatva) ekkor mindössze 3,68 q-t tett ki. Ez közel azonos az 1919. és az 1920. évek teljesítményével.

*

A munkásállomány minőségének egyik legjobb jellemzője az igazolatlan mulasztások száma. Ez a szám a kapitalista gazdasági rendszerben szerfelett ingadozó, mert számos ok hat rá.

Az igazolatlan mulasztások száma növekedett a sztrájkok kitörését megelőző hetekben, és tartott egy ideig a sztrájk után is.

Az igazolatlanul mulasztók aránya egészen más a föld alatt dolgozó munkások (bányászok) és a külszíni munkások között. A földalattiak mulasztása általában 9—10-szerese a felszíniekének. A különbség okát egyrészt abban kell keresnünk, hogy a felszínen több volt a napszámos, akiket az alacsony napszámber minden munkanaphoz hozzákötött, másrészt abban, hogy a műhelyek, gépházak, az építési osztály stb. számos szakmunkása (iparosa) aránylag jobb helyzeténél fogva közelebb érezte magát a vezetőséghez, mint a földalatt dolgozó, proletáröntudatosabb bányamunkás. Ez a kisebb körű „munkásarisztokrácia” a sztrájkokban is vagy egyáltalában nem, vagy csak kényszeredve vett részt.

A munkafegyelmen sokat rontottak a „kétlaki” paraszt-bányász, bányász-paraszt munkások is. A vállalatnak ez a ketősség soha nem volt inyére, de a szakmunkások el- és kivándorlása következtében ezt a bajt a DGT egész bányaországában idejében sem tudta kiküszöbölni.

A szénpiac pangása idején az igazolatlan mulasztások száma kisebb volt, mint a konjunktúrában. Amikor a két világháború közötti világválságban pl. bányászaink csak 3—4 napot dolgozhattak hetenként, a mulasztások csaknem kivétel nélkül alaposan indokoltak voltak.

Kedvezőtlen volt a munkafegyelem az 1920-as évek inflációja alkalmával is. Az inflációban a munkások egyrésze állandóan a vidéket járta, hogy bérét mennél előbb élelmiszerekbe fektesse; a paraszt-bányász nemkülönben többet volt falujában, mint a szénbányában, s mezőgazdasági termékeivel „láncolt”.

A két világháborúban a munkafegyelemről általában az uralkodó rendszer gondoskodott azzal, hogy a bányákat hadiüzemekké nyilvánította s a munkásokat katonai felügyelet alá helyezte. A katonai felügyelet a második világháború alatt még nyomasztóbb és szigorúbb volt, mint az első alatt. Átmenetileg a háború után, mindkét esetben, nagymérvű fegyelem-lazulás mutatkozott. Mint ismeretes, a második háború után éppen maguk a jobboldali szociáldemokrata vezetők és munkások próbálták lazítani a munkafegyelmen. A leleplező és felvilágosító munka azonban ennek kifejlődését leszerelte, s a fegyelmet egyre inkább a rendes mederbe terelte.

3. A munkás létszám alakulása. Évi átlag.

Év	Föld alatt	Külszínen	Összesen	Év	Föld alatt	Külszínen	Összesen
	dolgozó munkások				dolgozó munkások		
1853	—	—	52	1881	2405	477	2882
1854	—	—	145	1882	2296	416	2712
1855	—	—	150	1883	2301	452	2753
1856	—	—	216	1884	2437	430	2867
1857	—	—	300	1885	2429	433	2862
1858	—	—	390	1886	2267	426	2693
1859	—	—	600	1887	1998	345	2343
1860	—	—	774	1888	1828	357	2185
1861	—	—	800	1889	2097	391	2488
1862	—	—	715	1890	2171	442	2613
1863	—	—	805	1891	2217	411	2628
1864	—	—	921	1892	2254	524	2863
1865	—	—	766	1893	2502	545	3047
1866	—	—	897	1894	2630	573	3203
1867	—	—	923	1895	2842	609	3451
1868	—	—	1087	1896	3073	573	3546
1869	—	—	1400	1897	3321	582	3863
1870	1384	321	1705	1898	3324	404	3728
1871	1480	590	2070	1899	3273	577	3850
1872	1536	580	2116	1900	3387	634	4021
1873	1747	684	2431	1901	3423	685	4108
1874	1794	293	2087	1902	3030	692	3722
1875	1406	156	1685	1903	2833	647	3480
1876	1379	329	1708	1904	2765	625	3390
1877	1704	328	2032	1905	2646	618	3264
1878	1930	358	2288	1906	2602	664	3266
1879	2152	386	2538	1907	2492	800	3292
1880	2213	540	2753	1908	2695	889	3584

Év	Föld alatt	Külszínen	Összesen	Év	Föld alatt	Külszínen	Összesen
	dolgozó munkások				dolgozó munkások		
1909	2756	925	3681	1927	2220	1204	3424
1910	2603	889	3492	1928	2173	1188	3361
1911	2606	805	3411	1929	2374	1190	3564
1912	2526	800	3326	1930	2457	1145	3602
1913	2404	821	3225	1931	2693	1184	3877
1914	2328	777	3105	1932	3047	1276	4323
1915	2161	1070	3231	1933	3150	1300	4450
1916	2231	1378	3609	1934	3188	1270	4458
1917	2394	1587	3981	1935	3113	1196	4309
1918	2489			1936	3014	1153	4167
1919	2225			1937	2932	1146	4078
1920	2142	2279	4421	1938	3171	1228	4399
1921	2349	2440	4789	1939	3264	1278	4542
1922	2393	2208	4601	1940	3347	1390	4737
1923	2295	2050	4345	1941	3378	1522	4900
1924	2631	1707	4338	1942	3259	1568	4827
1925	2571	1356	3927	1943	3163	1625	4788
1926	2193	1136	3329	1944	3027	1605	4632

Az igazolatlan mulasztásokat előidéző okok tehát általában olyanok voltak, amelyeket a munka és a munkás közötti viszony alapvető megváltoztatásával, fegyelmezett szakmunkásállomány kialakításával lehetett volna kiküszöbölni. Erre a magántőkével dolgozó társadalmi és gazdasági rendben semmiféle lehetőség nem kínálkozott, kivéve a terrort és az erőszakot. Ez viszont tartós jó állapotot a termelés frontján megvalósítani sohasem tudott.

2. Egészségügyi viszonyok.

A munkások megbetegedéseit — eredetük szerint — két csoportba sorolhatjuk. Az egyikbe tartoznak azok a betegségek, amelyek az ember szokványos, általános megbetegedései, mégha

4. Munkateljesítmény

A szénen dolgozó munkások, tehát a földalatti, valamint a külszíni szénosztályozó, szénberakó és szállító munkások teljesítménye. 1870—1899.

Év	q	Év	q
1870	6,21	1885	5,80
1871	6,26	1886	5,40
1872	5,45	1887	6,10
1873	5,21	1888	5,80
1874	5,46	1889	5,60
1875	5,31	1890	5,70
1876		1891	6,05
1877	6,85	1892	
1878	6,68	1893	5,96
1879	5,90	1894	6,03
1880	6,20	1895	6,16
1881	5,80	1896	6,30
1882	5,50	1897	5,50
1883	5,60	1898	5,65
1884	5,90	1899	5,63

a dolgozók bizonyos rétegeit — foglalkozásuk kihatásaképpen — az országos átlag felett sújtják is. A másikba tartoznak azok a betegségek, amelyek csak meghatározott foglalkozási ágakban, mint az illető foglalkozás különös veszélye jelennek meg. Az utóbbiak az úgynevezett foglalkozási vagy ipari betegségek.

A bányamunkásságnál az általános megbetegedések közül jellegzetesen kiemelkednek a légzőszervi, a reumatikus és az emésztőszervi megbetegedések, az ipari megbetegedések terén pedig az anchylosztomiázis és a szilikózis.

a) Általános megbetegedések.

A bányamunkások légzőszervi, reumatikus és emésztőszervi megbetegedéseinek száma erősen megközelíti az összes többi megbetegedések számát. Más foglalkozási ágakhoz viszonyítva a bányamunkásoknál még gyakori a bőr és a bőralatti

5. Vájarra, föld alatt dolgozókra és valamennyi munkásra vonatkoztatott munkateljesítmény.

1900—1944.

Év	Vájár	Földalatti	Valamennyi	Év	Vájár	Földalatti	Valamennyi
		munkás				munkás	
	teljesítménye q				teljesítménye q		
1900	18,84	6,03		1923	15,00	8,76	4,00
1901	19,19	6,13		1924	14,90	8,00	4,30
1902	18,32	6,20		1925	15,30	8,37	5,28
1903	18,83	6,47		1926	17,75	9,48	5,99
1904	18,73	6,51		1927	17,57	9,14	5,64
1905	18,25	6,21		1928	17,41	9,40	5,71
1906	19,02	6,77		1929	18,31	9,14	5,09
1907	20,22	7,23		1930	20,49	9,08	5,83
1908	20,30	7,11		1931	20,17	8,23	5,34
1909	21,10	7,60		1932	22,32	8,12	5,41
1910	20,60	7,50		1933	22,63	8,04	5,30
1911	20,03	7,70		1934	22,66	8,04	5,34
1912	19,77	8,07		1935	23,42	8,23	5,56
1913	19,58	8,24		1936	23,10	8,43	5,66
1914	19,89	7,85		1937	23,05	8,37	5,69
1915	21,20	8,09		1938	22,51	8,04	5,60
1916	20,64	8,39		1939	21,78	8,03	5,56
1917	18,40	8,27		1940	22,57	8,41	5,69
1918		7,87		1941	21,89	8,59	5,68
1919		5,58		1942	21,63	8,71	5,60
1920		8,60		1943	21,86	9,59	6,00
1921		8,90		1944	20,27	8,82	5,38
1922		9,45					

**6. A bányamunkások leggyakoribb megbetegedései
(valamennyi bányakerület adataiból)**

1874—1899

Év	Fekvő betegek	Légzőszervi		Reumatikus		Emésztőszervi		Egyéb	
		m e g b e t e g e d é s e k							
		szá- mokban	%	szá- mokban	%	szá- mokban	%	szá- mokban	%
1874	1594	343	21,5	137	8,6	159	10,0	955	59,9
1875	1394	322	23,1	274	19,7	172	12,3	626	44,9
1876	1542	402	26,1	360	23,3	184	11,9	596	38,7
1877	1712	213	12,4	197	11,5	481	28,1	821	48,0
1878	2390	216	9,0	344	14,4	561	23,5	1269	53,1
1879	2958	450	15,2			857	29,0		
1880	2903	326	11,2	383	13,2	244	8,4	1950	67,2
1881	2460	306	12,4	201	8,2	299	12,2	1654	66,9
1882	2162	277	12,8	235	10,9	203	9,4	1447	65,3
1883	2771	341	12,3	419	15,1	202	7,3	1809	51,7
1884	2879	545	18,9	404	14,0	442	15,4	1488	49,0
1885	2628	531	20,2	229	11,4	509	19,4	1359	47,9
1886	2077	311	15,0	276	13,3	408	19,6	1082	50,7
1887	1768	258	14,6	244	13,8	369	20,9	897	52,7
1888	1991	448	22,5	306	15,4	294	14,8	943	51,5
1889	2118	457	21,6	218	10,3	352	16,6	1091	58,2
1890	2589	327	12,6	473	18,3	281	10,9	1508	58,2
1891	2112	528	25,0	216	10,2	403	19,0	965	45,6
1892	2610								
1893	2429								
1894	2805			536	19,1				
1895	3172								
1896	3852	736	19,1						
1897	4094	782	19,1			676	16,5		
1898	4358	915	21,0			741	17,0		
1899	4081	755	18,5	580	14,2	580	14,2	2166	53,0

**7 A bányamunkások leggyakoribb megbetegedései 5—5 évenkénti állapot szerint, a pécsbányatelepi bányakórház és rendelőintézet adataiból
1900—1945.**

Év	Fekvő- betegek	Légzőszervi		Reumatikus		Emésztőszervi		Egyéb	
		m e g b e t e g e d é s e k							
		s z á m o k - b a n	%	s z á m o k - b a n	%	s z á m o k - b a n	%	s z á m o k - b a n	%
1900	1511	208	13,8	250	16,5	216	14,3	837	55,4
1905	662	107	16,2	80	12,1	91	13,7	384	58,0
1910	789	89	11,3	119	15,1	124	15,7	457	57,9
1915	1135	136	12,0	225	19,8	147	13,0	627	55,2
1920	1350	150	11,1	176	13,0	193	14,3	831	61,6
1925	1144	119	10,4	165	14,4	76	6,7	784	68,5
1930	703	60	8,5	62	8,8	45	6,4	536	76,2
1935	1092	71	6,5	106	9,7	112	10,3	803	73,5
1940	1652	170	10,3	210	12,7	136	8,2	1136	68,8
1945	1380	165	12,0	167	12,0	135	9,8	913	66,2

kötőszövet gennyes-gyulladásos megbetegedése is. Mindezen betegségtípusok valamennyi köszénbányaüzemünkben megközelítő statisztikát adnak.

A pécsvidéki bányamunkások légzőszervi, reumatikus és emésztőszervi megbetegedéseit és ezeknek a többi megbetegedéshez való arányát a 6. és 7. sz. statisztikával mutatjuk be. (90—91. l.)¹⁶⁹

Az 1881—1890. évek közötti időszakban a légzőszervi megbetegedések évi átlaga — az összes megbetegedésekhez viszonyítva — 16,3%, a reumatikus megbetegedéseknél 13,2%, az emésztőszervi megbetegedéseknél 15,1%. Együttesen 44,6%. Az összes többi megbetegedések évi átlaga 55,4%.

Az 1900—1945. évek közötti átlag: a légzőszervi megbetegedéseknél 11,2%, a reumatikus megbetegedéseknél 13,4%, az emésztőszervi megbetegedéseknél 11,2%. Együttesen 35,8%. Az összes többi megbetegedések átlaga 64,2%.

A két korszak adatainak összehasonlításából megállapítható, hogy a bányamunkás jellegzetes általános megbetegedései együttevén javuló irányzatúak. Ha pedig külön-külön nézzük, csak a reumatikus az, amely továbbra is változatlanul súlyos.

Annak okát, hogy a légzőszervi, reumatikus és emésztőszervi megbetegedések ilyen nagy mértékben fordulnak elő a bányamunkások között, közvetlenül a munkahely egészségügyi körülményeiben, a bányamunka megerőltető mivoltában és a munkásság életviszonyaiban kereshetjük.

¹⁶⁹ A 6. számú kimutatás adatait a három bányakerület orvosi rendelői, illetőleg a bányakórház szolgáltatták. A 7. számú kimutatás pedig kizárólag a pécsbányatelepi bányakórház betegállományának megbetegedési viszonyait tárja elénk 5—5 éves időközökben. A légzőszervi és a reumatikus megbetegedéseknél általában itt is hasonló arányszámokat találunk, de az emésztőszervi megbetegedéseknél a megelőző adatokhoz viszonyítva már javulás mutatkozik.

Az „Egyéb” rovatban közölt számokban foglaltatnak az influenzában megbetegedett kórházi ápoltak is. Az influenza-betegek száma és aránya tehát végeredményben rontja az előbbi betegstatisztika légzőszervi megbetegedésekre vonatkozó adatait, mégpedig a következőképpen:

Év	Betegeset	%
1900	131	8,7
1905	69	10,4
1910	14	1,8
1915	12	1,1
1920	117	8,7
1925	87	7,1
1930	14	2,0
1935	245	22,4
1940	241	14,6
1945	73	5,3

A pécsvidéki kőszénbányák mélyművelésűek. A föld kérgében — azonos mélységben — a hőmérséklet egyenletes, ha kiküszöböljük azokat a tényezőket, amelyek az egyensúlyt megbontják. Az egyes bányáknál az évi átlagos hőmérséklet meglehetősen magas. Az 1940-es évek közepén az egyes légaknák torkolatánál mérve a kiszívott levegő hőmérsékletét, a következő Celsius-fokokat kapták:

Az András-aknánál az évi átlag	21° C
A György-aknánál az évi átlag	21° C
A Lapos-aknánál az évi átlag	19° C
A Rücker-aknánál az évi átlag	19° C

A kiáramló levegő hőmérséklete természetesen függ a beszívott levegő hőmérsékletétől, tehát a legmagasabb nyáron s a legalacsonyabb télen. Mivel a sujtólégveszély miatt a bányalevegőt jelentékeny sebességgel kell mozgatni, az úgynevezett „kihúzó” és „behúzó”-légáramlat között is jelentékeny a hőmérsékleti különbség. Ráadásul még ugyanazon a szinten is gyakran nagy a hőmérséklet ingadozása, mert a kifogástalan szellőztetés csak a munkafolyamat bizonyos mérvű haladásával valósítható meg. Így egyes munkahelyeken, főképpen a vajatvégeken, szinte trópusi hőmérséklet uralkodik, a tárok és a szállítófolyosók hőmérséklete pedig ennél jóval alacsonyabb.

A magas hőmérsékletű munkahelyén és munkája közben átmelegedett, megizzadt bányász különösen akkor hül meg, amikor munkahelyéről a szállítóakna felé indul a hűvös „behúzó-légáramlattal” szemben. Régi szokás szerint a bányászok úgy próbálták kikerülni a meghülés veszélyét, hogy munkájukat korábban hagyták abba, mintsem a műszak ideje lejárt volna. Így leszáradva s fokozatosan lehülve indultak csak a felszínre.

A klímának a munkás egészségére gyakorolt befolyása folytatódik a felszínen is. Tehát nemcsak a bánya sajátos, aránylag kis területen érvényes klímáját (mikroklímáját) kell figyelembe vennünk a megbetegedések okainak nyomozásánál, hanem a bánya és a felszíni (makro-) klíma egymáshoz való viszonyát is.

A rheumás megbetegedések nem ok nélkül fordultak elő nagyobb számban a távolabbi falvakról bejáró munkások között. Ezek a munkások sokszor 6—8 km-es út után érkeztek meg üzemikhez és innen vissza a lakhelyükre. Útközben — természetesen — a klimatikus ártalmaktól is sokkal többet szenvedtek, mint a bányatelepek lakói. Különösen a hazafelé igyekvő munkásra volt káros a hideg, nyirkos időjárás. A bányász ugyanis csak meleg fürdőben tudja testét megtisztítani a tetőtől talpig rá-

tapadt szénportól, s a legtöbbször azonnal útnak indul. Nincs türelme, sem ideje, hogy ismét fokozatosan hűtse le magát.¹⁷⁰

A távoli falvakból bejáró bányamunkások, számukhoz mérten ugyancsak nagyobb százalékban szenvednek izomreumában is, mint a kolóniabeliek. A megerőltető járás-kelés a nehéz bányamunka előtt és után, növeli a fizikai ártalmakra visszavezethető reumás megbetegedések számát. A reumát előidéző okok között hatásukban éppen a mechanikai ártalmak nyomulnak az első helyre. Az izmok egyoldalú megerőltetésétől igen sok bányász szenved izomreumában.¹⁷¹

Az orvostudomány jelenlegi fokán az idült izületi bántalmak, különösen elfajulásos formáikban, csaknem gyógyíthatatlanok. A kezdeti állapotában eredményes a profilaktikus kezelés. Ez egyenlő az ízületeknek a megerőltetéstől és a meghűléstől való óvásával, a jó lakásviszonyokkal, a diétával, a friss levegővel, napkúrázással stb. A megelőzésnek ez a módja azonban egészében olyan, amely szerint a bányamunkás sem foglalkozásának körülményei, sem pedig csekély jövedelme miatt élni nem tudott. És itt van a reumatizmus társadalmi jellege, amely a bajok hátterében ezúttal is megbújik.

A reumatizmus gyógyítása fürdőzés által szintén sok akadályba ütközött. A bányatárspénztár csak korlátozott számban küldte a beteg bányászokat a környéki és budapesti fürdőkbe. Ehhez a gyógymódhoz alig jutott a reumás betegek 10—20%-a. Sokat segített volna rajtuk már az is, ha a bányakórház a diathermián kívül gőzfürdőt és meleg medencefürdőt is kap. Erre azonban 1944. végéig, felszabadulásunkig, nem került sor. Talán mondanunk sem kell, hogy a munkás otthonában sem gyógyíthatta meleg fürdőben beteg ízületeit, mert a korszak végéig az egész bányavidéken egyetlen fürdőszobás-munkáslakás nem volt.

¹⁷⁰ A DGT-bányák rendelőintézeteiben régebben feljegyezték az évi legtöbb és legkevesebb megbetegedések idejét, általában egy-egy heti tartamra korlátozva. A bányavidéken társasági meteorológiai állomás is működött, s így a maximális és minimális megbetegedések idején a klímaviszonyokat is meghatározhatjuk:

A reumatikus bántalmakban szenvedők száma aránylag kisebb a száraz és hideg télben, enyhe tavasszal, egyenletesebb hőmérsékletű nyárban és a kevés csapadékú ősszel.

¹⁷¹ Ugyanez észlelhető más olyan bányavidéken is, ahol sok a faluról bejáró bányamunkás. L. Heiczinger János: Falusi bányamunkások egészségvédelme. Népegészségügy, 1946. II. évf. 1354—1356. l. Ld. továbbá Moll Károly: A foglalkozási ártalmak jelentősége a reumás megbetegedésekben. (Bellák Sándor: Rheumatológia. Bp., 1941. Magyar Orvosi Könyvkiadó. 198—208. l. — 204. l.)

A klíma befolyását a reumatikus és légzőszervi megbetegedésekre jól mutatja egy olyan folyamat is, amit a szervezet alkalmazkodásának, „aklimatizálódásának“ nevezhetünk. Tudva-lévően minden bányának általában sajátos klímája van. Az egyik bányából a másikba áttett, vagy ujonnan felvett bányásznak munkahelye klímájához alkalmazkodni kell. Megfigyelhető a DGT három nagy bányakerületében, a pécsbányatelepi, a szabolcsi és a vasasi bányák betegségi viszonyainál, hogy amelyikben új, vagy erősen változó munkásállománnyal voltak kénytelenek dolgoztatni, amíg az aklimatizálódás nem ment végbe, meghűléses eredetű betegségek is észrevehető nagy számban fordultak elő.

A klímaviszonyokkal kapcsolatban kell megemlékeznünk a bánya levegőjének porral való szennyezettségéről. Egészségügyi tekintetben itt a kő- és a szénpor játszik döntő szerepet. Mindkettő együtt jár a szénbányászattal. A poros levegő a légzőszervek megbetegedését sokszor előidézi, vagy súlyosbítja. A gyakori hurutos megbetegedés a kő- és szénporos levegőtől gyakran krónikussá válik, s ezáltal a tbc. baktériumok számára megnyílik az út a gége és a tüdő szöveteihez. A teljesen egészséges tüdő ugyan eltávolítja magából a port, de a kavasavtartalmú por hosszabb ideig tartó belélegzése még az egészséges tüdőnél is súlyos elváltozásokat idézhet elő (ld. szilikózis).

Erősen szociális jellegű a bányászoknál gyakran előforduló emésztőszervi megbetegedés is. Amint a 6. számú kimutatásból megállapítható, az emésztőszervi megbetegedések több évi átlagban, de egy évi arányukban is, többször felülmúlják a légzőszervi bajokban és reumában szenvedők számát. A betegség uralkodó típusai a gyomorhurut, a bélhurut és a máj megbetegedése, de gyakran előfordul a gyomor- és a patkóbél-fekély is.

Az emésztőszervi megbetegedéseket legnagyobb részben a hiányos vagy egyoldalú táplálkozás okozza. Itt gyökerezik e betegségtípus társadalmi jellege.

Az évszakok következetes kihatással voltak az emésztőszervi megbetegedésekre. Nagyobb mértékben fordultak elő a nyár végén és az őszi elején. Az olcsó gyümölcs nyáron és ősszel a munkás főétkezelése volt, viszont télen teljesen kimaradt az étrendjéből. Télen és tavasszal a bányában zsíroskenyér és vöröshagyma volt a főétkezelés.

A bányamunkást a nevezett élelmicikkek fogyasztására természetesen nem ezeknek „kíváló szeretete“ készítette, hanem csekély keresete. Alárendelt szerepet játszott az a körülmény, hogy sok bányászháztartásban ételben azt a változatosságot sem ismerték, amit különben elérhettek volna.

A fertőzéstől származó (ragályos és járványszerűen fellépő) betegségek közül ugyanazokat találjuk meg a pécsvidéki bányamunkásoknál, mint az ország egyéb néprétegeinél. Kiemelendő mégis a maláriás megbetegedések nagy száma a múlt században.¹⁷² Erre nézve az alábbi, néhány évre szóló, kimutatásban kapunk meglepő képet.

8. Maláriás megbetegedések a bányászok között.
1881—1888.

Év	Betegeset	A megbetegedettek számának aránya az összes fekvőbeteg bányamunkáshoz %-ban
1881	932	37,9
1882	751	34,7
1883	916	33,1
1884	343	11,9
1885	219	8,3
1886	161	7,8
1887	119	6,7
1888	51	2,7

A jelek szerint a maláriás megbetegedések száma 1881. évet megelőzően még nagyobb volt. A kór nagy elterjedtségét a Dráva mocsaras árterületének terhére kell írni, ahonnan a malária szinte járványszerűen terjedt fel egészen a Mecsek-hegységig. Ma, anélkül, hogy az anopheles szúnyog, mint kórhordozó teljesen eltűnt volna, maláriás megbetegedés a bányavidéken egyáltalában nem fordul elő.¹⁷³ A fertőzés fokozatos csökkenése a közölt kimutatásból is kitűnik.

¹⁷² A DGT 1873-ban külön oktató-füzetet nyomtatott a malária elkerülése érdekében. (Über die Ursachen des Wechselfiebers und die Vorsichts-massregeln zum Schutze gegen dasselbe. Pécs, 1873. DDSG.)

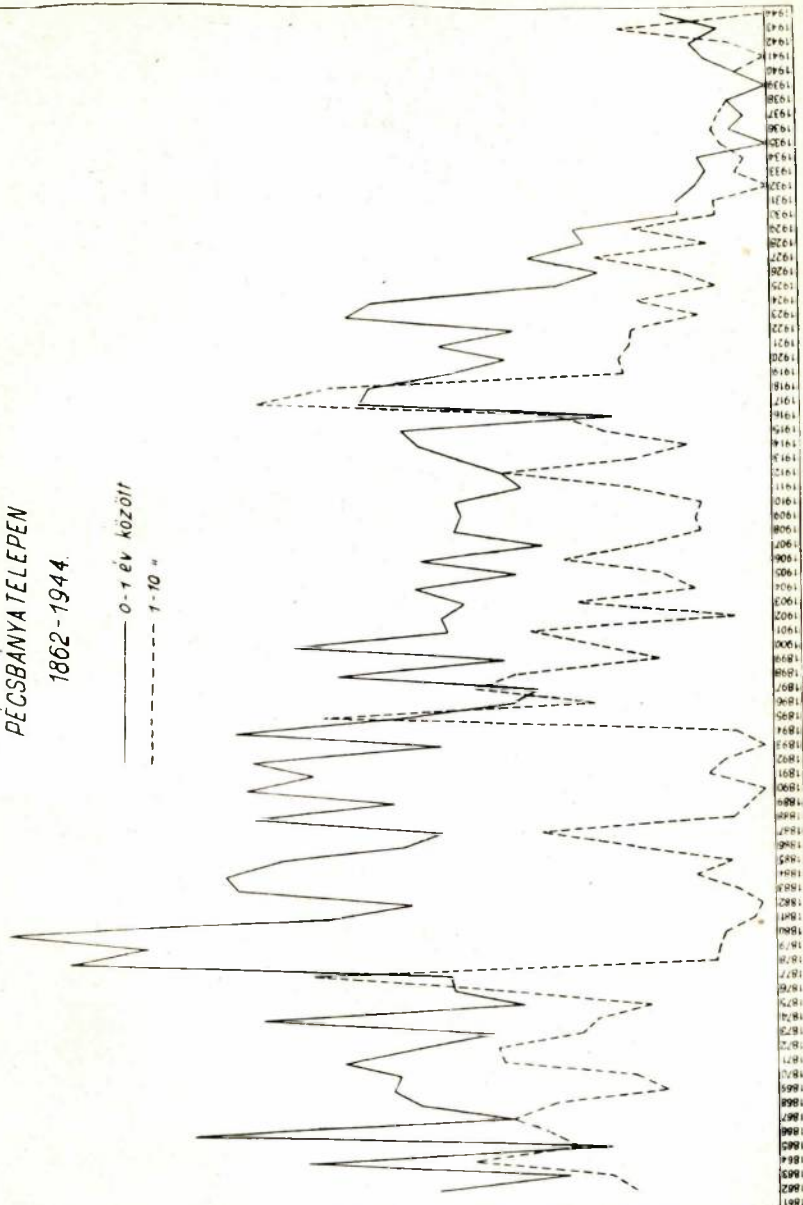
Mivel a malária kórokozóját ekkor még nem ismerték, a számos, helyes megfigyelésből eredő, hasznos utasítás mellett (orvostörténeli szempontból) érdekes „tévedéseket” olvashatunk ebben a füzetben.

¹⁷³ Ld.: Jahresbericht 1881—1888; Hollaender Hugó: A malária elterjedése Magyarországon. Bp., 1907. Belügyminiszter kiad. 60—72. l.; Lőrincz Ferenc: A maláriáról (okáról, a betegségről, és gyógyításáról, járványtanáról és az elhárító védekezésről.) Írták az 1937-ben... az Országos Közegészségügyi Intézetben tartott malária továbbképző tanfolyam előadói. Sajtó alá rend. Lőrincz Ferenc. Bp., 1939. Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat. (A Magyar Orvosi Könyvkiadó. Társ. Könyvtára, 164. köt.)

A CSECSEMŐ- ÉS GYERMEKHALANDÓSÁG PÉCSBÁNYATELEPEN

1862 - 1944.

— 0-1 év között
- - - 1-10 "

A múlt században a malária mellett a tífusz volt a leggyakoribb fertőzőes megbetegedés. Csaknem minden évben előfordult,¹⁷⁴ rendszerint egyidőben és kapcsolatban a városban felépő járvánnyal. A közegészségügyi rendszabályok fokozottabb betartása, a vízellátás megjavítása ezt a bajt évről-évre jobban visszaszorította. A bányatelepek közül általában mindig Szabolcs-telepen fordult elő a legtöbb tífuszos megbetegedés. Nem ok nélkül, mivel a vízellátás, a csatornázás és a személtlerakás kérdése a múltban itt volt a legrendezetlenebb.

Néhányszor megközelítette a bányatelepeket a kolera is. A járvány 1873. őszén Pécssett és környékén számos halálesetet idézett elő.¹⁷⁵ Ugyanekkor a munkások között is 5 megbetegedés történt. Közülük 3 halt meg. Az 1892—1893. évi kolerajárvány kikerülte a bányavidéket, bár egészen Pécsváradig tört elő. Itt sok áldozatot is szedett. A vállalat rögtönzött járványkórházakkal készült fel a veszedelem fogadására.

Századunk kolerajárványai már messze elkerülték a vidéket. Tudvalévő, hogy Magyarország egész területén is csak rendkívüli esetekben és rendkívül szórványosan lépett fel.

A ragályos megbetegedések sorában — az országos átlaghoz való viszonylatban — nem áll kedvezőtlen helyen a tuberkulózis. Ezzel azonban nem mondunk sokat, mert az országos átlag mindvégig 3%-en felül volt. Ezt a kínos és veszedelmes ragályt, amelynek kimondottan társadalmi jellege van, azaz a népbetegségek közé tartozik, csak emberséges bérrel, rendezett lakásviszonyokkal, egészséges munkahelyekkel, a rátermetség szigorú szemmeltartásával lehetett volna a minimumra szorítani.

A tbc-nek ez a preventív leküzdése a múltban éppen úgy kivihetetlen volt, amint azt a reumatikus és emésztőszervi megbetegedések esetében láttuk.

Abból a körülményből, hogy bányamunkásaink tbc. megbetegedése néhány tizeddel kedvezőbb arányt mutat, mint az országos átlag, többen arra a következtetésre jutottak, hogy a szénpor nem árt a tüdőnek, s a bányamunkásság táplálkozási viszonyai jobbak, mint a dolgozó nép egyéb rétegeié.

Ez a szénporról vallott nézet volt az oka annak is, hogy amikor századfordulónk körül annyi vita folyt a bányák portalanításáról, a portalanítást inkább a bányabiztonsági szempon-

¹⁷⁴ Pl. 1885-ben 25, 1886-ban 22, 1888-ban 9, 1889-ben 28 tífusz-megbetegedés volt. Amikor kisebb számban fordult elő, nem is tartották érdemesnek, hogy az egészségügyi jelentésekben megemlékezzenek róla.

¹⁷⁵ A járvány kezdetének hírére még 1872-ben felvilágosító-füzetet nyomtatott a vállalat munkásai számára. (Övrendszabályok a cholera ellen. Wien, 1872. DDSG.)

tokkal indokolták, mintsem a munkás egészségének védelmével. Ez a szempont jól megfelelt a tőkés érdekeknek. Ma már elfogadott az a tény is, hogy a szénpor nem hasznos a tüdőre nézve. Arról sem lehet beszélni, hogy a bányászt jó életszínvonala, megfelelő szociális ellátottsága, közegészségügyi körülményei, megfelelő táplálkozása stb. mentette meg a nagyobb mérvű fertőzéstől. A bányamunkást és családját ezek a különben elemi életigénylések messze elkerülték. A bányász szervezetének bizonyos irányú ellenállóképességét a bajokkal és betegségekkel folytatott könyörtelen küzdelem edzhette csak magasfokúvá. A férfikorba jutott bányamunkás testileg a magasabbrendű emberanyag közé tartozik. Az a bányász, aki átvészelte a csecsemő- és gyermekkor számtalan ragályát és nem hullott ki a sorból, amikor serdülő korában a csillét tolta, a szemet lapátolta, a szemet és követ vájta, szívta a fejtések sűrű közet- és szénporát, az a bányász edzett szervezetével sok káros hatást le bírt küzdeni.

Az elmondottak megvilágítására néhány kimutatást közlünk. Ezek — a források hiányában — nem terjednek ki az egész korszakra, de mivel mégis több évet ölelnek fel, jellemzően mutatják a küzdelmet, amit a bányamunkásnak kellett megvívni bölcsőjétől a sírjáig az élettel és a társadalom „nemtörődömségével” szemben.

A bányászgyermek sorát a gyermekbetegségek és járványok minden neme: vörheny, himlő, kanyaró, diftéria stb. pusztította. Sok csecsemő halt meg a veseszületett gyengeség következtében is, amit rosszul táplált anyjától kapott örökségképpen, ki a szülés napjáig a legnehezebb testi munkában törődött. A csecsemők helytelen és egészségtelen táplálása ugyancsak emelte az elhaltak számát. Ha az utóbbi évtizedek egészségügyi állapotán keresztül szemléljük a múlt század csecsemő- és gyermekhalandóságát, akkor a kép szinte megdöbbentően hat. *A bányavidék temetőjének minden második sírjába 10 éven aluli gyermeket temettek.* Csak az orvostudomány fejlődésének, a közegészségügyi rendszabályoknak, a csecsemőgondozás fokozottabb kiépítésének köszönhető, hogy a csecsemőhalandóság az utóbbi évtizedekben igen jelentős mértékben csökkent. Amíg pl. a múlt században a született gyermekeknek max. 54,1%-a, min. 16,6%-a halt meg 1 éven alul, addig a XX. században a max. 30,0%, a min. pedig két esztendőben is (1935., 1939.) nuilára esett.

A pécsbányatelepi bányászok körében a csecsemőhalandóság a század elején közel állt az országos átlaghoz. 1919—1925. között némileg kedvezőtlenebbre fordult az arány a bányatelep

**9. A csecsemő és gyermekhalandóság a pécsbányatelepi plébánia
anyakönyvei alapján.**

Év	Született	Meghalt		Halálozás a születéshez viszonyítva		Valamennyi halálozás	Valamennyi halálozás- hoz viszonyított gyermekhalandóság	
		0—1	1—10	0—1	1—10		0—1	1—10
		évek között					évek között	
		szám	szám	‰	‰		‰	‰
1862	50	12	5	24,0	10,0	43	28,0	11,6
1863	68	10	8	14,7	11,7	33	30,3	24,2
1864	51	17	11	33,3	21,5	51	33,3	21,5
1865	85	10	12	11,7	14,1	38	26,3	31,6
1866	68	28	11	41,3	16,1	49	57,1	22,4
1867	80	15	15	18,7	18,7	48	31,2	31,2
1868	95	24	15	25,2	15,7	60	40,0	25,0
1869	103	28	8	27,1	7,7	63	44,4	12,7
1870	150	40	15	26,6	10,0	90	44,4	16,6
1871	150	46	29	30,6	19,3	117	39,3	24,0
1872	162	41	32	25,3	19,7	128	32,0	25,0
1873	196	39	27	20,0	13,7	121	32,2	22,1
1874	173	63	22	36,4	12,7	132	47,7	16,6
1875	168	30	15	17,8	8,9	73	41,0	20,5
1876	149	34	30	22,8	0,1	90	37,8	33,4
1877	162	38	53	23,0	32,7	120	31,7	44,2
1878	165	83	7	50,0	4,2	116	71,5	6,0
1879	172	76	7	44,2	4,0	121	62,8	5,8
1880	168	91	6	54,1	3,6	137	66,4	4,4
1881	190	60	3	31,6	1,5	100	60,0	3,0
1882	183	47	2	25,7	1,0	82	57,3	2,4
1883	155	59	4	38,0	2,5	89	66,3	4,5
1884	162	63	9	38,9	5,5	111	56,2	8,0
1885	196	69	6	35,2	3,0	119	58,0	5,0
1886	179	47	18	26,2	10,0	114	41,2	15,8
1887	157	37	26	23,5	16,5	98	37,8	26,4

Év	Született	Még halt		Halálozás a születéshez viszonyítva		Valamennyi halálozás	Valamennyi halálozás- hoz viszonyított gyermekhalandóság	
		0—1	1—10	0—1	1—10		0—1	1—10
		évek között					évek között	
		szám	szám	‰	‰		‰	‰
1888	133	49	4	36,8	3,0	103	47,6	3,9
1889	152	41	3	26,9	1,9	75	56,2	4,1
1890	136	51	1	37,4	0,7	87	58,6	1,2
1891	147	48	7	32,6	4,7	88	54,5	6,8
1892	170	63	6	37,0	3,5	107	58,9	5,6
1893	153	36	1	23,5	0,6	74	48,6	1,3
1894	149	57	4	38,2	2,6	101	56,4	3,9
1895	163	43	52	26,3	31,9	137	31,3	38,0
1896	174	32	22	18,4	12,6	84	38,1	26,1
1897	168	28	16	16,6	21,0	76	36,8	21,0
1898	152	47	18	30,9	18,3	102	47,9	17,6
1899	189	36	8	19,0	8,0	99	36,9	8,0
1900	155	53	13	34,0	12,1	107	49,5	12,1
1901	178	41	18	23,0	17,1	105	39,0	17,1
1902	157	37	3	23,5	3,7	81	45,6	3,7
1903	142	31	11	21,8	13,7	80	38,8	13,7
1904	111	28	6	25,2	5,4	75	37,3	8,0
1905	116	21	9	18,1	7,7	77	27,2	11,7
1906	109	27	16	24,8	14,7	95	28,5	16,7
1907	111	18	10	16,2	9,0	78	23,0	12,8
1908	120	27	6	22,5	5,0	86	31,8	7,8
1909	114	25	6	22,0	5,2	78	32,0	7,7
1910	116	26	6	22,4	5,0	68	38,2	8,8
1911	102	18	10	17,6	9,8	85	21,1	11,7
1912	105	20	20	19,0	19,0	82	24,4	24,4
1913	113	25	11	22,1	9,7	81	30,8	13,5
1914	100	25	6	25,0	6,0	66	37,8	9,0
1915	84	22	10	26,2	11,9	93	23,6	10,7
1916	72	8	11	11,1	15,2	75	10,6	14,6

Év	Született	Meghalt		Halálozás a születésekhez viszonyítva		Valamennyi halálozás	Valamennyi halálósá- hoz viszonyított gyermek halandóság	
		0—1	1—10	0—1	1—10		0—1	1—10
		évek között					évek között	
		szám	szám	%	%		%	%
1917	55	16	20	29,1	36,3	101	15,8	19,8
1918	63	18	20	28,5	31,7	110	16,3	18,1
1919	105	24	11	22,8	10,4	93	25,7	11,7
1920	139	26	15	18,7	10,7	85	30,5	17,6
1921	140	33	14	23,5	10,0	94	35,1	14,8
1922	121	22	11	18,1	9,9	85	25,8	12,9
1923	100	30	5	30,0	5,0	91	32,9	5,4
1924	106	30	10	28,3	9,4	90	33,3	11,1
1925	131	20	5	15,2	3,8	66	30,3	7,5
1926	107	13	7	12,1	6,5	61	21,3	11,4
1927	105	18	13	17,1	12,3	82	21,9	15,8
1928	91	12	4	13,1	4,4	53	22,6	7,5
1929	72	10	7	13,9	9,7	45	22,2	15,5
1930	78	5	3	6,4	3,8	43	11,6	7,0
1931	76	5	3	6,5	3,9	46	10,8	6,5
1932	76	4	—	5,2	—	43	9,3	—
1933	81	4	2	4,4	2,4	33	12,1	6,0
1934	59	3	1	5,0	1,7	39	7,6	2,5
1935	58	—	2	—	3,4	34	—	5,8
1936	74	2	3	2,7	4,0	64	3,1	4,6
1937	56	1	2	1,7	3,5	35	2,8	5,7
1938	35	1	1	2,8	2,8	38	2,6	2,6
1939	32	—	—	—	—	51	—	—
1940	42	1	1	2,3	2,3	45	2,2	2,2
1941	44	2	—	4,5	—	40	5,0	5,0
1942	37	2	1	5,4	2,7	47	4,2	2,1
1943	29	1	3	3,4	10,3	57	1,7	5,2
1944	56	4	—	7,1	—	52	7,6	—

hátrányára, de aztán ismét megjavult az országos átlaghoz viszonyítva.

A bányász gyermeke alig cseperedett fel, már az iskola padjaiból ki kellett venni, hogy keresetével hozzájáruljon a család fenntartásához. A múlt század folyamán számos 12—13 éves gyermek dolgozott lent a bányákban és fent az üzemekben „a gyermekmunkásokat” illető igen alacsony bérért. Bányásszá nemcsak azok lettek, akiknek erre hajlamuk és képességük volt. A kéznél levő kereseti lehetőség, a család anyagi ráutaltsága, a település zártsága, az általános munkaviszonyok, a tanácsadás, támogatás, irányítás hiánya és még sok egyéb körülmény, amely a munkásság társadalmi helyzetéből és az uralkodó társadalmi rend természetéből fakadt, határozta meg a bányászgyerek kenyérkereső foglalkozását.

A csecsemő- és a gyermekkor számtalan veszélyét átláboltt bányászgyerekek szelekciója folytatódott azokon a munkahelyeken, ahová a körülmények kényszerítették őket — sokszor minden hajlam és testi adottság nélkül. A 10. számú kimutatásunk — bár csak 15 évet ölel fel — jól mutatja ezt a pusztítást. Látható, hogy a 10 éven alul dolgozó bányamunkások között a halálozás mértéke aránylag jóval nagyobb volt, mint az idősebb munkások között. Az 1—10 szolgálati évek alatt elhaltak száma 214, a 11—40 szolgálati évekkal rendelkezők között 212. Tehát a bányászat 40 évnyi szolgálatában az első negyedben — kereken — ugyanannyi munkás halt meg, mint a következő három negyedben. Természetesen a halálozásoknak ilyen irányú összehasonlításánál még inkább megközelíthetnénk a valóságot, ha az egyes szolgálati kategóriákban ugyanabban az évben dolgozó valamennyi bányász létszámát is ismernénk. Ha azonban a statisztikánkból kihozható eredményeket csak hozzávetőleges értékeknek fogadjuk is el, a bányamunka régi viszonyairól igen szomorú képet kapunk ebben a vonatkozásban is.

A munkahelynek ilyen mérvű káros kihatása a még hozzá nem „aklimatizálódott” szervezetre — természetesen — nem szükségyszerű következménye a munkafolyamatnak — ezt ma már jól tudjuk. A legtöbb munka ugyanis általában úgy viszonylik a dolgozó egészségéhez, ahogyan a munkakörülményeit megszervezik. Ahol a munkás nem érték, azaz ahol a kiváltságos társadalmi osztályokon kívüli ember egyáltalában nem érték, ott semmit sem nyom a latban a nép ifjúságának pusztulása.

Az imént elmondottakat még megerősíthetjük a megbetegedések gyakoriságáról összeállítható, 11. számú kimutatásunkkal.

Igen valószínű, hogy azok a bányamunkások, akik ugyanabban az évben, sőt évről-évre, rendszerint egyazon betegségbe,

10. Elhalt bányamunkások a szolgálati idő szerint
1898—1912.

Év	1—5	6—10	11—15	16—20	21—25	26—30	31—35	36—40	Összesen meghalt
	s z o l g á l a t i i d ő k ö r t								
1898	6	—	5	—	7	—	3	—	21
1899	8	—	8	—	7	—	6	—	29
1900	14	7	5	4	6	3	—	—	39
1901	8	10	6	5	2	4	1	—	36
1902	9	6	5	4	2	1	1	—	28
1903	9	7	4	2	3	1	1	—	27
1904	15	8	4	2	5	—	—	—	34
1905	6	3	7	5	2	—	1	—	24
1906	7	6	4	3	4	2	—	—	26
1907	12	7	7	2	4	1	—	1	34
1908	9	6	2	3	4	2	1	—	27
1909	10	6	3	8	2	1	1	—	31
1910	8	2	5	1	2	2	—	—	20
1911	10	4	2	4	2	2	—	1	25
1912	7	4	3	5	3	1	1	1	25
1898—1912 között összesen :	138	76	70	48	55	20	16	3	426

4—5 esetben is visszaestek, már aligha tudtak szervezetükkel alkalmazkodni a bányamunkához és ennek körülményeihez. Csak a bányamunkára való szervezeti adottsággal lehet elkerülni a betegségeket olyan mértékben, hogy a bányász évről-évre ágyanak ne dőljön. Voltak munkások, akik később rájöttek bajuk okára és súlyosságára, a bányamunka által szerzett vagy aktivált betegségükre, de — a legtöbb esetben — hasztalan igyekeztek megszabadulni az egészségüket aláásó légkörtől. A „szabadelvű demokrácia” szellemében ugyan joguk volt munkahelyüket elhagyni és más munkakört választani, de létfeltételeikről a munkanélküliség vagy az új foglalkozásra való szakképesítés idején senki nem gondoskodott.¹⁷⁶

¹⁷⁶ Támogatásra a munkás csak saját szakszervezeteinél számíthatott. Ezek a szervezetek azonban maguk is annyira szegények voltak, hogy csak rövidebb ideig tartó és kisebb mérvű anyagi támogatást nyújthattak az arra legjobban rászorultaknak.

**11. A megbetegedések gyakorisága.
1875—1909.**

Év	A betegség ismétlődött ugyanazon munkásnál									Szám- bavett beteg	Beteg- eset összesen
	1	2	3	4	5	6	7	8	9		
1875	988	262	86	36	22					1394	2608
1876	603	193	89	33	18					936	1542
1877	217	678	168	87	11					1712	3120
1878	612	293	143	83	64	18				1213	2390
1879	921	349	276	87	23	8				1664	2958
1880	218	383	209	117	92	39	16		2	1076	2903
1881	841	324	175	59	26	11	2			1438	2460
1882											
1883	898	587	112	61	16	4	1	1		1680	2771
1884	1607	93	151	70	44	21	1			1987	2879
1885	856	518	153	17	6					1589	2628
1886	284	228	348	47	15	5				927	2077
1887	715	233	109	38	13	6	1			1115	3768
1888	767	301	116	35	14	6	4			1243	1191
1889	590	327	118	86	16	9	6			1152	2118
1890	713	413	156	95	22	13	2			1414	2589
1891	591	327	118	86	16	9	6			1153	2119
1892	1116	358	167	45	11	3	3	3		1706	2610
1893	1160	309	129	43	13	2	1	1		1658	2429
1894	1161	355	225	31	22	3	1			1798	2805
1895	884	449	195	109	41	15	6	4		1703	3172
1896	1008	546	361	73	46	14	9			2057	3852
1897	830	643	397	75	43	16	11		1	2016	4094
1898	2458	431	159	76	25	9	2	8		3168	4358
1899	2711	398	173	65	26	7	3			3383	4081
1900	1917	714	160	78	32	11	4		2	2918	4404
1901	1862	642	293	47	27	9	6	2	1	2889	4469

Év	A betegség ismétlődött ugyanazon munkánál									Szám- bavett beteg	Beteg- eset összesen
	1	2	3	4	5	6	7	8	9		
1902	1707	346	119	29	17	5	7			2224	2904
1903	1294	313	103	39	4	3				1756	2423
1904	1325	283	112	50	5	5				1780	2482
1905	1179	293	101	39	15	2	1			1630	2318
1906	1430	283	120	58	31	7	3			1932	2806
1907	1623	257	98	49	14	6	3			2050	2754
1908	1717	226	81	39	16	15	5			2099	2773
1909	1743	248	105	49	27	7	3			2182	2948

Túlryomd többségük megmaradt a bányában s gyarapították a bányászati névtelen áldozatainak hosszú sorát.

b) Ipart megbetegedések

A szénbányászati két foglalkozási eredetű betegség fordul elő: a szilikózis és az anchylosztomiázis.

1. A szilikózis

A szilikózt a sziliciumos kőpor okozza, ha ez huzamosabb időn át a tüdőbe jut. A betegség általában a bányamunkával függ össze, de minden munkahelyen előfordulhat, ahol kovasavas közetek pora tartósan szennyezi a levegőt. A betegség a tüdőn mutakozó elváltozásokban és nehéz lélekzésben nyilvánul meg. Külsőleg megállapítható tünete a nehézlégzés. E természete miatt ezt a betegséget csak az 1920-as, 1930-as években ismerték fel a maga mivoltában, jöllehet egyidős a bányaműveléssel. Régebben a szilikózis megbetegedéseket egyéb légzőszervi megbetegedések terhére írták. A vállalat régebbi beteget között pl. mindenkor nagy számban találhatunk tüdőátgúlásban (emfizémában) szenvedőket. Minden bizonynyal alapos a gyanú, hogy ezeknek a betegeknek egy része szilikózis volt.¹⁷⁷ Ilyen beteget keres-

¹⁷⁷ 1893-ban pl. 36 tüdőemfizémás beteget vettek fel a bányakórházban. (Jahresbericht, 1893.) Ez a szám bár igen nagy, mégis csak egy részét jelenti a „tüdőátgúlásnak“ minősülő megbetegedéseknek. U. i. a korabeli bányarvosi gyakorlat csak azokat az emfizémás beteget tartotta nyilván, akik már a nehézlégzés miatt csaknem teljesen munkaképtelenek lettek, s a tüdőhólyagocskák kitágulása, összefolyása és elpusztulása nagyobb méreteket öltött. (Az OTI „Jelentése“ a szilikózis tanulmányozásáról.)

hetünk az asztmatikus és a hörgtágulós betegek között is, azaz minden olyan betegségtípusnál, ahol a körtünet bizonyos mértékben a szilikóziséhoz hasonlít.

Az Országos Társadalombiztosító Intézetben végzetett vizsgálatok szerint az 50 éven felül tüdőtuberkulózisnak, emfizémának jelzett halálokok valójában jórészt szilikózisos természetűek.

A pécsvidéki bányákban a szilikózis veszélye — országos viszonylatban is — a legnagyobbak közé tartozik. 1938-ban röntgennel világítottak át 1118 bányamunkást. Közülük 69-nek a tüdejében volt észlelhető a sziliciumpor által okozott elváltozás. Ha tehát a vizsgálat adataiból általánosítunk, akkor kereken 6%-ra tehetjük a pécskörnyéki bányamunkások szilikózisos megbetegedését. Ennél — sajnos — jobb eredményre egy általános vizsgálat sem fog vezetni, amíg a preventív és a közvetlen védekezés helyes módját ki nem kísérletezik.¹⁷⁸

A pécsújhegyi (vállalati) vegyelemző állomás adatai szerint a pécsvidéki szénbányákban a triázmészke 1,60—17,13%-ban, a homokkő (liázmárga) 22,4—46,24%-ban, az eruptív kőzet 20,85—45,66%-ban tartalmaz sziliciumoxidot. A budapesti Technológiai és Anyagvizsgáló Intézet a pécsbányatelepi Széchenyi István-aknából vett homokkőmintában 17,62%, a palában 52,33% szabad kovasavat talált. A présléges „jövészto“-szerszámok erősen fokozzák a levegő sziliciumpor-szennyeződését. A megfigyelések szerint a legnagyobb por akkor keletkezik, amikor robbanó-lyukakat készítenek csigafúrással, vagy légfúróval. Szilikátos mellékkőzeteknél ilyen eszközökkel huzamosabb ideig dolgozó bányász aligha kerülheti el a szilikózisos megbetegedést.

Nagy porképződést idéz elő a réselés is. Még a legkevesebb porral járó munka a csákánnyal való fejtés. Természetesen ebből a megfigyelésből nem az a tanulság vonandó le, hogy a gépi berendezéseket ki kell zárni a termelőmunkálatok területén. Szükséges azonban, hogy a porfejlődést a minimumra csökkentsék, a megfelelő újítások bevezetésével. A Heinrich és Fröhlich-Küpfel cég a pécsvidéki bányaterületen vállalt aknamélyítéseinél már 1941-ben vízőblögetéses fúróberendezést használt. Ez a fúróberendezés minden tekintetben eredményesnek és hasznosnak mutatkozott. Az üzemvezetőség megfigyelése szerint azonban a

¹⁷⁸ A vizsgálatokat a társpénztár egyik volt orvosa, Nusser Antal végezte. Nusser által talált 69 szilikózisos bányamunkás közül 32 volt olyan, aki néhány évet a rajnavidek közismerten szilikátos mellékkőzetes bányáiban dolgozott. (Nusser: Szilikózis vizsgálatok a pécsvidéki szénmedencében dolgozó bányamunkásoknál. Tuberkulózis elleni küzdelem, III. évf. (1939.) 4. szám.)

bányászok nem szerették. Kifogásolták, hogy sok mellék munkával jár, akadályozza őket a munkában és tetőtől talpig vízesek lesznek.

A kvarcpor rövid tartamú belégzése — az orvosi megfigyelések szerint — nem okoz szilikózist. A szilícium pornak évek során át történő belégzése és bizonyos hajlam szükséges ahhoz, hogy a betegség kialakuljon. Az OTI gyakorlat kb. 10 évben állapítja meg a kifejlődéshez szükséges minimális időmennyiséget. Miután pedig a kovásvas köpor rombolási folyamata röntgennel figyelemmel kísérhető és aránylag korai állapotában észrevehető, a betegséget még a kezdet-kezdetén meg lehet állítani, ha a munkást továbbra szilíciumporképződéstől mentes helyen alkalmazzák.

2. Anchylosztomiázis

Az anchylosztomiázis vagy bányászaszály a bányászattal, általában a mély talajműveléssel foglalkozók foglalkozási ártalma. Kórokozója az anchylostomum duodenale nevű fonálféreg (bányaféreg).¹⁷⁹ Anchylosztomiázisban szenvedő munkáscsaknem minden esetben súlyosan vérszegénnyé lesz. A betegnél, még ha erősnek és izmosnak is látszik, nagyfokú gyengeség, szívdobogás, és szédülés lép fel. A munkában gyorsan kifárad. A betegség azonban, mióta az orvostudomány a kórokozót felismerte és a megsemmisítésére különböző gyógyeljárást dolgozott ki, halálos áldozatokat nem szed.

A bányaféreg lárvái a meleg, nedves levegőjű és talajú bányákat kedvelik. A pécsvidéki bányákban pedig ezt az optimális területet nem találják meg. A kellő hőmérséklet ugyan megvan, de a bányák rendkívül szárazak. Ezenkívül, a megfigyelések szerint, az anchylosztomiás megbetegedések legnagyobb mértékben az elhanyagolt bányákban fordulnak elő. A pécsvidéki bányák karbantartása pedig aránylag jó volt. Bányászaszályról Selmecbánya, Stájerlakanina, Resica, de főképpen Brennborg volt nevezetes. Fertőzőtiségenek mértékével pl. Brennborg mindenkor elől-

¹⁷⁹ Az anch. duod. 8—18 mm hosszú, szürkés, fonáalakú. Fogaival a vékony vérereket metszi fel, mert közvetlenül a vérből táplálkozik. Petéi még a bélben termékenyülnek meg, de a lárvásodás már a szabadban megy végbe. A fertőzést a lárvák okozzák, melyek nemcsak a bélcsatornán és a szájon át, de a bőrön keresztül is be tudnak hatolni a szervezetbe. Az utóbbi esetben a vérkeringés, a jobb szívkamra, a tüdő, a hörgők, a gége és a bázsing közvetítésével kerülnek a bélcsatornába, ahol ivarérett féreggá lesznek. („Az anchylostomiasis (bányászaszály) kérdésének mai állása Magyarországon”. Szerk. Lőrincz Ferenc, Pécs, 1935. Dunántúl. Az Országos Közegészségügyi Intézet Közleményei, 1935. 6. szám.)

járt a hazai bányák sorában. A DGT bányavezetősége a Brennből jött munkavállalókat csak anchylosztomiára történt kivizsgálásuk után alkalmazta. Ennek az ellenőrzésnek nagy szerep jutott a betegség távoltartásában. A DGT szénbányáiban tényleg csak igen kevés anchylosztomiás megbetegedésről tudunk. Pl. 1896-ban 5, 1897-ben 3, 1898-ban 6 megbetegedést jelentettek. Ez a szám a századfordulón nullára csökkent; legalább is a bányavezetés feljegyzései szerint egyetlen beteget sem találunk.

Az Országos Közegészségügyi Intézet 1933—1935-ben országszerte megvizsgáltatta a jelentékenyebb és gyanúsabb bányákat anchylosztomia tekintetében. A pécsvidéki bányákban 65 munkást vettek vizsgálat alá.¹⁸⁰ A megvizsgáltak között 15 móri és brennbergi bányász volt, a többi pedig azoknak a sorából került ki, akik együtt dolgoztak a brennbergi és a móri bányásokkal. A 65 munkás között csak egy fertőzöttet találtak.¹⁸¹ Ennek alapján a pécsi szénvidék 1934. évi munkásállományához viszonyítva mindössze 1,5%-ot tett ki a DGT bányamunkásainak anchylosztomiás megbetegedettsége. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a pécsvidéki szénbányákban bányaféreg nincs. Ennél kisebb fertőzöttséggel az egyetlen Tatabánya dicsekedhetett (1,3%), míg Brennberg — régi hagyományaihoz híven — 75,1%-kal az élre került. A Brennbergben uralkodó nagymérvű anchylosztomiázis táplálja a gyanút, hogy a magyarországi bányákat anchylosztomiával a brennbergi bánya árasztotta el.¹⁸²

3. Balesetek

Az emberi szervezetnek balesetből származó bajait több tekintetben éppen olyan megbetegedéseknek kell tartanunk, mint egyéb megbetegedéseit. A baleset következtében a szervezet harmonikus működése ugyanis éppen úgy zavart szenved, mint minden más megbetegedésnél. A baleset azonban lényegileg mégis különbözik az utóbbiaktól, mivel a szervezetet a betegségekre való minden előkészítés nélkül — a legtöbbször — pillanatok alatt sújtja.¹⁸³ A DGT társaspénztári alapszabályának meghatározása

¹⁸⁰ A vizsgálatok eredményét Lőrincz Ferenc rendezte sajtó alá a már említett munkájában. A fejezetek nagy részét is ő írta.

¹⁸¹ Pécsi Bányakapitányság iratai, 311, 437/1934.

¹⁸² Itt meg kell jegyeznünk, hogy ma már az anchylosztomiázis egyetlen hazai bányánkban sem okoz gondot, mivel néhány évvel előbb az Országos Közegészségügyi Intézet valamennyi fertőzött bányát megszabadította ettől a kártékony féregtől.

¹⁸³ Melly József: Balesetek Budapesten és más nagyvárosokban. Bp., é. n. Székesfőváros. 4. l. (Statistikai Közlemények, 84. köt., 2. sz.).

szerint „a balesetnek csak oly sérülés tekinthető, mely rendkívüli, ... a rendes üzemtől idegen (erőszakos) események által az egészséget annyira rontja, hogy az illető állapotánál fogva nincs többé azon helyzetben, hogy a szokott munkát folytassa, illetőleg általa eddigi keresetét megszerezze.”¹⁸⁴

A OTI a balesetbiztosító táblázataiban, amelyeket az egyes foglalkozási ágakra (a gyűjtött statisztikai adatokból) állított össze, a kőszénbányamunkát mindenkor a veszélyes munkák csoportjába osztotta. A bányamunka a testi épségre és az egészségre nézve egyike volt a legkárosabb foglalkozásoknak. Ismeretes, hogy a bánya az egyénenkénti baleseteken kívül gyakran a legmegrázóbb tömegszerencsétlenségeknek is színhelye. Míg a gyár-iparban a gép, az anyag és a munkahely nagyjából mindig azonos összefüggésben áll a munkás előtt, addig a bányában napról-napra változó feladatok tornyosulnak az ember elé. Ez a körülmény a balesetek számában és az elhárítás nehézségében is megnyilvánul.

A balesetek folyamatos és egységes szempontú áttekintése a DGT kőszénbánya vállalatának közel 100 éves történetében lehetetlen. A legteljesebb és a legnagyobb távlatú képet még a halálos balesetek statisztikája nyújtja. Bizonyos egyöntetűség a bányabalesetek statisztikai adatainak gyűjtésében ugyanis csak az 1910-es évektől kezdve vehető észre. Régebben különösen nagyok voltak az eltérések a balesetek súlyosságának elbírálásánál. A 8 napon belül gyógyuló baleseti sérülésekről a legtöbbször meg sem emlékeztek. Nagy bizonytalanság uralkodott a 8 napon túl gyógyuló baleseti sérülések minősítésénél is. A vállalat, amíg a balesetek bejelentésére teljes szigorral nem kényszerült, rendszerint csak a legkomolyabb sérüléseket vette figyelembe. A könnyebb sérültek általában az ambulánsbetegek nyilvántartásába kerültek.

A balesetek ilyen szemlélete természetesen nem sajátos jellemvonása a DGT-nek. A munkáltatók régebben általában úgy vélekedtek, hogy a balesetek „komoly ok nélkül” hozzák „rossz hírbe” az üzemelőket. Ilyen elgondolás az oka annak pl., hogy 1867, és 1876. közötti időben, Magyarország összes bányáiban, évenként átlag 295 könnyű és 95 súlyos üzemi balesetet tüntetnek csak fel.¹⁸⁵

Az alábbiakban 2 különböző korszak baleseti adataiból készült kimutatást közlünk. A 22—22 évét felölelő anyag némi

¹⁸⁴ Az 1913. évi alapszabály 18. §-a.

¹⁸⁵ V. ö. Konek Sándor: Bányászatunk jelen állapota. Bp., 1882. M. Tud. Akad. (Ért. a Nemzetgazd, és a Stat. köréből, I. köt. 2. sz.).

következtetésekre ad lehetőséget. Adataink hiányossága és különféle felvételi szempontja nem tette lehetővé, hogy egységesen összefüggő képet nyújthassunk erről a kérdésről.

12. Balesetek általában.
1879—1900.

Év	Munkás- létszám	Könnyű	Súlyos	Halálos	Összes	100 munkásra esik		
						könnyű	súlyos	halálos
						b a l e s e t		
1879	2538	683	—	12	695	26,91	—	0,47
1880	2753	533	2	2	537	19,36	0,07	0,07
1881	2882	495	1	5	501	17,17	0,03	0,17
1882	2712	385	10	2	397	14,19	0,36	0,07
1883	2753	473	—	7	480	17,18	—	0,25
1884	2867	354	—	3	357	12,34	—	0,10
1885	2862	541	2	3	546	18,90	0,07	0,10
1886	2693	601	2	1	604	22,31	0,07	0,03
1887	2343	437	4	2	443	18,65	0,17	0,08
1888	2185	522	—	2	524	23,88	—	0,09
1889	2488	514	4	3	521	20,65	0,16	0,12
1890	2613	676	13	5	694	25,87	0,49	0,19
1891	2628	466	26	2	494	17,73	0,98	0,07
1892	2863	658	32	5	695	22,90	1,11	0,17
1893	3047	331	34	3	368	10,86	1,11	0,09
1894	3203	671	52	5	728	20,94	1,62	0,15
1895	3451	727	25	3	755	21,06	0,72	0,08
1896	3646	709	70	6	785	19,44	1,92	0,16
1897	3863	813	93	5	911	21,04	2,40	0,12
1898	3728	848	126	1	975	22,74	3,37	0,02
1899	3850	712	117	5	834	18,49	3,03	0,12
1900	40 1	731	13	10	754	18,17	0,32	0,24
A 22 év alatt összesen:	65989	12880	626	92	13598	19,51	0,94	0,139

13. Balesetek általában.

1923—1944.

Év	Munkáslétszám	8-30 nap között		30 napon túl	Halálos	Összes	100 munkásra esik			
		gyógyuló	8-30 nap között				30 napon túl	halálos		
				gyógyuló					gyógyuló	halálos
1923	4345	390	76	10	476	8,9	1,7	0,230		
1924	4338	316	108	7	431	2,4	2,4	0,161		
1925	3927	412	114	6	532	10,5	2,9	0,152		
1926	3329	367	95	4	466	11,0	2,8	0,120		
1927	3424	256	82	—	338	7,4	2,3	0,000		
1928	3361	184	60	2	246	5,4	1,7	0,059		
1929	3564	356	79	7	442	10,0	2,3	0,196		
1930	3602	410	74	7	491	11,3	2,0	0,194		
1931	3877	464	75	6	545	11,9	1,9	0,154		
1932	4323	608	86	3	697	14,0	1,9	0,069		
1933	4450	420	102	1	523	9,4	2,2	0,022		
1934	4458	410	90	3	503	9,1	2,0	0,067		
1935	4309	361	86	2	449	8,3	2,0	0,046		
1936	4167	349	83	6	438	8,3	2,0	0,144		
1937	4078	379	75	3	457	9,2	1,7	0,073		
1938	4399	485	101	5	591	11,0	2,3	0,113		
1939	4542	521	108	3	632	11,4	2,3	0,066		
1940	4737	727	127	3	857	15,3	2,6	0,063		
1941	4900	712	149	9	870	14,5	3,0	0,183		
1942	4827	636	158	5	797	13,1	3,2	0,103		
1943	4788	421	102	2	525	8,7	2,1	0,041		
1944	4632	404	85	3	492	8,7	1,8	0,064		
22 év alatt Összesen :	92377	9588	2103	97	11798	10,37	2,20	0,150		

A kimutatások alapján megállapítható, hogy a múlt században a könnyű balesetek általában azonos szinten mozogtak.

A súlyos sebesülések rendkívüli emelkedése azonban az 1879—1890. évi állapothoz viszonyítva nem tekinthető reálisnak. E körülmény okát az imént elmondottakban kell keresnünk. Az 1891—1900 között történt súlyos balesetek száma viszont már megközelíti a bányabalesetek szokványos mértékét. Ez az arány lényegesen 1944. végéig nem változott.

A múlt században az évenkénti halálozás két szélső, abszolút értéke 12 és 1, százalékosan 0,47, illetőleg 0,02. A nagy ingadozás ugyancsak a bányászat kiszámíthatatlan veszélyeit mutatja. A 0,47%-os érték a legnagyobb a pécskörnyéki bányászat vázolt történetében. A 22 év halálos baleseteinek (100 munkásra eső) évi átlaga 0,139.

Századunkban a helyzet — a könnyű baleseteket kivéve — nem javult. Amíg ugyanis a könnyű balesetek száma a múlt század utolsó 22 évének átlagához viszonyítva 19,51%-ról 10,37%-ra, tehát csaknem a felére csökkent, addig a súlyos balesetek átlaga 0,94%-ról 2,2%-ra, a halálos baleseteké 0,139%-ról 0,150%-ra emelkedett. Igaz, hogy az utolsó periódusban volt olyan esztendő is (1927-ben), amikor a 3424 főt kitevő évi átlagos munkáslétszám és 708 811 tonna nyersszéntermelés mellett egyetlen halálos baleset sem fordult elő.

A szénbányászat nagyobb mélységben — tagadhatatlanul — nagyobb veszéllyel is jár. A régi, „kibúvásokon“ elinduló, vagy a felszín közelében maradó tároművelés mindenütt és mindenkor kevesebb balesetet idézett elő, mint a többszáz méter mélységig hatoló aknaművelés. Az utóbbinál aránytalanul megnövekszik a tűz, a vízbetörés, a gázkitörés, a metánrobbanás, az omlás stb. veszélye, amint erre már a IV. fejezetben is rámutattunk.

Ha korunknak, a XX. századnak összehasonlításra alkalmas baleseti statisztikáját nézzük a pécsvidéki szénbányászattal kapcsolatban, akkor azt látjuk, hogy csak a halálos baleset az, amelynek a számát a biztonsági berendezkedések és a fegyelmi rendszabályok segítségével sikerült alacsonyabb százalékra szorítani.

14. Balesetek 1923—1942-ben 10—10 évi átlagban.

Év	8—30 nap között	30 napon túl	Halálos
	g y ó g y u l ó		
	baleset esik évenként 100—100 munkásra		
1923—1932	9,28	2,18	0,133
1933—1942	10,96	2,33	0,088

A következőkben megkísérljük, hogy a balesetek okait megvilágítsuk *azokkal az adatokkal, amelyek rendelkezésünkre állanak.*

Ezekből az adatokból mindenekelőtt kitűnik, hogy a bányász-balesetekért a felelősséget e három tényezőre kell hárítani: 1. a technikai felszerelés hiányára, 2. az emberben rejlő elégtelenségre, 3. az anyag és a természet leküzdhetetlen erejére. Ez a három ok természetesen — együtt és páronként egymás között kombináltan is felléphet.

A balesetet előidéző okok első csoportja nyilvánvalóan a munkáltatók, az ellenőrzők és a felügyelők mulasztásaira utal. Ez a csoport meglepően kis értéket ér el. Annyira alacsony, hogy irrealitása szembetűnő. Míg ugyanis 1925. évtől 1944. évig, tehát összesen 20 év alatt, 4851 baleset magának a sérültnek, 338 baleset a sérültnek és másoknak a hibájából, 5503 a „véletlen“ folytán keletkezett, addig az üzemi berendezkedés, óvintézkedés, *felügyelet hiányára mindössze 19 baleset vezethető vissza!* Ez a 20 esztendő 10 891 balesetéhez viszonyítva nem több 0,178-nál!

Kétségtelen, hogy a DGT pécsvidéki bányavállalatának 1912. évi nagyszabású racionalizálási terve és ennek keresztülvitele sok olyan technikai védőberendezkedést vitt le a bányába, amely megelőzőleg ott ismeretlen volt. Ennek ellenére, természetesen, a terv legelsősorban a tőkés termelést, azaz lényegében a profitszempontokat és nem a munkásérdekeket szolgálta. Amit az üzemi központositással kapcsolatban a munkásegészségügy javítása és a baleset elleni biztonság terén alkottak, az részben a tőke profitszempontjaival, részben pedig a bányatechnika szükségyszerű fejlődésével volt kapcsolatos. A múlt század harmadik negyedében létesített technikai berendezésekkel lelkiismeretfurdalás nélkül dolgoztak mindaddig, amíg az 1909. és az 1913. években annyira kiugró termelés nem hívta fel a figyelmet arra, hogy a régi berendezés mellett már nem lesznek versenyképesek a szénpiacon.

A többször emlegetett üzembracionalizálás ellenére azt látjuk, hogy az üzemi berendezkedés, óvintézkedés stb. hiányosságára visszavezethető balesetek száma emelkedett az utolsó évtizedben. Ugyanakkor azonban csökkent a sérült gondatlansága által előidézett és növekedett a véletlen vagy ki nem deríthető okokra visszavezethető balesetek száma. A baleset „véletlennek“ minősítése kedvezőbb a sérültre nézve, mintha a felelősség a balesetért a sérültet terhelné, azonban a minősítésnek ez a jellege *elkendőzte a munkáltató felelősségét is, és automatikusan a társ-pénztár baleset biztosít. ágazatára hárította a kötelezettségeket.*

15. A balesetekért való felelősség megoszlása
1925—1944

Év	A balesetet előidézte										Összes baleset
	üzemi berendezés, óvintézkedés, felügyelet hiányossága		a sérült		mások		a sérült és mások		Véletlen vagy ki nem deríthető ok		
			gondatlansága								
szám	%	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%		
1925	—	—	68	12,8	12	2,2	—	—	452	85,0	532
1926	—	—	196	42,1	16	3,4	—	—	254	54,5	466
1927	—	—	202	59,8	16	4,2	—	—	120	32,5	338
1928	—	—	175	71,1	12	4,9	—	—	59	24,0	246
1929	—	—	285	64,5	22	5,0	—	—	135	30,5	442
1930	—	—	293	59,1	7	1,4	2	0,4	189	38,5	491
1931	1	6,2	307	56,3	16	3,0	1	0,2	220	40,3	545
1932	1	0,1	365	52,5	8	1,1	4	0,6	319	45,8	697
1933	—	—	307	58,7	5	1,0	1	0,2	210	40,1	523
1934	—	—	317	63,0	6	1,2	1	0,2	179	35,6	503
1935	1	0,2	301	67,0	11	2,4	2	0,4	134	30,0	449
1936	—	—	182	41,4	3	0,7	8	1,8	245	56,0	438
1937	—	—	187	41,0	1	0,1	18	3,9	251	55,0	457
1938	4	0,7	251	42,5	13	2,2	37	6,2	286	48,4	591
1939	1	0,2	278	44,0	5	0,8	54	8,5	294	46,5	632
1940	2	0,2	351	41,0	5	0,6	68	8,0	431	50,0	857
1941	5	0,6	317	37,0	9	1,0	65	8,0	474	54,4	870
1942	2	0,2	257	32,2	5	0,6	51	6,4	482	60,5	797
1943	2	0,3	111	21,1	4	0,7	11	2,1	397	75,6	525
1944	—	—	101	20,5	4	0,8	15	3,0	372	75,6	492
20 év összesen :	19		4851		180		338		5503		10891
Évi átlag :	0,95		242,55		9,00		16,9		275,15		544,55

**16. A halálos balesetekért való felelősség megoszlása
1912—1944**

Év	A halálos balesetet előidézte				Összes halálos baleset
	üzemi berendezkedés, óvintézkedés, felügyelet hiánya	a sérült	mások	véletlen vagy ki nem deríthető ok	
		gondatlansága			
1912	—	—	—	1	1
1913	—	3	—	2	5
1914	1	2	1	1	5
1915	—	2	—	4	6
1916	—	1	—	2	3
1917	—	5	—	5	10
1918	—	—	—	4	4
1919	—	3	—	3	6
1920	—	2	—	3	5
1921	—	2	—	1	3
1922	—	2	—	2	4
1923	—	3	4	3	10
1924	—	2	—	5	7
1925	—	4	—	2	6
1926	—	3	—	1	4
1927	—	—	—	—	—
1928	—	1	—	1	2
1929	—	—	—	7	7
1930	—	5	—	2	7
1931	1	1	—	4	6
1932	—	1	1	1	3
1933	—	—	—	1	1
1934	—	3	—	—	3
1935	—	—	1	1	2
1936	—	4	—	2	6
1937	—	1	—	2	3
1938	—	2	—	3	5
1939	—	2	1	—	3
1940	—	1	—	2	3
1941	4	4	1	—	9
1942	1	1	—	3	5
1943	—	—	—	2	2
1944	—	1	—	2	3
1912—1944 években összesen	7	61	9	72	149

Ha azokat az okokat nézzük, amelyek a halálos szerencsétlenségeket közvetlenül előidézik, akkor itt 5 okcsoportot kell megneveznünk: 1. a sújtólégrobbanást, 2. a gázkitörést, 3. a közet- és szénomlást, 4. az aknábazuhanást, 5. a gépeket és szállítóeszközöket. „Egyéb“ cím alatt foglaltuk össze mindazokat az okokat, amelyek az 1—5 kategóriák egyikébe sem oszthatók be.

1944. végéig csupán a sújtólégrobbanás okozta halálos balesetek száma mutat javuló irányzatot. Ha az 1873—1887. évek és az 1930—1944. évek közötti 15—15 esztendőben a metánrobbanás által előidézett halálos baleseteket nézzük, akkor azt látjuk, hogy a múlt század 80-as éveiben közel négyszerannyi volt az áldozatok száma, mint 1930—1944. között. 1873—1887. között a baleseti okok sorában a metánrobbanás, súlyosságában, a második helyen áll. 1930—1944-ben a negyedik helyre szorul vissza. A DGT pécskörnyéki bányaművei a múlt században egész Középeurópa szakértőinek figyelmét magukra irányították sújtólégveszedelmességükkel.

A gyakori sújtólégrobbanás okát az aknák mélyülésében, a bányalámpák hiányos biztonságában, a bányászok fegyelmeztelenségében és az elégtelen szellőztetésben találjuk meg.

A pécsvidéki kőszénbányák gázveszélyessége nagyobb arányban nőtt, mint a különböző „biztonsági benzinlámpák“ biztonsága. A rosszul tömített lámpa és a dróthálón átcsapó láng számos sújtólégrobbanást okozott. Ráadásul nem egy esetben olvashatjuk, hogy a tapasztalatlan és fegyelmeztelen bányamunkás a biztonsági lámpájának lángjánál óhajtotta cigarettáját vagy pipáját meggyújtani. A könnyelmű próbálkozás már több halálos áldozatot szedett.

A bányatechnikai fejlődés vizsgálatainál ugyancsak láttuk, hogy ma már a modern szellőztetési eszközök segítségével a megfelelő sebességgel lehet a bánya levegőjét kicserélni. Ez azonban nem így volt régen, s így a bányában rekedt gázok a robbanás fokáig sűrűsödhettek.

A sújtólégrobbanást előidéző okok fokozatos kiküszöbölése együttjárt a sújtóléges halálos balesetek számának csökkenésével. A látható eredmény annál figyelemreméltóbb, mivel a pécsvidéki bányák mélysége, és így gáztermelése is állandóan növekedett.

Nem mondhatjuk el mindezt a fojtó bányagázokról, a szénmonoxidról és a széndioxidról, de a metángázról sem, amikor ez felrobbanás nélkül, rendszerint nagy szénkivetésével öli meg a bányászt. A gázkitörések száma pedig egyre nagyobb lesz. Így az 1930—1944. közötti 15 esztendőben kereken nyolcszor

több bányász halt meg gázkitörés és gázmérgezés következtében, mint az 1873—1887. közötti 15 esztendőben (26,7% : 3,1%). Ez a veszély a múlt században az ötödik helyen állt, ma a második helyre került.

Az ember természetesen felvette a harcot a gázkitöréssel is. Itt igen hasznosnak bizonyult az úgynevezett provokációs repesztés,¹⁸⁶ amelynek segítségével már sok bányász kerülte el a halált. Mindezek ellenére még gyakran történnek meglepetés-szerű kitörések, s így ennél a baleseti oknál a kívánatos alacsony százalékok mindezeideig nem sikerült elérni.

Ha a gázkitörés és gázmérgezés által okozott halálos baleseteket a sújtólégrobbanás áldozataival együtt vesszük számba, amit joggal megtehetünk, akkor *a pécsvidéki szénbányászokban a gáz veszedelmességét csak a kőzet- és a szénomlás veszedelme előzi meg.*

A kőzet- és a szénomlás, mint baleseti ok, változatlanul fenyegette a bányamunkások életét, akár a múlt, akár a jelen században nézzük. Sőt, amint az 1930—1944. közötti időben látjuk, ez a veszélyesség még nőtt is. Ez a baleseti ok ugyancsak rendkívül összetett, mert függ a szén települési viszonyaitól, a bányász elővigyázatosságától, képzettségétől, hajszoltsága fokától, az ácsolási anyag minőségétől, és sok előre egyáltalában nem látható okból, amelyeket együttvéve a „véletlenség” fogalmával szoktak meghatározni.

Ebbe a kategóriába 1873—1887. évek között összesen a halálos balesetek 35,4%-a 1930—1944. évek között 42,8%-a tartozott.

Az aknába zuhanásnak, mint haláloknak száma több, mint egyharmadára csökkent. Műszakilag ezen a téren legkönnyebb a védekezés. A bányász rendszerint itt inkább elővigyázatlan-ságból, vagy társai hibájából zúzódik halálra az aknaácsolatókon, esetleg félholtan az aknazsomp iszapjába jut, ahol megfullad.

A baleseti okok között, mint újabb tényező jelent meg a gép. Az általa okozott halálos balesetek száma viszonylag növekedett 50%-kal (9,3% : 14,2%). A halálos balesetek kategóriái között veszélyességében 1873—1887-ben a negyedik helyen állott; 1930—1944-ben a harmadikra nyomult előre. A viszonylagos értékek mind a két esetben kellően értelmezhetők, ha figyelembe

¹⁸⁶ Az eljárás lényege az, hogy több méter mélyen lölyukat fúrnak a szénrétegbe és itt biztonsági lőanyaggal robbantanak. A robbantás idején, és utána is — meghatározott ideig — a robbanás légosztályában ember és állat nem tartózkodik.

vesszük azt a hatalmas eltolódást, amely a múlt és a jelen gépesítése között fennáll. A gépesítés, mint baleseti ok, sokkal kifejezésteljesebben mutatkozik a könnyű és a súlyos balesetek területén.

A helyzet mindenesetre az, hogy a gépi berendezkedések egész területén találhatók még feladatok, amelyek megoldásával a gép által okozott baleseteket csökkenteni lehet. Itt nemcsak gépszerkesztésről van szó, de a munkás és a gép közötti viszony megjavításáról is. A gépeket ugyanis csak a gép „természetéhez” alkalmazkodó értelemmel lehet — veszély nélkül — a szolgálatunkba állítani. Ezen a téren napjainkig voltak hiányok. Régen sokkal több, ma jóval kevesebb, de még mindig érdemes, sőt kell is a kérdéssel foglalkozni.

A kimutatásunkban feltüntetett külszíni halálos balesetek túlnyomó részét szintén a gépek okozzák.

Amint már említettük, a föld alatt történt halálos balesetek kategorizálásánál „egyéb” címmel foglaltuk össze azokat a baleseteket, amelyek annyira ritkaságszámba mennek, hogy tipizálásuk különlegesebb megfigyelésre nem adna lehetőséget. Itt találunk olyanokat, akiket villanyáram sújtott halálra, aki vízbe fulladt, aki munkahelyén természetes halállal (szívszélhűtésben) stb. halt meg.

A földalatti és külszíni munkahelyén 1873-tól 1944-ig, tehát összesen 71 év alatt, halálos balesetet szenvedett 318 munkás (évenként átlag 4,48). Ebből földalatti munkás (bányász) volt 293, külszíni 25. A két csoportnak az egészhez való százalékos viszonya 92,11, illetőleg 7,89. *A földalatti halálos balesetek száma tehát több mint tizenegyszerese a külszíni halálos balesetekének.*

A pécsvidéki bányák veszélyességét és a bányamunkások baleseti halálozásának mértékét és ingadozását akkor tudjuk viszonylag helyesebben megítélni, hogyha a halálozásokat a munkások létszámával, a végzett munkával, azaz a műszakok számával és a kitermelt szén mennyiségével hozzuk kapcsolatba. Ugyanis rendkívüli időkben, konjunktúrában, háború idején stb. két munkás egy év alatt végezhet annyi műszakot, amit normális viszonyok között 3 munkás teljesíthet csak. Így, bár a munkásság létszámának viszonya a halálos balesetekhez igen sokat mond, miután az egy munkást terhelő veszély 50%-ban megnövekedett, a baleseti halálozás csak a végzett műszakokhoz való arányában mutat pontosabb képet. Sajnos régebbi időre nézve az eivégzett műszakok számát csak hiányosan lehet összeállítani, s így ez összehasonlításokra nem éppen alkalmas. Ezt pótolja a baleseti halálozásoknak a munkásállományhoz és a termeléshez való

**17. Halálos balesetek a balesetet előidéző okok szerint
1873—1944.**

Év	A baleset oka								Valamennyi halálos baleset
	a föld alatt								
	Sájtó- lég- robba- nás	gáz- kitörés, gázmér- gezés	kőzet- és szén- omlás	aknába zuha- nás	gép és szállító eszköz	egyéb	össze- sen	a kül- színen össze- sen	
1873	5	—	1	1	—	1	8	—	8
1874	—	—	2	1	1	—	4	1	5
1875	2	—	1	3	—	—	6	—	6
1876	—	—	—	1	—	—	1	1	2
1877	2	—	1	2	—	—	5	—	5
1878	3	—	—	1	—	—	4	—	4
1879	5	—	5	1	1	—	12	—	12
1880	—	—	—	—	2	—	2	—	2
1881	2	—	1	1	1	—	5	—	5
1882	1	—	1	—	—	—	2	—	2
1883	—	—	6	1	—	—	7	—	7
1884	—	1	1	—	—	—	2	1	3
1885	—	—	3	—	—	—	3	—	3
1886	—	—	1	—	—	—	1	—	1
1887	—	1	—	—	1	—	2	—	2
1888	—	—	2	—	—	—	2	—	2
1889	—	1	1	—	1	—	3	—	3
1890	1	4	—	—	—	—	5	—	5
1891	—	—	2	—	—	—	2	—	2
1892	—	2	—	1	—	2	5	—	5
1893	—	—	1	—	1	—	2	1	3
1894	—	2	3	—	—	—	5	—	5
1895	1	—	—	1	1	—	3	—	3
1896	—	—	4	—	1	—	5	1	6
1897	3	—	1	—	1	—	5	—	5
1898	—	1	—	—	—	—	1	1	1
1899	—	—	1	2	2	—	5	—	5
1900	3	—	2	1	2	2	10	—	10
1901	—	4	3	2	—	2	11	—	11
1902	—	1	1	1	—	1	4	—	4
1903	—	—	1	—	—	—	1	1	2
1904	5	—	4	1	1	—	11	—	11
1905	—	—	—	—	—	1	1	—	1
1906	—	1	1	—	—	—	2	—	2

Év	A baleset oka								Valamennyi halálos baleset
	a föld alatt								
	sújtó- lég- robba- nás	gáz- kitörés, gázmér- gezés	kőzet és szén- omlás	aknába zuha- nás	gép- és szál- lító eszköz	egyéb	össze- sen	a kül- színen össze- sen	
1907	—	1	2	1	1	—	5	—	5
1908	—	—	—	—	1	—	1	1	2
1909	—	—	3	1	—	—	4	—	4
1910	—	1	1	—	1	—	3	—	3
1911	—	1	1	—	1	—	3	—	3
1912	—	—	—	—	—	—	1	1	1
1913	—	—	—	—	—	—	5	—	5
1914	—	—	—	—	—	—	4	—	4
1915	—	—	—	—	—	—	4	2	6
1916	—	—	—	—	—	—	2	1	3
1917	—	—	—	—	—	—	6	4	10
1918	—	—	—	—	—	—	3	1	4
1919	—	—	—	—	—	—	4	2	6
1920	—	—	—	—	—	—	5	—	5
1921	—	—	—	—	—	—	3	—	3
1922	—	—	—	—	—	—	2	2	4
1923	—	—	—	—	—	—	10	—	10
1924	—	—	—	—	—	—	7	—	7
1925	—	—	—	—	—	—	5	1	6
1926	—	—	—	—	—	—	4	—	4
1927	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1928	—	—	1	—	1	—	2	—	2
1929	—	3	3	—	1	—	7	—	7
1930	—	2	4	—	1	—	7	—	7
1931	—	1	5	—	—	—	6	—	6
1932	—	1	1	1	—	—	3	—	3
1933	—	—	1	—	—	—	1	—	1
1934	—	2	—	—	—	1	3	—	3
1935	—	—	1	—	1	—	2	—	2
1936	—	3	2	—	1	—	6	—	6
1937	—	—	1	—	2	—	3	—	3
1938	—	2	1	1	—	—	4	1	5
1939	—	1	1	1	—	—	3	—	3
1940	—	1	1	—	—	—	2	1	3
1941	4	—	2	—	3	—	9	—	9
1942	—	2	2	—	—	—	4	1	5

Év	A baleset oka								Valamennyi halálos baleset
	a föld alatt								
	sújtó- lég- robba- nás	gáz- kitörés, gázmér- gezés	kőzet és szén- omlás	aknába zuha- nás	gép és szál- lító eszköz	egyéb	össze- sen	a kül- színen össze- sen	
1943	—	—	2	—	—	—	2	—	2
1944	1	—	—	—	—	—	1	2	3

1873—1887 közötti 15 évben összesen:

száma:	20	2	23	12	6	1	64
%:	31,2	3,1	35,9	18,7	7,3	1,5	

1930—1944 közötti 15 évben összesen:

száma:	5	15	24	3	8	1	56
%:	8,9	26,7	42,8	5,3	14,2	1,7	

viszonyát feltűntető kimutatásunk, amit a könnyebb áttekintés végett nemcsak évenkénti arányokban, de 5—5 évi átlagban is közlünk.

A két kimutatás nem sok vigasztalót mond. Ha az évi adatokat grafikonban tüntetjük fel, rendkívül zeg-zúgos vonalat kapunk, amely hosszabb időre következetesen javuló irányban nem halad. A DGT közel egy évszázados történetében egyetlen esztendő akad (1927), amikor — mondhatni különösképpen — nem volt halálos baleset. Ezt az évet nem számítva, az 1000 munkásra számított baleseti halálozás 1876—1944 között 0,330—5,576 között ingadozik. A 68 esztendő mindegyikében minden 1000 munkásra 1,611 halálos áldozat esett. Ha voltak is szerencsésebb esztendők, a rákövetkezők az eredményt mindig lerontották. Az 5—5 éves átlagok jól mutatják a stagnálás állapotát, amelyből korszakunk végéig, a tőkés gazdálkodási rendszerben nem sikerült kilábalnunk. Ugyanezt a visszatérő képet mutatja a teljesített műszakokhoz arányított halálozás is az 1931—1945. közötti 15 esztendőben. Ha az egyes évek között bármilyen örvendetes javulás is látható, a nagyobb átlagok mégis csak 0,003 körül mozognak.

**18. A halálos balesetek viszonya a bányamunkásállományhoz (a föld alatt dolgozókhöz) és a széntermeléshez.
1876—1945.**

Év	A munkások átlagos lét- száma a föld alatt	A széntermelés tonnában	A halálos balesetek száma a föld alatt	1000 emberre eső halálos baleset	Egy halálos bal- esetre a szénter- melésből esik tonna
1876	1379	289 918	1	0,725	289 918
1877	1704	366 475	5	2,934	73 295
1878	1930	403 423	4	2,073	102 106
1879	2152	383 796	12	5,576	31 983
1880	2213	455 567	2	0,904	227 783
1881	2405	454 762	5	2,079	90 952
1882	2296	407 455	2	0,871	203 728
1883	2301	448 864	7	3,042	64 123
1884	2437	493 876	2	0,820	246 938
1885	2429	483 960	3	1,235	161 320
1886	2267	383 898	1	0,441	383 898
1887	1998	374 149	2	1,001	187 074
1888	1828	353 672	2	1,094	176 836
1889	2097	405 106	3	1,431	135 035
1890	2171	455 703	5	2,309	91 141
1891	2217	461 458	2	0,902	230 729
1892	2254	496 959	5	2,218	99 392
1893	2137	486 696	2	0,935	243 348
1894	2256	550 018	5	2,216	110 002
1895	2842	583 546	3	1,055	194 515
1896	2662	614 640	5	1,878	122 928
1897	2843	629 612	5	1,758	125 922
1898	2865	652 610	1	0,349	652 610
1899	2931	641 650	5	1,705	128 330
1900	3465	733 143	10	2,886	73 314
1901	3420	738 684	11	3,216	67 153
1902	3030	607 735	4	1,320	151 934

Év	A munkások átlagos lét- száma a föld alatt	A széntermelés tonnában	A halálos balesetek száma a föld alatt	1000 emberre eső halálos baleset	Egy halálos bal- esetre a szénter- melésből esik tonna
1903	2833	608 273	1	0,353	608 273
1904	2765	608 324	11	3,978	55 302
1905	2646	508 167	1	0,377	508 167
1906	2602	636 607	2	0,768	318 303
1907	2492	662 092	5	2,006	132 418
1908	2695	604 905	1	0,371	604 905
1909	2756	769 945	4	1,451	192 486
1910	2603	687 112	3	1,152	229 037
1911	2606	710 470	3	1,152	236 823
1912	2526	711 425	1	0,395	711 425
1913	2404	701 350	5	2,080	140 270
1914	2328	557 964	4	1,718	139 270
1915	2161	640 415	4	1,851	160 103
1916	2231	719 372	2	0,896	359 686
1917	2394	637 997	6	2,506	106 322
1918	2489	550 909	3	1,205	183 636
1919	2225	310 660	4	1,797	77 665
1920	2142	473 850	5	2,334	94 770
1921	2349	553 030	3	1,277	184 343
1922	2393	659 720	2	0,835	329 860
1923	2295	568 430	10	4,357	56 843
1924	2631	551 330	7	2,660	78 761
1925	2571	621 530	5	1,944	124 306
1926	2193	627 700	4	1,823	156 925
1927	2220	571 690	—	—	—
1928	2173	563 930	2	0,920	281 965
1929	2374	595 920	7	2,949	85 131
1930	2457	600 000	7	2,849	85 714
1931	2693	575 710	6	2,228	95 952
1932	3047	697 270	3	0,984	232 430

Év	A munkások átlagos lét- száma a föld alatt	A széntermelés tonnákbán	A halálos balesetek száma a föld alatt	1000 emberre eső halálos baleset	Egy halálos bal- esetre a szénter- melésből esik tonna
1933	3150	603 290	1	3,175	603 290
1934	3188	563 880	3	0,941	187 960
1935	3113	624 620	2	0,642	312 310
1936	3014	615 180	6	1,991	102 530
1937	2932	650 050	3	1,023	216 683
1938	3171	740 000	4	1,261	185 000
1939	3264	763 930	3	0,919	254 643
1940	3347	808 490	2	0,597	404 245
1941	3378	846 290	9	2,664	94 032
1942	3259	815 380	4	1,227	203 845
1943	3163	874 830	2	0,632	437 415
1944	3027	710 580	1	0,330	710 580
1945	2592	465 850	3	1,157	155 283

Öt-ötévi átlagban

Év	A munkások átlagos lét- száma a föld alatt	A széntermelés tonnákbán	A halálos balesetek száma a föld alatt	1000 emberre eső halálos baleset	Egy halálos bal- esetre a szénter- melésből esik tonna
1876-1880	1876	380 836	4,8	2,442	145 017
1881-1885	2374	497 783	3,8	1,609	153 412
1886-1890	2072	394 506	2,6	1,255	194 797
1891-1895	2341	515 735	3,4	1,465	175 597
1896-1900	2953	654 331	5,2	1,715	220 621
1901-1905	2939	614 236	5,6	1,849	278 166
1906-1910	2630	672 132	3,7	1,150	295 430
1911-1915	2405	664 325	3,4	1,440	277 578
1916-1920	2296	538 557	4,0	1,747	164 416
1921-1925	2448	590 808	5,4	2,214	155 442
1926-1930	2283	591 848	4,0	1,708	101 947
1931-1935	3038	612 954	3,0	1,594	286 388
1936-1940	3146	715 530	3,6	1,158	232 620
1941-1945	3084	742 856	3,8	1,202	320 231

19. A bányamunkásoknak a műszakokhoz arányított baleseti halálozása
1931—1945.

Év	1000 műszakra eső halálos baleset	5—5 évi átlag
1931	0,008	0,0034
1932	0,002	
1933	0,002	
1934	0,003	
1935	0,002	
1936	0,006	0,0030
1937	0,003	
1938	0,002	
1939	0,002	
1940	0,002	
1941	0,006	0,0034
1942	0,004	
1943	0,001	
1944	0,002	
1945	0,004	

Befejezésül meg kell említenünk azt, — ami számtalan baleseti jegyzőkönyvből is kiderül — hogy a balesetek elkerülésének vagy számuk csökkenésének legfőbb kelléke a munkáltató tőkés, az ellenőrző szervek és a munkás harmóniája lett volna. Ennek az összhangnak a kialakulása a multban teljesen lehetetlen volt. *Bár a bányászat biztonsága (a megnövekedett nehézségeket figyelembe véve) bizonyos fejlődést mutat, ez a fejlődés nem a kölcsönös egyetértés, hanem a többé-kevésbé tudatos ellenállás és harc, az osztályharc jegyében zajlott le.* A munkás-ság, amióta a mozgalmi élet síkjára léphetett, állandóan küzdött munkahelye egészségügyéért és biztonságáért is. A tőkés azonban mérleget állított fel a balesetelhárításra fordítandó kiadás és a munkásbalesetekből ráháruló kár között, s a mérleg sokszor a bányamunkások hátrányára billent le. Ebben rejlik a munkáltató és a rendszer nagy hibája.

A tőkés munkáltató, a tőkés társadalmi rend kormányja, valamint az üzemek, bányák és az illetékes főhatóságok közé be-

ékelt ellenőrző hatóságok általában egyek voltak a munkásokkal szemben. Ennek az állításnak az igazolására, az egész korszakot jellemző esetet mutatunk be az 1870-es évek elejéről, amikor az említett, botrányosan sok sújtóléges bányakatasztrófa fordult elő.

A megye alispánja — a közvélemény nyomására — 1873-ban beadvánnyal fordult a belügyminiszterhez, hogy a kerületbe egy „hatósági bányatiszti állomást” szervezzenek, melynek feladata legyen az üzemek bányarendészeti ellenőrzése. Az alispán beadványában a kérést így indokolja: „Vannak bányák melyben pár év óta, már több... szerencsétlenség által számos ember élet áldoztatott fel. Az előforduló egyes szerencsétlenségek okait azok megtörténte után — daczára a legszigorúbb vizsgálatnak, — vajmi nehéz kipuhatolni. Általában véve azonban azt hiszem, hogy a baj főoka abban rejlik, hogy a bánya építés illetőleg ennek művelése keliően nem ellenőrködtetik, és a rendőr ellenesen üzetik.”¹⁸⁷

Erre a „rebellis” hangra mind a minisztérium, mind a budapesti bányakapitányság, amely ekkor a mecseki szénmedence illetékes hatósága volt, megadta a „méltó választ”.

A belügyminiszteri államtitkár szerint „a kérdéses községbányákban előforduló balesetek száma ugyan jelentékeny, de aránylag szerfölött nagynak nem mondható, s az előfordult szerencsétlenségek sem a felügyelet hiányának, hanem kizárólag a munkások gondatlanságának, túnyaságának, és tudatlanságának jelróvandók, mely állapoton egy külön kirendelt bányatiszt segíteni nem tudna.”¹⁸⁸

A budapesti bányakapitányság még részletesebben „felvilágosítja” az alispánt. „... A gyakortabb előforduló balesetekből a bánya üzemnek megvizsgálása nélkül oda vonni a következtést, miszerint ezen balesetek a rendőrellenes bányá üzemnek és hiányos ellenőrködésnek következményei, — kissé merész okoskodás.”

„Ha javaslat tevő alispán vizsgálat tárgyává tette volna azon kérdéseket, vajlon a balesetek aránya megfelel-e a helyi viszonyoknak, vajlon nagyobb-e mint más a közsén iparral foglalkozó vidékeken, és vajlon ezen balesetek aránytalanul növekszenek-e a munkások szaporodásához képest; akkor valószínűleg egészen eltérő következtetésekre jutott volna, annál inkább, miután tudja, hogy az 1-ő Dunagőzhajózási társaság, és az egyesült magyar Gőzhajózási társulat, melyeknek bányáiban a legtöbb baleset for-

¹⁸⁷ Baranya megye levéltára, 3122/1873.

¹⁸⁸ U. o. (A kiemelés tőlem. — B. A.).

dul elő, a bányászati szakban elméletileg és gyakorlatilag művelt tisztekkel bírnak, kiknél fel sem tehető, hogy rendellenes bánya üzemnek helyt adjanak... a javaslat tevő alispán okoskodása árnyékot vetni látszik nem csak a pécs vidéki bányagazgatóságokra, de magára a kir. bányakapitányságra is"... A továbbiakban kiderül, hogy a baleseti halálozás aránylag kedvező százalékot mutat, s a „bajon szabályokkal segíteni nem lehet, és azt csak a munkások települése és gyermekeinek okszerű neveltetése idővel orvosolhatja“. Ugyanis „egyetlen egy baleset sem volt következménye a bányatisztek és felvigyázók hanyagságának vagy biztonsági intézkedések hiányának, és hogy minden sérülést a sérültek nagy gondatlansága és tunyasága okozta“... stb. (lásd a minisztérium indokolását!)¹⁸⁹

Ugyanez volt minden időben a bányavezetőség és a Társaság központi vezérigazgatóságának a felfogása, amit csak „természetesnek“ kell minősíteniünk, hogyha már a „szociálpolitikai funkciót“ végző hatósági tényezők is ilyen mértékben a tőke támogatására siettek a „védendő munkássággal“ szemben.

A baleset elleni védekezésnek — természetesen — mindenkor jelentékeny tényezője volt és lesz, maga a szenvedő fél, a munkás is. A munkást általában balesetelhárító oktatások révén próbálták bevonni a balasetelhárítás megszervezésébe. Ezen a területen is megálltak a félúton. Tartottak ugyan tanfolyamokat, de ritkán, s a munkásság zöme meg sem jelent ezeken.

A régi bányászok tanulgattak még egy kis könyvecskéből („Bánya- és kohóbalesetek elhárítása“), amit röviden csak Káténak neveztek. A káté azonban már az 1930-as években annyira kifogyott, hogy csak a legöregebb földalatti munkásoknak tudtak belőle adni.

A káté könyvkereskedői forgalomban sem volt kapható. Újabb kiadásának gondját és *költségeit pedig senki nem vállalta el*. Az OTI és a bányavállalatok a kiadásra ugyan többször ígéretet tettek, de a kiadásból 1944. végéig nem lett semmi.

A bányásznak azonban egy nagy erőssége mégis csak volt a földalatti veszélyekkel szemben, s ez a bányamunkások nagy szolidaritása egymás között. A közösségi szellem sehol sem nyilvánul meg oly kifejezésteljesen, mint éppen a nagy veszélyek, a komoly bányaszerencsétlenségek idején. Ilyenkor nem-

¹⁸⁹ A mecseki szénmedence nem is kapott külön bányahatósági felügyeletet 1911-ig. Az ideig a budapesti bányakapitánysághoz tartozott, amely az alárendelt hatalmas területtel nem tudott megbirkózni. 1911-ben Baranya, Somogy- és Tolna megyék számára pécsi székhellyel, bányabiztossági hivatalt állítottak fel, s ez a budapesti bányakapitányság közvetlen felügyelete alá tartozott. A bányabiztosság 1922-ben alakult át bányakapitánysággá.

csak a mentésre kiképzett bányászok készek életüket áldozni a bajbajutottak megsegítése érdekében, de kivétel nélkül minden munkás a felszínen és a föld alatt. A mentés néha áldozatokat szed a mentők közül is. A remény legcsekélyebb foka elég ahhoz, hogy a szerencsétlenül jártakért, sokszor már csak a holttestekért, a halálos veszélyek közé rohanjanak. Minden bányavidéken voltak hősök, akik életüket áldozták fel munkatársaik életéért. Ezeknek a hősöknek a száma úgyszólván elapadhatatlan: ezért száll le a vérbeli bányász vidáman és biztonságerzéssel — a leselkedő veszélyek ellenére — földalatti munkahelyére.

4. Munkásbiztosítás.

A veszélyek sokasága, amely a munkást a bányákban fenyegette és sújtotta, már igen korán (a XV. század végén) arra bírta a bányamunkásokat, hogy munkaképtelenség esetén a saját pénzükből létesített segélyalapból támogattassák az arra rászorulókat.

A segélyezésnek ez a szerve társzláda, társpénztár néven ismeretes, s mint a bányászok biztosítási intézménye a maga nemében a legelső az országban.

Az 1854. évi és Magyarországra is érvényes bányatörvény (császári nyiltparancs) a bányavállalatokat már egyenesen kötelezi, hogy munkásaik számára társpénztárt szervezzenek.¹⁹⁰

A társpénztár az idők folyamán a munkaképtelenség minden vonalára kiépítette biztosítási rendszerét, tehát nemcsak a betegség esetére, hanem az öregségre, a rokkantságra és a balesetre is.

Amikor a magyar kormány a múlt század végén az ipari munkásság biztosítása ügyébe avatkozott, a bányamunkásság társpénztári szervezete már olyan fokon állott, hogy szükségtelennek vélték ennek állami rendezését és irányítását. Ez az álláspont később megbosszulta magát. Idővel egyre több és több ok szólt amellett, hogy az országos biztosítás rendjét és a törvények hatályát a bányamunkások biztosítására is ki kell terjeszteni. Az országos rendelkezések azonban csak lassan tudtak behatolni a társpénztárak ügyvitelébe és rendszerébe, mivel a bányavállalatok minden befolyásukat latba vetették, hogy a társpénztári biztosítást a régi szervezetében megtarthassák.

¹⁹⁰ Ezzel szemben gyáripari munkásainknál a biztosítást csak az 1891. évi XIV. tc.-vel rendezik. (L. A magyar társadalombiztosítás ötven éve. 1892—1942. Bp., 1942. Orsz. Társad.-bizt. Int. 9. l.).

A társpénztár függetlenségét és a biztosítási ágazatokra vonatkozó oszthatatlanságát végül is sikerült megbontani. A korszerű fejlődés követelményeképpen 1919—1927. között a bányamunkások *balesetre, öregségre és rokkantságra szóló biztosítása a társpénztár kezéből az Országos Társadalombiztosító Intézetre szállt.* A társpénztár történetünk végéig csak a betegség esetére szóló biztosítást tartotta meg önálló hatáskörrel. A nyugdírbiztosítást az OTI megbízásából, mint ennek „helyi szerve” látta el.

A DGT társpénztárának fejlődését alapításától, 1855-től, napjainkig, az alábbiakban vázoljuk.

a) A DGT bányamunkásságának betegségekre szóló biztosítása

A társpénztár legnagyobb forgalmat lebonyolító üzletága mindenkor a betegség esetére szóló biztosítás volt. A DGT társpénztárának 1864. évi alapszabálya értelmében minden állandó tagjának és a vele közös háztartásban élő feleségének, valamint törvényes házasságából született gyermekeinek ingyenes orvosi kezelés és ingyen gyógyszer járt, amíg teljesen fel nem gyógyult.¹⁹¹ A nem állandó társpénztári tag ugyanezt a szolgáltatást kapta, hogyha betegsége bányamunka következménye volt, ellenkező esetben csak hat hónapi várakozási idő elteltével.¹⁹²

A munkások betegpénzüket aszerint kapták, hogy melyik kategóriához tartoztak. Összesen 4 kategória volt. A betegpénzt csak egészen jelentéktelen mértékben növelte a munkás családi állapota. A nőmunkások betegpénze a kapitalista bérpolitika függvénye volt. Amíg pl. az egyedül álló férfimunkás a múlt század második felében az első kategóriában 50, a másodikban 40, a harmadikban 30 krajcárt kapott, addig a megbetegedett nőmunkás táppénze egyenlő volt a gyermekmunkás táppénzével: naponként 20 krajcárral.

A megbetegedett bányamunkás betegpénzét hat egymás-

¹⁹¹ Ezen a rendelkezésen az 1929. évi alapszabály annyit módosított, hogy az orvosi gyógykezelés tartamát a megbetegedés első napjától számított egy évben jelölte meg. Ezentúl csak addig, amíg a beteg táppénzt kapott.

¹⁹² Az 1899. évi társpénztári alapszabály értelmében minden 14 évet betöltött és 40 évet meg nem haladott korú férfimunkás állandó tagnak számított (a főbányajáróig bezárólag), ha állandó munkás címén felvették és a „legénységi könyvbe” bevezették. Így a legénységi könyv volt egyidejűleg a társpénztári anyakönyv is. Nem volt állandó társpénztári tag tehát a 14 éven aluli és a 40 éven felüli férfimunkás, az ideiglenesen alkalmazott napszamos és a nőmunkás (Az I. cs. k. szab. Dunagőzhajózási Társulat Bányakapitányságának alapszabályai. Pécsét, 1895. Telegdi Armin ny. 3—4. l.).

utáni hónapban kapta. Ha hat hónapon túl betegeskedett, a betegpénzt csökkentett mértékben fizették ki. A betegpénz tehát éppen akkor csökkent, amikor a hosszabb betegség után a bányászcsalád anyagi ereje kimerülően volt. Még rosszabb volt a nem állandó társpénztári tag helyzete. A nem állandó tag ugyanis, ha betegsége nem a bányánál szerzett sérülés következménye volt, 6 hónap elteltével minden igényét elvesztette a társpénztárral szemben. Csak különlegesen méltányos esetekben hosszabbították meg a betegpénz kiutalásának idejét. Ez az állapot lényegében nem változott az 1894. és az 1913. évi társpénztári rendezés által sem.

A legutolsó időkig érvényes 1929. évi társpénztári rendezés azonban már több tekintetben eltért az 1913. évi és a múlt századi állapotoktól. Az eltérés főképpen onnan ered, hogy az államhatalom századunkban különböző módon behatolt az önálló-jellegű biztosítási egyesületek és pénztárak ügyeibe.

A bányatárspénztár betegsegélyezésének köre 1907-től kezdve megegyezett az országos betegbiztosításával, csupán a terjedelem között mutatkozott némi különbség a társpénztári betegbiztosítás rovására.

Az 1758/1922. M. E. sz. rendelet szerint a társpénztári betegségi biztosításra is az országos pénztárban bevezetett szabályok érvényesek. Ezzel az intézkedéssel érte el a bányamunkás-ság azt, hogy betegség esetére szóló biztosítása a többi nagyipari munkás kötelező betegbiztosításával lett egyenlő.

A kötelező biztosítás elve alapján a DGT üzemének valamennyi felszíni és a bányában dolgozó munkása biztosításra kötelezett lett. Kivételek voltak azok az alkalmazottak (tisztviselők, tanítók, művezetők, segédtisztek, felvigyázók), akiknek 500 pengőt meghaladó havi fizetésük volt. A rokkantsági nyugdbérben részesülőket is biztosítani kellett betegség esetére, feltéve, ha a társpénztár működése területén laktak, és mint munkavállalók utoljára a pénztár betegségi biztosításra kötelezett tagjai közé tartoztak. Ugyanez állt az özvegyi és árvanyugdbérben részesülőkre is.¹⁹³ Itt az volt a követelmény, hogy az, akinek jogán a nyugbért kapták, mint munkavállaló utoljára a társ-pénztárban legyen biztosítva.

A legutóbb érvényben lévő biztosítási szabályzat szerint a bányamunkásoknak a következő betegségi segélyek jártak:

1. Ingyenes orvosi gyógykezelés minden betegségre egy évi tartalommal. Ezen időn túl addig, amíg a betegnek táppénz jár.

¹⁹³ Az 1925. évi 35. tc. rendelkezése.

2. Gyógyszer, gyógyfürdő és 30 pengő értéket meg nem haladó gyógyászati segédeszközök (szemüveg, mankó, sérvkötő).

3. Táppénz a keresőképtelenséggel járó megbetegedés negyedik napjától számítva a keresetképtelenség tartamára. A táppénz a beteg átlagos keresetének 60%-a.

4. Kórházi ápolás — bizonyos feltételekkel és korlátozásokkal — a beteg és családtagjai számára.

5. A családtagok számára ugyanazok a juttatások, mint a 2. pont alattiak, egy éven át, a megbetegedés első napjától számítva.

6. A betegsége biztosított nőmunkás szülése esetére szükséges szülészeti támogatás, gyógykezelés, terhességi és szoptatási segély. A biztosított férfimunkás felesége ugyancsak részesült ezekben a segélyekben, de csak csökkentett mértékben.

A társpénztár a fenti segélyeken kívül viselte a meghalt tagok temetkezési költségeit, akár ideiglenes, akár állandó tagról volt szó, feltéve, ha a vállalat telepein halt meg. Másutt elhaltak temetéséhez csak meghatározott járulékot adott. Ugyancsak százalékosan járult hozzá a társpénztári taggal közös háztartásban lévők temetési költségeihez is.

A betegség esetére szóló biztosításnak társpénztári kezelése viszonylag előnyösebb volt a bányamunkásokra nézve. Ez tette lehetővé, hogy az érdekelt tényezők, a munkáltató és a munkás, valamint a pénztár között szoros és gyors érintkezés volt lehetséges. Ez természetesen kihatott a segélynyújtás menetére is. A kifizetett táppénz azonkívül mintegy 10%-kal több volt a társpénztárnál, mint az Országos Társadalombiztosító Intézetnél.

b) Öregségi és rokkantsági nyugdírbiztosítás

Az öregség és rokkantság esetére szóló biztosítás, a bányamunkásbiztosítás legkritikusabb ágazata közé tartozott, már kezdete óta. Ezen a téren mindenkor olyan viszonyok uralkodtak, amelyek a nyugdíjjogosult megélhetését csaknem teljesen lehetetlenné tették. A nyugdíjas bányász a nyugdíjasok szokásos göröngyös útjain járt. Vagy a vállalatnál keresett magának régi beosztásánál lényegesen kevesebb keresetet biztosító munkát, vagy egyébütt dolgozott éhbérért. A gondok igazában akkor szakadtak a nyakába, amikor rokkantan, öregén és betegen pihenésre lett volna szüksége. Az elöregedett bányamunkások egy része kénytelen volt hozzátartozói családjába illeszkedni.

Kielégítő nyugdíjakat sem a társládák keretében, sem az államilag intézett munkásbiztosítóknál nem láttunk. A nyugdíjasok kezében már nem volt fegyver, amelyet érdekeik védelmében felhasználhattak volna. Kéréseiket rendszerint meg sem hallgatták.

Az öregségi és rokkantsági nyugbér összegének csekélysége mellett a biztosítási rendszer alapvető hibái is hátrányt jelentettek a bányamunkások számára. A nyugellátási biztosítás főbb hibái a következők voltak: a) a különböző bányatárspénztárak között nem volt meg a viszonyosság; b) a bányatárspénztárak biztosításának ez az ágazata nélkülözötte a kellő biztosítástechnikai alapot, amikor pedig az OTI hatáskörébe ment át, a gazdasági krízis miatt sokáig nem tudták megvalósítani a nyugellátás stabilizációját; c) mind a társpénztárnál, mind az OTI-nál jóideig a bányászokra nézve rendkívül sérelmesen magasra szabták meg a nyugellátáshoz szükséges várakozási időt.

a) A bányász nyugdíjba számítható ideje állandó társpénztári tagsága évével kezdődött. A nyugdíjigényhez tíz teljes szolgálati év kellett. Ha közben szolgálata folytonosságát ugyanazon a helyen megszakította, s a megszakítás tartama alatt nem fizette a szabályos társpénztári illetéket, vagy a szabadságolási díjat, előző szolgálatát nyugdíj tekintetében elvesztette. Voltak esetek, amikor a bányász bizonyos célból, vagy kényszerből azzal a szándékkal hagyta el munkaadóját, hogy oda rövidesen visszatér. Ilyenkor „szabadságában állt“, hogy új munkahelyén és a régin is fizesse a társpénztári illetékeket. Egyik helyen azért, mert kénytelen volt vele, a másik helyen pedig azért, mert régi jogai folytonosságát akarta biztosítani.

Egészen súlyossá vált a bányamunkás helyzete, ha véglegesen elszakadt attól a munkahelyétől, ahol már a nyugdíjhoz szükséges várakozási időt is eltöltötte. A társpénztár fizetett ugyan a távozó társpénztári tagnak bizonyos végkielégítést, de a nyugbérjogosultságához szükséges évek gyűjtését az új munkahelyen újból kellett megkezdeni. A viszonyosság csak a kincstári bányaművek társpénztárai között volt meg. Ennek a káros állapotnak a megszüntetésére elvileg igen egyszerű megoldás kínálkozott: a viszonyosság megvalósítása a különböző bányatárspénztárak között, azaz hogy a távozó bányamunkással a munkás társpénztára az új munkahely társpénztárába utalja át az addig befizetett járulékait. E rendszer megvalósulását két ok akadályozta meg. Először is a bányavállalatok a társpénztárakban üzemük egyik intézményét látták, másodszor a nyugellátás fenti rendjében igen nagy helyhez kötő erőt ismertek fel, amire az állandó munkásállomány kialakítása érdekében volt

szükségük. Ahogy a feudális nagybirtokosok a XVI. század elején a földművelő jobbágyot óhajtották a röghöz kötni, ugyanezt akarták a XIX—XX. század nagyiparosai a bányák munkásai között megvalósítani.¹⁹⁴

A nyugellátás ilyen rendje annál erkölcstelenebb volt, mert még a bányatörvény értelmében is a társpénztárnak a bányamunkások jólétét kellett volna biztosítani. A helyzetet súlyosbította az, hogy a munkást a munkáltató részben fegyelmi, részben felmondás útján bármikor eltávolíthatta az üzemtől. Az elbocsátottak nyugdíjigénye — természetesen — ezekben az esetekben is megszűnt. A bányamunkások az alapszabályok értelmében ugyan végkielégítést kaphattak, de volt olyan fegyelmi úton végrehajtott elbocsátás is a DGT bányauzemeinél, amikor az elküldöttek csak hosszas huza-vona, pénzügyminiszteri beavatkozásra kapták meg¹⁹⁵ végkielégítési összegeiket.

A bányamunkásságnak érdeke volt, hogy a társpénztári biztosítás keretéből mindenképp a nyugbérágazatot tegyék állami, vagy államilag irányított biztosítási keretbe. A pécsvidéki bányamunkásság ezt különösen az 1914. évi sztrájk alkalmával követelte. A kérdésben azonban csak 1925-ben hoztak elvi döntést. Ekkor a XXXIV. tc. a bányanyugbér kezelését az OTI hatáskörébe utalta. Eppen az infláció idejében, amikor az OTI-nak átadott társpénztári nyugdíjalap semmi támaszpontot nem adott a bányásznyugberek fizetésére.

¹⁹⁴ A „nyug- és a rokkantellátásnak“ ez a rendje még más oldalról is a vállalat érdekét szolgálta. Nevezetesen a társpénztárhoz kötöttség — a vállalati lakás, az élelemtárak által nyújtott hitelek mellett — újabb rabláncot jelentett a munkás számára. Sok bányász volt kénytelen beletörődni a durva bánásmódba, a munkaadó által diktált alacsony bérezésbe, hogyha öreg korában elérhető kicsiny nyugbérére, vagy időnap előtt beálló megrokkolására gondolt. Konkrét esetet említett meg Brogli József országgyűlési képviselő — 1933-ban — a parlamentben. „Van az én kerületemben egy rokkant bányász — mondja — akinek visszártágulás miatt többől levágták a lábát. Ez a bányász 24 évig szolgált. Ebből az időből 23 évet és kilenc hónapot szolgált a Dunagőzhajózási Társaságnál, az utolsó három és fél vagy négy hónapot pedig, amikor levágták a lábát, a komlói állami bányában szolgált. Amikor a komlói állami bányától rokkantsági díjat kért, a bánya elutasította keresetével, mert csak három hónapig szolgált nála... A Dunagőzhajózási Társaság kegydíjat adott neki, még pedig havi 18 pengő 14 fillért. Ebből kénytelen megélni, ebből, illetve bányásztestvéreinek kegyelemfilléreiből kénytelen eltartani feleségét és két gyermekét.

Amikor... azzal a kéréssel fordultam a pénzügyminiszter úrhoz, hogy ennek a szerencsétlen embernek a nyugdíját valamiképpen emeljék fel, ... azt a választ kaptam, hogy nem lehet, mert nincs rá jogalap“. (Képviselőházi Napló, 1931—1935. XVII. köt. 516. l. 1933. évi júl. 4-i ülés).

¹⁹⁵ Az 1905. július 4—augusztus 28-i sztrájk alkalmával.

b) A nyugbérézés másik nagy hibája abban rejlett, hogy a nyugbérágazatnak nem volt önálló bevételi forrása. A társpénztár minden szolgáltatását egyazon százalékos bevétel fedezte és így a nyugbér-tőke összefüggésben volt a betegsegélyzés mindenkori mértékével. A betegpénztár kiadásai után fennmaradó összeget szokták a nyugbérbiztosítási ág alaptőkéjéhez csatolni. Nem kell hangsúlyozni, hogy ez a rendszer sokszor megzavarta a nyugbérpénztár fizetőképességét. Antiszociális volt a nyugbérjogosultság megállapításának módja is.

c) A pénztár által nyújtott szolgáltatásokat az alapszabályok fokozatok szerint állapították meg. A teljes nyugbér élvezetéhez 40 szolgálati évre volt szükség. A nyugbér összege fokozatosan apadt a szolgálati év, a társpénztári tagsági idő csökkenésével. Így a nyugdíj sok nyugdíjasnál olyan csekély összegre zsugorodott, hogy ez nem is nyugdíjnak, de alamizsnának volt nevezhető. Ha még aztán figyelembe vesszük, hogy az özvegyek nyugbérigénye és a kiskorú gyermekek nevelési pótléka a ténylegesen szolgálatban állt családapa nyugbérének is csak egy része volt, akkor a bányász nyugbérének „szociális“ körvonalait tökéletesen megkaptuk.

A bányásznyugellátásnak ebben a rendjében az 1920-as évek hoztak csak némi változást. 1927. január 1-én ugyanis a népjóléti és munkaügyi miniszter rendelete (4400/eln. 1926.) értelmében, a diósgyőri és a komlói kincstári társpénztárak kivételével, az összes bányatárspénztárak megszüntették a nyugbérbiztosító ágazataik önálló működését. A DGT bányavállalatának társpénztári nyugbérbiztosító jogai és kötelezettségei, vagyona és terhei az Országos Munkásbiztosító Pénztár nyugbérbiztosítási ágazatára szálltak. Ezt a rendeletet később még néhány más követte, de lényegesebb változást egyik sem hozott a nyugdíjasok életében.

A bányamunkásnak az OTI keretében is 10 betöltött évre volt szüksége, hogy nyugdíjazás tekintetében igényjogosulttá váljék. Ennek megszerzése után a következő esetekben kapta az OTI nyugdíjszolgáltatását: a) ha állandó keresetképtelenné, rokkanttá vált, b) ha 65. életévét betöltötte, c) ha 60. életévét betöltötte és 40 éven át biztosított volt, d) ha 60. életévét betöltötte és 25 évet mint nyugbérre biztosított a földalatti munkán töltött el.

A nyugdíjjogosult özvegye részére férjhezmenetelig vagy haláláig özvegyi nyugbér, az árvák részére 16 éves korukig árvanyugbér járt.

A bányász nyugbére a 10 betöltött várakozási év után — a 4400/eln. 1926. N. M. M. sz. rendelet alapján — a nyugbérbiz-

tosítási alapösszeg 20%-a volt. A teljes nyugdíjidő eléréséig ez az összeg minden évben az alapösszeg 2—2%-ával növekedett.

A bányászok által várt előnyösebb nyugbérrendezés az OTI keretében sem vált valóra. A bányamunka nem olyan természetű, hogy a bányászok a régi termelési technika mellett csak nagyobb százalékban is 65 éves korukig, erejük teljében, munkaképesen szolgálhattak, vagy pedig 40 éven át tartó munkájukból 25 évet rokkánás nélkül a föld alatt tölthettek volna el. A bányászok a más foglalkozási ágban dolgozókhoz viszonyítva, nagyobb mértékben rokkannak meg, már szinte életük derekán. Csalódást okozott az OTI szolgáltatása is. A társpénztárnál kisebb befizetés mellett nagyobb volt a nyugbérjáradék, mint az OTI-nál. A bányász a Társadalombiztosításnál kb. 100%-kal több nyugbérjárulékot fizetett, mint a társpénztárnál, s ezzel szemben 20%-kal kisebb nyugdíjat kapott — még a teljes 40 évi szolgálat esetén is. Az OTI azzal védekezett, hogy az infláció a társpénztári biztosítási alap nagy részét megsemmisítette¹⁹⁶ s a reform következtében olyan munkások is megterheltek a biztosítási alapot, akik megelőzőleg nem tartoztak a társpénztári kötelekbe.

A bányászok sérelmét a várakozási időre nézve végre a 300/1942. B. M. sz. rendelet orvosolta: Ennek értelmében a bányamunkások várakozási ideje is 400 hét lett. Rokkantság, özvegyiség és árvaság esetében pedig csak 200 hétre volt szükség. Ettől az időtől kezdve történetünk végéig, 1944-ig, jelentősebb változás nem történt a bányásznyugellátás terén.

c) *A balesetre szóló biztosítás*

Ha a társpénztárra mondott eddigi bírálatot még fokozni lehet, úgy azt kell mondanunk, hogy a bányatárspénztár a múlt században a legtökéletlenebbül a balesetelhárítás problémáját oldotta meg. Nem önhibájából, hanem azért, mert az 1854. évi s már megalkotása idejében is elavult bányatörvény szabta meg a „fejlődés” útját. E törvény fedezete mellett olyan gyakorlat alakult ki, hogy a társpénztári tagok sérüléssel kapcsolatban a vállalat minden felelősség alól kivonhatta magát. Felelősséggel

¹⁹⁶ A társpénztár 1926. dec. 31-én 1869,82 pengő értékben utalta át a nyugbérágazat vagyonát az OTI folyószámlájára. Az Ullmann Lajos-alap 16, a Thommen-alap 10, a Rücker Antal-alapítvány 160 fillérrel, a nagymennyiségű értékpapír és hadikölcsön-kötvény 108,64 pengővel szerepel a felszámolási jegyzéken. A többi 1759,32 pengőt a bányaigazgatóság fizette be az OTI-nak.

még igazolt vételessége esetére sem tartozott a társpénztári tagoknak.

A társpénztár így a baleseti biztosítás rendkívüli megterhelésein úgy igyekezett segíteni, hogy baleseti kártalanítást csak a teljesen munkaképtelenné váláskor fizetett. Ebben az esetben ugyanis a társpénztári tag már amúgy is nyugbérigényes volt. A baleset folytán nyugdíjba kényszerülő bányászt néhány szolgálati évvel szokták megajándékozni, ha a teljes nyugdíjigényéhez szükséges évei még nem voltak meg. A munkaerő részleges csökkenése esetére azonban a bányamunkás sem nyugdíjat, sem kártérítést nem kapott. Így, ha balesete a munkaképességét olyan mértékben befolyásolta, hogy csökkent munkabírással kisebb keresettel ment később nyugdíjba, az üzemben, önhibáján kívül ért baleset még nyugdíja összegét is hátrányosan érintette. *A vállalatnak természetesen joga volt ahhoz, hogy a sérült után járó társpénztárt terheket magára vállalja, ezzel a szabadságával azonban nem élt.*

A balesetbiztosítási rendszert különösen torz oldaláról mutatja be még az a körülmény is, hogy a munkáltató hozzájárulása a társpénztári alapokhoz régen teljesen önkéntes volt, s nem ütötte meg a bányamunkások hozzájárulásának mértékét. A társpénztári terhek egyenlő mértékű vállalása esetén is a pénztár baleseti vonatkozású kiadásait 50%-ban maguknak a balesetre biztosítottaknak kellett fedezni. Az üzemi veszélyért maguk a munkások is szavatossági viszonyba kerültek, ami nemcsak hogy erkölcsi alapokon nem nyugodott, de az üzemi balesetbiztosítás lényegével is ellenkezett.

Amikor a nagyipari üzemek munkásaira a baleseti biztosítás az 1907. évi XIX. tc.-vel kötelezővé lett — a bányavállalatok nyomasztó tekintélye miatt — a törvény hatályát nem terjesztették ki a bányamunkásokra. Így a társpénztár a balesetbiztosítást egészen 1919-ig a régi módszer szerint intézte. A kötelező baleset elleni biztosítást az 5400/1919. M. E. sz. rendelet terjesztette ki a bányamunkásokra, s a biztosítás kezelését az OTI-ra bízta. Az OTI a baleseti biztosítása keretében aztán külön bányauzletágot — mint harmadik üzletágot — létesített. A bányászok baleset elleni biztosításának vagyoni alapját a biztosítási kötelezettség alá eső üzemek teremtték meg; ugyancsak a járulékokat is a munkáltatónak kellett fizetni. A biztosításnak ez a rendje elősegítette, hogy a bányavállalkozó némi gondot fordítson az üzemi biztonságra, s hogy maga az OTI is, mint a biztosítást intéző szerv, hatásosabban léphessen fel az üzemi biztonság érdekében, mint ahogy azt a társpénztár a mun-

káttatóval szemben fennálló függési viszonyában megtehetette. A bányaművek üzemi ellenőrzése ugyan az elsőfokú bányahatóság, a kerületi bányakapitányság feladata volt, a rendeletek-adta keretben mind az OTI, mind a területileg illetékes tisztiorvos részt vehetett.

Amint a munkásegészségügyről szóló részben láttuk, a munkást nemcsak hirtelen baleset érheti, hanem munkája hosszantartó végzése következtében is szerezhethet olyan betegséget, ami munkahelyének különleges ártalmaként keletkezett. Ilyen természetű megbetegedés a kőszénbányászat terén a szilikózis és az anchylosztomiázis. Nyilvánvaló, hogy az ilyen módon beálló keresetképtelenségnek, amelyet a bányász a tőke szolgáltatásában szerzett, szintén a baleset közkeletű fogalma alá kellett tartozni, s hogy adott esetben, mint ilyent bírálják el.

A foglalkozási ártalmakat azonban a balesetbiztosítás területén, hazánkban is elég későn vették figyelembe. Az 1927. évi XXI. tc. pl. még csak három foglalkozási betegséget sorol fel,¹⁹⁷ s ismeretlen előtte a bányák foglalkozási ártalma. A szilikóziót a nemzetközi egészségügyi konferenciák hatására vették fel a foglalkozási betegségek közé.¹⁹⁸ A rendelet azonban a kőszénbányaüzemeket — „kimondottan“ — nem nevezte meg, s így a szilikózisban megbetegedett kőszénbányamunkások kártérítési igényüket csak a bíróság előtt érvényesíthették.

Szilikózisos megbetegedés címén kártalanítási igénnyel egyre nagyobb számban jelentkeztek a bányamunkások a baleseti biztosítással adminisztratív megbízott bányatárpénztárnál. 1944-ig — évenként nem részletezhetően — átlagosan 229, 1944-ben 22 kártérítési igénylés érkezett be. Az igénylők száma mindenesetre még magasabb, mint amilyennek itt láthatjuk, mert 1944. előtt közvetlenül is fordultak az OTI-hoz kártalanítási igénnyel, s az OTI elé került ügyek rendszerint bírói ítélettel zárultak.

Ami a másik ipari megbetegedést az anchylosztomiát illeti, már az egészségügy tárgyalásánál megemlítettük, hogy ez a baj a pécsvidéki bányákban igen alárendelt szerepet játszott, s napjainkban teljesen meg is szűnt. Mint kártérítési igénylés tárgya itt soha sem szerepelt.

¹⁹⁷ Ez a három foglalkozási ártalom, amelyre a törvény a kártalanítást előírja, az ólommérgezés, a higanymérgezés, és a lépnefertőzés.

¹⁹⁸ A 7600/1936. M. E. sz. rendelet.

5. A munkástelepek és lakásviszonyai.

Vízellátás.

Az egészségügyi viszonyok tárgyalásánál láttuk, hogy a bányákban és a felszíni üzemekben dolgozó munkások egy része a bányavidék közeli és távolabbi falvaiban, más része a vállalat által létrehozott telepeken, kolóniákban lakik. Az első telepek felépítésének ideje összeesik a DGT szénbányászatának kezdetével. A megelőző korszak kicsiny bányavállalkozói munkáslakások építésére még alig gondolhattak. Viszont az a vállalat, amely a vidék szénbányászatának meghódítása tervével jelent meg, a munkástelepek kiépítését sem hanyagolhatta el. Ebben az időben már nem is volt titok a vállalati lakásokban rejlő hasznosság a tőkésre nézve.

A DGT bányavállalatának első vezetői: Laurer Flórián főbányagondnok és Schroll József bányagondnok már 1853-ban elkészítették az első kolónia tervét. Miután Laurert 1854-ben Bécsbe visszarendelték, magára Schroll Józsefre hárult a feladat végrehajtása. Megvásárolta a Káposztásvölgy és a Nagyszökilivölgy között elterülő dombhátat, amelyen akkor még (1854-ben) összefüggő, hatalmas gesztenyeerdő volt. Ez a terület lett a mai Pécsbányatelep középpontja. A megritkított erdőben 1855-ben 18, majd 1856-ban még 18 kettős munkáslakást és egy vendéglőt építettek. Minden lakáshoz 10 ö^l² udvar és 100 ö^l² kert tartozott. Ez a telep az 1920-as évekig fokozatosan bővült, s a DGT legnagyobb telepévé fejlődött.

A szénmedence kisebb bányabirtokainak megszerzésével rendszerint több-kevesebb munkáslakást is kapott, s mindegyik házcsoport új telepnek lett a kiindulópontja. 1871-ben a DGT-nek nem kevesebb, mint 10 kolóniája volt, összesen 640 bányáslakással. Bennük a vállalat 951 munkása lakott; családtagokkal együtt a teleplakások lélekszáma már 3215-re emelkedett.¹⁹⁰

Számban tehát sok, de néhány kivétellel csak csekély terjedelmű telep áll előttünk. A kis telepek szétszórtságában rejlő hátrány főképpen akkor lett nyilvánvaló, amikor az 1912. évi üzemcentralizációs terv elkészült és megvalósításához fogtak. Ezzel felszínre került a bányáslakóházak központosításának kérdése is.

Mivel a helyzet leghátrányosabb volt a legrégebb bánya-

¹⁹⁰ A telepek a következők: az András-akna, a Cassián-, az Istenáldás-, a Karolina- és a Lőrinc-bányák, továbbá a káposztásvölgyi, a nagybányarét-völgyi, a téglaházi, a vasasi és a szabolcsi bányák munkástelepei.

kerületben, a pécsbányatelepiben, azért az átcsoportosításra itt tették meg először az előkészületeket.

A központi munkástelep számára a Társaság 1921-ben Pécs város és Pécs-gyárváros között elterülő Meszespusztán (a mohácsi országút mentén) 162 350 m²-nyi területet vásárolt. Ezen a területen 1924-ig felépült munkástelep a DGT-nek — viszonylag — a legmodernebb telepc lett. Az 1924. évvel azonban le is zárult valamennyi kolónia fejlesztése. Kisebb átalakításokon és javításokon kívül 1944. végéig nem történt semmi. A telepfejlesztés elmaradását a gazdasági válsággal indokolták.

A DGT a szénmedencéből való kivonulása idejében 651 vállalati lakóépületet hagyott hátra 2335 lakással. Ezek megoszlása a következő volt:

Pécsbányatelep	881 lakással
Pécsújhegy	108 „
Mecsekszabolcs	980 „
Vasas	366 „
összesen: 2335 lakással.	

A lakások terjedelme, illetőleg beosztása a következő volt:

1 szobás	5
1 szoba-konyhás	1667
2 „ „	499
3 „ „	124
4 „ „	40

Lélekszám szerint az 1 szoba-konyhás lakásra 3,15, a 2 szoba-konyhásra 4,69, a 3 szoba-konyhásra 3,08, a 4 szoba-konyhásra 3,5 fő esett. Miután a 2335 lakásban összesen 8203 fő létszámot találunk, az egy lakásra eső átlag 3,51 volt. Ez az arányszám az 1879. évihez (4,38) viszonyítva javulást jelent. A javulást azonban főképpen a felvigyázói és a tisztai lakások, valamint a meszestelepi munkásházépítések okozták.

A munkáslakások nagy része még őrizte ugyanis a régi munkáspolitikai emlékét. Sok kisterjedelmű, 1 szoba-konyhás, sötét és nyirkos lakást találunk itt még 1944-ben is. Olyan lakások ezek, ahol a munkások sohasem érezték magukat otthon, s közülük többen a kocsmaasztalok mellé sodródtak. Ezekben a lakásokban sínylődtek a bányászgyerekek, és haltak meg közülük számosan az egészségtelen lakásviszonyok miatt.

A DGT 5000 körül lévő munkásállományának mintegy fele lakott csak a telepeken, a többi a környék falvaiból járt munkahelyére. A foglalkoztatott munkásság megoszlását a falvak és a kolóniák között, a DGT uralmának végén, a következő összeállításban mutatjuk be:

20. A munkásság megoszlása a falvak és a vállalati munkástelepek között.

Kerület	A telepeken lakó munkások	A falvakban lakó munkások	A kerület vidéki munkásainak lakhelye	A vidéki munkások lakhelytávolsága a munkahelytől km-ben
	‰			
Pécsbánya-telep	55,7	44,3	Mecsekszabolcs	2,0
Pécsújhegy	26,9	73,1	Pécs	3,5
			Pécsújhegy	4,0
			Mecsekalja	8,0
			Kozármisleny	9,0
Szabolcs	60,1	39,9	Mecsekszabolcs	2,0
			Somogy	2,0
			Pécsújhegy	2,0
			Pécsbudafa	5,0
			Mánfa	5,5
			Hird	5,5
			Püspökbogád	6,0
			Kozármisleny	6,0
			Romonya	7,0
			Pécs	8,0
			Nagykozár	10,0
Vasas	41,9	58,1	Hosszúhetény	2,5
			Vasas (község)	2,8
			Zobák-pusztá	4,0
			Vasas I. (Somogy)	4,3
			Hird	5,7
			Martonfa	6,3
			Püspökszentlászló	6,6
			Püspökbogád	7,8
			Romonya	8,0
			Mecsekszabolcs	8,8
			Pécsvárad	8,9
			Zengővárkony	10,3
			Püspökszenterzsébet	13,5

A DGT-nek csak azért volt ennyi, vidékről bejáró munkása, mert bányatelepein nem tudta őket elhelyezni, részben pedig a környező falvak, vagy különösen a bányateleppel egybeépült falvak törpebirtokosai, akik ha végérvényesen bányászokká lettek, nem hagyták el családi házukat.

A munkahelyüktől nagyobb távolságra lakó munkások hely-

zete volt a legsúlyosabb. Rendszerint nem is állott rendelkezésükre régebben megfelelő közlekedési eszköz, de ha lett volna, akkor is százszor meggondolták, mire adják ki csekély bérüket. A munkába és onnan haza, tekintélyes távolságot gyalogoltak le. Emiatt találjuk a legtöbb izomrheumában való megbetegedést a vidékről bejáró bányamunkások között.

Ezeknek a szegény, vidéki munkásoknak a lakásviszonyai sem voltak jobbak, mint a vállalat rosszabb lakásaiban lakó bányászoké.

A vállalatok kolonizációs törekvése, mint láttuk, eredetileg a szakmunkások lekötését célozta. Ez a lekötöttség bizonyos mértékben növelte a munkás kiszolgáltatottságát a munkáltatójával szemben. A kiszolgáltatottság jellemző módon nyilvánult meg a sztrájkok alkalmával, amit a későbbiekben bőven láthattunk majd. Ugyanis a lakásfelmondás és a kilakoltatás nem egyszer erős fegyvernek bizonyult a vállalat és a vele együttműködő közigazgatási hatóságok kezében. Öntudatos munkásnak kellett annak lenni, aki a cél érdekében vállalja családjának utcára rakását.

A lakásviszonyokkal kapcsolatban röviden meg kell emlékeznünk a munkástelepek ivóvízellátásáról is. Ez a kérdés hosszú ideig gondot okozott a vállalatnak, különösen a nagyobb kolóniák kiépülése korában. Míg a szénmezők területén az intenzív bányászat kialakulása előtti időben a felszínre buggyant források a kisebb mértékű vízigényt kielégítették, addig a számos aknával átharántolt vízvezető rétegek egyre-másra apasztották el a víz forrásait, azaz a forrás szintje mélyebbre süllyedve a víz a bányába, az aknába került.

A DGT első bányatelepét, Pécsbányatelepet, a Nagybánya-telepet a Nagybányavölgyben fakadó forrásokból látta el vízzel. A 4 km hosszú vízvezetékét 1859-ben készítették el. A lakosság két közkúton kapta a vizet. A telep lakosságának gyarapodásával ebbe a vezetékebe kapcsolták bele az András-aknától délre, mintegy 1200 m-re fekvő bővízű karszt-jellegű forrást is. A közeli Cassián-akna mélyítésével azonban az utóbbi forrás a Cassián-aknába, később a Schroll-aknába, majd a Széchenyi-akna mélyítésével ebben került megcsapolásra. Rengeteg vajúdás után, a vízellátás korszerű megoldásához csak az 1920-as években jutottak el, a bányaüzemek központosítási tervének végrehajtása során. A pécsbányatelepi Széchenyi-akna mélyítésével ugyanis olyan vízbő szarmata rétegöslethez jutottak, amely percenként 700—1800 liter édesvizet adott.²⁰⁰ Ezzel a vízmennyi-

²⁰⁰ V. ö. Vadász Elemér: A Mecsekhegység. Bp., 1935. Stádium. 138. l.

séggel oldották meg Pécsbányatelep és Cassián-bányatelep, valamint a mecsekszabolcsi, a felsőtelepi munkástelepek vízellátását. Az ivóvizet külön szivattyú-berendezés nyomta fel a Széchenyi-akna IV. szintjéről a meszesi víztoronyba, ahonnan az elosztás történt a telepek közkútjaihoz. A víz ugyanis nincs a lakóházakba vezetve. Pécsbányatelepen és Cassián-telepen a lakók 38, Mecsekszabolcson, felsőtelepen 19 közkútról hordják a vizet.

A lámpási munkástelep forrásvizet kapott. A nagybányavölgyi munkásoknak két kerekeskútjuk volt. A Pécs-várossal összeépült Erzsébet-telepet pedig a városi vízvezetékhez kapcsolták.

A mecsekszabolcsi Szent István-akna mélyítése alkalmával, az alsó helvétii rétegöszlet harántolásánál ugyancsak háztartási célokra és ivásra alkalmas, jó édesvizet kaptak. A vízmennyiség ugyan a Széchenyi-aknáéhoz mérten jóval kevesebb, 90—180 liter percenként, de mégis alkalmasnak és elégnek látszott arra, hogy a Szent István-aknai, a Rücker-aknai és a somogybányatelepi munkáskolóniákat ellássák vele. A 156 m mélységben fakadó vizet külön édesvízi szivattyúk nyomják az említett telepekre vezető vízvezetéki csövekbe.

Vasason a „Hársas-kút“ vizét nyomták vízvezetéken a régi Thommen- (ma Petőfi)-aknához tartozó és a Flórián-munkástelep lakói számára. Ugyancsak ilyen módon vezették a „Wiesner-kút“ vizét a vasasi munkástelepre. A hársastelepi és a ligetlepi munkások 2—2 kerekeskutat használtak. Száraz időben a két kút rendszerint kiszáradt és a lakosság ilyenkor a közel fekvő falusi kutakból szokta a vizet hordani.

Részben a vízkérdéssel függött össze a munkástelepek lakosságának fürdőzési viszonya is. Nem mintha fel lehetne tételni, hogy a legnagyobb vízbőség esetén a munkáslakások fürdőszobát, a nagyobb telepek közfürdőt, strandot kaptak volna, de a vízhiánnyal meg lehetett indokolni azok elmaradását. Így is történt. 1944. végéig a vállalat 13 000 főt kitevő teleplakossága számára nem építettek semmiféle közfürdőt. A munkás megfürödhetett az üzemben, de ezt a fürdőt a családtagok nem használhatták. A pécsbányatelepi kultúrház kertjében levő 30 m³-es medence nem nevezhető strandfürdőnek. Vasason volt egy strandfürdő, de a község tulajdonában. A telepek fürdőkérdéseinek megoldása is tehát a jövő feladatainak számát gyarapítja.

6. Munkásművelődés

A pécsvidéki bányamunkások műveltsége a tőkés termelés korában három forrásból táplálkozott: a) a kötelező népoktatás bevezetése óta az elemi iskolákból, b) szakműveltségével kapcsolatban azokból a tanfolyamokból, amelyeket meghatározott munkakategóriákból a másikba való átlépése alkalmával kellett látogatni, c) önképzésből és az iskolán kívüli népoktatásból.

a) A kötelező népoktatás

A Dunagőzhajózási Társaság pécsi szénbányavállalata munkásai iskolaköteles gyermekei részére 1856-ban alapította első vállalati iskoláját Pécsbányatelepen.²⁰¹ A tanerők száma 1865-ben 2-re, 1870-ben 3-ra, 1873-ban 6-ra, a századfordulón 10-re emelkedett. 1944-ben a pécsbányatelepi elemi iskolában 18 tanerő működött.

Az első vállalati elemi iskola eleinte kizárólag a bányamunkások gyermekeit fogadta be. Ezt az iskolát azonban a vállalat a vallás- és közoktatásügyi miniszternek egy 1869. évi rendelete értelmében — tekintettel a bányatelep nem vállalati lakóira — közös iskolának nyilvánította. Az iskola patronátusi jogai és kötelezettségei azonban továbbra is a DGT-é maradtak.

A vállalat 1872-ben — a székesegyházi uradalommal 1871-ben kötött szerződés értelmében — r. kat. jellegű iskolát nyitott meg Mecsekszabolcson. Az iskola egyosztályú volt 3 tagozattal.²⁰² Ezt követte, 1873-ban még egy vállalati elemi iskola.

A vasasi bányakerületben 1873-ig csak egy magániskola volt, amelyet főképpen a kerület munkásai tartottak fenn. A DGT 1873-ban ezt az iskolát is vállalati iskolává tette. Fenn tartási költségeit magára vállalta és vállalati épületben helyezte el. Az iskola egy osztályban 3 tagozattal 1873. áprilisában kezdte meg működését. Az első évben 41 tanuló látogatta.

Pécs városa a bányavidék elemi oktatásában, a legutóbbi évekig, mindössze egy, általa fizetett tanítóval vett részt. A vállalat ugyanolyan illetményt adott iskolái pedagógusai számára, mint amilyent az állami alkalmazásban lévő tanítók kaptak. A tanítók nyugdíjáról a nem állami tanerők számára alapított és államilag segélyezett nyugdíjintézet gondoskodott.

Miután a vállalat munkásainak zöme túlnyomóan német-származású és német anyanyelvű volt, a vállalati iskolákban

²⁰¹ Első tanítója a morvaszármazású Trefil János.

²⁰² Az 1872—73. tanév 50 tanulóval indult.

németül tanítottak. A püspökség szabolcsi uradalmi r. kat. iskolájában azonban kezdettől fogva magyar volt a tanítás nyelve. A bányakerületi iskolákban a német tanítási nyelv megmaradt az 1890-es évek elejéig. Wiesner Rajmár bányaigazgató szorgalmazására, Ullmann Lajos, a Társaság bécsi vezérigazgatója 1892-ben elrendelte, hogy a vállalati elemi iskolák nyelve magyar legyen.

A magyar nyelv bevezetése a német gyerekek számára nem nagy nehézséget jelentett, mivel közel olyan jól beszélték a magyar nyelvet is, mint a németet. Jóval több akadály előtt álltak a magyar bányászok gyermekei a német tanítási nyelv idejében. A nehézségüket csak némileg enyhítette, hogy hetenként 2—3 órában magyar nyelven tanítottak néhány meghatározott tárgyat.

Az alábbiakban bemutatjuk a bányavidék elemi iskolai tanulóinak nyelvi összetételét — a rövidség kedvéért — 5—5 évenkénti állapotában. A kimutatás nemcsak abból a szempontból érdekes, hogy belőle jól látható a bányászlakosság számbeli növekedése, de az a folyamat is, amit régen egyesek asszimilációnak, mások a kisebbségek nyelvi elnyomásának, erőszakos magyarizálásnak minősítettek. Német részről gyakran állították azt is, hogy az ilyen statisztika csak hamisítvány, s nem egyéb mint bravúr a számokkal politikai célok érdekében.

Bizonyos, hogy — a hatalmi helyzeten kívül — az utóbbi vélemény is oka volt a németnyelvű oktatás újabb bevezetésének. 1942-ben ugyanis a bányavidéken németnyelvű elemi iskolát állítottak fel. Ezt a késői kísérletet azonban a második világháború végső eseményei hamar elsodorták.²⁰³

A régi rendszerű hatosztályos elemi iskolát — a maga korában — az ú. n. ismétlő iskola egészítette ki. Az ismétlő iskolákat azonban igen gyéren látogatták. A továbbművelésnek ez az elgondolása a gyakorlatban jóformán semmit sem jelentett, hiszen a normáliskola látogatása is csak nagy zökkenőkkel volt biztosítható. Az iskolakötelesek változatos ürügyek és okok miatt tetszés szerint látogatták iskolájukat. *Egy-egy növendék mulasztása általában elérte az iskolanapok számának 30—35 %-át. A mulasztások 50—60 %-a igazolatlan mulasztás volt.*

²⁰³ „Elkezdtek a küzdelmet Fünfkirchenben is — írta a Deutsche Zeitung 1942. okt. 26-án. És miként mindenütt, ahol németek vannak, itt is győzni akarunk és győzni fogunk... Ennek a városnak gyermekei annyi év-tized után először énekeltek ismét német dalokat és pedig olyan lendülettel és olyan belső szenvedéllyel, amilyenre csak olyan emberek képesek, akik valamit régen elvesztettek és újból megtaláltak“.

21. A vállalat á'tal fenntartott elemi iskolák tanulói nemzetiségük szerint.

P = a pécsbányatelepi iskola. Sz. = a szabolcsbányatelepi vállalati iskola és a püspöki uradalmi felekezeti iskola együttesen, V. = a vasasi vállalati iskola.

Év	Iskola	Magyar	Német	Cseh	Morva	Krajnai	Szlovák	Horvát	Egyéb	Összes.
1875	P.	40	250	60	28	22	82	3	1	486
	Sz.	13	52	26	9	—	2	—	—	102
	V.	5	13	—	—	—	8	—	—	26
1880	P.	29	244	80	28	20	47	2	—	450
	Sz.	19	78	18	29	14	1	—	2	161
	V.	12	35	9	6	1	3	—	1	67
1885	P.	45	245	80	53	22	22	—	1	468
	Sz.	27	154	32	18	24	5	—	1	188
	V.	5	60	22	—	2	—	—	—	89
1890	P.	34	228	33	63	32	13	—	—	403
	Sz.	42	161	27	19	52	1	—	4	306
	V.	24	69	12	2	8	5	—	—	120
1895	P.	106	356	66	47	12	12	1	8	600
	Sz.	46	166	21	4	31	1	1	2	272
	V.	47	92	15	7	3	—	3	—	167
1900	P.	112	389	33	45	18	6	1	—	604
	Sz.	63	164	12	10	25	3	1	—	278
	V.	65	87	10	2	1	—	2	—	167
1905	P.	119	422	44	21	8	—	—	—	614
	Sz.	103	147	9	5	14	—	1	1	280
	V.	35	71	—	—	—	—	—	—	106
1910	P.	132	358	29	14	2	—	—	—	535
	Sz.	117	194	2	1	3	1	3	—	321
	V.	51	54	5	4	—	—	—	—	114
1915	P.	124	312	19	2	—	—	—	2	452
	Sz.	154	202	—	3	2	—	1	—	362
	V.	95	94	3	8	—	—	3	—	203
1920	P.	156	324	5	1	—	—	—	2	488
	Sz.	279	115	—	—	—	—	—	—	394
	V.	165	57	5	1	—	—	—	—	228
1925	P.	185	210	2	—	—	—	—	2	399
	Sz.	292	65	—	—	—	—	—	—	357
	V.	211	21	2	—	—	—	—	—	234
1930	P.	281	79	—	—	—	—	1	—	361
	Sz.	398	14	—	—	—	—	—	—	412
	V.	276	14	—	—	—	—	—	—	290
1935	P.	357	71	—	—	—	—	—	—	428
	Sz.	422	2	—	—	—	—	—	—	424
	V.	320	3	—	—	—	—	—	—	323
1940	P.	438	33	—	—	—	—	1	—	472
	Sz.	400	1	—	—	—	—	—	—	401
	V.	291	5	—	—	—	—	—	—	296
1945	P.	484	8	—	—	—	—	—	—	492
	Sz.	454	1	—	—	—	—	—	—	455
	V.	295	7	—	—	—	—	—	—	302

Mivel a bányavidék munkásai a múlt század vége felé egyre nagyobb mértékben a vállalat bányászai leszármazottjainak sorából kerültek ki, a munkásállomány nagyobb része így egészen hézagos ismeretekkel foglalta el helyét a termelésben. A vidékről jött, a parasztrétegből toborzott munkásállomány műveltségi állapota sem volt jobb, mint a teleplakóké, sőt talán még rosszabb.

A bányászgyerek kiemelkedése szülei elnyomott társadalmi rétegből a legtöbb munkás titkos vágya volt. A kiemelkedésnek csak egyetlen útja volt s ez: a magasabb iskolai képesítés megszerzése. „Az intellektuális pályát“ azonban csak igen kevés választhatta közülük. A tanulni vágyó szegény gyerek előtt sok nehézség tornyosult. Közismert, hogy régen nem az tanult első-sorban, akinek erre hajlama és természetadta szellemi képességei voltak, hanem inkább azok, akiknek szülei jobbmódúak voltak. Ahol pedig a munkásság még a kenyerét is igen szűkösen kereshette meg, sőt a család megélhetése érdekében még az iskolaköteles gyermekek munkáját is fel kellett használni, ott az iskolák nem voltak és nem lehettek a széles néprétegek iskolái.

Érdekes megfigyelésre adna lehetőséget, ha a bányavidék kultúrközpontja, Pécs város közép- és felsőiskolái, egyeteme tanulóinak, illetőleg hallgatóinak népi összetételét ismernénk. A kérdés az lenne, milyen mértékben vett részt a 10—15.000 főt számláló bányászlakosság fiatalosága a magasabb műveltség megszerzésében. Pozitívumok hiányában így csak általánosságban, de mégis a valóságnak megfelelően megállapíthatjuk, hogy a bányászgyerekek még a középiskolákban is igen kis százalékkal szerepeltek, még inkább a felsőiskolákban. Az idősebb bányászok könnyen el tudják sorolni azokat a kortársaikat, akik a közvélemény szerint a múltban „érdemleges karriert“ futottak meg.

b) A bányamunkások szakképzése

A modern fejlődés egyik leghatározottabb követelménye, hogy az ember hasznát és javát szolgáló munkateljesítmény mind mennyiségileg, mind minőségileg — a legmagasabb színvonalra emelkedjék. Az ilyen irányú törekvés szükségképpen a szakszerűség kérdéséhez vezet. Így lett korunk termelésének sarkalatos problémájává a szakmunkáskérdés.

A gyáripar területén a szakmunkásképzés nem újkeletű, s jóval megelőzi a bányaszakmunkás kérdésének még csak fellelését is. Az utóbbi elmaradásának okát elsősorban a „magyar glóbuson“ uralkodó szemléletben kell keresnünk, amely a bánya-

munkát esetről-esetre összeverődő, képzetlen napszámosoknak való munkának tartotta. A bányamunkások az ipar szolgálatában álló termelés hónapszámosai voltak. Lebecsülésük komoly mértékben akadályozta a szükséges bányászszakmunkásállomány kialakulását.

Amint már más helyen láttuk, a bányászszakmunkásság képzését és toborzását közvetlenül gátolta a bányamunkások állandó vándorlása. A vándorlást pedig végső fokon a bányavállalkozók munkabéripolitikájára és a bányász előjárói nagy részének durva bánásmódjára vezethettük vissza.

A DGT munkásállományának minőségét eleinte javította az a körülmény, hogy szakmunkásait külföldi és hazai bányavidékekről hozta össze, s a törzsanyagot a vállalati lakótelepekkel meg is kötötte. Amikor az utánpótlás elmaradt külföldről, ugyanakkor a kivándorlási láz is fellépett, főképpen a komoly bányászszakmunkások között. Az itthonmaradottak, ha élni akartak, csak fokozott szakképességgel vagy többtermeléssel segíthettek magukon. Bányászaink már évtizedekkel előbb érdeklődéssel szemlélték a bányamunkások mesteriskolájának, a vágárképzésnek menetét. Az utolsó fél évszázadban mindig arra törekedtek, hogy szakképesítésük automatikusan menjen végbe. Ez fokonként meghatározott időt, általában 2—3 évet jelentett, s ez idő alatt a bányász szert tehetett arra a tudásra, amelyre a magasabb kategóriába való lépéshez szüksége volt. Az a bányamunkás tehát, aki a földalatti munkán mint takarító 2—3 esztendőig dolgozott, csilléssé, csillési beosztásában eltöltött 2—3 év után segédvágjarrá, majd ugyanannyi idő múltán vágjarrá lett — *volna*. A képzettség menetének ilyen szorgalmazása több munkaviszály alkalmával jutott kifejezésre. A vállalat igazgatósága azonban sem elvben, sem gyakorlatban nem tette magáévá a követelést. Kifejezett véleménye szerint „a kívánság megvalósítása annyit jelentene, hogy a vállalatnak végnélküli terjeszkedésre kellene berendezkednie. Ellenkező esetben végül is oda jutnak, hogy magasabb minősítéssel alacsonyabb, kisebb szakműveltséget igénylő munkahehelyet kell betölteni, s így a munka — természetesen — a tényleges beosztásának és nem a szakképesítésének megfelelő bért kapna“. Álláspontjának megfelelően csak azok a munkások léptek elő magasabb fokozatba, akik (megítélése szerint) rendelkeztek is azzal a szakképzettséggel, amely a munkást képessé tette a nagyobb felelősséggel járó munkaszerep betöltésére.

Az alkalmasság megítélése azonban nemcsak a munkás rátermettségétől függött, hanem a termelés szakmunkásszükség-

letétől, — sőt, ami ellen a munkásság különösképpen joggal tiltakozott — a „*politikai megbízhatóságtól*” is. Így abban, hogy a bányász szakmunkássá legyen, a vállalaté lett a döntő szó.

A szénpiac pangása messze hátravetette a bányászt a vājárfokozat elnyerésében, sőt ilyenkor a vājár segédvājári minőségben is dolgozott, ami természetesen 10—20%-os bércsökkenést jelentett a számára. Számos vājár hagyta el ilyen körülmények között a vállalatot anélkül, hogy az igazgatóság visszatartani próbálta volna. A szénkereslet idején így rendszerint leromlott minőségű munkásállomány dolgozott a bányauzemekben. A vezetőség a munkásság szakmai képzésének elégtelenségét ilyenkor a bányamunkás hibájának tudta be.

A képességeik tudatában lévő bányamunkások számára így kívánatos lett, hogy rendszeresen tartsák meg a vājárképző tanfolyamokat és ide meghatározott idő és gyakorlat után minden testileg és szellemileg rátermett bányász eljuthasson.

A pécsi bányamunkásság ilyen elgondolások alapján már 1908-ban kérte a szakmunkásképzés visszásságának kiküszöbölését, ami megfelelt az országos bányamunkás-törekvésnek is. Céljukat azonban csak 1937-ben érték el. Ettől az időtől kezdve a munkaadó csak azt a bányászt léptette elő vājárnak, aki a szükséges előképzettséget megszerezte, a vājárképző tanfolyamot elvégezte és a vājárvizsgát sikeresen letette.

Vājártanfolyamra az a bányász jelentkezhetett, aki csillés és segédvājár minőségben legalább 600—600 műszakot dolgozott. Ez 2—2 évet jelentett. Amíg a bányász a vājárvizsgáig eljutott, a bányaművelés technikájának már a legtöbb elemét elsajátította. A gyakorlati képzés idején a bányász megtanulta a bányaterek kihajtási rendjét, az ácsolási munkálatoknak, bányavasutak lefektetésének és a robbantásoknak technikáját, s általában megismerte mindazokat a rendszabályokat, amelyek a bányákban a közlekedésre, a szállításra, biztonságra és a balesetelhárításra vonatkoznak.²⁰⁴

A vājárvizsga a bányászok mestervizsgája. Ezzel a bányamunkás hivatalosan elérte azt a szakminősítést, amelyet a múlt században megtagadtak tőle.

Itt kell megemlékeznünk azokról a bátortalan kísérletekről, amelyek révén a bányamunkás szakképzését már bizonyos iskola-típusokban akarták előkészíteni.

A DGT az 1920-as években a bányakerületek társulati elemi iskolának keretében az ismétlőiskolások számára bányászati

²⁰⁴ Bán Imre: Szénbányászok. L. Magyar gyári munkások. Szociális helyzetkép. Szerk. Rézler Gyula, Bp., 1940. Pesti Lloyd Társ. 227—228. l.

tárgyak oktatását vezette be. Az elgondolás az volt, hogy az idejő bányászgyerekek egy része legalábbis a bányamunkát választja kereső pályájának, s így az oktatás nem hiábavaló. Másrészt cél volt a bányamunka iránti érdeklődés felkeltése is. A bányaismereti tárgyakat kezdetben bányamérnökök tanították, később ezek túlterhelése miatt az oktatás az elemi iskolák tanítóira hárult. Az oktatás így szakszerűségéből veszítve, nem is tudta a kívánt eredményt elérni.

Egy másik kísérlet már maradandóbb következményekkel járt, s alapját vetette a Tatabányán működő Péch Antal Bánya-, Kohó- és Mélyfúró ipari középiskolának.

A Magyar Bányászok és Kohászok Országos Egyesületének 1893-ban, Selmezbányán megtartott közgyűlésén merült fel a terv, hogy egy bányafelvigyázó iskolát szervezzenek. Wiesner Raymár pécsi bányaigazgató Pécs városát ajánlotta az iskola székhelyének és itt anyagi segítséget helyezett kilátásba. Az iskola így tényleg Pécsen is nyílt meg 1896-ban. A DGT évenként 1000 forintot és 130 q szénadót adott az iskola részére és kötelezte magát arra, hogy az itt végzett bányászokat üzemeinél alkalmazza. Az oktatásban a vállalati iskolák tanítói is részt vettek.

Az iskola eredeti célja az volt, hogy az üzem közvetlen vezetésére, ellenőrzésére és a munkások oktatására „bányaaltiszteket” képezzen ki.

A 2 éves tanfolyamon a tanítás díjmentes volt. A tanulók minden második szombaton 8 órás műszakot teljesítettek a bányában, amiért fizetést kaptak.

Az 1925-ben kezdődő szénpangás miatt a vállalat revízió alá vette a bányásziskolával szemben elfoglalt álláspontját és kötelezettségét. Elavultnak látta a tananyagot és terhesnek a bányaaltisztek átvételét üzemeihez. Azt kívánta, hogy az iskolát az ország más bányavidékére helyezték át, vagy legalábbis a többi bányavállalatok is kötelezzék magukat az itt végzett bányaaltisztek átvételére és a költségek viselésére.

A bányásziskola azonban egyelőre továbbra is Pécsen maradt; 1930-ban a bányaügyek legfelsőbb felügyeleti hatósága, a Pénzügyminisztérium „bányászati és mélyfúrás szakiskolává” szervezte át.²⁰⁵ A szakiskola tanulmányi ideje 3 év lett. Ide felvették azokat a bányászokat, akik 18. életévüket betöltötték, de a 30-at még nem lépték át, 3 évi bányaüzemi gyakorlatuk volt, amelyből 2 évig vājári munkakörben dolgoztak. Elvégezték a középiskola vagy a polgári iskola 4 osztályát.

²⁰⁵ A 86.077/1930. sz. rendelet.

1940-ben az iparügyi miniszter (a közoktatásügyi miniszterrel egyetértően) a szakiskolát ismét átszervezte.²⁰⁶ Az átszervezés révén a szakiskola ipari középiskola lett. A középiskola 8 osztálya 2 tagozatra: bányászati és kohászati tagozatra oszlott. A tagozatok tanulmányi ideje 4—4 év volt. A 2 tagozat egymás mellett egybevonott és elkülönített osztályokkal működött. Az iskola érettségi bizonyítványa a bányászati, kohászati és mélyfúrási üzemek tisztai állásaira képesített.

Az iskola ebben a formájában maradt meg a tőkés termelés hátralévő éveiben is, de Erdély „revizionálásával” Nagybányára került. Ujabb helyét 1944-ben hagyta el, s kinos ide-oda vándorlás után napjainkban Tatabányán telepedett meg.

c) *Általános műveltségi viszonyok*

A népi kultúra fejlődésének egyetlen követelménye van általános jólét a kultúrállamban. Ez a munkásélet terén egyaránt jelenti a vegetatív szükségletet felülmúló keresetet, a kultúrelemek megszerzéséhez elengedhetetlen szabadidőt, s feltételezi a műveltség forrásaihoz való hozzáfutás szabadságát. Régebbi korszakaink műveltsége nemesi és papi műveltség, majd a polgári társadalom individualizált műveltsége volt. A széles néprétegek műveltségét illetőleg Közép- és Kelet-Európa nagyarányú analfabétizmusára hivatkozhatunk még a XX. század fordulóján is.

Túlzás nélkül állítható, hogy a bányamunkás kultúrális hajlamainak — iskolán kívül — *a legritkább esetben* hódolhattott. A művelődés elé torlódó akadályok egyikének, az anyagi nehézségeknek leküzdése csaknem teljesen meddő kísérlet volt. A szabadidőt tekintve, már bizonyos lehetőségek mutatkoztak. A pécskörnyéki (földalatti dolgozó) bányamunkások — a két világháborúban előfordult munkaidőmeghosszabbítást leszámítva — 1872. óta 8 órás műszakban dolgoztak. Elvileg tehát a nap fennmaradó része elégséges a művelődésre, a szórakozásra és a pihenésre. A gyakorlat azonban másképpen alakította a munkás életét.

A munkás, hogy a 8 órás műszakkal keresett és a megélhetéséhez elégtelen bérét kiegészítse, gyakran pótműszakot végzett. Ez napi 16 órás munkával volt egyenlő. Napi 8 órai munka esetén is nagy lelki erőre és elhivatottság tudatára volt szükség, hogy a munkás a házi teendők végzése mellett szakkönyveket, vagy átlagos műveltséget emelő munkákat vegyen

²⁰⁶ A 86.093/X. 1940. sz. rendelet.

a kezébe. A nehézségeket növelte, hogy a bányamunkás csekély keresetéből még napilapokra is esetenként tudott csak filléreket áldozni, s hogy a többgyermekes családapá szűk lakásában nyugodt helyet alig talált magának. A gondokkal terhes munkáséletben azonban észrevehető egy motívum, amely egyeseket mégis arra bírta, hogy a nehézségek leküzdésével az önművelés útjára lépjenek. A szocialista bányamunkások egy töredéke már régóta magáévá tette a „tudás — hatalom” jelszót és ezt a legbensőbb élménnyé és meggyőződéssé alakította. Jól ismeretes, hogy ezek a szocialista ideológiában önképzett munkások, milyen nagy szerepet játszottak a bányamunkásmozgalmainkban és a szocialista szervezkedés terén. Bányamunkásaink iskolán kívüli művelődése — hasonlóan egyéb nagyipari munkástömegeinkhez — marxista társadalmi, történelmi és politikai intelligenciát jelentett. Természetesen a munkásműveltség ezen elemeinek közvetítő sajtótermékei mind terjedelemben, mind mélységben, alkalmazkodtak a munkásság idejéhez és műveltségbeli előképzettségéhez. De éppen ebben rejlett a népszerű szocialista irodalom kitűnő hatása, mert ott vált közkinccsé, ahová az eszméket eredetileg is szánták.

Munkásműveltségünk tehát már az önképzés korában bizonyos *egyöntetűséget* mutat. A szocialista szervezkedés sokat köszönhet ennek az egyöntetű műveltségnek. Elsősorban ez biztosította azt, hogy a nagyipari munkásság a társadalmi kérdésekkel szemben általában azonos álláspontot foglalt el, míg a polgári társadalom széteső műveltsége éppen annyira munkálta a szellemi széthullást, mint amilyen mértékben elősegítette a polgárság hatalmának nagymérvű gyengülését. A fokról-fokra növekvő anyagi és szellemi differenciáltság határozta meg a régi rend osztálytársadalmi és hyperkapitalista jellegét, amely a dolgozó szegény nép kérlelhetetlen harcát hívta ki maga ellen. A pécsvidéki bányamunkások között a vállalat által létesített szórakoztató és kulturális egyletek is távol állottak attól, hogy ezekkel munkásállománya világnézetét és művelődését tetszésének megfelelően alakíthassa át. Sport- és kulturális, társadalmi és jótékony célú egyesületek mögött nem álltak lelkes szervezők, valamint a művelődés ezen közvetítői felé lelkesített tömeg. Ma már tisztán áll mindenki előtt, aki a munkásnép művelődési kérdéseivel foglalkozik, hogy *nem elegendő kultúrintézményeket létesíteni*. Számtalan „fogásra” van szükség, hogy a művelődés elemei minden ellenállást leküzdhessenek.

Pécssett az iskolán kívüli népművelés első hivatalos szervét csak 1923-ban kapta meg. A műveltség terjesztése azonban ezután is — mondhatni — zárt körre terjedt. Mindenekelőtt az

elemi iskolákon keresztül akarták az érdeklődőket megszervezni, s így legjobb esetben is csak az iskolakötelesek szüleinek egy részére számíthattak. Szervezetük és módszerük következtében messze voltak attól, hogy a műveltségi elemekre rászoruló széles társadalmi rétegeket népművelési mozgalmukhoz kapcsolhassák. A művelődési elemek — a korszak és a rendszer szellemének megfelelően — elsősorban nacionalista és irredenta célokat szolgáltak.

Ebben az időtájban kezdett uralkodóvá lenni az a vélemény, hogy a népművelés csak úgy érheti el általános céljait, ha a munkásságra is kiterjed. A vezetőség azonban ezen a téren nem táplált túlzott reményeket. Véleménye szerint a munkásság között „a férfiakat különböző szervek tartják vissza.”²⁰⁷ A siker érdekében a tanfolyamokat és előadásokat az érdekelt hallgatók munkahelyeire vitték be. A szocialista munkásság azonban továbbra is bizalmatlanul tekintette a nacionalista-irredenta és keresztény-szociális szellemmel átitatott közművelődési ténykedést és így tényleges eredményt csak a nőmunkások körében ért el.

A művelődés régi szellemi tartalmát, célját és sikertelenségét jól mutatja a volt pécsbányavidéki könyvtár anyagának összetétele és sorsa is.²⁰⁸

A vállalati könyvtár túlnyomólag az adományozók kiselejtezett könyveiből tevődött össze, s a korszak „édes-bús” szentimentalizmusába próbálta a naponként 8—16 órát dolgozó bányászt beleringatni. Richard Baron, Franz Hoffmann, Gustav Nieritz, Luise Pichler, Cristof Schmid és Kotzebue szórakoztatták az olvasókat, kiknek száma évenként 60—100 körül mozgott.

Az olvasmányok „a legjobb hatással” voltak a munkásokra — olvashatjuk a könyvtár alapítójának megemlékezésében.²⁰⁹ „Alkalmuk volt, hogy a testi munkát szellemi foglalkozással váltsák fel s hogy bizonyos arányba hozzák a munkát a szellemi élvezet szükségletével, valamint a *belátásra való törekvéssel*. Könyvek, melyek a fenkölt lelkesedés tüzeiben irattak, megvilágítják a munkás szellemét és megszerettetik vele a *jót és igazat*.”

²⁰⁷ A pécsi szabadművelődési felügyelőség irattára, 306/1947.

²⁰⁸ A vállalat régi népkönyvtárának alapját tulajdonképpen a társasági iskola egyik tanítója, Fuchs Adám vetette meg 1865-ben. S miután létrejött, a Társaság mint munkásjóléti és kulturális tevékenységének egyik megnyilvánulását mutatta be. A könyvtárat ugyan támogatta a DGT, de ez nem volt elég a fejlesztéshez.

²⁰⁹ L. Fuchs Adám: Pécsbányatelep keletkezése és fejlődése. Pécsi Napló, 1918. dec. 24.

E jótékony behatásoknak mulhatatlanul emelniök kell az anyagi és szellemi jólétet.

A munkásság között azonban ekkor már egyre jobban terjedtek a szocialista eszmék. A bányamunkásság kézről-kézre adta a „Kommunista kiáltvány“ Németországból behozott példányait. Később világnézeti könyvei mellett a „Népszavából“, majd a Pécsett megjelent „Munkás“ című lapból erősítette proletár-öntudatát.

Életükkel és gondolataikkal a valóságba gyökerezett bányamunkások — céljaik szemelőtt tartásával — nem voltak hajlandók a polgári művelődés „fenkölt lelkesedéssel megírt műveibe“ feledkezni, s így a bányatelepi iskolai- és népkönyvtár az 1920-as években, az érdeklődés hiánya következtében, teljesen megszűnt.

A könyvtár, a szabadművelésnek ez a fontos tényezője csak 1944. után támadt fel újra, méreteiben és szellemében is merőben más távlatot nyitva.

VI. MUNKASMOZGALOM:

PART- ÉS SZAKSZERVEZKEDÉS — SZTRAJKOK.

a) Munkásmozgalom az első világháború előtt.

1. Az első sztrájk (1882. május 15—18.)

A pártszervezkedés kezdete.

A munkásmozgalom megnyilatkozásának három legfontosabb kerete a párt- és a szakszervezkedés és a munka megtagadása: a sztrájk. A szocialista munkásság ebben a három keretben vált egységes osztállyá, és a kapitalizmus kérlelhetetlen ellenségévé.

A bányamunkások zömükben ezeknek a harci alakulatoknak mindenkor a leghűségesebb és legedzettebb katonái voltak. Hűségesekek, mert az idők folyamán semmiféle terrorral és csellel sem sikerült őket a szocialista alapról eltéríteni és edzettek, mert számos nagy és véres, a tőke ellen megharcolt csatában izmosodtak élharcosokká.

Magyarország minden bányavidéke, szénmedencéje, közel háromnegyedszázados „hosszú háború” színtere volt. Hazai szénmezőink különösen alkalmasak voltak arra, hogy rajtuk nagyobb számú munkás tömörülhessen és így a küzdelemben tevékeny szerepet vállalhasson. Ilyen természetű a mecseki szénmedence is, főképpen a déli része, a pécsvidéki szénbányászat területe, ahol a munkásmozgalmak megindulásakor már 2500—3000 munkást foglalkoztatott — egyetlenegy vállalat, a DGT szénbányavállalata.

A pécsvidéki bányamunkásmozgalmat — magyarországi viszonylatban — az elsők közé emelte az a tény, hogy a szénvidéket kizárólagosan birtokába és tulajdonába hajtó vállalat osztrák eredetű volt. Így, a DGT bányamunkásainak alaprétege Ausztriából és Németországból verbuválódott. A külföldi bánya-

munkások a szocialista tanok terjesztői lettek a bányamedencében. Az új, és a hazai bányamunkások között csak szórványosan ismert világnézet hálás talajra talált. A talaj előkészítéséről elsősorban maga a Társaság gondoskodott. Munkássága ugyanis mind általában, mind egyes csoportjaiban a megélhetés alacsony fokán állott s ez a körülmény leti az első sztrájk kirobbanásának is közvetlen oka. A vállalat ugyan kimutatta, hogy pl. 1880-ban az átlagos vájárkereset 1 ft 26 krajcár, 1881-ben 1 ft 28 krajcár, s hogy valamennyi munkásra vonatkoztatott átlagos műszakbér ugyanezekben az években 1 ft 9 krajcár, a valóság azonban sok munkásnál egészen más képet mutatott. Benedek József nagykozári bányász 1882-ben elárulja, „hogy némely ember 1 ft 40 krajcárig kereshet, más alig 40 krajcárt.”²¹⁰ A Morvából bevándorolt Fribb Ferenc szerint „7-en együtt havonként 300 db kutya nevezetű kocsi szénét kiszolgáltattak, melyekből azonban 30 egész 40 darab²¹¹ nem fizettetik ki... a bányában a kiboltozást jó fizetéssel szokták ígérni, de mikor kész, csak annyit adnak, a mennyit akarnak... a leeresztőkért illetőleg töcsérékért ez előtt mindig 1 ftot kaptak, de 1 év óta ez elvonatott.” Mach János szabolcsi bányász „szívesen dolgozna, csak annyit tudna keresni, hogy megélhetne családjával.” És így tovább.

A munkások helyzetét súlyosbította, mondhatni rabszolgáivá süllyesztette a bánásmód is, amelyet több feljebbvalójuktól kellett eltűrniök. A goromba, durva hang olyan érzékenyen ütötte meg a bányászt, hogy egyéb sérelmei között, mindig megemlékezik róla. Bózsza János bányász pl. a bányamester ellen panaszkodik, hogy „gorombáskodik s nem bánik emberségesen a néppel — egyáltalában Steigerek nem igazságosak” — mondja. A felvigyázók és bányamesterek igazságtalansága és magatartása a bányaművelésnél számos területen megnyilvánult. Voltak munkások, akik kegyben voltak és olyan szakmányt (alkut) kaptak, amely mellett aránylagosan jól kereshettek. Voltak üldözött munkások, akikkel gorombán bántak és gyenge kereseti lehetőséget biztosítottak számukra. Spengler József szabolcsi bányász vallomása szerint pl. „Stroini Obersteiger... igen pártoskodó aki néki hizeleg, s tetszik — annak ad elég munkát, s a keresetet holott másoktól elvonja jogtalanul, ő átveszi az alkut (szakmányt) s véleménye szerint osztja azt ki, annak a ki néki magány szolgálatokat tesz — őrzi teheneit...”

²¹⁰ Baranya megye levéltára, 1889/9210. alisp. sz.

²¹¹ Ertsd 30—40 csillel

Spengler bányamunkás Hoffmann bányamester ellen panaszkodik, „mert ez az oka — írja — hogy el van árulva, s őt üldözi.“

A bányatisztek és a vállalat bizalmas munkásai a jobb munkafeltételek közé tett munkások már a tőke szempontjából nézik társaik, alárendeltjeik, illetőleg munkatársaik sorsát. Stroiński főbányamester szerint a munkás „hetenként 2 szer Überschichtet is vehet át... ez tart 16 óráig naponként s így többet is szerezhet magának“. „Azért nem jönnek ki a bányászok — mondja — mert az asszonyok nagy luxust visznek étkezésben is pl. a kocsmában 50 ft, mészárosnál 70 ft-tal tartoznak — ehhez sok pénz szükséges.“

A munkásság elégedetlenségét azonban már elködösíteni nem lehetett. Az elégedetlenséget sok munkásban már a proletáröntudat fokára emelték a szocialista agitátorok és a különböző munkás-szaklapok, valamint a szociáldemokrata Általános Munkásegylet lapja, az Arbeiter-Wochen-Chronik, amelyet a pécsvidéki bányamunkások szorgalmasan olvastak.²¹²

Az 1882. májusában kitört sztrájkot közvetlenül a munkabér kérdése robbantotta ki ugyan, de a háttérben már a világnézeti szempontok is igen nagy szerepet játszottak. A sztrájk az Arbeiter-Wochen-Chronik cikkei alapján már várható volt, s a sztrájkot megelőzően agitátorok is jártak a bányamedencében és röpiratokat terjesztettek. Ezekben a röpiratokban a munkásságot az osztályharc kiélesítésére szólították fel.²¹³ Az agitátorok számára kitűnő segítség volt a külföldi munkások öntudatosabb, képzetesebb része. Így vált lehetővé, hogy a bányamunkásság első sztrájkja általános volt, és kiterjedésével mélyen megdöbbsentette mind a vállalatot, mind a burzsoáziát, ennek közigazgatási és kormányköreivel egyetemben.

A bányamunkások április 3-án béremelést kértek a vállaltól. A vállalat — mint még később annyi esetben — arra hivatkozva, hogy *a kedvezőtlen körülmények miatt csak veszte-*

²¹² „Hogy ez tartalmára nézve a legvörösebb színben írt cikkek által mily hatást gyakorol arra a félig nevelt tudálekos, de magát korunkban nagy szereplésre hivatott munkásnépre — jelenti 1882. máj. 20-án Forray Iván pécsi járási főszolgabíró, Baranya megye alispánjának — arról csak annak van fogalma, mind nekünk kijutott kedden, szerdán, csütörtökön s ma, ahol láttuk, hogy ezen emberi alakot viselő lények, különösen asszonyok, valódi vadállatok.“ A jelentést közzétette a Magyar Munkásmozgalmi Intézet, „Magyar Munkásmozgalmi Történetének Válogatott Dokumentumai“, I. köt. 439—442. l. Bp., 1951. Szikra. Hiteles másolata O. L.: II. oszt. Belügyminiszteri lvt. 1882—III—17. 27761./29/231. B. M.).

²¹³ Baranya megye levéltára, 9210/1899. alisp. sz.

séggel tudja folytatni a termelést — visszautasította a munkások kérését.²¹⁴

A sztrájk „mintegy vezényszóra“ május 15-én, a délután 2 órakor kezdődő műszaknál tört ki. A pécsbányatelepi és a szabolcsi kerület munkásai nem szálltak le a bányába. A vasasi bányászok 17-én csatlakoztak.²¹⁵

Miután a bánya vezetősége és a közigazgatási hatóság már várta a sztrájkot, a karhatalmi erők azonnal megkezdték a felvonulást a bányavidékre. Pécsbányatelepen már 15-én 2 század gyalogság ütött tábort. Ezt 17-én még egy századdal erősítették meg. Egy század gyalogossal 16-án reggel maga a főbíró vonult fel Szabolcsra, ahova 17-én délelőtt még 1 század gyalogost küldtek. Május 18-án, csütörtökön Szabolcs további egy század gyalogost, 100 honvédet és 1 század lovasságot kapott.²¹⁶ A hat század gyalogos, 100 honvéd, 1 század lovasság és a környék összes csendőrei valóságos hadgyakorlatot tartottak a védtelen bányamunkások között. Erre azért volt szükség, hogy a munkáltató „törvényes“, őt „megillető“ oltalomban részesüljön „úgy a személy, mint a vagyon biztonság tekintetében“. — „De különösen azért is, — mondja a főbírói jelentés — hogy az ily felázított népség ellenében a közbiztonság a strike-kal járnai szokott extra vagans féktelen kicsapongásoknak határ szabassék.“²¹⁷

A munkástelepeket egymástól elszigetelték. Az utakon, a telepeken, az aknák körül állandóan őrzérsatok voltak. Ennek ellenére a pécsbányatelepi munkásságnak egy nagyobb csapata megkísérelte, hogy áttörje a kordont és felkeresse a szabolcsi bányászokat. A katonaság szétverte őket. Különösen a lovas század működött, „mert csak az által lehet ily csoportosulás alkalmával az emberi életet lehetőleg kímélni, holott a gyalogság szurony használatával elkerülhetetlenül ember élet feláldozva leendett“ — mondja a főbírói jelentés.²¹⁸

A fellángolt mozgalom lecsillapítása érdekében a vállalat szolgálatából már elbocsátott munkásokat felszólították, hogy hagyják el a bányavidéket. Rögtön el is akarták őket vezetni, hogy a vállalatnál elszámoljanak. Azonban „az összes tömeg

²¹⁴ U. o.

²¹⁵ A vállalat igazgatósága szerint azért, mert a sztrájkolók kényszerítették őket. „wurde dieselbe... im Folge von Drohungen der Streikenden der anderen Reviere gehindert, die Arbeit fortzusetzen, u. musste sich daher gezwungenerweise dem Streik anschliessen“. U. o.

²¹⁶ U. o.

²¹⁷ A Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai, I köt. 440. l.

²¹⁸ U. o.

az asszonyok az élen ellenszegültek". A lovasszázad verte szét a munkásokat és asszonyaikat, miközben több sérülés történt. Az elkeseredett munkásság rávetette magát a katonaságra. Az egyenlőtlen harcban két bányászt lefogtak, akiknek megszabadítására még aznap este az egész munkásság felvonult. „A kiküldött Csima Lajos „szolgabírói segéd“ táviratára rögtön kiküldött lovasság behatásának köszönhető, hogy a catastropha be nem állott" — szól Forray jelentése. A frissen megérkezett karhatalmi erőkre támaszkodva a bányatelepeket megszálló csapatok „vezérkara": Lemaic tábornok, Vasmer ezredes, Polka alezredes, és a pécsi járás főszolgabírája elrendelték a sztrájkolók teljes szétverését, azaz a sztrájk teljes felszámolását. A véres harc után a munkások vezetőit összefogdosták, s a katonaság házról-házra járva azokat a bányászokat is bekísérte, akik kijelentették, hogy nem hajlandók dolgozni.

A sztrájk így ért véget május 18-án, csütörtökön. A bányagazgatóság a sztrájk tartama alatt azonnali hatállyal elbocsátott 60 munkást, május végén pedig felmondott még 120 bányásznak. A sztrájk főszereplői közül 18-at illetőségi helyükre toloncoltak.²¹⁹

„Mint hírlik — írja a Népszava május 28-i számában — sokakat a munkások közül eltoloncoztattak Pécsről, néhányat elzártak, a többit elnyomták, és így elégitették ki az éhező tömeg jogos és méltányos követelését. Mit is törődnek néhány ezer munkásember, gyermek és anya sorsával és életével? Ha az alamizsnához hasonló munkabérből nem élhetnek meg, veszenek el, ez a logikája a tőke gyalázatos kapzsiságának, jótalan haszonlesésének és nem törődik vele, ha ezen intencióját ezrek sirdombja felett is elégiti ki!"²²⁰

Az 1882. évi sztrájk, bár néhány napig tartott csak, megmérgezte a város és a megye hatóságának életét. Az 1880-ban megalakított Általános Munkáspárt programja jelezte az utat, amelyen a munkásosztály haladni akar egy távolabbi cél felé. Hogy Magyarországon olyan párt alakult, amely a föld és munkaeszközök társadalmi tulajdonná alakítását és az általános választójogot követelte, osztályérdekei fokozottabb védelmére sarkalta a feudalkapitalista társadalom kormányzó köreit. Bár az Általános Munkáspárt (és utódja a Szociáldemokrata párt), nem állt következetesen forradalmi, marxista alapon, mégis elég volt ahhoz, hogy éberré tegye a dzsentrí világot. Az 1882. évi pécs-

²¹⁹ Baranya megye levéltára, 9210/1889. alisp. sz.

²²⁰ L. A Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai. I. köt. 443. l.

vidéki bányássztrájkot éppen ez a körülmény teszi nagyjelentőségűvé.

Az 1880-as években ugyan nem volt több sztrájk a mecseki szénmedencében, de a karhatalom és a közigazgatás funkcionáriusai állandóan figyelték a forrongó bányavidéket. A szocialista eszmék terjedése ugyanis szinte szemelláthatóvá vált. Az öntudatra ébredt bányamunkás merőben más magatartású volt, mint az alacsonyrendűség érzetével mesterségesen telített elődjei és ez alól még fel nem szabadított társai.

A munkásság szervezkedése és folytonos anyagi megkárosítása, az évtized végére, már-már a kirobbanásig feszítette a bányamunkás és munkáltatója közötti viszonyt.

1889. augusztus 7-én Baranya megye alispánja felhívja a Belügyminiszter figyelmét, hogy a pécsvidéki bányászok sztrájkra készülnek.

„Minthogy tartani lehet attól, — írja az alispán — hogy ezen munkásmozgalom nemcsak a munkába állás megtagadására fog szorítkozni, hanem említett társulatnak nagy értékű bányáit és műveit is veszélyeztetni fogná, amint az 1882-ik évben ugyanott előfordult a katonai karhatalommal elfojtott munkás zavargás alkalmával is történt, de sőt a helybeli csendőr parancsnoktól rövid úton nyert értesítés szerint a bányatisztek élete is veszélyeztetik. A pécsi katonai állomásparancsnokságtól katonai karhatalom kirendelését kértem f. é. augusztus hó 10-ére és pedig Somogy községbe 200 gyalogos katonát, Szabolcs községbe 200 gyalogos katonát, Vasas községbe 200 gyalogos katonát és ezenkívül ugyancsak Szabolcs községbe 100 lovaskatonát a járási főszolgabíró rendelkezésére.

Ezen bányákban mintegy 1500 bányamunkás van, kik hozzátartozóikkal mintegy 5000 főnyi zavargó elemet képeznek, s így a karhatalomnak fentebbi számban kitüntetett ereje indokolva van.“²²¹

A preventív intézkedés annyit ért, hogy az elkeseredés kitörését egyidőre elnyomta. — „Egyelőre — ha a mostani — igen célszerűnek bizonyult intézkedések továbbra is érvényben maradnak — jelenti a főszolgabíró az alispánnak — a Stricke kitörésétől nem lehet tartani... .

„De nem lehet elhalgatnom (!), hogy az elégedetlenség és forrongás, s ez utóbbi, — ha nem oly mértékben mint volt — továbbra is tart, s ha a kellő katonaság — ha kell, folyvást rendelkezésemre nem áll — a strike kitörése meg fog történni, s az már kitört volna 12-én, ha a katonaság csakugyan elvonult

²²¹ Baranya megye levéltára 9210/1889. alisp. sz.

volna s ha a csendőrség — a szárnyparancsnok Kosztka kapitánynak igen ügyes és elismerést érdemlő gyors intézkedése folytán — a helyszínen impozáns fellépése által a bányászokat féken nem tartotta s minden összebeszélést és kicsapongásokat — kiadott utasításaim folytán — meg nem akadályozott volna.

Tiszteletteljesen kérem Nagyságodat, hogy a csendőrségnek továbbra is megfelelő számbani állandó ott maradását s külön ott állandó csendőri állomásnak most már elmaradhatatlan felállítását kinyerni — egyúttal az 52. gyalogezrednek 19-én túl is a már kirendelt számbani itt maradását kieszközölni méltóztatásuk — mert enélkül a zavargások minden bizonnyal kitörezenek a sok izgatás folytán a legnagyobb indulatossággal.²²²

A sztrájk 4 év múlva tört ki tökéletes szervezettséggel, megalapozottan és teljes elkeseredéssel.

2. Az 1893 június 6—26-i sztrájk.

A pécsvidéki bányásszakszervezet megalakulása.

1890-ben a szociáldemokraták névlegesen is párttá alakulnak, s a maguk módján szervezik és támogatják a munkásmozgalmat. Az agitátorok helyes ösztönrel keresték fel a bányászokat. A közigazgatás vezetői kénytelenek voltak megállapítani, hogy az eszme iránt a magyar munkásság is fogékony. „Eddig még tartózkodóbbak voltak az idegen jött-mentek, mondja a pécsi főszolgabíró, mert attól féltek, hogy elcsapják őket, s helyüket a magyar munkások foglalják el, ma azonban már a magyar is egy húron pendül az idegen jövevényekkel.”

„A szocialista mozgalmak szele — olvassuk a Pécsi Napló 1893. máj. 31-i számában — minden időben eljut hozzánk s megrázza a békés kedélyeket. Minden időben akadnak rossz lelkű izgatók, kik a hamu alá rejtett tüzet szívva katasztrófát szeretnének előidézni...” „Tagadhatatlan azonban, hogy meg van a talaj, melyen a szocialis elvek gyökeret vernek s könnyen terjed a dudva. S az egész vármegyében sehol sem olyan veszélyes a helyzet, mint a városunktól nem messze eső bányász-községekben, bányatelepeken, hol a külföldről beözönlött szocialisták megméltelyezték a magyar bányamunkások lelkületét is. Most már a magyar bányamunkások is egy táborban vannak a bevándorlott morvakkal és csehekkel.”

Megdöbbenéssel látták azt is, „hogy az utóbbi időkben nemcsak magánkörökben tárgyalják meg a munkások helyzetét és a

szocializmust, hanem nyílt követelésekkel lépnek fel, hogy állítólagos sértett jogaik és anyagi helyzetük orvoslását ez úton biztosítsák“. A szocialisztikus mozgalmak természetét azonban, hogy mennyire nem ismerik, mutatja Forray Iván főszolgabíró javaslata, amelyben „több évi tapasztalatára s lelkiismeretességre“ hivatkozva arra kéri az alispánt, hogy minden nagyobb baj elkerülése céljából hasson oda, hogy csendőrállomást rendszeresítsen a miniszter ezen bányatelepek egyikén. „Így a folytonos megfigyelés és a munkások fékentartása, az izgatók lefogatása által könnyebben elejét lehet venni minden nagyobb veszélynek, esetleg kitörő katasztrófának. A bajt csírájában el lehetne fojtani.“

„Valóban szomorú — sóhajt fel a helyi polgári lap, hogy a mi derék, jó magyar népünk is ennyire jutott már, hogy a szocializmus hydrafejének ajtót tár s a keblére öleli ...“ Hol maradnak a lelkészek, a tanítók? Nem hathatnának a lelki tanítás és népnevelés útján ezekre az emberekre, hogy megmentenék őket az örvénytől?²²³

A bajok azonban sokkal nagyobbak és gyökeresebbek voltak, mintsem ezeket jámbor óhajokkal és csendőrállomásokkal el lehetett volna simítani. Az évszázados bajok kezdtek erőteljes vonásokkal kirajzolódni. A bajok a társadalmi rend ellentmondásai-ból fakadtak, s létezésük szükségképpen volt.

A pécskörnyéki bányamunkások elégedetlenségének és lázongásának közvetlen kirobbantója az alacsony munkabér volt ugyan, amelyet az 1882. évi megmozdulással sem sikerült levezetni, de a világnézeti harc ebben a sztrájkban is jelentkezett a maga szerepében.²²⁴

Ami a bányamunkások bérvizonyát illeti, ez az 1881—1882. évi állapotokhoz mérten csak rosszabbodott. A bányászok állandóan panaszkodtak, hogy a régebben kapott béreiknek már a felét sem kapják meg. Ilyen nagymérvű bércsökkenést a statisztikai adatokból természetesen általánosságban nem lehet megállapítani, de a bányatisztek felületessége miatt, egyénenként és munkáscsoportonként igen gyakran előfordult. A tetemes bérveszteség úgy jött létre, hogy amikor a szakmában dolgozó bányászok kevésbé produktív szénréteget kaptak kitermelésre, a tiszték a csapatot nem váltották fel a jobb rétegekben dolgozó

²²³ Pécsi Napló, 1893. máj. 31.

²²⁴ A magyarországi első bányamunkásmozgalmak korában uralkodó viszonyokat — általában is, de különösen a pécsvidéki szénbányák területére nézve I. Végh Joachim: Az 1893. évi pécskörnyéki bányásmozgalom. Századok, 1949. 293—310. 1.

csapatokkal, hanem hosszabb ideig ugyanott hagyták őket dolgozni. A silány termelés így kihatott a keresetre is.

Az egyik bányászcsapat pl. 1892. decemberében 13 emberrel dolgozott. A fejtésre kerülő réteget szakmányban 302 „alkuszámra” kapták. A közös jövedelem 234,50 forint volt, amiből egy főre műszakonként 77,6 krajcár esett. A legtöbb műszakot teljesítő bányász 24 forintot kapott, de volt bányász, aki 9,32 forintot keresett. Ugyanez a csapat 1893. januárjában 14 emberrel ment szakmány munkára, s 334 munkaegységre 267,95 forintot kapott. Egy-egy műszakra így 80,2 krajcár jutott. Ennek megfelelően 24,66 forint volt a legmagasabb és 15,24 forint a legkisebb havi kereset. Február hóban a műszakonkénti kereset 1,10 forintra, s vele arányosan a havi legmagasabb jövedelem 24,40, a legkisebb 19,96 forintra emelkedett.

A bányászbéreket hátrányosan befolyásolta, hogy a keresetet a bányász nem kapta meg teljes egészében. Ugyanebben az időben 13 címen voltak le térítések, tartozásokat és büntetéseket a bányász béréből. A levonások gyakran olyan összegekre rúgtak, hogy a bányász egész havi jövedelmét felemésztették.²²⁵ Még az is előfordult, hogy a bányász adósa maradt a vállalatnak. A fentebb említett csapatnak 1892. decemberében 6 forint 29 krajcár készpénzjövedelme volt. Az a bányamunkás, akitől a legkevesebbet vonták le, 85 krajcárt kapott. A legkisebb készpénzfizetés mindössze 9 krajcár volt. A vállalat 1893. januárjában a 14 bányásznak 7 forint 70 krajcárt fizetett ki készpénzben. A legtöbbet kereső 1 forint 40 krajcárt, a legkevesebbet kereső 11 krajcárt kapott. A februári kedvezőbb csapatkereset némileg emelte a készpénzfizetéseket is, amely átlagosan 3 forint fölé emelkedett. A legtöbb is azonban csak 4,72 forintot tett ki.²²⁶

A bányász béréből — természetesen levonták azoknak a közszükségleti cikkeknek az árát, amelyeket a bányász a maga és családja számára a vállalat raktárából felvett. A készpénzben kapott bérhez tehát ezeket a természetben kapott és vásárolt javakat is hozzá kell számítani. A raktáron tartott áru fajták azonban csak a kimondott vegetatív szükségleteket fedezhették. Minden mást, ami az élet kényelmét, a kulturális igényeket, az otthon

²²⁵ 1. Nyugdíj- és betegsegélyző alapra, 2. a társasági lakás bérére, 3. raktári cikkek vételére, 4. előlegre, 5. élelmicikkekre, 6. egyenruhára, 7. szénre, 8. fuvarra, 9. lámpajavításra, 10. büntetés címén, 11. társiadai tartozásra, 12. adóra, 13. fára.

²²⁶ Egyéb megdöbbentő adatokat L. Végh Joachim idézett cikkében. Századok, 1949. 296—297. l.

kiepítését és a számos váratlan jelentkező szükséglet kielégítését illette, a kézhez kapott néhány fillérért kellett volna beszerezni.²²⁷

A munkabér csökkentésének még közvetett formái is voltak s ezek az 1893. évi sztrájk-okok között jelentékeny szerepet játszottak.

A bányamunkások 1893. május elsejét is meg akarták ünnepelni és ezért nagygyűlést hirdettek erre a napra. Miután a hatóság az összejövetelt megakadályozta, később egy titkos ülésen beszélték meg követeléseiket, majd hatóságilag engedélyezett gyűlésükön ezeket memorandumba is foglalták.

A terjedelmes beadvány — amelyet a munkások tizes bizottsága szerkesztett és írt alá — lényeges részeiben a következő:²²⁸

„Sérelmesnek és elviselhetetlennek tartják a bányamunkások részéről, velük szemben tanúsított azon eljárást, hogy az alkumunkáknál egy esetben sem adatik meg az illető bányamunkásnak a kialakult és megszolgált keresete; hanem az különféle czímek alatt oly alacsony fokra redukáltatik, hogy fizetésnél a kialakult összegnek alig felét vagy háromnegyedrészt kapja.”

„Továbbá: Vízszakadások — és bányatörések — és tűzeseteknél nem alkalmaztatik elegendő munkaerő, hanem rendszeren az ily súlyos és emberi erőt túlhaladó munkák csak igen kevés és meg nem felelő munkaerővel végeztenek, s ha aztán az ily szerencsétlenek bár physikailag való túlerőltetés következtében is ezen munkát végezni képtelenek, fellebbvalóik által mint hanyasok embertelen bánásmódban részesíttetnek.”

„Sérelmesnek és elviselhetetlennek tartják a munkások azon eljárást, hogy a bányákban a javítási munkálatokat, amelyekért annak előtt külön fizetve és díjazva lettek, most ennek ingyen való teljesítésére szorítottak és köteleztettek, holott ezen javítási munkálatok rendszerint havonként 14 napot is igénybe vesz-

²²⁷ Ezzel szemben Kauffmann Kamill, budapesti bányakapitány, aki a bányahatóság részéről a júniusi sztrájk leszerelésével volt megbízva, a következőket írja: „a munkabér átlag nagyobb, mint a budapesti bányakapitányság kerületében levő akármiféle más bányavállalatnál... a bányavállalatok aránylag csekély jövedelmezőségére — (a DGT bányavállalatának 1892. évi tiszta jövedelme 482 744 ft. 12 kr. volt!) — a munkabér emelése nemcsak nem eszközölhető, de jelenlegi esetleges emelése káros hatással volna hazánk összes bányavállalataira... a pécsi bányagazgatóság bányamunkásait aránylag legjobban fizeti... Ha egyesek keresményükkel nem bírnak megélni, annak oka hanyagság, túnyaság, lustaságban, továbbá fényűzésben és iszákosságban és esetleg a nők rossz gazdálkodásában keresendő”. (O. L.: Budapesti bányakapitányság lvt. 1508/1893. Kauffmann jelentését kiadta Végh Joachim i. értekezésében, 304—308. l.).

²²⁸ Egész terjedelmében közli Végh Joachim i. m. Századok, 1949. 302—304. l.

nek és ennek folytán a tulajdonképpeni fizetéses munka havonként 14 napon át folyhatott, míg a javításokkal töltött munkaidő a munkásra nézve minden legkisebb kárpótlás nélkül elveszett. Ugyiszintén a szénkiadásoknál a munkásokra alkalmazott büntetések is elviselhetlenek, amennyiben egy bizonyos munkáskör (Khier)) által kivájt és kiszállított 25—30 rizni szén között az egyikben $\frac{1}{2}$ (fél) méter közet találtatik, nem csupán ez az egy rizni, hanem az egész kiszállított szénmennyiség büntetése címén a munkások terhére töröltetik.

„Sérelmesnek tartják még az aknába lépcsőkön való kényszerű le- és felszállást.”

„Sérelmes még körösztöréseknél az 5—6 féle alkumunka, amely mindig a munkások ereinek túlfeszítésével és keresetük csökkentésével van összekötve. E helyett kívánnak méltányos és igazságos kétféle alkut létesíteni. Ugyiszintén a szállítóutak (Strecke) hajtásánál is kétféle alkú, és pedig külön a közet- és külön a szénre való létesítését óhajtják. Valamint azon rendszer beszüntetését is, hogy a bányákban szükségelt faanyagot az alkumunkás köteles munkaideje után elkészíteni és az aknához czipelni, holott ezen munkát az előtt az erre rendelt és külön díjazott egyének végezték. És esetleges sérelmeik orvoslása iránt az irodákban való megjelenésükkor a legdurvább és emberhez nem illő bánásmódban részesülnek.”

„Sérelmesnek és elviselhetlennak tartják a napi, illetve urasági munkások, miszerint ők szintén alkumunkások, a mennyiben fizetésüket a felhúzott szeneskocsi után kapják, mégis a bányai faanyag le- és felszállítási ingyenes munkájára vannak szorítva, és pedig oly szigorú rendszabály mellett, hogy azon munkát mit az előtt 12—14 ember végzett, most 6—8 embernek kell elvégeznie.”

A pécskönyéki bányamunkásoknak ezeket az egyetemleges panaszait a somogyi és a pécsi Prick-féle, illetve a volt Koch-féle bányák munkásai azzal toldották meg, hogy — miután ezek az üzemek a DGT birtokába jutottak — rájuk nézve is a 8 órás munkaidő legyen érvényes az addigi 12 órás helyett. Ugyanezt kérték az üzemekben alkalmazott iparosok, bár ezek azzal is beérték volna, ha a 12 órás műszakot másfél munkanapnak számítják.

A munkások konkrétan a következőket követelték:

1. A DGT valamennyi bányájában dolgozó vājár napi alapfizetése 2 forint legyen s a szakmányokat úgy állapítsák meg, hogy a munkás 3 forintot kereshessen.

2. Az életveszélyes aknamunka napibére 3 forint legyen.

3. A vájárokat vegyék fel a nyugdíjszabályzat II. osztályába, urasági lakbéereiket szállítsák le és évenként 3 kocsi fát kapjanak házhoz szállítva.

4. A „tanulévájár“ napi fizetése 1 ft 50 kr-nál, a „schichtleré“ és csillése 1 ft 30 kr-nál, a tisztogatóké 50 kr-nál ne legyen kisebb.

5. A bányamunkások csak abban az esetben büntethetők a szolgálat keretében, ha a tizesbizottság is bűnösnek ítéli a munkást. Elbocsátásoknál is a tizesbizottság szava legyen a döntő.

6. A szakmában dolgozók bére nem csökkenthető s minden levonás nélkül kell kifizetni. A mellékmunkákért a vállalat külön fizessen.

7. A tizesbizottság tagjai „illő magaviselet mellett“ a munkából nem bocsáthatók el.

8. Az iparosok és a külszíni munkások munkadíja is 8 óra legyen. A külszíni munkások bérét 1 ft 30 kr-ban, az iparosokét 1 ft 50 kr-ban, a tisztító- és szénosztályozó gép mellett dolgozó női munkásokét 60—90 kr-ban állapítsák meg.

9. A társpénztár végkielégítési rendszerét mindaddig fent kell tartani, amíg egy központi társládát nem szerveznek.

10. Az elővájárok munkabére egy 8 órás műszakra 2 ft.

11. A jelenlegi munkásállományból senkit se léptessenek elő fővájárnak vagy felvigyázónak. Fővájár és felvigyázó csak az lehessen, aki bányaiskolát végzett.

12. A munkások „minden május hó 1-ének megünneplését és a változatlan 8 órai napi munkaidőnek mindenkoron való föntartását kívánják“.

13. A vállalat a német nyelvű rendszabályokat magyar nyelven is adassa ki, s ezen hajtsa végre azokat a módosításokat, amelyeket a benyújtott emlékiratban követelnek.²²⁹

Miután a bányászok sérelmeit a vállalat nem orvosolta, kívánságaikat nem teljesítette, sőt beadványukra még érdemleges választ sem adott, június 6-án egyszerre 3000 munkás lépett sztrájkba.

A mozgalom középpontja a szabolcsi kerületben volt. Ide ment ki a közigazgatás részéről Forray főszolgabíró, a bányahatóság részéről Kauffmann Kamil bányakapitány azzal a céllal, hogy a bányászokat — különböző ígéretekkel — munkára bírja. A sztrájkolók azonban kijelentették, hogy erről mindaddig nem lehet szó, amíg a követeléseket a bányagazgatóság nem teljesíti. „Elég volt a zsarnokságból“ kiabálták. „Valóságos dörgés,

²²⁹ Baranya megye levéltára, 4411/1894. alisp. sz.

— írja a kiküldött sajtótudósító — midőn egyszerre 2000 ember kiált föl az elkeseredettség böszült hangján.“ „Inkább kívándorolnak Amerikába, de a társulat kutyai tovább nem lesznek...” „A pipagyujtócsárdánál összeesküdtek, hogy egymást el nem hagyják, hogy egytől-egyig megmaradnak kimondott határozataik mellett, ha kell — halálig...” Egy beláthatatlan tömeg, több ezer munkás és a hozzátartozók vegyülete esküdött az egyetértésre. Jaj az árulóknak! Dörögték az eskü elhangzása után.”²³⁰

A bányakerületben még a sztrájk kitörése napján megjelent a csendőrség, 2 század gyalogos és a rendőrség. Még az éjjei 3 század gyalogos és később még egy huszárszázad. Valóságos ostromállapot kezdődött. „Minden kis csoport bányász mozgását, járását-kelését katonák követik, úgyszólván katonai fődözet alatt járnak.” Június 7-én még egy század katonaság érkezett: Már a sztrájk második napján 840 főnyi katonaság és 35 csendőr lepte el a három bányakerületet.

Ez a hatalmas készültség sem volt elegendő ahhoz, hogy a sztrájkkitörőket a bányába juttassa. Június 7-én a Prick-féle bányában dolgozó 80 munkás is kénytelen volt a munkát abbahagyni. Amikor a munkahelyükre mentek, katonai kísérettel, a bánya körüli hegyoldalról, a szőlők közül, sztrájkoló munkások a fehyegetések özönét zúdították rájuk. A bányászasszonyok elállták az üzemek felé vezető utakat és hősiesen elverték a közös érdek árulóit.²³¹

A munkásság azonban a nagy terror alatt sem volt elhagyatva. A bányavidék falvai teljes rokonszenvvel fordultak a sztrájkoló és hozzátartozók felé. Különösen Szabolcs község járt elől jó példával, ahol nemcsak a lakosság, de a bíró és az előjáróság is (a két utóbbi legalább is a sztrájk első felében) a bányászok védelmére kelt.

A községi bíró pl. nem adta át az iskola kulcsát, ahova a kivezényelt alakulatok egy részét el akarták szállásolni. A katonaságnak szuronyrohammal kellett az iskola és a bíró védelmére felvonult bányászokat szétverni. Míg a karhatalomhoz tartozó katonák, csendőrök és rendőrök helyzetét²³² a lakosság minden módon megnehezítette, addig a bányamunkásoknak min-

²³⁰ Pécsi Napló, 1893. jún. 8.

Kauffmann a körülményekről Forray Iván főszolgabíró, Wiesner Raymár bányagazgató, Lucz és Vaszary rendőrkapitányok informáltak. Ez az egyoldalú tájékozódás kihatással volt az egyeztető tárgyalásokon is — a bányászok kárára. (Ld. Végh Joachim i. m. 299. l.)

²³¹ L. Pécsi Napló, 1893. jún. 8. és Baranya megye levéltára, 4411/1894. alisp. sz.

²³² Pécsi Napló, 1893. jún. 10.

den segítséget megadott. A sztrájkoló bányászokat lakásába fogadta. A hatósági jelentés szerint némelyik házban 20—25 munkás is összezsufolódott. „A szomszéd községekből kosarakban hordták nekik az asszonyok az élelmiszereket, s biztosítják őket, hogy ne csüggedjenek, ne hagyják magukat.”²³³

A sztrájkolók támogatására a szocialista sajtó az egész ország munkástársadalmát felszólította. A munkások szerény anyagi képességeikhez mérten adakoztak is,²³⁴ de a pénzen megvásárolt kenyeret és élelmiszereket csak elvéve tudták osztogatni a rászorulóknak között, mivel a karhatalom egyik feladata éppen az volt, hogy a sztrájkolókat lehetőleg minden külső segítségtől elvágja.²³⁵

Nehéz volt bejutni a sztrájkolókhöz a szociáldemokrata párt megbízottainak is. Ezeket igyekeztek távoltartani a bányavidékektől, mert befolyásukat a sztrájk tartására használták. A legcredményesebb agitációt a bányászokon kívül álló körből Wi-necker Henrik pécsi kesztyűssegéd fejtette ki, akit a rendőrség — minden igyekevése ellenére — nem tudott elfogni. Letartóztatta azonban a 10 tagú munkásbizottság több tagját.

A sztrájkoló munkásság hangulata június közepe felé teljesen kiéleződött. A már kivezényelt karhatalmat még egy huszárszázaddal erősítették meg — amint mondták — „hogy a nagyobb vérontást elkerüljék.”²³⁶ A munkásságot hirdetmények által fenyegették. Szily László alispán közölte a sztrájkolókkal, hogy mivel a dolgozni kívánó bányamunkásokat a bányászok egy része nem engedi a bányába, kihirdeti a btk. 117. §-át, amely szerint „a magánosok elleni erőszak vétségét követi el és hat hónapig terjedhető fogházzal büntetendő, aki a munkabér felemelése vagy leszállítása végett valamely munkás vagy munkaadó ellen erőszakot követ el, azt szóval vagy tettel bántalmazza, vagy erőszakkal fenyegeti.”²³⁷

²³³ Pécsi Napló, 1893. június 11.

²³⁴ „Adjatok kenyeret az éhező proletárgyermekek ezreinek — írta a Népszava jún. 9-i számában — a bányák rabszolgái visszafizetik ezt hasonló alkalmakkor; kölcsönadott összegek azok, amiket harcban álló társaitoknak adtok. A szolidaritás érzete az a hatalom, amely a jobb munkafeltételek kivívására egyesült társainkat erőssé és kitartóvá teheti. Ne csalódjanak számításaikban, ne csüggedjenek el a rájuk kényszerített harcban. Munkatársak! Teljesítsétek kötelességeket a sztrájkolókkal szemben. Csak töledek, csak a proletárságtól várhat támogatást és segítséget”.

²³⁵ L. Szántó Béla: Magyar munkásmozgalom 1914-ig. Bp., 1947. Athenaeum. 140. l.

²³⁶ Baranya megye levéltára, 4411/1894. alisp. sz.

²³⁷ U. o.

A vállalat valamennyi sztrájkolónak felmondott azzal a megjegyzéssel, hogy alki haladéktalanul munkára megy, újból a Társaság alkalmazottjának tekintheti magát.²³⁸ Megígérte, hogy a sérelmeket megvizsgálja, sőt a panaszok némelyikét „orvosolni is fogja“. A munkások összetartása azonban ekkor már olyan nagy volt, hogy sem a fenyegetések, sem az ígéreték nem hatottak rájuk.

A sztrájkolók ellenállását — mint láthattuk — anyagilag Szabolcs falu lakossága tette lehetővé. A hatóság ezért cselhez folyamodott. Néhány szabolcsi paraszttal beadványt intéztetett önmagához, amelyben kérték, hogy a községben nem illetékes bányamunkásokat távolítsa el. Az előljárási kéreése szerint ugyanis a sztrájkolók eltartása „anyagi és erkölcsi“ károkat okozott a falunak s az alispán szerint „a lázongók böszült csapata veszélyezteti a személy- és vagyonbiztonságot. Hat napig tartják izgalomban a községet, tovább nem tűrhető... vagy menjenek munkára vagy ne; de Szabolcs községből tisztuljanak... mert különben kénytelen lesz karhatalomhoz nyulni.“²³⁹ A kiutasított bányászok azonban a falu egyik végén eltávoztak, s a másikon visszajöttek. Sokan padlásokon, pincékben, pajtákban rejtőzködtek el. A csendőrség és a katonaság házról-házra kezdte őket összeszedni. „Minden házat ostrommal kellett bevenni — írja a polgárság lapjának, a Pécsi Naplónak küldött tudósítója — Az ajtókat, ablakokat bezúzták. Pincét, padlást, fél-szert, istállót kimotoztak s az ott talált idegen munkásokat kihurcolták, az ellentállókat hatalmasan ütlegetve agyba-fejbe. Az utcán a gyalogság szurony közé fogta őket s kísérte tovább. Alig ürtették ki az első házat, az asszonvok kifutottak az utcák közepére s rettenetes sivalkodással tépdesték a hajukat, szörnyű átkokat mondvá a főszolgabíróra s az urakra.“ A munkásság jó része nem várta be, hogy összefogdossák, hanem valamennyien a templomtéren gyülekeztek. Itt fogta őket közre a csendőrség és a katonaság. A jelenetek láttán felböszült tömegben ilyen felkiáltások hangzottak: „fogjátok el a főszolgabíró! Üssétek agyon! Amire „eget rázó rivalgás támadt“. Erre a csendőrök szuronyt szegezve neki mentek a tömegnek s beszorították egy házba. A lovasság is előrohant Gichy Kálmán főhadnagy vezény-

²³⁸ „Tekintve mégis, hogy sokan közülük nagy hangzatú beszédekkel csábítva és csalatva, mások pedig fenyegetések által kényszerítve lettek a munkabeszüntetésre bírva, és tekintettel ezeknek családtagjaikra, kész vagyok a bocsánatra ezek irányában, hogy ha most a munkára jelentkeznek“. (Pécsi Napló, 1893. jún. 13.).

²³⁹ Pécsi Napló, 1893. jún. 13.

lete alatt. „A sztrájkolók kitördelve a vízen túl levő kert palánkjait, földmenekültek a dombra, azt híven, hogy ide a lovasság nem követheti a víz mellett lévő ágas-bogas fűzfák miatt. Csak egy pillanat műve volt az egész. A huszárok kifent kardjaikkal levagdalták a fűzfák ágait s átugratva a rombadőlt palánkon, a tömegre rontottak.“ „A kétségbeejtő jajveszékélés, a velőtrázó kiabálás borzasztó volt. A csendőrök felülről puskatussal, a lovasság alulról kardlapozva és gázolva a halálra ijedt tömeget, pár pillanat alatt kiszorította a faluból. A nagy átokra megrémülve menekült ki merre látott, ki merre tudott. A vezényszó a munkások között ez volt: „Találkozunk a Nefejejts-csárdánál.“ „A csendőrség tovább folytatta munkáját, sorra véve valamennyi házat, kimotozta s kiürítette...“ „A sztrájk vezetőit a tizesbizottságot s az egyes izgatókat a csendőrség a plébánia udvarára kísérte. Itt párosával vasra verve 26 csendőr közre fogta őket és bekísérte Pécsre, a kir. főügyészség fogházába.“ „Amint a lakosság a szomorú kíséretet, a vasravert munkásokat megpillantotta, elkezdett zajongani. Az asszonyok, gyermekek hangos zokogással követték a kíséretet; a katonaság azonban közbevetette magát, visszaszorította a falusi csődületet. Délután 6 órakor már csendes volt a falu.“²⁴⁰

Az egyoldalú verekedésnél 8 munkás súlyosan megsebesült, kb. 30 kisebb ütést, horzsolást, zúzódást szenvedett. A súlyos sérülések kardvágástól, szúrástól és lovak patáitól eredtek. Hét munkást a kórházba szállítottak.²⁴¹

A június 13-án szétszórt bányamunkások azonban a nagy áldozatok ellenére továbbra is harcoltak az elnyomás ellen. Jelszavuk volt: „Inkább éhen halunk, mintsem felvegyük a munkát. A bányavidék falvaiból kiszorítva, otthonaikból kilakoltatva a Mecsek erdőségeiben húzódtak meg ezek a modern „bujdosók“. Éjjel a hegység északi lábánál fekvő falvakba, lopózkodtak be, hogy élelmet kérjenek a falusi lakosoktól. A sásdi főszolgabíró itt is megtalálta őket. Jún. 14-én a következő táviratot küldte az alispánnak: „Sztrájkolók egy része Budafa Mánfán barangol, lakosságnak meghagyatott, hogy menhelyet ne adjon, rendzavarás eddig nem történt,²⁴² kérek utasítást, hogy szigorúbb intézkedés tétessék-e?“ Az alispán intézkedett, hogy reggelre csendőrök vonuljanak ki az erdőkbe és a falvakba, fogdossák össze „a munkanélküli csavargókat, szállítsák be, hogy el lehessen őket tolonczoltatni.“

²⁴⁰ Pécsi Napló, 1893. jún. 13.

²⁴¹ Végh Joachim i. m. 300. l.

²⁴² Baranya megye levéltára, 4411/1894. alisp. sz.

A féktelen terror így a munkásokat fokozatosan munkára kényszerítette. A sztrájk azonban csak jún. 26-án fejeződött be teljesen, amikor létrejött a megegyezés a vállalat és munkásai között.

Miután ugyanis a sztrájkot letörték, a vállalat részben teljesítette a munkások kívánságait. A veszélyes munkán dolgozók napibérért 2 forintra emelte. Leszállította a lakbéreket a vállalati lakásokban. A halladékfát átengedte a bányászoknak és megígérte a következőket: A szakmánybéreket könyvecskébe jegyzik be, hogy az érdekeltek munkások bármikor ellenőrizhessék keresetüket. Átdolgoztatta a társaspénztár alapszabályait. A büntetések ellen beérkező panaszokat a bányaaigazgató személyesen veszi át. A bányarendszabályokat magyar nyelven is kiadatja. Nem tudta kivívni a munkásság a meghatározott alaphérezést, ami pedig lényeges követelése volt. A bányakapitányság és a bányaaigazgató eleinte határozottan állást foglalt május 1. megünneplése ellen is. Az alispán ugyancsak azt ajánlotta a munkásságnak, hogy ünnepeljék május első vasárnapját. A munkások erre azt felelték: „A vasárnap nem munkásünnep, azt a papok ünneplik; ők május elsején szeretnének ünnepelni.“ A reakció végre is hozzájárult a május 1. ünneppé nyilvánításához, azzal a megfontolással, hogy rosszabb lenne, ha megtiltanák. Így lett a május 1. a pécsi bányavidéken a munkáltató, a bányahatóság és a közigazgatás vezetője részéről első ízben elismert munkásünnep. Bányászainknak azonban még igen sok nehézséggel kellett megküzeniük, amikor május elsejét próbálták ünnepelni.

A sztrájk tehát részleges eredménnyel végződött.²⁴³

²⁴³ Megemlítendő, hogy a liberális polgári lapok egy része részvétellel fordult a sztrájkoló munkások felé, különösen a véres összetűzés láttán. „A baranyamegyei kisistenségek zseniális ténye — írja a Pécsi Figyelő 1893. június 17-i számában — onnan kulminál, ahol az édes jó eszeckénk cserben hagy, segítsen ott a csendőrök szuronya, a huszárok kardlapja vagy éle — teljesen mindegy... Mert, hogy a talentum, a sokszor emlegetett, fitogtatott talentum csúfságban hagyta a pasahajlamokat táplált jó urakat, az mindenek fölött nyivánvaló. Az egész sztrájkkérdés meg lett volna oldható vérontás nélkül. Nagyon nyersen patogott Kauffmann bányakapitány is, mintha őt is csupán a társaság érdekei védelmére rendelte volna oda a kormányhatóság, legalább olyan kifejezésekkel élt, mintha nem indifferens hatósági közeg volna, akinek a munkaadó és a munkás között pártatlan álláspontot kell foglalnia“.

(U. o. jún. 28. sz.)

A Pécsi Napló, amelyből több idézetet közöltünk, a sztrájk leveretése után „meggondolta magát“. A sztrájkolók szomorú tapasztalatokat nyertek arról — írja a lap június 14. számában — hogy nem nézik tovább türelemmel a sztrájkot. Szily László alispán beváltotta szavát, kiűritette Szabolcsot. Igaz, hogy borzasztó munkát végeztetett a csendőrökkel, s a lovassággal, de

A sztrájk hasonlóan az 1882. évi sztrájkhoz, nem maradt súlyos következmények nélkül. A vállalat 450 munkást bocsátott el. Elsősorban azokat a munkásokat, akik a sztrájkban tevékeny szerepet játszottak. A vállalat igazgatósága soha nem ismerte el, hogy a munkáselbocsátásoknál legfőképpen a bosszú vezette. Inkább jogi, és erkölcsi formulákkal talkarózott, vagy gazdasági szükségszerűségekre hivatkozott. A munkanélkül maradt bányász sorsa a vállalat szempontjából már igen alacsonyrandú kérdéssé süllyedt. Ugyanezt várhatta a munkanélküli az állam úgynevezett „szociálpolitikájától” is.

A Dunagőzhajózási Társaság bányavállalata a 450 bányász elbocsátását azzal indokolta, hogy elmaradt a kereskedelmi minisztérium rendelete s így üzemkorlátozást kell bevezetni. A 450 munkással együtt, ezeknek családtagjai is, kb. 1500 ember maradt kenyér nélkül. A munkanélküliek részben egyéb magyarországi bányavállalatoknál helyezkedtek el, részben pedig a Nyugateurópába és Amerikába vándorlók végnélküli soraiba álltak be.

A XX. század fordulóján nem volt nehéz a munkásokat külföldre üldözni. Köztudomású, hogy Amerikát Középeurópa liberális „demokráciáiból” milliószámra keresték fel a jobb sorsa sóvárgók. Nem véletlen, hogy a Monarchia sokszor emlegetett „boldog ferencjózsefi korszaka” a tatárjáráshoz hasonló dülást produkált a paraszt és munkásosztály soraiban. A kiváltságos rétegek pompája mellett a nincstelen elemekre a legsötétebb árnyék borult.²⁴⁴

szavát beváltva, kiűzette a sztrájkoló idegeneket a községből, amelynek terhére 6 napot töltöttek tétlenül, élve a könnytelen-kedvtelen vendégszeretettel, amelyet utóbb már ünni kezdett a lakosság józanabb része s kérte a hatóság intézkedését, hogy távolítsa el nyakukról a nagy nyűgöt. Megtörtént”.

„Jól dolgoztak a csendőrök, volt dolga a puskatusnak, a lovasság is kardlapozott, mindazonáltal halál nem történt. Iszonyúnak elég iszonyú volt a jelenet; de az adott körülmények között nem lehetett máskép. Ha a tömeg a hatóság fölszólítására elhagyja a községet, semmi baj nem történik”. A fővárosi lapok magatartását l. Végh Joachim i. m. 299—300. l.

²⁴⁴ Schmira Károly építőmunkás az 1899. máj. 21—22-én Budapesten tartott Országos Szakszervezeti Kongresszuson a következőkkel jellemezte a DGT vezetését: „A bányákban dolgozó munkásoknak 360 §-ból álló szabályzatuk van, mely §-ok közül 180 azt határozza meg, hogy a munkásoknak milyen kötelezettségeik vannak, 90 olyan §-a van, amely a munkásoknak az előjárói iránti tiszteletét szabályozza, 90 pedig azt állapítja meg, hogy a munkások ellen miféle büntetések alkalmazhatók: a munkások érdekében azonban egyetlen paragrafus nincs”.

Teszársz Károly, a pécsvidéki bányamunkások kiküldöttje a Magyarországi Bányamunkások első kongresszusán (1903. dec. 26—27.) ezeket mondta a pécsi bányákról: „Bikacsekkal, botokkal járnak ott a mérnökök, pofozgatják, ütlegetik a munkásokat. Ha az ember panasza megy: ott van a

A dolgozók kenyereből letördelt darabkák hozzájárultak a tőke gyarapodásához. Az USA-ban, a század első éveiben, a tanulatlan és a tanult munkás évi bére 300—600 dollárt tett ki, ami megfelelt 1440—2880 magyar koronának. Háromszáz munkanapot számítva, így a munkáskereset napi 4'80—9'60 korona között váltakozott. Ugyanebben az időben egy mezőgazdasági férfimunkás a Dunántúlon évi átlagban 1'23 K-t keresett.²⁴⁵ A DGT szénbányavállalat szabolcsi Schroll-alknájának vágái 1904-ben műszakonként — átlag — 1'34—2'65 K-t, a segédvágások 2'00—2'10 K-t, a csillések 1'40—1'80 K-t, 1905-ben a vágások 1'06—2'35 K-t, a segédvágások 2'00—2'40 K-t, a csillések 1'60—1'90 K-t kerestek.²⁴⁶

A DGT bányamunkásai nemcsak a sztrájkok után voltak kénytelenek Nyugateurópába és a tengerentúlra menni; az 1890-es és az 1900-as évtizedben évről-évre állandóan 100—150 között ingadozott a pécsi szénvidékről kivándorlók száma.

Az itthonmaradtak minden reménye a szocialista szervezetek felé irányult, amelyek az 1880-as években fokozott jelentőséghez jutnak.

A pécsvidéki bányamunkásság a múlt század utolsó éveiben egy-egy munkásképző egyletet létesített Vasason és Szabolcsan.²⁴⁷ Csak 1900-ban sikerült legális szakszervezetbe tömörülniök.

A szakszervezetek ebben az időben már valamivel eredményesebben működhetek. 1898-ban ugyanis a szocialista munkásság ténylegesen létrehozta a szakszervezetek erejét összefogó *Szakszervezeti Tanácsot*.²⁴⁸ A Tanács egyik legfontosabb feladata az lett, hogy a szervezkedést fejlessze az összes ipari üzemekben. Ebben a keretben vált lehetővé, hogy a bányamunkások is

csendőr és zsuppolja őket. Ezek az idegen társulatok a magyar munkásokat kizsákmányolják. Ezek a jó hazafiak harcolnak a nemzeti közjogért és nem látják, hogy a hátuk mögött elopja Magyarországot az idegen társulat". (A magyarországi szocialisztikus munkásmozgalom az 1903. évben. Bp., 1904. Orsz. Közp. Községi ny. rt. 285. l.)

²⁴⁵ Hegedűs Loránt: A dunántúli kivándorlás és a szlavoniai magyarság. (Budapesti Szemle, 1905. 122. köt. 321—347. l., 123. köt. 10—52. l. l. 22. l.)

²⁴⁶ Budapesti Bányakapitányság iratai, 4439/1905.

²⁴⁷ A magyarországi szociáldemokrata párt pécsi szervezetének jelentése az 1898. évi december hó 25—26-ra tervezett kongresszusára. (Munkás, 1898. dec. 31.).

²⁴⁸ A Szakszervezeti Tanács megalakításának gondolata már az 1890-es évek elején felmerült. A szociáldemokrata párt vezetősége — pártérdekből — vállalta a különböző szakmák megszervezését. (Ld. A szakszervezeti mozgalom Magyarországon, 1917—1922. A Magyarországi Szakszervezeti Tanács jelentése. Bp., (1923.) Világosság. 3. l.).

valóra váltsák szervezkedési törekvéseiket, s a szervezettségben rejlő erőt még erőteljesebb támadásra hasznáják fel a tőkések ellen. Bányászszakszervezete és a szociáldemokrata párt támogatásával vívta meg a pécsvidéki bányamunkásság a 3. nagy sztrájkot, amely 56 napon át bénította meg a DGT köszénbányászatát.

3. Az 1905. július 4.—augusztus 28-iki

és az 1906. április 23—24-i sztrájk.

A bányászszakszervezet feloszlata.

A sztrájkmozgalom a bánya — és nagyipari — valamint az agrárproletariátusság soraiban az 1905. évben még azideig nem tapasztalt méretet öltött. „1905. januárjától szinte állandóan lobog a sztrájkok tüze. Sztrájkolnak az asztalosok, az építőmunkások, a szabók, a cipészek, a textilmunkások, a gázgyárak, a bányászok. A sztrájkok megmozgatják nemcsak Budapest, hanem valamennyi nagyobb város: Nagyvárad, Szeged, Kecskemét, Cegléd, Kaposvár, Eszék, Pécs munkásait is.”²⁴⁹

Az egész mecseki szénmedencében — az egy Váralja kivételével — mindenütt sztrájkolnak a bányászok.²⁵⁰

Az osztályharcnak ez a tevékeny esztendeje az 1905—6. évi orosz forradalom kétségtelen hatását tükrözi vissza. Munkásaink a hazai szocialista sajtóban — ha nem is a jelentőségéhez mérten — értesültek az orosz forradalomról. A meglepően sok sztrájk 1905-ben arról tanúskodik, hogy a magyarországi munkásságra rendkívül mély benyomást tett az orosz proletárság megmozdulása. Hazánkban a munkások „sok tekintetben közel állottak azokhoz a feltételekhez, melyek közt az orosz munkásmozgalom a régi Oroszországban kibontakozott.”²⁵¹

A sztrájkoknak ebben az 1905. évi tömegében a legkitartóbb és a legmakacsabb küzdelmek egyikét éppen a pécsvidéki köszénbányák munkásai vívták meg.

A bányamunkások megbízottai 1905. júniusában 18 pontból álló memorandumot nyújtottak be a vállalat igazgatóságának. Közülük 15 pont kimondottan anyagi természetű panaszokat tartalmaz, de ismételten kérték, hogy emberségesen bánjanak a

²⁴⁹ Mód Aladár: 400 év küzdelem az önálló Magyarországért, 342. l.

²⁵⁰ Komlón július 10-én, Szászváron augusztus 8-án, Nagymányokon augusztus 9-én tört ki a sztrájk. (Wahlner Aladár: Magyarország bánya- és kohóipara az 1905. évben. — Bányászati és Kohászati Lapok, 1906. (XXXIX. évf. 24. sz., II. köt. 791—792. l.).

²⁵¹ Mód Aladár i. m. 345. l.

munkásokkal, s a május elsejét akadálytalanul és zavartalanul ünnepelhessék meg, s hogy az igazgatóság a sztrájkban résztvevő munkásokat ne üldözzé, őket el ne bocsássa. E munkáskövetelések alapján tehát a sztrájk jellegét összetettnek minősíthetjük, ahol világnézet és bérkérdés elválaszthatatlan egységben olvad össze.

A vállalat — következetesen — elzárkózott a jelentős kérések elől. Az egyeztető tárgyaláson ismét kiderült, milyen áthidalhatatlan szakadék van a tőkések és a munkások között. A vállalat vezetősége ezúttal sem engedélyezte a minimális bérrendszert, sőt még általános béremelést sem ígért. Tényleg helytelen — mondotta — hogy a vágárkereset még általában is 2 koronán alul van, de ennek maga a munkás az oka, mert „rosszul dolgozó munkás olyan szakmány mellett is keveset keres, ahol a szorgalmas munkás a bérével jól kijön“. Egyúttal „megígérte“, hogy „a nyugalom helyreállítása érdekében“ a nem megfelelő munkásokat elküldi. Béremelést a munkások csak nagyobb teljesítménnyel remélhetnek. A nagyobb teljesítményt pedig a sztrájk nem segíti elő. *Dolgozzanak a munkások, akkor emelkedik a bér,* — hangzott a megszokott válasz a memorandumra.

A munkáskérdésnek ez az embertelen szemlélete szinte hétköznapi volt. Nem szűnt meg, nem szelídült, sőt a tőke túlkapásaival egyre durvábban jelentkezett. *A tőke és csatlósainak széles köre állította, hogy a munkás „szociális érdeke“ is megkívánja a korlátlan tartamú munkaidő bevezetését. Mottójuk ez volt: ha a munkás nem elégszik meg a 8 óra alatt keresett bérével, dolgozhasson kétszer 8 órát is naponként.*

A tőke önteltségét és harácsolási vágyát az állam újból megindított iparosító tevékenysége csak növelte. Az életképtelen vállalkozások szubvenciókat kaptak s ugyanakkor a munkások százezreinek visszatartott béréből is híztak. A munkások védelmét sehonnan sem várhattak: kizárólag saját erőikre kellett támaszkodniuk.

A DGT kőszénbányavállalata, miután kereken meghatározta munkáspolitikáját, figyelmeztette a bányászokat, hogyha sztrájkba lépnek, ezt szigorúan megtorolja. E szerint a sztrájkolókra felmondás nélküli elbocsátás, társpengztári igények elvesztése, lakásfelmondás és karhatalmi kilakoltatás várt. Ezzel nem mondott a bányászoknak újságot, hiszen „a törvények értelmében“ mindezt megtehetette eddig is.

A munkások a fenyegetés ellenére, sőt annál nagyobb elkeseredéssel léptek sztrájkba 1905. július 4-én. A sztrájkot a szabolcsi Ferenc József-akna bányászai kezdték. A csillések és a takarítók a névsorolvasás után kijelentették, hogy csak akkor

szállnak le az aknába, ha műszakonként 20 filléres emelést kapnak. A vágárok szintén csatlakoztak a mozgalomhoz, másnap pedig a pécsbányatelepi, a somogyi, a vasasi bányák munkásai is valamennyien újabb memorandumban szögezték le követeléseiket, amelynek súlypontja ismét a bérminimum meghatározására irányult.²⁵² Miután az igazgatóság a követelést visszautasította, a sztrájk általánossá vált az összes kerületben. A munkások egységét nem sikerült megbontani. A vállalat háromnapos gondolkodási időt adott a sztrájkolóknak. Ez a három nap eltelt anélkül, hogy a sztrájkolók közül valaki is munkahelyére ment volna. Az igazgatóság tekintélye kockán forgott. Megmentése érdekében kiadta az utasítást, hogy kézbesítsék ki a leszámolási jegyzékeket. A közigazgatás pedig megkezdte az azonnali hatállyal elbocsátott munkások kilakoltatását.

A vállalat könyörtelensége olajat öntött a tűzre. Küldöttség ment közvetlenül a darabont kormány belügyminiszteréhez, Kristóffy Józsefhez. A pécskörnyéki bányamunkások küldöttségét a szociáldemokrata párt részéről Bokányi Dezső vezette. A miniszter a „legmesszebbmenőbb támogatását” ígérte meg a munkásságnak, s különösen a szabadabb szervezkedéssel és az általános titkos választójoggal kapcsolatban igyekezett rózsás képet festeni,²⁵³ amit a szociáldemokrata pártvezetőség készpénznek is vett.

A július 30-án nagy garral megrendezett békéltető tárgyaláson a munkásság követeléseit teljesen háttérbe szorították. Erkölcsei megbecsültetését és politikai jogait érintő kívánságait mereven elutasították. A fizetésrendezésre is csak ígéretet kapott. A sztrájkbizottság — bízva az ígéretekben — két szótöbbséggel elhatározta, hogy a munkásság munkába lép. A munkásnagygűlés azonban helyesebben ítélte meg a helyzetet, s a további

²⁵² Ezen kívül követelték, hogy töröljék el a 4—5 hetes hónapbeosztást és hozzák be (fizetés szempontjából) a 13 hónapos évet, vagy 2 hetenként kapják a bért, mivel minden harmadik hónapban 5 hét telik el a két előlegfizetés között, ami számukra hátrányos. Kérték továbbá, hogy ünnepelhessék meg a május 1-et, ne bocsássa el a vállalat a sztrájkbizottság tagjait és a felügyelők tisztességes bánásmódban részesítsék őket. (Bányászati és Kohászati Lapok, 1905. II. köt. 376—379. l.).

²⁵³ Az általános választójognak, mint kormányprogramnak meghirdetése pedig nem volt más, mint sakkhúzás a koalíció katonai irányú követelésével szemben. A választójogot a Fehérvár-kormány egyenesen az uralkodó jóváhagyásával használta fel agitációs eszköznek. Természetesen sem az uralkodó, sem a kormány nem gondolt komolyan a program megvalósítására. Ez kiderült abból a tényből is, hogy amikor az uralkodó és a koalíció között létrejött a megegyezés, a választójogi program is a lomtárba került (V. ö. Mód Aladár i. m. 323—326. és 364. l.).

sztrájk mellett döntött. A munka megkezdését az azonnali bérjavítástól tette függővé.

A sztrájknak ez a szakasza már tele volt nehézségekkel. A kiéhezett és megkínzott munkásság²⁵⁴ augusztus 10 körül kezdte elveszíteni ellenálló erejét és reményét: szórványosan megkezdődött a jelentkezés a munkára. A munkások zöme augusztus 17-én munkába állott.

Rövidesen kiderült, hogy azoknak a munkásoknak volt igazuk, akik nem óhajtottak bizalmat előlegezni a bányavállalkozónak. A vállalat a munka felvétele után ugyanis azonnal megtorláshoz látott. Erre augusztus 21-én a pécsbányatelepi munkások ismét sztrájkolni kezdtek. Munkabeszüntetésüket közvetlenül azzal okolták, hogy keresetüket jogtalan levonások után kapták csak meg. Példájukat követték a szabolcsi és a vasasi munkások is.

A sztrájk folyamán kezdett egyeztető tárgyalást a budapesti bányakapitányság kiküldöttje, Albert Ferenc vezette. A bánya vezetősége itt annyira mereven viselkedett, hogy a munkásság csupán részleges bérjavítást tudott kiverekedni.

Az osztályharcnak ez az ütközete augusztus 28-án végződött, de utána még hetekig gondot adott a bányavezetőségnek.²⁵⁵

„Nincs kizárva — írta a bányagazgató — hogy a sztrájk újból kitör, mert ilyen rosszakaratú eljárás mellett lehetetlen-ség a legénységnek eleget tenni.”²⁵⁶

A bányászok elégedetlensége azonban csak 1906. áprilisában robbant ki ismét, általában ugyanazokkal a követelésekkel, mint ahogy az előző lapokon olvastuk.

Az 1905. október 1-re megígért bérrendszerváltozás megtörtént, de nem volt benne sok köszönet. Az új bérrendszer mellett ugyan már nem fordulhatott elő, hogy pl. a vájár kevesebbet kapjon mint csillése, mivel a segédvájár és a csillés bére százalékosan igazodott a vájárkeresethez, s így a munkáskategóriák minőségi és mennyiségi termelése érvényre jutott, de mindez együtt-

²⁵⁴ „A munkáscsaládok a szabad ég alatt tanyáznak, mint kivert kutyák — írta a Népszava — ... Az éjjel ott érte Vasas, Somogy és Szabolcs bányatelepen ezeket a szabad lakókat a borzasztó zivatar, a felhőszakadás és a jégeső. Az eső agyonáztatta őket és végig kellett így szakadó esőben, sárban, veséig átfázva, csontokig hűlve szenvedniök az éjtszakát, mert nem találtak sehol oly helyet, ahol megvonulhattak volna ... Az éj folyamán két munkásasszony a szabad ég alatt szülte meg gyermekét ... S ilyen körülmények közt mit tesz a polgári hatóság? A pécsi főbíró katonai karhatalommal akarja kényszeríteni a munkásokat a munka felvételére”. (1905. júl. 21-i szám).

²⁵⁵ Budapesti Bányakapitányság iratai, 4439/1905.

²⁵⁶ U. o. 4460/1905.

véve azt jelentette, hogy a földalatti munkások egyöntetűen keveset kerestek.

A vasasi bányászok már 1906. ápr. 23-án kijelentették, hogy csak akkor szállnak le a bányába, ha a béreket felemelik. Egyben kérték, hogy a kereseteket a teljesítménytől függetlenül állapítsák meg, vagy legalább is minimálják a műszakbéreket.²⁵⁷

Mivel a munkás és a munkáltató közötti ellentét lényegében a régi maradt, s a bányavezetés merevsége sem csökkent, a munkásság proletáröntudata és osztályharcossága pedig egyre fokozódott, a sztrájk kitörése elkerülhetetlen volt. A vállalat elővigyázati rendszabályokat tett. „Miután fáradozásaink, hogy a munkásokat észretérítsük, eredménytelenek maradtak — írta a bányaigazgató — azonnal eszközöltettek, hogy a somogyi és szabolcsi bányakerület aknáit csendőrség szállja meg. „Ez volt a sztrájkok „megelőző orvosszere“. Bár a sztrájkokat — a legtöbb esetben — ezzel az intézkedéssel sem sikerült kikerülni, annyit esetenként elértek a munkáltatók, hogy az agitációt megnehezítették és a mozgalmat elszigetelték. A pécskörnyéki bányák munkásai ezt a sztrájkot nem is tudták jól megszervezni és nem is sikerült általánossá tenni. Egyedül a vasasi bányászok sztrájkoltak. A vasasi sztrájk is mindössze két napig tartott; április 25-én megszűnt. A közigazgatás a vasasi bérmozgalmat bevezetőnek tartotta a közelgő május 1-i megmozdulásokra, azért a karhatalmat — szokás szerint — készenlétbe helyezték.²⁵⁸

A munkások a szuronyok árnyékában tényleg nem is tudták harccal ünnepelni május elsejét. A kormányhatalom nyomása alatt álltak egész évben, sőt 1906. december elején a sok fáradtsággal, reménnyel és szeretettel összehozott bányászszakszervezetüket is feloszlatták. A mecseki szénmedence bányászai ugyanis nemcsak az 1905. évi nagy sztrájjal vonták magukra a tőkés társadalom figyelmét, hanem azzal a szereppel is, amelyet egy megalakítandó országos bányászszövetség érdekében játszottak.

1903-ban ugyanis az ország bányavidékeinek kiküldöttjei, Budapesten tartott kongresszusuk alkalmával, elhatározták, hogy

²⁵⁷ A DGT szénbányaigazgatóságának a budapesti bányakapitánysághoz küldött jelentése szerint a vájárok panaszkodtak a csillések csekély teljesítése miatt, ezért a vájárok újból azt kívánták, hogy a csatösszemélyzet a vájárkeresettől függetlenül kapja a bérét. „Ezt bizonyítja — mondja az igazgatóság — hogy a csillések lusták és maguknak kényelmes módon akarják a keresetet biztosítani“. (U. o. 2785/1906.).

²⁵⁸ A pécsi járási bíróság jelentése a baranyamegyei alispánnak. (U. o. 2785/1906.).

országos bányászszövetséget alakítanak. Ez a határozat alig került nyilvánosságra, már megindult a hajsza a részvevők ellen. „Mindazokat a bányamunkásokat rendszabályozták, akik a szervezkedés ügyével foglalkoztak.“ Az üldözéssel az volt a cél, hogy a bányászokat elnémítsák. Annvit elértek, hogy ismét számos szakmunkás vette kezébe a vándorbotot és indult nyugatra és Amerikába, de nem érték el azt, hogy a szervezkedés megálljon. A Szakszervezeti Tanács titkársága által kidolgozott alapszabályokat maga a Tanács nyújtotta be a Belügyminiszterhez. Az alapszabályzat jóváhagyás nélkül érkezett vissza. A visszautasítást a miniszter azzal indokolta meg, hogy a Szakszervezeti Tanács illetéktelen a kérelem ügyében, mert Budapesten nincsenek bányamunkások!²⁵⁹

A Szakszervezeti Tanács ekkor a mecsekszabolcsi bányászegyesületet bízta meg azzal, hogy benyújtssa az alapszabályokat. Így Pécs lett volna a Bányamunkások Szövetségének központja. Az alapszabályokat a minisztérium egészen kicsinyes indokolással, jóváhagyás nélkül, ismét visszaküldte.

A hatalom által felállított zsákutcából így egyelőre nem volt kiút. A rendőrség ráadásul vizsgálatot indított a pécsi bányászszakszervezet ellen és megállapította, hogy alapszabályellenesen működik. A legterhelőbb szabálytalanság az volt, hogy 1500 példányban fizetett elő a Pécssett megjelenő „Munkás“ című hetilapra. A szakszervezetet 1906. december elején feloszlatták.²⁶⁰

A bányamunkások összefogása így kizárólag a legális szocialista párt, a szociáldemokrata párt, valamint a pécsi Munkás című hetilap és a szociáldemokrata párt központi sajtóterméke,

²⁵⁹ Jellemző, hogy a bányászati ügyek legfőbb hatósága, a Pénzügyminisztérium, a szövetség alapszabályait a Bányatulajdonosok Szövetségéhez küldte véleményezés végett. „A rabszolgatartókat kérdezte, hogy mit szólnának rabjaik szervezéséhez“ — jegyzi meg a Munkás 1913. aug. 31. számában.

²⁶⁰ A bányamunkások beadvánnyal tiltakoztak a szakszervezet feloszlása ellen. „Minek bántotta... Nagyméltóságod a mi kis egyesületünket — írják löbbek között — minek vette el hat évi áldozatkészségünk silány eredményét, néhány koronánkat, minek kergettek ki iskolánkból, otthonunkból, mely nekünk szeretett hajlékunk volt és ahol mi hat éven keresztül arra törekedtünk csak, hogy minél derekabb, tanultabb, hasznosabb polgárai lehessünk e hazának? Tudja Nagyméltóságod, hogy hat év alatt hány családnak adtuk mi vissza nyugalmaát az iszákosságtól, elszoktatott férfiben, tudja, hogy hány tudatlan munkás-testvérünk szerzett magának olyan műveltséget, hogy bizony dicséretére válik nemcsak a magyar munkásosztálynak, hanem az egész magyar társadalomnak?... Mi szegény munkásemberek vagyunk, a törvények labirintusában könnyen eltévedhetünk, különösen a formaságok dolgában. Hát a bíróság csak büntetni tud, inteni, tanácsot adni nem?”

a Népszava feladata lett. Pécsen 1906-ban egy „Bányamunkás” című kétheti szaklapot is indítottak.²⁶¹

A bányászszakszervezet feloszlásával a helyi, jobboldali elemek is elérkezettnek látták az időt arra, hogy a pécsvidéki szocialista bányamunkásság szervezkedését elgáncsolják. Jobboldali „keresztényszocialista” jellegű egyesületet terveztek. Ilyen irányú szervezkedés már a múlt században is volt a város keresztény, polgári társadalmában, de a bányatelepekre csak most vitték ki. 1906. decemberében a pécsbányatelepi plébános, Kristóf József vette kezébe a szervezkedés ügyét. Kristóf legfőbb támogatója Zichy Gyula pécsi püspök és Rücker Antal főbányatanácsos volt. Az ellenagitáció azonban kudarcot vallott. A szocialista szervezkedéssel szemben semmi komoly eredményt nem értek el. A keresztényszocialista szervezők — a kudarcot félve — még nyilvános alakuló ülést sem mertek tartani, annak ellenére, hogy a közhatalom minden támogatására számíthattak. 1906. december 30-án — zárt ajtók mögött — csupán egy 50 taglétszámú egyesületet tudtak létrehozni, amelynek Szent Borbála Egyesület nevet adtak. A tagság a vállalat bányatelepen lakó tisztviselőiből és a „munkásarisztokrácia” soraiból tevődött össze. Az alakulás eredménye főképpen két okból érdemel figyelmet. Elsősorban jelzi a szocialista munkások mély proletáron tudatát és nagy számát, másodsor mutatja, hogy a dzsentrivel, polgársággal és papsággal megrakott Pécs városa semmiféle hatással nem volt a körülötte lévő bányavidék dolgozóira.

Már az eddigiekből is megállapítható, hogy a mozgalmaknak e hősi korszakában az összetartozás érzete a bányamunkásaink között rendkívül fejlett volt. Az elsietett és meg nem szervezett 1906. április 23—24-i vasasi sztrájkot kivéve, a bányavidék valamennyi sztrájkja, 1914. végéig általános, a legtöbb munkásra kiterjedő volt. A közigazgatás és a tőke funkcionáriusai úgy gondolták, hogy a szervezkedés megakadályozásával és ennek elülsúlyozásával csökkentik a proletáriátus osztályharcát. Ebben azonban tévedtek. Tévedésükre már az 1907—1908. évi sztrájkoknál rájöttek.

²⁶¹ Ld. A magyarországi szocialisztikus mozgalmak az 1907. évben. Bp., 1908. Radó Izor. 791. l.

4. Az 1907. június 7—21-i, az 1908. június 4—július 31-i, az 1913. július 7—14-i és az 1914. május 6—július 2-i sztrájkok.

Kísérletek a helyi szakszervezet és az Országos Bányász-szövetség felállítására.

Az 1907. június 17—21-i munkaszünetelés jellege szerint az összetett sztrájkok csoportjába tartozik. Kitörésénél egyaránt szerepet játszott mind az alacsony bérezés, mind a szolidaritás az elbocsátott munkatársak iránt. Az alacsony bérezés ténye — mint általában — inkább a valóságban derül ki, mint a statisztikában. A munkabérek ugyanis ebben az időben fokozatos emelkedést mutatnak, ennek ellenére azonban nem volt meg a pénz régi vásárlóereje. A béremelés nem tudott lépést tartani a drágulással.

A munkásság kívánságait memorandumba foglalta és átnyújtotta a vállalat igazgatóságának. A vezetőség a memorandumot nem utasította el teljes egészében, de az általa megajánlott béremelés messze a munkások követelése mögött maradt. Törpe kisebbség ajánlotta csupán, hogy fogadják el a vállalat béremelési javaslatát, a többség a sztrájk mellett volt.

Június 17-én reggel csak egészen kisszámú munkás szállt le a bányákba, de még ezek is feljöttek a délelőtti műszak folyamán. A következő napon mindössze 22 sztrájk törő akadt.²⁶² Ez a szám önmagában fokmérője a bányamunkásság elkeseredésének, összetartásának és magasszínvonalú osztályöntudatának is. A sztrájk június 18—19-én érte el tetőpontját. Ekkor a bányába nem szállt le senki más, csak a bányaiskolások kis csapata.²⁶³ Az alispáni jelentés szerint még részleges munkábaállításról sem lehet szó, „mivel a munkások szervezve lévén erősen összetartottak”.²⁶⁴ A szakszervezet betiltása tehát még ennél a sztrájknál nem hátráltatta a sztrájkszervező munkát, sőt olajat öntött a tűzre. A bányászszervezet feladatkörét különben is egyéb szakszervezetek vették át. A vállalat igazgatóságának feljegyzése szerint is, a sztrájk megszervezésében nagy szerepet játszottak a pécsi szocialista szakszervezetek.

A munkáltató az 1906-ban szerzett tapasztalatok alapján és a bevett szokás szerint, csendőrséggel és katonasággal akarta a mozgalmat elnyomni. *A katonai és csendőri készültség „józanítólag hat”* a munkásságra — írta a vállalat igazgatója.

²⁶² Budapesti Bányakapitányság iratai, 4884/1907.

²⁶³ U. o. 5327/1907.

²⁶⁴ Baranya megye levéltára, 9310/1907. alisp. sz.

Ez a sztrájk is megegyezéssel végződött. A munkáltató és a munkásmegbízottak közvetlenül egyezkedtek. A vállalat a munkások követelésének egy részét teljesítette.

A sztrájk a gyakran tapasztalt utórezgéssel zárult. A munkások bár 21-én munkába léptek, néhány nap múlva Szabolcs-on részleges sztrájkot kezdtek. A csillések sztrájkoltak, mert a bér-szabályzat által előírt fizetési fokozattal nem elégedtek meg. Négynapos harcuk *részleges eredményt* hozott számukra.

Szocialista megmozdulások, sztrájkok ebben az időben már szinte napirenden voltak. A helyi és országos szervezetek alakulásának kérdéseivel a kormány kénytelen volt állandóan foglalkozni. A kiélesedett osztályharcban az egész kapitalista társadalom mozgásba és erjedésbe jött. Még a kis részletsztrájkok is komoly figyelemztetést jelentettek a régi rend számára.

Jellemző, hogy ebben az időtájban az Oroszországban lezajló sztrájkmozgalmak is hasonló eredményre vezettek. Sztálin „Miről tanúskodnak a legutóbbi időben lezajlott sztrájkjaink” című cikkében kiemeli a „sztrájkok viszonylag szervezett lefolyása”-t. „Elsősorban az jellemző — írja, hogy nincsenek hétérműföldes követelések, melyek gátolják a dolgok eredményes vezetését... most csak néhány fontos követelést támasztanak, amelyek tömöríteni tudják a tömeget.” „A harc időpontjának sikeres megválasztásával a részletsztrájkoknak korántsem kell eredménytelenül végződnie... Ellenkezőleg: szakszervezeti vezetéssel és az időpont sikeres megválasztása esetén a részletsztrájkok a proletariátus tömörítésének nagyon fontos tényezőjévé válhatnak.”²⁶⁵

A feudálkapitalistáinkat annál érzékenyebben érintette a nagyipari munkásság támadása, mivel észrevették, hogy a szocializmus jó talajra talál a mezőgazdasági proletariátus között is. Az ország nagybirtokos osztályára főképpen az agrárszocialisták fokozott tevékenysége hatott. Lényegében közvetlen érdekeiken keresztül fogták fel a szocialista nagyipari munkásság tevékenységét és célját a maga egész súlyában és komolyságában.²⁶⁶ Az agrárszocialisták és a szociáldemokrata pártban, valamint a szakszervezetekbe tömörült nagyipari munkásság esetleges összefogása fantasztikus rémlátomásokat ébresztett az érdekeltekben. A vidéki közigazgatás is árgus szemmel figyelte a munkások minden megmozdulását. A szocialista munkásság és az

²⁶⁵ Sztálin művei II. köt. Bp., 1949. Szikra. 108—109. l.

²⁶⁶ Mód Aladár I. m. 260. l.

agrárszocialisták közös nagy sztrájkját 1908. nyarára, aratás idejére várták.²⁶⁷ A várakozást kellő előjelek indokolták.

A DGT bányagazgatósága ebben a légkörben élve mindent megtett, hogy saját üzemeiben a munkásmegmozdulásokat csírájába fojtsa. Május elsején pl. munkaszünetet rendelt el, részben tekintélyi kérdésből (t. i. hogy a munkások, ha akarnának, még akkor sem dolgozhatnak), részben pedig azért, mert erre a napra összegyűlő csekély számú munkással érdemleges termelést amúgy sem tudott volna végeztetni.²⁶⁸ Az igazgatóság azonban már május hó folyamán mozgolódást észlelt munkásai között. Ennek egyik jele az volt, hogy a munkások nem vállaltak pótműszakot, amit megelőzőleg — a vállalat állítása szerint — „szívesen fogadtak”.²⁶⁹ A pótműszakok nélkül természetesen a kereset is csökkent, s ez a körülmény csak megerősítette a munkásoknak azt a meggyőződését, hogy a fennálló bérezés mellett, 8 órai munkával, nem bírják megkeresni mindennapi kenyerüket. A DGT munkabérstatisztikája hiába mutat emelkedést 1904-től 1907-ig.²⁷⁰ A már említett drágasági hullám miatt a bér reális értéke csak része volt a névértéknek.²⁷¹

Az általános helyzet már önmagában indokolta a munkás-ság harcélvességét. A bányászok május végén nyújtották át memorandumukat a vállalat igazgatóságának. A követelés gerince ismét a meghatározott alapbér volt, amit azonban maga a közvetítő bányahatósági kiküldött utasított vissza, mindjárt az egyeztető tárgyalás kezdetén. A hivatalos felfogás a bérminimumra nézve az volt, hogy „megmételjezi a bányamunkások közszellemét”, s ilyen bérrendszer mellett nem lesz kielégítő termelés.

A brikettező üzem munkásai által kért 8 órás munkaidőt sem volt hajlandó az igazgatóság megadni egyetemlegesen, csupán azoknak, akik számára ezt az orvos egészségügyi szem-

²⁶⁷ A mezőgazdasági munkások sztrájkját az 1898. évi II. tc. megtiltotta, hivatkozva a „mezőgazdasági természetben rejlő nagy nemzeti és gazdasági érdekekre”. A mezőgazdasági sztrájkolókkal szemben a karhatalom „alkalmazásáról” ugyancsak a törvény intézkedett.

²⁶⁸ Budapesti Bányakapitányság iratai, 4507/1908.

²⁶⁹ U. o. 8695/1908.

²⁷⁰ Az emelkedés a vágárkeresetnél 29,8%-os, valamennyi munkásra vonatkoztatva 34,6%-os volt.

²⁷¹ Az 1900-as éveknek erre a sajátságos drágasági hullámára nézve ld. „A m. k. pénzügyminisztérium drágasági ankétének irományai” c. munkát (Bp., 1908), valamint a Magyar Közgazdasági Társaság által ugyancsak a drágaság ügyében tartott ankétének irományait. (A drágaság. Összeállította Tonelli Sándor és Varró István. Bp., 1912.).

pontból szükségesnek látja. Nem ismerte el a munkásbizottságot sem állandó szervnek. A panaszokat pedig a csilletörlés, a szén- és fájárandóság dolgában csak konkrét esetekben, egyenként lett volna hajlandó megbírálni és orvosolni.²⁷²

A munkásbizottság vezetője, miután látta, az igazgatóság teljes elzárkózottságát, kijelentette, hogy a munkások követelése tulajdonképpen nem is annyi, mint amennyit a memorandum felsorol, hanem „legalábbis kétszerannyi“, s ezzel otthagya a tárgyalást.

A sztrájk június 4-én tört ki a vállalat összes telepein. A sztrájkoló munkások száma rögtön az első napon elérte a 2000-t.

A belügyminisztérium már a sztrájk második napján utasította a megyei alispánt, hogy „a vagyon- és személybiztonságra minden körülmények között gondja legyen. Az eddigi tapasztalatok után ítélve — írja — csaknem bizonyosnak vehető, hogy a követelések nem teljesítése esetén a bányavállalat összes munkásai beszüntetik a munkát. Sőt joggal attól lehet tartani, hogy a nagyrészt idegen agitátorok a különben józan munkásokat kihágásokra és rendzavarásokra fogják reábírní.“²⁷³ A nyolc hetes sztrájk azonban minden rendzavarás nélkül folyt le. A munkásság ellenállásának szervezése ugyan a sztrájk egész folyamán észlelhető volt, de az agitátorokat elfogni nem tudták — a főszolgabírói jelentés szerint — „a bányászok között fennálló, erős összetartozásból folyó titoktartás miatt“.²⁷⁴

A nagy sztrájk alatt nem akadt több 150—200 munkásnál, akik a legszükségesebb munkák elvégzésére vállalkoztak volna. Ezek legnagyobb része a gépkezelők, a fűtők és a kézművesek sorából került ki.²⁷⁵

A munkásság a sztrájk ideje alatt 4 gyűlés tartására kapott engedélyt, de csak olyan feltétellel, hogy a gyűléseken a munkaviszály beszüntetéséről határoznak. Ezeken a munkásgyűléseken már nagy szerepet játszott a magyarországi szocialista mozgalmak két ismert harcosa, Szabó József és Hajdú Gyula is. Mindketten jelentékenyen közreműködtek, hogy a 8 hetes sztrájk töretlen munkásegységben érjen véget.

²⁷² Budapesti Bányakapitányság iratai, 5437/1908.

²⁷³ Baranya megye levéltára, 7857/1914.

²⁷⁴ Waniss Sándor főszolgabírói jelentése az alispánnak jún. 10-én. U. o.

²⁷⁵ A bányamunkásoknak ez a közösségi szelleme országos jelenség, s a későbbi időkben még növekedett. Míg például 1910-ben a gyáripari munkásoknak 49,4%-a sztrájkolt, addig a bánya- és kohómunkásoknak 65,7%-a. Az arány 1911-ben 41,7%, illetve 76,4% lett a bányamunkások osztályharcá javára.

A vállalat igazgatósága nem volt híve a munkásgyűléseknek. Megfigyelése szerint ugyanis a gyűléseket a legtöbbször nem a sztrájk megszüntetése érdekében hívják össze, hanem azért, „hogy a tömeget összehozzák, melynek aztán hivatalosan a hatóságoknak is tetsző tanácsokat adnak, mi mellett izgága emberek kis száma a tömeg megfélemlítéséről gondoskodik“...²⁷⁶

A vállalat az egyeztető tárgyalásokon is rendkívül merev álláspontra helyezkedett. Mindvégig megtagadta a munkások alapvető kérését, amely az alapbérek módosítására irányult. Csak egészen lényegtelen kérdésekben engedett, de megígérte, hogy a sztrájk miatt senkit el nem bocsát, s hogy felőle a munkások „szabadon szervezkedhetnek“.²⁷⁷

E nagy sztrájkok idején a DGT szénbányavállalatának igazgatósága nem maradt magára abban a nézetében, hogy a munkásmozgalmakkal szemben hiba minden engedékenység. Ez a felfogás lett úrrá a kormány tagjaiban és a polgári közvéleményben is. A proletariátus osztályharca ugyanis országszerte fokozta a reakciót. A kapitalista társadalmi rend a közelgő világháború árnyékában még konzervatívabb lett, mint valaha. Időnyerés céljából ugyan portyázgatott a „szociális“ területen, amire éppen a munkásosztály éles támadása kényszerítette,²⁷⁸ de a munkásság szervezkedésére még csak a lehetőséget sem adta meg.

A pécsvidéki bányamunkásság attól az időtől fogva, hogy szakszervezetét szétrombolták, nem szűnt meg újból harcolni érte, sőt ismét bekapcsolódott az Országos Szövetségért folytatott harcba s így a helyi viszonyok fölé magasló programm részesévé lett. A későbbi kormányok azonban ugyanazt a frivol játékot űzték a munkásokkal, mint ahogy azt a darabont kormány tette. Amikor pl. Wekerle Sándor, a koalíciós kormány miniszterelnöke kijelentette, hogy a bányamunkásokat nem akadályozzák meg abban, hogy helyi szervezetet létesítsenek, a mecsekszabolcsi és a tokodi bányászok — kísérletképpen — benyújtották alapszabályaikat. Az alapszabályok hosszú ideig tartó „elfektetése“ után a Lukács-kormány ezeket visszaküldte, arra hivatkozva, hogy „a bányaműveknél a munkások és hátramaradottaik segélyezéséről a társpénztárak gondoskodnak, a

²⁷⁶ Budapesti Bányakapitányság iratai, 6968/1908.

²⁷⁷ A magyarországi szocialisztikus munkásmozgalmak az 1908. évben. Bp., 1909. Radó Izor. 1246. l.

²⁷⁸ V. ö. Sztálin: a „gyári törvényhozás“ és a proletár harc. — művei III. köt. Bp., Szikra. 300—306. l.

munkából folyó ügyekre való jogvédelemben pedig törvényszerűleg a bányahatóság által részesülnek.”²⁷⁹ Így nincs szükségük egyesületre.

„Mennyi gúny és perfidia rejlik e mondatban — írja a Bányamunkás 1913. szept. 4-i számában. A társláda, amely valóságos szégyenfoltja a munkásbiztosításnak, amely óriási járulékot szed, de alig nyújt valamit, amely drága pénzért nyomorúságos nyugdíjat ígér és kizárja azokat a nyugdíjpénztárból, akik bármi ok miatt abbahagyják a munkát. Hát még a bányakapitányságok! Ezek lennének hivatva a bányamunkások jogait védeni? Ezek a középkori intézmények, amelyekről mindenki tudja, hogy a bányatulajdonosok szekerét tolják, hogy csak akkor lépnek fel erélyesen, csak akkor mozgósítják a csendőrséget és katonaságot, ha az agyonsanyargatott munkások nem bírják tovább a nyomort, ha néhány fillér munkabéremelésért sztrájkba lépnek. Ilyenkor aztán megmutatják hatalmukat.“

A kormány nem is engedélyezte sem az Országos Szövetség felállítását, sem a helyi szervezetek megalakítását. Az Országos Szövetség alapszabályait csak a proletárforradalom idején hagyták jóvá. A munkásság összetartozásának eszköze teljén továbbra is a sajtó maradt. Hatását a bányamunkásságra úgy fokozták, hogy kimondottan országos jellegű bányászlapot indítottak el. „Ha a kormány nem engedélyez nekik egyesületet, akkor úgy szervezkednek, ahogy a viszonyok lehetővé teszik... a sajtóhoz menekülnek, még pedig a munkások által alapított és megvédett sajtóhoz.”²⁸⁰

Így született meg a magyarországi bányamunkások két-nyelvű hetilapja, a „Bányamunkás (Bergarbeiter)“, 1913. szept. 4-én. A Pécsen elindított Bányamunkás című, kéthetenként megjelenő szaklap, amelyet 1906-ban, a pécsvidéki bányászszakszervezet feloszlata évében indítottak el, még a mecseki szénmedencében sem tudta szerepét betölteni, s a „Munkás“ című lap alapítása után pár évre (1909-ben) meg is szűnt. Megjelenése utolsó évében 1200 példányszámban nyomtatták. Most, hogy a mecseki szénmedence bányászait is a központi „Bányamunkás“ köré csoportosítsák, mindazok a munkások, akik az ideig a Munkás című hetilapot járaták, 1913. szept. 6-tól kezdve a Bányamunkást kapták.²⁸¹ A lap köré csoportosult bányamunkások így szabad szervezetet hoztak létre, amelynek irányítása

²⁷⁹ Bányamunkás 1915. máj. 6. száma.

²⁸⁰ Bányamunkás 1913. szept. 4. (I. évf. 1.) száma.

²⁸¹ Munkás 1913. aug. 31. száma.

mégis csak a Szakszervezeti Tanácstól függött: a helyzetet ugyanis ez adta ki.

A szocialista bányamunkások serege annak ellenére, hogy a legális szakmaszerinti szervezkedésre nem volt mód, mégis állandóan erősödött. A közös sors és közös harc mind jobban és jobban tömörítette a pécsvidéki bányászokat. Míg a reakció erőteljes támadása idején, pl. 1906-ban, semmi eredményt nem értek el sztrájkjukkal, az 1907. évi mozgalom alkalmával bizonyos bérjavítást kaptak. A nem teljesített követelések azonban továbbra is aláásták a hangulatot. 1909—1910-ben már rehd-kívül élessé vált a munkáltató és munkásállománya közötti viszony, amit (szokás szerint) a durva bánásmód is csak rontott. Már 1910-ben sztrájk tör ki, ha a vállalat a munkásság memorandumában foglalt követeléseket (legalább részben) nem teljesíti: a munkások műszakonként 10—20—30 filléres javítást értek el és megígértették a bányavállalattal, hogy a segédvájár két év után vájár, a szállító munkás pedig segédvájár lesz, s hogy az előléptetéseket minden évben hirdetménnyel teszi közzé.

A bécsi vezérigazgatóság azonban — egyetértve a bányai-gazgatósággal — kibújt a megegyezés alól. Emiatt az egész 1913. év a munkások forrongásával volt tele. A bányászok június 29-i memorandumukban megismétlik a panaszokat és július 6-ra kérnek választ.

A bányamunkásoknak 12, a műhelymunkásoknak 8 pontban felsorolt panaszai túlnyomóan a bérkövetelés körül forogtak. Néhány pont a bányabiztonság kérdését érintette. A vállalat azonban felismerte, hogy *a követelés mögött eredetileg a szocialista munkásság politikai céljai húzódnak meg*. A szociáldemokrata párt ugyanis az általános választójog érdekében nagy általános sztrájkot akart kirobbantani. A munkásság feszült várakozással nézett a bekövetkezendő események felé; a bányakerületekben egyre fokozódott az izgalom. Ettől függetlenül — természetesen — a béremelésre irányuló követelés is megalapozott volt. Az 1912. évi béremelés éppen úgy a munkásság jogos igénye alatt mozgott, mint az 1910. évi.

A bányai-gazgatóság a munkásság kisebb követeléseit hajlandó volt a maga hatáskörében azonnal teljesíteni, némelyeket mereven visszautasított, másokat pedig — időhúzás céljából — a bécsi vezérigazgatóság elé akart terjeszteni. Ezért javasolta a bányászoknak, hogy a július 6-i terminust két héttel hosszabbítsák meg. A munkásmegbízottak ebbe bele is egyeztek, de nem a pécsbányatelepi András-akna és a szabolcsi Schroll-akna bányászai. Ezeken a helyeken július 7-én sztrájkolni kezdtek.

A Schroll-aknán a sztrájk részleges volt s másnap már ez is megszűnt. Az András-aknánál azonban valamennyi bányász egy hétig nem dolgozott, egészen a memorandumra adott teljes válasz megérkeztéig. Itt csak a műhelymunkásokat sikerült munkára bírni. Mivel a többi üzemeknél a munka zavartalanul folyt, ez a sztrájk részlegesnek, jelleg szerint pedig bérharcosnak és politikainak mondható. Tartama egy hét volt, eredménye pedig részleges. A bécsi vezérigazgatóság hozzájárult, hogy a követelések egy csekély részét a bányavállalat igazgatósága teljesítse. Az igazgatóság bérjavítást adott a segédvájároknak, a csilléseknek és a takarító munkásoknak, de ezen kívül csak az ebédidő meghosszabbításához járult hozzá.

A munkások ismételten megállapították, hogy „nyugodt várakozásuk ellenére nagyot csalódtak a bányai igazgatóság belátásában.”

A vállalat a vájárok rovására adott engedményekkel az elégedetlenséget még jobban szította.²⁸² Alig várták az alkalmat, hogy ismét harcba mehessenek a tőke ellen. Kijelentették, hogy bár folytatják a megkezdett munkát, tovább küzdenek jogaikért. Megvárják az alkalmas időt a támadásra. A sztrájkba lépés kezdetének meghatározását a szociáldemokrata párt pécsi pártszervezetének végrehajtóbizottságára bízták.

A sztrájk a következő évben tört ki, de szinte elemi erővel.

A DGT-nél — szokás szerint — május első napjaiban tették közzé az évi előléptetéseket. Az elégedetlenség, amelyet ez a munkások között kiváltott, élesen felfedte a többi sebet is. Miután a bányai igazgatóság a kért orvoslást megtagadta, a pécsbányatelepen dolgozó munkások egy része 1914. május 6-án beszüntette a munkát. Bár a vállalat a sajtó részéről hozzáintézett kérdésre azt felelte, hogy „sztrájkról szó sincs, s nem is lesz”, és hogy „a munkások ilyenkor, májusi tüntetés után állandóan elégedetlenek s izgatott a kedélyállapotuk”, ez a sztrájk lett a pécsvidéki szénbányászok leghosszabb idejű sztrájkja.

Az elégedetlen bányászok 1914. május 10-én (vasárnap) nagygyűlést tartottak Szabolcson, ahol voltaképpen az ország bányásztársadalmának egyetemleges sérelmeit érintették. Meg-

²⁸² A magyarországi szocialisztikus mozgalmak az 1913. évben. Bp., 1914. Radó Izor. 782—783. l. „Dunántúl”, 1913. júl. 17., 22-i sz. — Wahlner Aladár: „Magyarország bánya- és kohóipara az 1913. évben.” Bányászati és Kohászati Lapok, 1915. (XLVIII. évf. 224—228. l.).

bélyegezték az elavult bányatörvényt, a társpénztári biztosítás hiányait és a lehetetlen bérvizonyokat.²⁸³

A gyűlésről újból memorandumot küldtek a bányaaigazgatósághoz, amelyben kizárólag béremelést kértek. Bár a párt és a szakszervezeti vezetők azt ajánlották, hogy várják be a vállalatnak erre a memorandumra adandó válaszát, s a választól tegyék függővé az általános sztrájk kimondását, a munkások május 11-én a legtöbb üzemben beszüntették a munkát.

A bányaaigazgatóság a sztrájkoló munkásoktól nem fogadta el a memorandumot. Kijelentette, hogy sztrájkoló munkásokkal nem tárgyal.²⁸⁴

A munkásküldöttség erre a nem rég felállított pécsi bányabiztosságnál adta le a memorandumot és kérte ennek közbejárását.

A vállalat továbbra is csak abban az esetben volt hajlandó a követelések egy részét teljesíteni, ha a munkások fenntartás nélkül munkába lépnek. A sztrájkolók azonban most már nem ajándékozták meg bizalmukkal a vállalatot és egyetlen lépést nem tettek, hogy a sztrájknak véget vessenek. A munkásságnak ebből a magatartásából az igazgatóság arra a furcsa követke-

²⁸³ Baranya megve levéltára, 7857/1914. alisp. sz. A „Dunántúl” című helyi lap kiküldött tudósítója szerint a gyűlésen lehangosabbak a bányászasszonyok voltak, akik „elkeseredett hangon beszélnek a tőkések ellen... Az egyik munkás, öszes, beesett arcú ember így szól: Román munkásokat hoztak a nyakunkra, akik 40—60 fillérrel nagyobb bért kapnak, mint mi. A másik így folytatta: — Kutya sorsunk van itt. A német és az angol bányászoknak kétszer annyi a jövedelmük, mint nekünk. Vagy: Nekem már tavaly vájáznak kellett volna lennem, s most még mindig segédmunkás vagyok.” És így tovább... (Dunántúl, 1914. május 14.)

A magyar munkásság elkeseredését — mint látható — a tőkések részben a „nemzetiségek” sorából kikerülő munkásokra irányították. Amikor pl. szakmunkásaikat a nyugati államokból hozták be és magasabban bérezték hazai munkásainknál, éppen olyan mértékben szolgálták céljaikat, mint amikor idegen munkásokat vittek üzemekbe, jóllehet azokban a szakmákban munkanélküliség uralkodott.

A munkásosztály nemzetiiségi rétegeinek egymás elleni uszítására különösen tárgy lehetőségét adott az Osztrák-Magyar Monarchia — ismert nemzetiiségi összeélétele miatt. A különböző nemzetiséghez tartozó munkások torzsalakodása már kapitalizmusunk kezdetén feltűnik. (Ld. Mérei Gyula: Munkásmozgalmak 1848—49. Bp., (1948.) Népszava könyvkiadó. 227—229. l. — „Az óbudai hajógyári munkásoknak Nyári Pál alispánhoz címzett kérése az idegen munkások versenye miatt” —, továbbá a Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai, Bp., 1951. Szikra. I. köt. 280—281. l. — Az „Ellenőr” a magyar és a bevándorolt munkások közötti „ellentétokről.”)

²⁸⁴ Ebben az eljárásban egy általánosan alkalmazott terv volt elbujtatva. Tudniillik a bányaaigazgatóság, néhány nap mulva a sztrájk kitörése után fel szokta szólítani a munkásokat, hogy dolgozzanak, különben a hatóság, mint munkakerülőket, illetőségi helyükre toloncoltatja.

tetésre jutott, hogy „engedékenysége tette az ellenállást ilyen szívóssá“, azért radikális intézkedéshez látott. Ötven munkásnak azonnali hatállyal felmondott. További 50 munkásnak pedig tudomására adta, hogy amennyiben 14 napon belül munkába nem lépnek, a szabályok értelmében, felmondás nélkül elbocsátja őket. A bányamunkások ugyancsak ultimátumot küldtek az igazgatóságnak: megbízottaik útján közölték vele, hogy hajlandók május 29-én a sztrájkot beszüntetni a következő feltételekkel: A munkafelvétel napján a vállalat vegye át a visszautasított memorandumot és ezt a bányabiztosság bevonásával 24 órán belül tárgyalják meg. A sztrájkból eredőleg a vállalat egyetlen munkást se bocsásson el és a felmondásokat vonja vissza.

Miután ez az újabb egyezkedés is kudarcot vallott, a sztrákolók megkísérelték, hogy a közvélemény hangulatát fordítsák a DGT ellen és ezzel a támogatással érjenek el valamilyen eredményt. Ezúttal is kiderült azonban, hogy a polgárság csak elvétve, pillanatnyi „humanizmustól“ indítatva sirdogált a munkásság sorsán és hogy nemcsak világnézetileg áll távol a munkásságtól, de mérhetetlen önzése is tehetatlenné teszi emelkedettebb állaspontra.

A „Dunántúl“ című jobboldali napilap súlyos szavakkal fejezte ki a polgárság elítélő véleményét a bányamunkásság nagy kérdéséről.²⁸⁵ Meg akarta győzni a közvéleményt arról, hogy a bányaigazgatóság már az 1908. évi sztrájk alkalmával „úgy rendezte a munkások anyagi helyzetét, hogy az a ... megdrágult viszonyoknak is megfelel, s keresetük ... beosztva, elégséges a tisztességes megélhetésre.“ Rámutat az évekkel azelőtt történt bérrendezés következményeire: „A munkabért könnyelműen eldorbézoló bányamunkás, akik közül soknak napok kellettek, hogy mámorát kialudja, pihenni ment le a bányába, a földműves gazda pedig a gazdaságában végzett nappali fáradságos munka után este 10 órakor csak azért ment le a bányába, hogy ott reggel 6 óráig legnagyobb részt kipihenje magát a másnapi

²⁸⁵ „Annyi bizonyos, hogy a közönség eddig is nem nagy rokonszenvvel nézte a bányászsztrájkot — s rokonszenvét nem is érezte ezután sem a sztrákolókkal. A közönség ugyanis csak maga alatt vágná a fát, ha a sztrákolók mellé állna, mert a Dunagőzhajózási Társaság igazgatósága — mint nyilvánvaló, csak abban az esetben tudná a mostani bérköveleléseket teljesíteni, ha a szén árát tetemesen felemelné, amely pedig a közönséget érzékenyen érintené... aminő igazságos elv az, hogy a munkás méltó az ő bérére, ép oly üldözendő és elítélendő minden olyan indokolatlan túlkövetelés, amely a munkaadó egyenes kizsákmányolását célozza, különösen ebben az esetben, ahol a bányaigazgatóság a bérekben elment már a legvégső határig.“ (Dunántúl, 1914. jún. 3.) — Kiemelés tőlem — B. A.

gazdasági munkára és, hogy a minimális napi 3 koronát el ne veszítse.²⁸⁶

Ilyen hangulat mellett nem is alakult ki olyan légkör, amelyben hamarosan megegyezés jöhetett volna létre.

Az igazgatóság nem is tárgyalta a sztrájkoló munkásokkal. Fogadta ugyan a kérvényt átnyújtó küldöttséget, de csak azért, hogy kategórikusan kijelentse, mit ad és mit nem. Az elbocsátott munkások nagyobb részét visszavette volna ugyan, de kijelentette, hogy semmiképpen sem veszi vissza az izgatásban főszerepet játszó 12 munkást. A munkásgyűlés ezzel szemben úgy határozott, hogy az elbocsátottak érdekében tovább folytatják a harcot. Tudtára adták az igazgatóságnak, hogy *társaikat nem szolgáltatják ki a vállalat kénye-kedvére*. Kifejezett véleményük szerint a legnagyobb izgatók nem is az elbocsátottak között keresendők, hanem azok között, akik időközben — munkatársaikat cserbenhagyva — ismét munkába állottak. A munka érdekében szükséges egyetértést ezek az elemek zavarják meg.

A vállalat ekkor Nagybánya vidékéről toborzott munkásokat, hogy üzemét karbantarthassa. A nagybányai bányamunkások azonban, amikor megérkeztek, szolidaritást vállaltak a sztrájkoló pécskörnyéki szénbányamunkásokkal, úgy, hogy őket kénytelen volt a vállalat azonnal visszaküldeni Nagybányára. A bányavidék környékéről felfogadott munkások sem tudtak dolgozni az üzemekben, mert a munkában a sztrájkolók megakadályozták. A vállalat viszont úgy töltötte ki a bosszúját (már a sztrájk alatt is) a sztrájkolókon, hogy összekötetései révén megakadályozta, hogy a szénmedence bármely más bányájában ideiglenes munkát kapjanak. Ezzel mellékesen az volt a célja, hogy a sztrájkoló munkásokat az éhség kényszerítse a munkára. A tavaszi hónapok tényleg egyre súlyosabbá tették a megélhetést, de a bányászok rendületlenül állták a nélkülözést.²⁸⁷

²⁸⁶ Dunántúl, 1914. jún. 4.

²⁸⁷ „Soha még lelkesebb munkásküzdelem nem volt az országban, — írta a Bányamunkás 1914. máj. 28-i számában — mint a pécsvidéki bányamunkások harca. Erthető is ez... Hogy kenyértelenül vannak? Ki meri mondani azt, hogy amikor lent, a föld mélyében dolgoztak, felszínre hozták a bányatulajdonosoknak a feketegyémántot, a kincset, hogy akkor nem éheztek?... A szervezettség ereje öntudatos és megfontolt munkásokká tette ezeket a sztrájkoló bányászokat”.

Meg kell itt említenünk, hogy a sztrájkoló bányamunkásokat más bányás és gyárüzemekben dolgozó társaik — tőlük telhetően — segítették. A sztrájkolóok számára közadakozásból 21.171.02 korona gyűt össze. Természetesen ez az összeg a 3000 harcban álló munkásnak, azok családtagjaikkal együttvéve kb. 10.000 főnyi embernek csak 1—2 napra volt elég, mégis maga a tény, mint az együvértartozás szép példája, jelentős önbizalmat adott a sztrájkolóknak. (Bányamunkás 1914. júl. 30. száma.)

A megmerevedett helyzetet a bányabiztosság és a szociáldemokrata párt titkára Szabó József, valamint Hajdu Gyula lendítette át a holtpontra. A megegyezésnek három lehetőségét kínálták fel az igazgatóságnak: 1. A vállalat vegye vissza a már elbocsátott 12 bányamunkást, vagy 2. a 12 munkás közül kettőt, akik már amúgyis rokkantnak számítanak, nyugdíjazzák, a visszamaradó tizet pedig munkahelyeikre hívják be vagy 3. a két rokkantat nyugdíjazzák, a többinek pedig a társpénztár valamennyi címen befizetett járulékát fizesse vissza. Kijelentették azonban, hogy a kívánságok bármelyikének teljesítése csak a munka felvételének a feltétele. Hogy a munkások a munkában meg is maradjanak, az függ a vállalatnak a memorandumra adandó válaszától. A vállalat vezetősége a sorban megjelölt harmadik módozatot fogadta el, de csak úgy, hogyha a többi pontokban is megegyeznek.

A tárgyalások június 21-ig folytak. A vállalat erős ellenállást tanúsított, de a munkásság sem tartotta a bérjavítást kielégítőnek. A június 21-én tartott bányászgyűlés így 924 szavazattal kettő ellenében a további harc mellett döntött. Ekkor a járásbíró-ság, mivel a kilakoltatás ellen beadott fellebbezési határidő lejárt, megkezdte a kilakoltatásokat. 240 családot raktak ki a társulati lakásokból. A kilakoltatás minden összeütközés nélkül ment végbe. „A munkások — írja a Bányamunkás²⁸⁸ — szó nélkül tűrték, hogy a felfogadott csirkefogóhorda miként dobja ki a keservesen szerzett vagyonukat“. A kilakoltatásra — állítólag — azért volt szükség, mert az új munkásoknak kellett a lakás. Az új munkások száma azonban igen csekély volt. A régi bányászok kidobásának terrorjellegét tagadni nem lehet. Tényleg ez a drasztikus eljárás ütötte az első rést a sztrájkon, jól mutatva a vállalati telepek eredendő, kapitalisztikus szempontú rendeltetését és a vállalati lakásokban rejlő nagy hátrányt a munkásmozgalmak idején. A családok munkások közül többen megtörték és elfoglalták munkahelyeiket. Végre egy munkásküldöttség bejelentette a bányabiztóságnál, hogy dolgozni akarnak, hogyha a bányavállalat a korábban megtett engedményeket megadja. Miután ez meg is történt, június 29-én létrejött a megegyezés. A sztrájk így július 2-án befejeződött. A munkások ekkor teljes számban elfoglalták munkahelyeiket. A kilakoltatott munkások jelentékeny része is visszamehetett vállalati lakásába. A 12 elbocsátott munkást azonban nem sikerült visszavétni. Számuk nőtt 77 önként eltávozott munkással.²⁸⁹ *Az elbocsátott és eltávo-*

²⁸⁸ Bányamunkás 1914. júl. 2-i száma.

²⁸⁹ Wah!ner Aladár: Magyarország bányá- és kohóipara az 1914. évben. Bányászati és Kohászati Lapok, 1916. 387—852. l.

zott munkások részben más vállalatokhoz mentek, részben Németországba és Amerikába vándoroltak ki.

A sztrájk tehát részleges eredménnyel végződött. A munkásság nem érte el az előre meghatározott anyagi célokat, de a vállalatot mégis bérjavításra kényszerítette. Az igazgatóság a maga részéről — presztízskérdésből — úgy értelmezte a béremelést, hogy a munkásság ezt nem harca, sztrájkja által kényszerítette ki, mert a vállalat, „önként is” megadta volna. A vállalat munkásai életnívójának emelése érdekében — mondták — már a tavasszal tervezetet dolgoztak ki, s a munkásság a sztrájkkal csak akadályozta ennek korábbi megvalósítását!

A nagy, első sztrájkok hősi korszaka, amelyben annyi nehézséggel, akkora ellenállás mellett kellett bányászainknak megküzdeniök az elnyomással, ezzel az 57 napos sztrájkkal méltón zárult le. „Nagy küzdelem volt. Sok áldozatot követelt. A munkások ezrei tették ki családjukat a kenyérteletlenségnek. De szép volt ez a harc. Kifejezésre jutott benne az agyonhajszolt, agyonéheztetett bányamunkások olyan szolidaritása, amely páratlan nemcsak ebben az országban, de az egész világon.”

„A testvéri, munkástársi együttérzésnek olyan tanújelét adták a pécsvidéki harcoló bányamunkások, amilyenhez fogható a hosszú esztendőök óta szervezkedő és a szervezkedés erejét ismerő ipari munkásság között is ritkaság.”

„Nagy része van a harc kimenetelében annak, hogy a bányamunkások ebben a küzdelemben nem állottak egyedül. Az ipari üzemekben dolgozó munkástársaik segítségével kívül ott voltak azok a bányászasszonyok, akik óriási akaraterővel lelkesítették az értük és gyermekeikért dolgozó bányamunkásokat a kitartó küzdelemre”...²⁹⁰

A pécsvidéki bányák megcsodálni való lelkes népe hivatott arra, — írja a Bányamunkás²⁹¹ — hogy megindítsa és hatalmas lépésekkel vigye azt a küzdelmet, amelynek végső célja és elmaradhatatlan eredménye az lesz, hogy a magyar bányász sorsa nem lesz az emberi szenvedések és irtózatok sűrített foglalata. A pécsvidéki bányászok lelkesége, harcra készsége és elszánt-sága életre hívja a reményt: egyszer még a magyar bányász is ember lesz talán. Szabad, független, jogokkal rendelkező és jogaival büszkén élő ember”.

Ami a sztrájk szemléletét a kormányzat és a közvélemény részéről illeti, megállapítható, hogy a kormány úgynevezett „szociálpolitikája” ez alkalmakkor is egy helyben topogott.

²⁹⁰ A „Bányamunkás” méltatása 1914. júl. 9-i számában.

²⁹¹ 1914. jún. 11-i száma. Göndör Ferenc cikke.

A sztrájk lényegében ugyanazon munkáskövetelések érdekében indult meg, mint 32 évvel megelőzőleg, az 1882. évi első mecsek-környéki bányász-sztrájkunk alkalmával. A munkásság helyzete azóta sem javult, sőt az általános drágasággal kapcsolatban még rosszabbodott. Ezzel párhuzamban azonban a tollasodó polgárság, amely a testi, szellemi és technikai kultúra összes javai-ban tobzódott, növekvő közömbösséggel nézte a nyomorgó munkások vergődését. Mindez pedig történt egy általános katasztrófa előestéjén, annak ellenére, hogy a nagy összeecsapás eljövetele már évekkel előzőleg is több volt a sejtésnél.

b) Munkásmozgalom az első világháború alatt.

Az első világháború még addig nem tapasztalt helyzetet teremtett a bányászok számára. A Monarchia valamennyi szén-bányája mint hadiüzem működött. A bányamunkások fegyelmezését, a rendtartást kivették az üzemvezetőségek kezéből. A bányamunkásokat katonai munkaosztatokba osztották. A sztrájkra való buzdítás és a sztrájkok megszervezése büntetett volt és a rögtönítélő bíróság elé tartozott. Azokat, akik a haditermelést bármilyen módon szabotálták, a frontra küldték. A szocialista munkások különlegesen szem előtt voltak. A sovén, reakciós felfogás szerint ugyanis az internacionalista nagyipari munkás az állam háborús erő kifejtésének és az összefogásnak bomlasztója volt, akire már évtizedek óta a hazaárulás bélyegét sütötték. Ezzel szemben hazánk történetének elmúlt évtizedeiben éles ellentét-képpen válik el egymástól a dolgozó munkás és paraszt igazi hazafisága és az a kirakathazafiság, amely az ország népének közismert pusztulását segítette elő. A hazafiság álarcában igen sok ember bőséges megélhetést talált, de ugyanakkor a filléres napszámbérekből élő munkás felforgató elem volt, mikor a megélhetéshez való jogát követelte és „hazátlan bitang“, mikor saját országából kénytelen volt idegenbe vándorolni a mindennapi kenyerért.²⁹²

²⁹² „Ha abból indulunk ki — írja Andics Erzsébet —, hogy nem okvetlen nemzeti és hazafias mindaz, amit annak neveznek, hanem csak az hazafias, ami a nemzet túlnyomó többségének anyagi és szellemi boldogulását elősegíti, akkor nyilvánvaló, hogy a hazafi nevélt csak az érdemli meg, aki minden erejével azon munkálkodik, hogy Magyarország ne a „hárommillió koldus“ hazája legyen, hogy a magyar parasztnak ne kelljen kivándorolnia az országból, vagy elsorvadnia az ezerholdak árnyékában, aki arra törekszik, hogy a csecsemőhalandóság, a tuberkulózis csökkenjen, az egyke pusztuljon, több legyen a kórház és az iskola, kevesebb a csendőrlaktanya, a kocsmá és a nyilvánosház. (Munkásosztály és Nemz. t. Bp., 1949. Szikra. 22. l.)

A háború imperialista jellege, fokozódó terhe, a küzdelem kilátástalansága, a nélkülözés, a politikai elnyomás stb. több sztrájkot hívott életre 1914—1918 között. A nagy sztrájkoknak, a nagy harcoknak a kora azonban egyelőre lejárt.

Az első világháború s az utána következő néhány év sztrájkjai általában politikai jellegűek. A munkásmozgalmak háttérében még akkor is világnézet és tudatos proletár osztályharc húzódik meg, ha a sztrájk elindulása és lefolyása szerint is a bérharcos sztrájkok csoportjához tartozik.

A DGT 1914-ben — hivatkozva a háborúra — 10 órára emelte fel a műszak idejét. A munkásság joggal remélte, hogy ez a körülmény komolyabb kihatással lesz a bérére is. Nem így történt. A vállalat a 8 órán túli munkát a rendes műszakbér megfelelő hányadával fizette csupán. A bér így csak fillérekkel növekedett s nem volt arányban sem a többletmunka értékével, sem a fokozódó drágasággal. Az elkeseredett munkások — a szigorú katonai fegyelem ellenére — 1917. május 16-án sztrájkolni kezdtek. Nyolcórás munkaidőt, 10%-os béremelést, több élelmi-szert és az alapbérek 60%-os javítását követelték.²⁹³

A sztrájkot a szabolcsi kerületben kezdték a Schroll-akna bányászai. A sztrájk hírére a vasasi munkások is abbahagyták a munkát, de a fenyegetés hatására másnap, anélkül, hogy bármit kértek vagy kaptak volna, újból leszálltak a bányába. Ugyanez volt az eset Pécsbányatelepen és Somogyon is.²⁹⁴

A Schroll-akna munkásai egyedül állták a harcot. Amikor azonban a vállalat közölte velük, hogy csak igen mérsékelt béremelést adhat, a többi kerületek munkásai is megtagadták a munkát.

A sztrájk alatt a karhatalom természetesen kéznél volt. A csendőrség fegyveres kísérettel vitte munkára a bányászokat. A honvédelmi miniszter kiküldöttje rögtönítő bíróságot helyezett kilátásba, hogyha a munkát meg nem kezdik. A sokirányból jövő nyomás és fenyegetés ellenére a sztrájk kilenc napig tartott. A háborús intézmények egyike, a panaszbizottság előtt kezdődtek ugyan egyeztető tárgyalások, de a munkásság ennek döntését be nem várva, május 25-én munkába lépett. A sztrájk nem járt eredménnyel.

Nagyipari munkásaink, akik a háborút elítélték és nem tekintették saját ügyüknek, teljes elégedetlenségben észlelték sorsuk állandó rosszabbodását. Jól látták a Monarchia elkerülhetetlen összeomlását és feikészültek rá. Az általános hangulat

²⁹³ Pécsi Bányakapitányság iratai, 696/1917.

²⁹⁴ U. o. 576, 577, 578, 707/1917.

fokozatosan rosszabbodott a bányavidéken. A felemelt munkaidő, az alacsonyabb bér, a silány élelmezési viszonyok, a katonai diktatúra a bányavidéken stb. elégedetlenséggel töltötte el a bányászokat. Soha ilyen ütemben nem emelkedett a szociáldemokrata párt bányásztágjainak száma. Az említett okok mint az osztályharc ösztönzői, erősen hozzájárultak ahhoz, hogy a bányák termelése napról-napra csökkenjen. 1916-ban pl. 1600 földalatti munkás átlag, naponként 245 vagon szenet termelt, 1917-ben 1900 bányász már csupán 160 vagonnal, jöllehet számukhoz mérten 295 vagon szén volt a követelmény. A bányavezetőség tudatos szabotázsról beszélt, a munkásság viszont a rossz élelmezést, a hosszú munkaidőt és a szakemberek bevonultatását hozta fel indokul.

A zűr-zavaros helyzetben a munkásság megragadott minden alkalmat, hogy helyzetén javítson. Állandóan követelte, hogy a 8 órás munkaidőt állítsák vissza, a munkabért pedig emeljék.

A munkásügyi panaszbizottság 1917. július elején kötelezte a vállalatot, hogy a bányamunkásoknak 30%-os bérjavítást adjon — drágasági pótlék címén, a szakmánybéreket ne csökkentse, az élelmetár cikkeinek árát ne emelje.²⁹⁵

A panaszbizottság nem döntött a munkaidő kérdésében. Erre illetéktelennek tartotta magát, de a munkások kérését átküldte a Pénzügyminiszterhez. Jellemző, hogy az utóbbi sem tartotta hatáskörébe vágónak az ügyet, de megjegyezte, hogy *még a 12 órás műszak végeztetése sem ellenkezik a törvénnyel vagy rendelettel*, s hogy bár munkásvédelmi szempontból kívánatos a munkaidő csökkentése, de a háború megkívánja a termelés növekedését.²⁹⁶

A munkások így augusztus elején újból sztrájkolni kezdtek. A sztrájk ugyan rövid volt és részleges, mégis — a termelés rendkívüli csökkenése mellett — megadta az utolsó lökést a vállalatnak, hogy a munkaidőt a régi 8 órás tartamra csökkentse (1917. szeptember 10-én).²⁹⁷

Bár a munkaidő mérséklése olyan záradékkal történt, hogy a munkásság pótműszakokat „sem köteles” vállalni, ez a kijelentés gyakorlatilag teljesen utópisztikusnak bizonyult.

Az 1918. év sztrájkjai már a forradalom közeledtét jelezték. A DGT bányamunkásainak 1918. január 21—22-i általános sztrájkja a szocialista munkásságnak az egész országra kiter-

²⁹⁵ Bányamunkás 1917. jún. 8-i száma.

²⁹⁶ Pécsi Bányakapitányság iratai, 711/1917.

²⁹⁷ U. o. 984, 1114/1917.

jedő általános mozgalmához csatlakozott. A cél az általános titkos választójog kiverekedése volt. A vállalat 4228 munkásállományából 89,5% tüntetett e legelemibb demokratikus igény érdekében. A szám egyúttal a szocialista munkásság táborának hatalmas megnövekedését és súlyát mutatja. A sztrájkot a bányavidéken és a városban a pécsi pártszervezet és a szakszervezetek irányították. Teljes rendben le is vezették azt. A kirendelt karhatalomnak nem volt alkalmja „attakolásra.”²⁹⁸

Részleges politikai sztrájk volt 1918. február 13—17. között is. A munkások követelték azoknak a társaiknak hazabocsátását, akiket a katonai osztagparancsnok — a honvédelmi miniszter rendelete alapján — mint rendbontókat, a frontra vonultatott. A bányászok ebben a harcban sem értek el eredményt, de észrevették, hogy a katonai vezetésben már nincs meg az a szilárdság, amelyet a háború első felében tapasztaltak. Ekkor már mindenütt a bomlás jelei mutatkoztak. Külső és belső fronton egyremásra kapta a Monarchia azokat a csapásokat, amelyek az év végén kiűtötték az európai nagyhatalmak sorából.

1918. május 20-án az első világháború egyik legjelentősebb katonai lázadása tört ki Pécsen, mely a bányavidéken átterjedt a munkásokra is.

A Pécsen állomásozó 6. pótzászlóalj III. pót százada egy ismételten kiadott parancsai kapcsolatban megtagadta az engedelmisséget. A leszerelésükre megérkezett két tiszt közül az egyiket az Irányi Dániel-téri barakk-tábor udvarán lelőtték, a másikat megsebesítették. Feltörték a fegyverraktárt, s aztán a békét és forradalmat éltetve tüntettek a városban.

A zendülőkhöz csatlakozott a pótzászlóaljnak a Frigyes lak-tanyában elheveezett legénysége is. Így kb. 1500—1700 főre erősödve megszállták a fontosabb középületeket. A pótzászlóaljnak e forradalmi csapatában — mint a későbbi vizsgálatok tanúsítják — sokan voltak olyanok, akik orosz hadifogságból tértek vissza. Közülük többen aktív résztvevői voltak a nagy orosz szocialista forradalomnak, s a forradalom eszméi sem maradtak hatás nélküli rájuk. Ezek a volt hadifoglyok a kommunizmus agitátoraivá lettek a hadseregben.

²⁹⁸ A Wekerle-kormány az általános titkos választójogot ekkor meg is ígérte, bár semmitől sem félt jobban, mint ettől. Természetesen ebből az ígéretből sem lett semmi, mert a megszokott sakkhúzással a választójog kérdését ismét valami mással, most pl. a külön magyar hadsereg tervével ültették el. Ez a felfrissített eszme ugyancsak olyan idegen volt a kormány felfogásától, mint az általános titkos választójog. A kérdés felvetése szinte groteszkül hat a háború utolsó éveinek nagy erőfeszítése közepén.

A felkelők ellen nagy erő vonult fel.²⁹⁹ Még aznap délelőtt ki is szorították őket a városból. Egy részük elmenekült Németbóly—Villány—Mohács irányába, másrészük a budai-külvárosi temetőben foglalt harcállást.

A lázadás híre már 20-án délelőtt elterjedt a bányászok között, s általában az volt a véleményük, hogy a forradalmárokat meg kell segíteni. A déli órákban Vasasról, Szabolcsról és Pécsbányatelepről kb. 150 bányász fejlődött fel a hatosok mellé, akikről a szükséges lőszert és fegyvert is megkapták.

A zendülők — a túlerővel szemben — délután 2—3 óra tájban kénytelenek voltak a külvárosi pályaudvar és a régi temető környékéről visszavonulni. Egy részük szintén Mohács felé menekült,³⁰⁰ kisebb részük pedig a bányászokkal együtt, a bányatelepekre vonult azzal a céllal, hogy fellázítva a még nem harcoló bányászokat, ismét felveszi a küzdelmet. Az agitáció eredményeképpen az otthontartózkodó bányamunkások közül újból többen esatlakoztak hozzájuk.

A forrongó tömeg először a katonai bányászosztag parancsnokság gyűjött fogdái ellen ment. Kiszabadította az ide bezárt munkásokat, majd a keretosztág legénységi laktanyáját és a bányász-zászlóalj irodáját rohamozta meg. Az itt talált népfőlköket lefegyverezte, a két parancsnokot, Herszényi alezredest és Meisner századost elfogta, s az iroda minden berendezését pozdorjává törte. A bányászok ezután a város ellen vonultak. Útközben a két foglyot agyonlőtték. A várost azonban nem tudták megközelíteni, mert a környező dombokon elhelyezkedő honvédjárőrök puskatüze ebben megakadályozta őket.

A katonai és bányász forradalmat véresen levertek és megtorolták. A rögtönítendő bíróság több katonát és két bányászt végeztetett ki. A nagy per még évek múltán is kísértett. Pótvádirat alapján 1924-ben még számos katonai és polgári személy került a bíróság elé.³⁰¹

A forrongással egyidejűleg sztrájkolt az egész bányavidék. Sztrájkolt 3478 férfi és 161 női munkás, az állomány (3921 férfi, 230 nő) 87,6%-a. A munka május 22-én kezdődött meg.

²⁹⁹ A Pécssett állomásozó 19. honvédpótzászlóalj legénységének egy része, a 8. honv. huszár pót század I. menetalakulata, a 8. honv. gyalogezred I. géppuskás százada. Erősítésképpen Pécsre rendelték a 9. honv. gyalogezred 2. zászlóalját és egy vadászszázadot.

³⁰⁰ Az elmenekült katonák a drávántúli erdőkbe húzódtak vissza s az összeomlásig portyázó háborúban állottak a hatalommal. (Ld. Hegedűs Géza: Bevezetés a magyar társadalomtörténetbe. Bp., 1947. Studio. 88. l.)

Megjegyzendő, hogy a zendülők jobbára a bosnyákok és a horvátok soraiból kerültek ki; visszavonulásuk irányát is ez magyarázza.

³⁰¹ Pécsi Bányakapitányság iratai, 760/1918

A bányavállalat a katonai lázadás nyomán elindulható további munkásmozgalomtól tartva, minden kerületbe csendőrörsöt és állandó detektívcsoporthoz kért. Elhatározta, hogy a mozgalmakat még kellő időben leszereli azáltal, hogy *az agitátorokat összefogdosztatja*. Együttal kérte a honvédelmi minisztériumot, hogy *a sztrájkban bűnösnek talált munkásokat kivétel nélkül elbocsáthassa*.³⁰²

A pécsvidéki bányamunkásság a sztrájk és körülményei miatt erőteljesebb nyomás alá került, mint bármikor eddigi története folyamán. A feszültség 1918. októberében szűnt meg, az összeomlás napjaiban, amikor már a forradalom a Monarchia küszöbére lépett.

A világháború zavarralteljes éveiben a bányamunkásság nem szűnt meg szorgalmazni az Országos Bányászszövetség felállítását. Az 1917. július 1-én megtartott bányászértekezlet megvitatta a létesítendő szakszervezet alapszabályait. Az alapszabálytervezetet bányászküldöttség adta át az Ugron kormány tagjainak. A kormány most már nem merte megakadályozni a szervezkedést. A központi szakszervezet így 1918. februárjában megkezdhetette működését.³⁰³ Közel 30 évig tartott a küzdelem, amíg idáig eljutott a bányamunkásság. „Nincsen Magyarországon munkásszervezet, amely oly hosszú küzdelmet folytatott volna a szervezkedés szabadságáért — írja Jászai Samu — mint a bányamunkás”.³⁰⁴

c) Munkásmozgalom a szerb megszállás alatt.

1918. november 14—1921. augusztus 20.

A központi hatalmak bukásával a proletariátus fokozatosan előtérbe jutott: 1918. október 31-én Magyarországon kitört a forradalom.

A forradalom és ennek következményei azonban Baranya megye tekintélyes részében, Pécsen és a bányavidéken is mindössze csak két hétig éreztette közvetlen hatását. November 14-én szerb megszálló csapatok vonultak be Délvidékre, így Pécsre, a bányavidékre, Baranya megye déli területére is, ahol közel három évig irányították a megszállt területek politikai, gazdasági és társadalmi életét.

A szerb megszállás munkásmozgalom tekintetében változa-

³⁰² U. o. 819/1918.

³⁰³ Bányamunkás 1918. febr. 9. száma.

³⁰⁴ U. o.

tos állapotot hozott létre. A megszállók ugyanis kb. 1918. december elejéig közömbösen szemléltek a párt- és szakszervezeti életet. Majd ettől kezdve fokozatos támadásba mentek át, mert látták a munkásság hazafias magatartását.³⁰⁵

1919. február 22-én a munkások és a polgárság kiküldöttjei felkeresték Radovánovics Stevo városparancsnokot, hogy rendet és békességet kérjenek tőle és hogy szóban is előadják azokat a sérelmeket, amelyeket már egy előző memorandumban vele közöltek. Radovánovics a legmerevebben visszautasította a kívánságokat. *A küldöttséget elfogatta és katonai kísérettel a város egyik lakotanyájába (a Frigyes lakotanyába) internáltatta.* Erre a városban lévő valamennyi intézmény, hivatal, üzem, üzlet sztrájkba lépett. Sztrájkolt az egész bányavidék, sőt az első napokban a sztrájkhullám az egész megszállt területre kiterjedt. Radovánovics még aznap meghirdette a statáriumot:

„Pécs lakosai! — szól a hirdetés.

A munkások képviselői a tisztviselőkkel egyetértve az alulírottak oly politikai fellételeket állítottak fel, melyeket el nem fogadhatok. Ok munkájukat, burzsoáziával (tisztviselőkkel) együtt közreműködnek abban, hogy a munkássztrájk keletkezett. Ilyen működés és a sztrájk, melynek nincs semmiféle összeköttetése a gazdasági kérdésekkel, melyeket mindig támogattam, csak vérontásra és megsemmisülésre vezet, anélkül, hogy valami elérhető volna... Az összes bánya, villanyközpont, vízvezeték, vasúti és posta munkásokat felhívom, hogy 48 órán belül kezdjék meg a munkájukat, ellenkező esetben azt, aki ezt nem teszi meg, renitens katonának fogom tekinteni, aki halálbüntetéssel lesz sújtva. Az összes fenti üzemek katonai parancsnokság alá helyeztetnek...

Minden gyülekezést megtiltok; négyenél több egyén nem gyűlhet össze egy helyen. — A kijelölt túsok életükkel felelnek, ha rendbontás történne...

Stevo Radovánovics s. k.
alezredes — városparancsnok

A megszállók a sztrájkolókkal szemben a legnagyobb durvasággal léptek fel. Este 6 óra után polgári személynek tilos volt az utcán tartózkodni. Minden nyilvános helyiséget bezártak. Március 4-én Radovánovics túsokat szedtetett a lakosság sorai-ból. A túsok között volt a munkásság két vezetője, Hajdu Gyula

³⁰⁵ A lakosság hazafias érzését általánosságban nem rejtette véka alá. Amikor pl. a magyarországi szerbek egy csoportja Újvidéken kikiáltotta a baranya-bácska-bánati köztársaságot és kívánta a Szerbiához való csatlakozást, Pécs és környékének minden intézménye és pártja tiltakozott az újvidéki határozat ellen. „Minden erőnkkel követeljük, — mondja a kiáltvány — hogy ország-világ hallja meg a délszláv részről fenyegető igazságtalanság miatt aggódó városunk kiáltását: Magyarok voltunk, magyarok vagyunk és a magyar népköztársaság polgárai akarunk maradni.” (Pécs-Baranya, 1918—1928. Pécs, é. n. Dunántúl. 38. l.)

és Noé János szociáldemokrata párttitkár is. Az elfogottakat — katonai fedezettel — Zágrábba, Vinkovcára és Viroviticára vitték.

A sztrájk első szakaszában, a sztrájkolni akaró kereskedőknek — internálás terhe mellett — üzleteiket nyitva kellett tartani, viszont a sztrájk későbbi szakaszában — ugyancsak a parancsnok rendelkezéseire — internálás terhe mellett be kellett zárni. Radovánovics a kiéheztetés módszeréhez folyamodott. A piacra jövő östermelőket a vámnál szerb katonák tartóztatták fel. A bányatelepi úton örök álltak, hogy megakadályozzák a város és a bányavidék lakosságának érintkezését. A szerb hatóság lezáratta a bányavidék közútjait is.

A terror azonban csak még jobban összekovácsolta az ellenállókat. A kitartó és megbonthatatlan egység végre arra kényszerítette a megszállókat, hogy engedjenek. A munkások, főképpen a bányászok, nem akartak tárgyalni Hajdu Gyula nélkül. Hajdu Gyulát ekkor a szerb hatóság táviratilag rendelte vissza Pécsre. Hajdu közvetítésével sikerült is a nagyobb ellentéteket — legalább is egyelőre — kiküszöbölni. A sztrájk március 13-án fejeződött be.

A szociáldemokrata párt vezetősége hirdetményben tudatta a sztrájk befejezését, s az elért eredményeket, amelyek a következők voltak:

1. „Minden, a sztrájk miatt letartóztatott egyén azonnal szabadlábra helyezendő, az elszállítottak táviratilag hazabocsátandók, senkinek a sztrájk miatt bántódása nem lehet, senkit üldözni nem fognak.”

2. „Biztosítják a szervezetek egyesülési és gyülekezési szabadságát, tisztelni fogják a szabadságot.”

3. „Megszüntetik a katonai garázdálkodásokat, senkit botbüntetéssel sújtani vagy brutalitásokkal zaklatni nem fognak.”

4. „Megszüntetik a sztrájk alatt tett kivételes intézkedéseket.”

A sztrájkolók más jellegű követelései 5 pontban foglalhatók össze:

1. Élelmiszereket Pécs és Baranya megye területéről csak a munkáspárti bizottság beleegyezésével lehet elszállítani. Ugyanez a bizottság intézze a gyárak nyersanyaggal való ellátásának és az áruk elszállításának kérdéseit is.

2. Nyissák meg a személyforgalmat, továbbá a posta-, táv-író- és telefonforgalmat.

3. A pécsi szénbányák termeléseiből elsősorban a pécsi és baranyai ipartelepek szükségleteit fedezzék.

4. A munkanélküliek szakszervezeteik útján ugyanolyan segélyben részesüljenek, mint amilyent a magyar kormánytól kaptak.

5. A politikai kérdéseket a békekötésig kapcsolják ki, tehát a tisztviselőket azért, mert a hűségesküt nem tették le, állásukból elmozdítani nem lehet.³⁰⁶

Mivel a követelések egy részét a megszálló helyi parancsnokság a saját hatáskörében nem elégíthette ki, Hajdu Gyula vezetésével egy bizottság Belgrádba utazott, hogy a kormány jóváhagyását ezekre a pontokra nézve is megszerezze. A küldöttség eredménnyel járt.

Az engedményeket végső formájában a belgrádi katonai főparancsnokság vezérkarának ú. n. „operatív-osztálya” részéről a vezérkari főnök helyettese (Kalafatovics Danilo) tette közzé. Ebben a szövegezésben (a szoc. dem. pártnak már említett kiáltványában foglaltakon kívül) megállapítják, hogy a magyar tisztviselők visszatérhetnek hivatalaikba, a Pandurovics főispán megérkezése előtti beosztásukba, csupán a kormánybiztos legyen más, de ezt is a magyar kormány jelölje. A magyar tisztviselőktől nem kívánják meg, hogy a szerb állam számára a hivatali esküt letegyék. Így azok az alkalmazottak is visszatérhetnek, akiket az eskü megtagadása miatt állásaikból elbocsátottak. Az egyik leglényegesebb pont szerint a szerb hivatalnokokat a megszállt területek hivatalaiból fokozatosan eltávolítják.

A látszólag szép eredményt Kalafatovics záradéka rontja el: „...ezen állapot csak addig fog megmaradni — igéri a vezérkari főnökhelyettes — amíg Pécsen rend lesz, amíg a pécsi magyar lakosság loyálisan viselkedik és míg a bányákban dolgoznak. Újabb rendetlenségek és sztrájk esetén a katonai hatóságok meg fogják tenni a törvényes intézkedéseket, minthogy Baranya hadi területen fekszik és a hadiállapot még tart.”³⁰⁷

Egykori megfigyelők szerint a 18 napig tartó általános sztrájk célja az volt, hogy figyelmeztessék a megszállókat: Pécs és Baranya megye népe nem kíván a szerb impérium alá kerülni. Mások viszont úgy vélekedtek, hogy a sztrájk a proletárdiktatúra közelgő magyarországi kikiáltásával volt kapcsolatban. A sztrájkkal a szerb megszállókat akarták súlyos feladat elé állítani.³⁰⁸

³⁰⁶ Pécsi Napló, 1919. márc. 13.

³⁰⁷ Pécsi Napló 1919. máj. 21. száma.

³⁰⁸ Ld. a pécsi törvényszék levéltárában a Dobrovics—Doktor-féle per anyagában található polgármesteri jelentést (B. 1904/1923), továbbá a Munkás 1921. dec. 24-i számát.

Bármelyik állítás is közelíti meg legjobban a lejátszódó eseményeket, a tény az, hogy a sztrájkban a lakosság teljes egyetértésben kívánta a szerb megszállás megszüntetését.³⁰⁹ Az egységes közvélemény azonban a világnézeti küzdelem és a SHS-királyság területi igényei árnyékában rövidesen megszűnt.

A sztrájkkal kivívott pécsi és belgrádi ígéretek legnagyobb részben csak ígéretek maradtak. A néhány nap múlva (1919. március 21-én) Budapesten kikiáltott proletárdiktatúra teljesen más irányba terelte a szerb megszállás politikáját. Egyelőre, egészen a proletárdiktatúra bukásáig, jelentékeny mértékben növekedett szocialista munkásellenes beállítottságában. Azon a címen, hogy a királyságot meg kell óvni a kommunizmustól, megerősítették csapataikat. A közigazgatásba való beavatkozásukat nemhogy visszafejlesztették volna — amire pedig éppen a proletárdiktatúra kikiáltását megelőző héten tettek ígéretet — de egyre mélyebben nyúltak a megye és a város életébe. A kommunista párt működését lehetetlenné tették, sőt a szakszervezeteket is betiltották. A munkásság vezetőit állandóan zaklatták, úgyhogy ezek egyrésze, számos bányással együtt, átment a határon és a tanácsköztársaság szolgálatába állott. A tanácsköztársaság repülőgépei időnként megjelentek a megszállt területek fölött, s a ledobált röpiratokon a közeli felszabadítást ígérték a lakosságnak. A megszállók tömegesen fogták el azokat, akik az ilyen röpiratokat összeszedték és terjesztették. A repülőgépeket ágyútűz alá vették. A határokat megerősítették. A közlekedés mind nehezebbé vált a demarkációs vonalon keresztül.

A szerb megszállás politikája hirtelen és ismételten megváltozott a tanácsköztársaság bukása után. A Pécsre és általában a megszállott területre menekült szocialistákban olyan erőforrást véltek felfedezni a belgrádi kormány, amellyel alátámaszthatja a megszállást, azaz idejét meghosszabbíthatja. Ez az elképzelés okozta azt, hogy a szocialista mozgalom a következő időben erősen felvirágozott. A szervezkedés súlypontja a bányavidéken volt.

Az események 1920. június 4. után már nyílegyenesen haladtak az előre elgondolt vonalon. A trianoni békeokmányból ugyanis világosan kiderült, hogy a megszállók Baranya megyének, azaz általában a megszállt területeknek egy részét kénytele-

³⁰⁹ Hajdu Gyula a sztrájkról szóló beszámolójában (március 22-én) a következő szavakkal jellemezte az eseményeket: „amit a 18 napos sztrájk alatt Pécs proletárságának öntudatossága, företlen egysége, példás kitartása, hajthatatlan energiája produkált, az egyedül áll a sztrájkok történetében az egész világon. Ez volt az első eset, hogy a munkásság mellé sorakozott a város egész polgári társadalmá.”

(Pécsi Napló, 1919. márc. 23.)

nek kiűriteni. Az SHS Királyság kormánya csak egyetlen lehetőséget látta a terület megtartásának, nevezetesen, hogy *a megszállt területek önálló állammá alakuljanak és ez az állam azután Jugoszlávia protektorátusa alá helyezze magát.*

A népileg délszláv-lakta terület tekintetében a trianoni béke már kellően kielégítette a Királyságot. A további területi igényeket csak csellel lehetett szolgálni. *A területek illett bele a szociálisták munkásmozgalmak nagyarányú támogatása is.* Lényegében az említett hatalmi elgondolásra vezethető vissza a munkásmozgalmi életnek az a pártatlan lendülete, amely annyira meglepőnek és különösnek tűnik fel ezen a fehér-Magyarország és az SHS királyság között elterülő keskeny sávon, amelyet a jobboldali polgárság már 1920-ban — tehát egy évvel a pécs-bajai köztársaság kikiáltása előtt — „*helyérdekű köztársaságnak*” nevezett.

A munkásság és vezetőinek kommunista része a magyarországi proletárdiktatúra bukását nem tekintette véglegesnek. Reménykedve néztek a Szovjetunió felé, és bizakodva kísérték figyelemmel minden további mozgalmat, elsősorban Németországban, Ausztriában és Olaszországban, amelyekből a világ, tehát Magyarország forradalmasítását is várhatták. Mindemellett számtalanszor leszögezték, kiáltványban, népgyűléseken és sajtóban egyaránt, hogy csak addig kívánják maguktól távortartani az anyaországot, amíg „legalább is” olyan kormányzati rend meg nem valósul, mint amint az 1918. évi októberi forradalmi vívmányok jelentettek a dolgozók számára.

A megszállás vezetői, elsősorban Raics kormánybiztos főispán, hogy a szocialisták imént vázolt törekvéseinek és elgondolásának némi tápot adjon — a belgrádi kormány beleegyezésével — megengedte a nemzeti tanács megalakítását (1920. aug. 8.)). A tanács a régi magyar közigazgatást le is váltotta. Új törvényhatósági bizottságot választottak és *Linder Béla polgármester-ségével a szociáldemokrata rezsim megkezdte működését.*

A magyar politikai életben általában az volt a benyomás, hogy Pécsen a hatalmat a szocialisták vették a kezükbe. Ez azonban csak látszat volt. Amint láttuk, a háttérből az SHS királyság belgrádi kormánya és ennek helyi közegei kormányoztak. A megszállók gondoskodtak arról, hogy a szocialista, főképpen a kommunista szervezkedés a jugoszláv érdekek rovására ne menjen. A kommunisták Linder-ellenes támadását a szerb kormánybiztosság maga igyekezett felfogni. Hajdu Gyulát, aki Linderék opportunisták politikája ellen harcot indított, a „baranya-bajai köztársaság” kikiáltása előtt néhány hónappal kitiltották a

megszállt területről. Ugy látszik, a belgrádi kormányzat óvakodott olyan színben feltűnni az antant előtt, hogy kommunista irányzatot támogat. Ezt tudniillik annál kevésbé tehetné, mert Jugoszláviában éppen ebben az időtájban kommunista-ellenes intézkedéseket hajtottak végre. A jugoszláv magatartás hatására a kommunisták és a szociáldemokraták között is egyre élesebb lett a válaszfal.

A megszállt területek népe 1921. augusztus 10-én tudta meg, hogy a Magyarország és Jugoszlávia között folytatott tárgyalások eredményeképpen, a szerb csapatoknak augusztus 20-án el kell távoznok Pécsről és környékéről.

A szocialista munkásságnak egy része — és a vezetők közül azok, akiket a megszálló parancsnokság el nem távolított, néhány frissen beépített jugoszláv agitátorral kibővülve, még egy utolsó kísérletet tettek: Augusztus 14-én kikiáltották a pécs-bajai vagy baranya-bácskai szerb-magyar köztársaságot. Intézőbizottságot alakítottak és ideiglenesen a jugoszláv Dobrovics Péter festőművészt választották meg köztársasági elnöknek. A tárgyalások megkezdése céljából Belgrádba küldöttség utazott, de ez már vissza sem tudott jönni Baranyába. Augusztus 20-án Gosztonyi Gyula kormánybiztos Raics jugoszláv alispántól átvette a közigazgatást. Másnap este megérkezett az első csendőr-különítmény, 22-én pedig Soós Károly altábornagy vonult be a magyar sereg zömével.

A távozó jugoszláv csapatokkal együtt sok szocialista munkás hagyta el a várost és a bányavidéket. Az aktív szakszervezeti és pártéletet végző bányamunkások egy része nem óhajtotta bevárni a várt megtorlást. A bányászok közül ugyan többen visszaszivárogtak később és ismét elhelyezkedtek a vállalatnál, de a vezetők emgiráltak a világ minden részébe.

A szerb megszállás idejében összesen 17 sztrájk volt a pécsvidéki szénbányászok körében: a már említett 1919. február 22—március 13-i politikai sztrájkon kívül ebben az évben még egy, 1920-ban 5, 1921-ben pedig 10 sztrájk. Az egyes években lezajló sztrájkok aránya jól mutatja a megszállók munkás- és hatalmi politikáját is, amelyről az előzőekben röviden megemlékeztünk.

Ha a sztrájkokat közvetlen kirobbantó okokat, vagy a külső, kísérő körülményeket nézzük, akkor közülük 12 bér-, 2 vegyes-, 3 hatalmi, ill. politikai kérdésekkel volt kapcsolatos. A legtöbb bérharc háttérében is azonban politikai szempontok vehetők észre.

A sztrájkok egészen rövid történetét a következő sorokban mutatjuk be:

1. sztrájk 1919. június 7—8-án Szabolcs-on és Vasason. Oka: a vállalat pénzhány miatt a fizetés határidejét nem tudta be-tartani. Nem dolgozott 553 férfi és 18 női munkás, az itteni állomá-ny (631 férfi, 38 nő) 85,3%-a.

2. sztrájk 1920. június 21—24-én Pécsbányatelepen és Sza-bolcs-on. Közvetlen oka volt, hogy az igazolatlanul műszakot mu-lasztottakat a vállalat megbírságolta, s a mulasztások napjaira az élelemtári cikkeket csak beszerzési és nem „előnyárban“ adta ki a munkásoknak. Sztrájkolt 21-én 1252 férfi és 192 női munkás, azaz a munkásállomány 46,7%-a;

3. sztrájk 1920. szeptember 11—22. között különböző időtar-tammal az üszögi központban, Pécsbányatelepen és Szabolcs-bányatelepen. Oka: a vállalat a megelőző sztrájkban résztvevő munkások keresetéből levonatta az élelmezési cikkek beszerzési és kedvezményes eladási ára közötti különbözetet. A munkásság követelte, hogy a levonásokat engedjék el, s hogy ezzel egye-temben néhány fakirakodó munkás más beosztást kapjon. A munkamegtagadás részleges volt, sztrájkolt az állomány 38,6%-a;

4. sztrájk 1920. október 4—5-én (a Rücker-akna, az építé-szeti osztály és az áramfejlesztőtelep munkásainak kivételével) valamennyi üzemben. Ok: a vállalat SHS valutában akarta a béreket kifizetni. Sztrájkolt összesen 1648 férfi és 84 női mun-kás, a munkásállomány 51,6%-a. A sztrájk részleges volt;

5. sztrájk 1920. október 20—23-án, valamennyi bányában és üzemben. Oka: A vállalat női cipőket és bakancsokat vásárolt a munkásállománya számára. A lábbelik árát a panaszbizottság állapította meg, de a bányászok ezt magasnak tartották. Sztráj-kolt összesen 3563 férfi és 107 női munkás, a munkásállomány 83,8%-a;

6. sztrájk 1920. december 18—27-én Pécsbányatelepen az András- és Schroll-akna munkásai között. A viszály oka az András-aknánál az volt, hogy a bérkifizetésnél román felül-bélyegzésű papírpénzt is kaptak. A Schroll-aknánál az üzem-vezetőség 10 rakodó munkást földalatti munkára rendelt. A mun-kások ez ellen tiltakoztak. A részleges munkaviszályban decem-ber 18—20. között sztrájkolt összesen 183 férfi és 1 női munkás, december 21—27. között pedig 72 férfi. Eredmény: A román bé-lyegzésű pénzt becserélték, a 10 rakodó munkás helyett pedig más 10 munkást jelölhettek meg földalatti munkára;

7. sztrájk 1921. január 10-én a vasasi Thommen-aknánál, Pécsbányatelepen és Üszögön. A munkásság a részleges sztrájk-kal a közelmúltban beadott memorandumának elintézését akarta sürgetni. Sztrájkolt összesen 1456 férfi és 25 női munkás;

8. sztrájk 1921. február 28—március 1. közt a vasasi Thommen-akna iparosai között. Oka: a belgrádi kereskedelmi és iparügyi minisztérium kedvezőtlenül intézte el memorandumukat. A vállalat igazgatóságától semmit sem követeltek. A részleges sztrájkban a munkásállomány 80,2%-a vett részt;

9. sztrájk 1921. március 15—16-án az üszögi főműhelyben. A részleges sztrájk szolidaritásból tört ki. A vállalat ugyanis felmondott 4 bányamunkásnak és 3 napszámosnak. A munkások követelték ezek visszavételét. Sztrájkolt 1016 férfi és 6 női munkás, az állomány 84%-a.

10. sztrájk 1921. április 6—8-án. A sztrájjal a földfeletti munkások bérkérvényének kedvező elintézését akarták kérésztülvinni. Sztrájkolt 3958 férfi és 114 női munkás;

11. sztrájk 1921. április 18—23-án. A pécsbányatelepi munkásság azért nem dolgozott, mert a vállalat igazgatósága a március 15—16-án lefolyt sztrájk idejére levonta az élelmiszerráfizetéseket. Vasason Hrubí József tanoncot a bányagondnokság „fegyelmezetlen magatartása” miatt más munkára osztotta be. Követelték Hrubí meghagyását. Az üszögi, a szabolcsi üzemek szolidaritást vállaltak a pécsbányatelepiekkel. Mondhatni, minden üzemben más és más időpontban kezdték meg a sztrájkot és más időpontban is hagyták abba. A sztrájkhullámmás a legeggyöntetűbb képet Pécsbányatelepen mutatta. A részleges sztrájk indító okaiban összetett volt, s az eredmény: részleges;

12. sztrájk 1921. május 25—26-án a pécsbányatelepi Schroll-akna munkásai között. Ok: Az április 6—8-i munkaviszály idejére történt élelmiszerrálevonás törlését kérték. Sztrájkolt 126 férfi és 1 női munkás, a munkásállomány 31,4%-a. A sztrájk részleges volt és csak részleges eredményt is hozott;

13. sztrájk 1921. június 3—6-án az új Schroll-akna munkásai között. Ok: A nedves munkahelyeken dolgozó munkások új gumiruhákat követeltek. Sztrájkolt 42 férfi munkás, az állomány $\frac{3}{4}$ része. A részleges sztrájk eredménnyel végződött;

14. sztrájk 1921. június 28-án. Sztrájkolt az új Schroll-akna (Széchenyi-akna) 34 munkása, az állomány 55%-a. A sztrájkolók 6 órai munkaidőt követeltek, de eredményt nem értek el;

15. sztrájk 1921. július 1—4-én a főműhely munkásai között. Oka volt, hogy a vállalat „munkahiány miatt” 5 munkásnak felmondott. Sztrájkolt 935 férfi és 25 nő, a munkásállomány 68,9%-a. A szolidaritás jellegével bíró sztrájjal semmi eredményt nem értek el;

16. sztrájk 1921. július 13—22-én. A sztrájk bejelentett célja

az volt, hogy a munkásság a bére tekintetében már négy ízben beadott memorandumára választ akart kierőszakolni. A munkaszünetelés nem volt egyöntetű a bányavidéken, de kiterjedt valamennyi bányakerületre. Ennek a sztrájknak a hátterében különösen súlyos politikai és világnézeti mozzanatok figyelhetők meg. A Baranyai Magyar Újság pl. közli egy bányamunkás levelét, amelyben a következőket olvassuk: „A bányamunkások nem nézhetik tétlenül azt a provokáló magatartást és azt az immár teljes nyíltsággal űzött Horthy-irredentát, amit a bányagazgatóság részéről tapasztalnak... A sztrájk demonstráció akar lenni az igazgatóság ezen eljárása ellen és tartani fog mindaddig, amíg az igazgatóság eljárása megtorlást nem nyer.” Pécsbányatelepen sztrájkolt 1317 munkás, Szabolcsan 1384, Vasason 818, Úszögön 215 munkás, azaz együttevén az állomány 77,9%-a. A sztrájknak már semmi eredménye nem lehetett. A belgrádi kereskedelemügyi miniszter által a viszály elsimítására kiküldött delegáció jelentését a minisztériumnak megküldötte ugyan, de a végrehajtás elmaradt. A megszállás egy hónap múlva véget ért.

d) Munkásmozgalom 1921—1944. között.

„Az 1918—19-es forradalmak bukásával Magyarországon a régi uralkodó osztályok kerültek újra hatalomra és igyekeztek ott folytatni a dolgokat, ahol 1918. októberében, a forradalom előtt abbahagyták.”³¹⁰

Láttuk, hogy a bányavidék — Délbaranyával együtt — sem az 1918. november 16-án megalakult magyar népköztársaság, sem az 1919. március 21-én kikiáltott proletárdiktatúra, a tanácsköztársaság hatásköre alá nem tartozott. Így 1921. augusztus 22-én, forradalmi múlt nélkül jutott az ellenforradalmi rendszer hatalmába. A bányamunkások már egy kialakult rezsim kellős közepébe csöppentek, ahol kíméletlen formában visszaállították a nagybirtok és a tőke uralmát. A munkásság helyzetét nemcsak a kormányzat szocialistaellenes beállítottsága súlyosbította, hanem a tőkések felviruló és ki nem oltható profitszomjúsága, az infláció, a közel egy évtizedig tartó gazdasági válság is. Ráadásul a szociáldemokrata párt peyerista vezetése szakadást idézett elő a magyar munkásmozgalomban, s a kormányzat „a rendszer lojális ellenzékét képező peyerista szociáldemokrata jobboldalt

³¹⁰ Andics Erzsébet: Ellenforradalom és bethleni konszolidáció. II. kiad. Bp., 1948. Szikra, 5. l.

felhasználta a forradalmi munkásság üldözésére, a munkásság szakadásának elmélyítésére.³¹¹

Miután a találkozás a szerb megszállt területek és a fehér-Magyarország között megtörtént, a szociáldemokrata párt nem emigrált vezetői a felszabadult területen is megkezdték egybehangolni a párt opportunistá „szocializmusát” az ellenforradalmi rendszerrel. 1921. októberében „ismételt” küldöttséget menesztettek a belügyminiszterhez. Hitet tettek a magyar állameszme mellett, bűnbocsánatot kértek azok számára, akik nem voltak tettük tudatában, s kívánták a munkások félrevezetőinek (t. i. a kommunistáknak) megbüntetését.³¹²

A küldöttség által kifejtett gondolat teljesen fedte a szoc. dem. párt központi vezetőinek nézetét is, akik éppen ebben az időben készültek pontot tenni a kormány és a párt közt megindult hosszadalmas tárgyalás végére. A tárgyalás „eredménye” — mint ismeretes — a Bethlen—Peyer-paktum néven vonult be legújabbkori történelmünkbe.

A Bethlen—Peyer-paktumban a szociáldemokrata párt vezetői — országosan kötelező erővel — megígérték, hogy agitációjukkal nem lépnek olyan térre, „amely a termelés folytonosságát és mérvét veszélyeztetné”. Megállapodtak abban, hogy a szakszervezetek „politikával semmi körülmények között nem foglalkozhatnak”. Szociáldemokrata kezdeményezésre életbeléptetik a hétköltő- és döntőbíráóságokat. Egyszóval sem a párt, sem a szakszervezet nem támogathatja a sztrájkokat.³¹³

A paktum az egész ország munkásmozgalmát megbénította, sztrájkjait lefékezte. A szociáldemokrata párt és a szakszervezete, amely 1914 előtt — mint láttuk — tevékenyen alátámasztotta a bányamunkások osztályharcát a sztrájkok csatamezején, most a munkásságot szinte eltanácsolta a politikai sztrájkok kezdeményezésétől, sőt a kizárólagos bérharcoknak is sima lefolyást igyekezett biztosítani. „Legfőbb törekvésük, hogy a konszolidációba bekapcsolódjanak” és hogy „biztosítsák a munkafegyelmet”.³¹⁴

A pécsi szociáldemokrata „Munkás” c. lap, hirtelen nagyot kanyarodott a szerb megszállás előtti és alatti irányától és fel-

311 A Magyar Dolgozók Pártjának Programnyilatkozata. (A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt Egyesülési Kongresszusának jegyzőkönyve. Bp., 1948. Szikra. 342—355. l.)

312 Munkás 1921. okt. 22. száma.

313 Ld. Réti László: A Bethlen—Peyer-paktum. Századok, 1950. 1—4. száma. 37—84. l. Bp., 1951. (Közkutatásügyi Kiadó.) 53. l.

314 Réti László i. m. 44. l.

fogásától. „Uj munka felé“ cím alatt *vezércikkben köszönti Bethlen és Peyer (titokban tartandó!) megegyezését.* A lap szerint ez a megegyezés biztosítja a gyülekezés szabadságát, a szakszervezetek helyreállítását, az elrekvirált helyiségek és a szakszervezetek vagyonának visszaadását. „Két év alatt sok, nagyon sok megpróbáltatáson és szenvedésen ment keresztül a munkásság... — írja. Be kell hegesztenünk a munkásosztály sebeit, ki kell emelni a munkásságot a nélkülözés és nyomorúság mélységéből — szervező, nevelő munkával, párt- és szakszervezeteink kiépítésével, a gazdasági élet bajainak feltárásával.“³¹⁵ És mindezt „felfüggesztették“ a marxista forradalmi szocializmus osztályharcos tevékenységét!³¹⁶

„Az igazság... az, hogy a szakszervezetek — még népszerűségük rovására is — igyekeztek eddig a békés termelést biztosítani s a munkásokat lebeszélni arról, hogy jogos bérköveteléseiknél lehetőleg tekintsenek el a végső eszközök igénybevételétől“³¹⁷ — írta a Népszava 1921. március 17-i számában.

Ugy látszott, hogy ilyen körülmények között már sikeresebb lesz a keresztényszocialista párt és szakszervezet működése és terjeszkedése a bányavidéken, mint amilyen eredménynek 1921. előtt tanúi voltunk. 1921-ben Pécsen is megalakult a keresztényszocialista párt, de főcélját, hogy a bányavidék szocialista munkásait betoborozza, ezúttal sem érte el. Néhány renegát kivételével a túlnyomó többség megmaradt szocialista elvei mellett. A munkások összetartásáról, a pártba és a szakszervezetbe beépült, valamint az illegalitásban dolgozó kommunisták gondoskodtak. „A keresztényszociális és egyéb szak- és pártszervezetek minden állami támogatás és hatalmas pénzáldozatok ellenére sem tudtak komolyan behatolni a munkásság soraiba.“³¹⁸ A kormány tehát úgy vélekedett, hogy jobb a kézben tartott szociáldemokrata párt által összefogni és általa féken tartani a munkásságot, mint őket egyetemlegesen az illegalitásba kényszeríteni. Így tartotta meg alakuló közgyűlését Pécsen és a bányavidéken 1922. január 16-án a Magyarországi Bánya- és Kohómunkások Országos Szövetségének helyi csoportja. Szabolcsen éppen Peyer Károly volt a szónok. Hogy most a bányászszághoz szólhat —

³¹⁵ 1921. dec. 28-i szám.

³¹⁶ „A munkásság működjék együtt a polgári elemekkel — mondotta Miákits Ferenc szoc. dem., a paktum egyik aláírója. Az osztályharcról elvileg nem mondanak le, de a jelen nehéz gazdasági viszonyok között nem alkalmazzák és igyekeznek közrehatni az osztályellentétek letompításában.“ (Ld. Réti László i. m. 45. l.)

³¹⁷ Ld. Réti László i. m. 58. l.

³¹⁸ Réti László i. m. 47. l.

mondotta, „ez... okos, nyugodt, célszerű politika eredménye. Az erőszak politikája nem alkalmas a helyzet biztosítására, mint azt a lefolyt események is igazolták. Rágalmazók, kik belekeveredtek a munkásmozgalmába, igyekeztek aljas rágalmaikkal tönkretenni 15—20 év becsületes munkáját, minek a vége az lett, hogy belevittek lehetetlen kalandokba s látva művüket, megszöktek. A kik a munkásságot 1919. márciusában félrevezették, azokkal nem a bíróság, hanem a munkásság van hivatva leszámolni, melynek sokezeire juttatták börtönbe, míg ők külföldön a markukba nevetnek“.

„A lefolyt eseményekért a felelősség nem a munkásságé, hanem ezek előidézésében a főbűnösök azok, kik eddig megakadályozták, hogy a munkásság tudását komoly munkával fejlessze. Nem igaz az, hogy a háborúvesztett országok sorsa a bolsevizmus.“³¹⁹

Mindezen jó pontok ellenére a Horthy-rezsim kormányai természetesen szívesen megsemmisítették volna a szocializmusnak ezt a hibridjét is, ha könnyen tehetik. Azonban a későbbi kísérletek sem végződtek komoly eredménnyel. Az eredménytelenség láttán a keresztényszocialista párt vezetői — bányászati vonalon — a bányamunkásság pár évvel előbb megalakult mintaszerű szervezetéhez, a Magyarországi Bánya- és Kohómunkások Országos Szövetségéhez hasonló országos bányamunkásegyesület megszervezéséhez láttak. Hosszas munkával végre sikerült (1926-ban) megbontani a salgótarjáni szénmedence bányamunkásainak szervezetét. A bányászok egy kisebb csoportja kilépett a Magyarországi Bánya- és Kohómunkások Országos Szövetségéből és „Salgótarjáni Szénmedence Bánya- és Kohómunkások Gazdasági Szakegyesülete“ néven új egyesületbe tömörült. Ez az egyesület 1927-ben országos szövetséggé alakult át „Magyarországi Bánya- és Kohómunkások Gazdasági Szövetsége“ címen. A Szövetség alapszabályait a belügyminiszter késedelem nélkül jóváhagyta. Ebbe a szövetségbe a pécskörnyéki bányamunkások kisebb csoportját is bekenyszerítették.

A szövetség 1933-ban „nemzeti“ jelzővel egészítette ki címét, s minden vonatkozásban nacionalista-irredenta alapokra helyezkedett. Munkaviszonyok rendezésénél — „a mérsékelt állásponton való“ — közös megegyezés szükségességét hirdette s így a nagyvállalatok már ebből a szempontból is örömmel támogatták. Politikailag a Szövetség támogatta a kormányon lévő Egyesült Pártot. A Szövetség a szocialista munkásság céljaival hom-

³¹⁹ Munkás, 1922. jan. 17. Valamennyi itt található aláhúzás az újságban is kiemelt.

lokegyenest ellenkező irányban haladt. Lemondott a munkásosztály védelméről, lemondott az osztályharcról. Alapításával az volt a cél, hogy a szociáldemokrata bányamunkásszervezeteket megbontsák.

A Szövetség a pécskörnyéki bányamunkások között nem vert mélyebb gyökeret. Az eredménytelenségről a Szövetség korrupció vezetői is gondoskodtak. Mindössze néhány esztendőre volt szükség, hogy mind a jobboldali munkáselemek, mind a munkáltatók csalódjanak benne. A salgótarjáni vezetőség nemcsak megfelelő irányítást nem tudott adni, de még a közös vagyont is „szabályellenesen” kezelte. A DGT igazgatósága erre, hogy a pécskörnyéki csoportot megmentse a pusztulástól, a helyi csoportot önállóságra juttatta. Megalakult a „Vasasi Bányamunkások Nemzeti Gazdasági Egyesülete”, amely azonban éppen úgy nem volt életképes, mint elődje. Működéséről alig tudunk valamit. Ezzel szemben az 1934. és 1937. évek harca a munkás és a munkáltató között egyre több munkást vitt vissza — a szolidaritás kapcsán — a szocialista táborba.

A második világháború zűrzavarai nem hagyták érintetlenül a bányavidéket sem. A Birodalomból kiküldött és a helyben talált agitátorok hatására a bányavidék német származású munkásainak egy része a hitlerista elvek felé hajlott. Ezek jobbra a Volksbundban és a Nyilaskeresztes Pártban helyezkedtek el.

A fasiszta irányzat nyomása erőteljesebbé vált az Anschluss után, amikor a DGT magyarországi érdekeltségei a német Göring-művek kötelékéhez tartoztak, de csúcspontját 1944-ben érte el a Sztójay-kormány alatt. A Nyilaskeresztes Párt hatalomra juttatása 1944. októberében már nem jelentett lényegesebb erőt a jobboldali szervezkedés számára: a szovjet csapatok a Duna-Tisza közén állottak és még az optimistább jobboldaliak is kezdték tartózkodó magatartást tanúsítani.

A háború alatt a bányavidék szocialista szervezetei az illegitimitásban megerősödtek, úgyhogy amikor Pécs és vidéke 1944. október 29-én a felszabadító szovjet csapatok kezébe került, a szocialista szervezkedés azonnal széles körben megindulhatott.

*

A bányamunkás élete súlyos volt a Monarchia virágzása idején, s még súlyosabbá vált az összeomlás után. Az 1920-as évek első felében, bár szénkonjunktúra volt, a gazdasági és társadalmi élet kapitalista jellege kizárta, hogy olyan bérrendszer valósuljon meg, amelyben a munkásság megnyugodhat. Még a világháború első évében, sőt (amint ezt az előző munkásmozgal-

mak tárgyalásánál láttuk) már a század elején kezdődő drágasági hullám állandóan növekedve 1923—25-ben nagyarányú inflációba torkollott. A valutaviszonyok következtében a munkabér reális értéke szánalmasan összezsugorodott.³²⁰

Az inflációban a béremelés és a pótlékolás mindig elkésve követte a közszükségleti cikkek drágulását. 1923. május második hetében pl. a következő műszakbéreket kapták a DGT munkásai:

	minimum	maximum
Vájárok	231,— K	703,46 K
Segédvájárok	207,90 K	637,24 K
Csillések	161,70 K	562,93 K
Takarítók	93,75 K	338,76 K
Egyéb munkások	93,75 K	605,— K
Női munkások	93,75 K	187,50 K

Ugyanebben az időben Pécsen a közszükségleti cikkek árai ezek voltak:

1 kg disznóhús	1,600 K
1 kg szalonna	2,000 K
1 kg zsír	2,100 K
1 kg finomliszt	400 K
1 kg kenyérliszt	390 K
1 pár cipő	24,000 K
1 férfi ruha	120,000 K
1 női ruha	130,000 K
1 férfi ing	8,400 K

Az árak az 1922. évihez viszonyítva kereken 1000%-kal emelkedtek. A munkás átlag 1—2 kg liszt árát kereste meg naponként. A család minden tagjának megfeszített munkával kel-

³²⁰ A korona értéke a zürichi jegyzés szerint így zuhant:

1922.	VIII.	10-én	36
1922.	IX.	30-án	21
1923.	III.	30-án	11,5
1923.	V.	31-én	0,1
1923.	VI.	30-án	0,065
1923.	VII.	30-án	0,03
1924.	II.	29-én	0,014
1924.	III.	31-én	0,00765
1924.	XII.	31-én	0,0007
1925.	VI.	30-án	0,0072

Ezt az utóbbi értékét aztán nagyjából megtartotta egészen az új pénznem, a pengő bevezetéséig, vagyis a stabilizációig.

lett pótolni a „családfenntartó“ keresetét. A bányamunkás keresete mélyen a létminimum alatt állt.

Mindezeken felül a vállalat raffináltan még terhesebbé tette munkásai életét, csakis azért, hogy a maga számára nagyobb hasznot biztosítson. A DGT a többi szénbányavállalattal egyetemben a háború alatt és után a munkások számára kedvezményesen élelmiszereket adott ki. Ezzel nem valami hirtelenül támadt humanizmusának hódolt, hanem a munkateljesítményt akarta fokozni. Így egyrészt elkerülte, hogy a bányászok tömegesen járjanak ki vidékre élelmiszerekért, másrészt az élelmiszereket a munkás csak megfelelő műszakszám után kapta meg. Ezáltal csökkentették az igazolatlan mulasztások nagy számát is.³²¹

Miután a szénkonjunktúra megszűnt, a vállalat egyik legnagyobb teherterele a kedvezményes élelmiszerellátás volt. Ettől minden áron meg akart szabadulni. Most, az infláció idején, arra hivatkozva, hogy a munkás az élelmezésről önmaga is tud gondoskodni, — 1924. január 1-én — visszatért a teljes készpénzfizetésre. Ráadásul az eddig természetben adott lakást és villany-szolgáltatást is beleszámították a munkabérbe. Csupán a szén maradt meg, mint természetbeni járandóság.

Ilyen viszonyok között a bányamunkásság (minden támogatás nélkül is) többször kénytelen volt a sztrájk fegyveréhez nyúlni. Nagyobb horderejű sztrájk azonban az 1920-as években nem volt. *A szerbek kivonulásától 1930. végéig 18 sztrájkot számálhatunk össze.* A 18 sztrájk együttes időtartama 87 nap, azaz egy-egy sztrájkra közel 5 nap esik. A leghosszabb 23 napig tartott, 15 részleges, 3 pedig általános volt. A sztrájk kirobbanásának közvetlen oka 11 esetben bér-, 4 esetben hatalmi-, 3 esetben összetett (bér- és hatalmi-) kérdés volt. Teljes eredménnyel csak 2 sztrájk végződött. Részleges eredménnyel járt 5, eredmény nélkül maradt 7. Négy kisebb sztrájk eredménye ismeretlen.

A sztrájkok rövid kronológiája a következő:

1. Részleges sztrájk 1922. július 28—29-én a vasasi Thommen-akna munkásai között. Oka: Az egyik csapatban egy munkás pótműszakot akart végezni, munkatársai azonnal eltávolítását követelték a csapatból. Az üzemvezetőség kijelentette, hogy munkásai akkor teljesítenek pótműszakot, amikor akarnak. Ha a csapat nem akar olyannal dolgozni, aki pótműszakot teljesít, kiszáll-

³²¹ V. ö. Alliquander Ödön: Magyarország bánya- és kohóipara az 1912—1926. évben. I—II. köt. Bp., 1931. Allami ny. I. köt. 15—16. l.

hat a bányából. Ezt a csapat meg is tette. Miután azonban a felvonónál a szállítás ideje már elmúlt, a felszállók egy része erőszakosan a hatalmába kerítette a szállítókast és ezzel ment a felszínre. Az utóbbiaknak nemcsak a műszakját törölte az üzemvezetőség, de pénzbírsággal is sújtotta őket. Erre tört ki a sztrájk. 294 munkás tagadta meg a munkát, a sztrájk előtti munkásállomány (927 fő) 28%-a. A sztrájk eredmény nélkül végződött.

2. Részleges sztrájk 1922. október 9—17-én. A sztrájk Üszög kivételével valamennyi üzemre kiterjedt. Oka: Bér- és hatalmi kérdés. A bérkövetelés tárgyában meginduló tárgyalásokra a vállalat nem engedte be a bányászszakszervezet budapesti kiküldöttjeit, amire a kerületek néhány üzeme abbahagyta a munkát. A rendőrség előállított 274 sztrájkolót, 61-et pedig letartóztatott. A munkásság a sztrájkokkal — ha a hatalmi részét nézzük — eredményt nem ért el, de bérezését 50%-ban megjavította.

3. Részleges sztrájk 1923. március 3—5-én a vasasi Thormen-akna munkásai között. Oka: A munkások elégedetlenek voltak a február havi keresetükkel. A sztrájk még Vasason is elszigetelt maradt. Sztrájkolt 212 munkás, a munkásállomány (879 fő) 24%-a. A rendőrség 4 munkást előállított, de sem letartóztatás, sem kizárás nem történt. A sztrájk nem járt eredménnyel.

4. Részleges sztrájk 1923. április 20—23-án Szabolcson, Vasason és Üszögön. Oka: A megállapított ruhasegélyt tévesen fizették ki a munkásoknak. A sztrájk az egyes üzemeken belül is elszigetelt volt. A sztrájkoló üzemek munkásállománya 2690 főt tett ki, sztrájkolt kb. 35%-a. A küzdelem eredménnyel járt: a kifizetéseket helyesbítették.

5. Részleges sztrájk 1923. április 28—30-án a vasasi bányamunkások között. A sztrájkot Fink János bányász letartóztatása idézte elő, aki az április 20—23-i sztrájk alkalmával erőteljesen agitált a munkabeszüntetés érdekében. A harc a vasasiak között is részleges volt. Finket állítólag „a sztrájktól függetlenül” szabadon bocsátották, mire a munkások dolgozni kezdtek.

6. Részleges, de nem minden üzemre kiterjedő sztrájk 1923. május 7—12-én. Oka ismét az volt, hogy a beadott bérmemorandum tárgyalására nem hívták meg a munkások megbízottjait. Pécsbányatelepen nem dolgozott átlag naponként 860, Szabolcson 834, Vasason 184, Üszögön 143 munkás. A sztrájk nem volt egybehangolva. Az üzemekben más és más időben kezdődött, s a befejezés sem volt időbelileg egyöntetű. A munkásállománynak kb. 46%-a sztrájkolt. A memorandumban foglalt kéréseket a vállalat részben teljesítette.

7. Részleges, 1 napig tartó bérharc a pécsbányatelepi, a szabolcsi és vasasi üzemekben 1923. július 27-én. Eredménytelenül végződött.

8. Részleges hatalmi- és bérsztrájk 1923. augusztus 2—4-én Pécsbányatelepen és Szabolcs-on. A szabolcsiak azért nem dolgoztak, mert bizalmi férfiainak letartóztatták, a pécsbányatelepiek pedig nem voltak megelégedve keresetükkel.

9. Részleges szimpátia sztrájk Vasason 1924. január 15-én.

10. Részleges bérharc 1924. február 7—14. között, Pécsbányatelepen és Szabolcs-on. A György-akna és a Ferenc József-és az Új Schroll-akna munkásállományának 90%-a sztrájkolt.

11. Részleges sztrájk 1924. március 12—13-án a vasasi bányamunkások között. Oka: A bányamunkások a fizetésüket nem délelőtt kapták meg, hanem csak délután. A munkásoknak mintegy 65%-a sztrájkolt. A bányászok másnap (minden eredmény nélkül) munkába léptek.

12. Részleges sztrájk 1924. március 22—24-én a vasasi bányászok között, ugyanazon ok miatt, mint a március 12—13-i sztrájk alkalmával. A 889 munkás 28%-a, 245 személy vett részt az osztályharcban. A sztrájk nem járt eredménnyel.

13. Általános sztrájk 1924. május 8—31-én a vállalat valamennyi területében. A sztrájkot az okozta, hogy a bányamunkások nem voltak megelégedve a bértárgyalás eredményeivel. Követelték, hogy a március havi 110%-os drágasági pótlékot emeljék fel április hóra 165%-ra, május hóra 180%-ra, június hóra 200%-ra; a bányatárpénztárakat pedig az állam vegye kezelésébe. Sztrájkolt 3439 férfi és 64 nő, az állomány 80%-a. A sztrájk 102 429 műszakot vett igénybe. A munkások részleges eredményt értek el. Jellemző a vállalatnak a sztrájkot illető beállítása. Szerinte a munkásság a sztrájjal semmi eredményt nem ért el, mert a pótlékemelést „sztrájk nélkül is megadta volna“.

14. Részleges hatalmi sztrájk Vasason 1924. július 1—2-án.

15. Részleges sztrájk 1925. január 8—12-én az egész bányavidéken. A sztrájk része volt a nagy országos bányászsztrájknak. Az előzményeket már a múlt év karácsonya előtt megfigyelhetjük. Az országos jellegű bányász-mozgalmat a Bányamunkások Országos Szövetsége készítette elő azért, hogy általános jellegű memorandumban a drágasági pótlék felemelését kérte a bányavállalatoktól. Ez a pécskörnyéki bányászok körében azt jelentette, hogy 1924. novemberében — „az országos egyöntetűség kedvéért“ — 15%-kal csökkentett pótlékot a vállalatnak a régi nivójára kellett volna visszaállítani.

A DGT bányagazgatósága a kérést nem teljesítette. Erre ki-
tört a sztrájk. Ugyanígy történt egyéb szénmedencékben is. A
pécsvidéki bányászoknak kb. 80%-a sztrájkolt. Csak a pécsújhegyi
üzemek és a Schroll-akna munkásai dolgoztak.

A vizsály január 12-én ért véget teljes eredménnyel. A bá-
nyászok november 1-ig visszamenőleg megkapták a levont
15%-ot, így alaphérükhöz az eddigi 180% helyett 195%-os drá-
gasági pótlékot szereztek.

16. Részleges sztrájk 1927. augusztus 3—8-án a szabolcsi
és a vasasi kerületben. Ez a sztrájk ugyancsak egy országos
sztrájkhullámmal volt kapcsolatos. A bérkérdéshez hatalmi
kérdés is járult. Nevezetesen ez alkalommal is követelték a
sztrájkolók, hogy a bányagazgatóság a bértárgyalásokba vonja
be az Országos Szövetség budapesti kiküldöttjeit. Erre a bány-
igazgatóság nem volt kapható. Nem is válaszolt a beadványra,
ami a munkaviszály kezdetét jelentette.

„A sztrájk előidéző okait nem a bérharcban kell keresni,
azokat a vizsgálat helyes nyomon tovább kutatja“ — olvassuk
a bányagazgatóság nyilatkozatában, s itt a szocialista izga-
tásra célzott, mint annyi más esetben. A berről — természet-
esen — nem emlékezett meg, pedig ez is említésre méltó lett
volna. A vājárkereset átlaga ebben az időben ugyan 5,80 pen-
gőt tett ki, de az alsó határon lesüllyedt 1,80 pengőre is, ami
a segédvājári, a csillési kategóriákban még a megfelelő arány-
ban tovább csökkent. A memorandumban a bányászok legkeve-
sebb 5, maximum 7 pengő szakmánybért követeltek.

A sztrájkolók minden kérése teljesítetlen maradt.

Teljesen lehetetlenség, írja az igazgatóság a válaszbán,
hogy az eddigi munkarendszerről homlokegyenest ellenkező más
módszerre térjenek át. *Lehetetlen, hogy a munkás előre meg-
szabott bérosztályok szerint kapja a bérét.* „Ennek a kérésnek
a teljesítése, vagy tárgyalása is ugyanarra a lehetetlenülésre
vezet, mint a kommunizmus és így természetesen erről szó sem
lehet.“

17. Általános sztrájk valamennyi bányakerületben 1928.
november 21—23-án. A bányászok október 31-én bérkérvényt
adtak át a vállalatnak, amire november 20-ig kellett válaszolni.
Az igazgatóság azonban egy héttel későbbre ígérte a választ.
A sztrájk erre november 21-én megkezdődött, s az állománynak
kb. 80%-a vett részt benne.

A vállalat részben teljesítette a követeléseket. A munkások
karácsonyi segély címén egyhavi keresetük 20%-át kapták meg
és felemelték a lakáspénzt.

18. Részleges bérsztrájk 1929. október 2—18-án. A munka-

megtagadás oka ismét az őszi segély körül forgott. A bányászok 25%-os segélyt kértek a DGT bányaaigazgatóságtól. *A vállalat a kérés teljesítését a „rossz szénaviszonyokra” hivatkozva megtagadta.* A pécskörnyéki bányászokat ez az eljárás annál inkább bántotta, mert tudták, hogy az ország egyes bányavidékein a munkások hasonló irányú kérését teljesítették. A DGT szénbányavállalatának a tiszta nyeresége ebben az évben 957 814,81 pengő volt.

A sztrájk első napjaiban csak a szabolcsi és a vasasi bányászok nem dolgoztak, de 9-én a pécsbányatelepiek is csatlakoztak hozzájuk.

A vállalat elve a tárgyalásokat illetően a szokásos volt: addig nem tárgyal, amíg a sztrájkolók ismét meg nem kezdik a munkát. Október 8-án mégis fogadta a munkások küldötteit, akik előtt megajánlotta az egyhavi kereset 20%-át karácsonyi segély címén, s hogy még októberben ki is fizeti. A munkásság nem elégedett meg a 20%-os segéllyel, hanem 25%-os általános fizetésemelést kért. Végül is a vállalat álláspontja győzött. A bányászok a Somogy községben megtartott gyűlésükön elhatározták, hogy 19-én munkához látnak. Így is történt. A bányaaigazgatóság még megígérte, hogy — *amennyiben a szénpiac novemberben javul* — 5%-os segélyt ad ajándékképpen az őszi segély mellé. Egyben felüggesztette a szombati munkaszünetet az ideig, amíg a munkások a sztrájk következtében elmulasztott műszakjaikat nem pótolják. A műszakpótlás feltétele volt annak, hogy a sztrájkolók ne veszítsék el üdülési szabadságukat.

*

Az 1920-as évek második felében fokozatosan megindult a gazdasági válság lavínája a tőkés országokban. A válság Magyarországon a harmincas évek elején érte el tetőpontját. A termelés területén zavar lett úrrá, teljesen feltárva a halódó monopolkapitalizmus minden belső ellentmondását.³²²

A magántőke már a profitcsökkenésnél is kétségbeesik, a deficitet pedig nem bírja elviselni, de szemrebbenés nélkül hárítja át a terheket elsősorban a munkásokra és a fogyasztókra.

Bányászainkat — bár a vállalat hozzászoktatta őket — rendkívül érzékenyen érintették munkáltatójuk pénzügyi fortélyai. A vállalat pl. 1931. április 15-től kezdve a társulati lakások után 3—15 pengő bért szedett. A munkásoknak meg kellett

³²² V. ö. Leontyev, L. A.: Lenin „Az imperializmus, mint a kapitalizmus legfelsőbb foka” c. művéről. Bp., 1950. Szikra.

tízetni a villanyfogyasztást, s a szénjárandóságot pedig pénzben váltotta meg a DGT. Ez a manipuláció a munkabért mintegy 10—15%-kal csökkentette. A munkások tiltakoztak az eljárás ellen, az igazgatóság azonban kereken tudtukra adta, hogy *a megterhelés elől bármelyik munkás kitérhet, ha szolgálati lakását elhagyja.* A munkásoknak már volt tapasztalatuk arról, hogy mit jelent, amikor családjaikkal együtt kidobják a lakásból. A vállalat is tudta, milyen súlyos a fenyegetés a munkásokra egy katasztrofális gazdasági válság és szénpangás idején. A szénbányavállalatok a munkáskérdésről ebben az időben különösen magas lóról beszéltek. Ilyen körülmények között sztrájk csak a legnagyobb fokú elégedetlenség mellett törhetett ki. A munkásnak minden lépését meg kellett fontolnia.

A munkásságot ért sérelem súlyát és igazságtalanságát jellemzi, hogy még a tőkésbarát ker. szocialista bányamunkások szakszervezete is tiltakozó ülést tartott ebben az ügyben. Április 10-én pedig tiltakozó memorandumot adtak át az igazgatóságnak. Ugyanezt tették a szociáldemokrata párt vezetői is.³²³

A szociáldemokrata párt megkísérelte az ügyet a parlament elé vinni. „Sokszor, nagyon sokszor szóváltottuk már itt a Házban — mondotta Esztergályos — a magyar bányamunkásság szomorú, tragikus életét és sorsát. Elmondottuk százszor és százszor azt az irtózatosszenvedésekkel telített küzdelmet, amelyet a magyar bányamunkásság kénytelen megvívni ellenértékül annak a drága becsületes munkának, amelyet elvégez. Minden egyes alkalommal rámutattunk egyúttal annak a kapitalizmusnak kíméletlenségére, amely nem érez és amelyet nem hat meg senki és semmi sem, amely arcizomrándulás nélkül taszítja a halálba, a nyomorúság legmélyebb fokára az emberek tömegeit, százait és ezreit, ha azt látja, hogy a maga részéről néhány fillér profitra tehet szert.”³²⁴

A törvényhozásnak ez a háza általánosságban igyekezett „részvétellel” fogadni a bányászok helyzetének vázolását, de ennél aztán meg is maradt. Ernszt Sándor munkaügyi és népjóléti miniszter szerint „nálunk a jogi helyzet az, hogy a munkaadónak módjában van egyoldalúan eljárni a munkavállalókkal szemben.”³²⁵ Az úgynevezett kiegyenlítő bizottságok,

³²³ Pécsi Bányakapitányság iratai, 947/1931.

³²⁴ Képviselőházi Napló, 1927—1931. XXXV. kötet, 232. l. Az 1931. április 29-én tartott ülés.

³²⁵ Ugyanezen a képviselőházi ülésen a miniszter megállapítja, hogy a vállalat „rendkívül súlyos helyzetben” van. A baj azonban tényleg az — mondotta — „hogy a súlyos és nehéz helyzetet a DGT nem iparkodik egyenlő igazsággal mindenkire rászorítani, hanem egyesek bizonyos kivételt élveznek és azok nem érzik a helyzet súlyosságát.”

melyek a Bethlen—Peyer-féle paktum szellemében működtek, különösebb törvényes felhatalmazás és erő nélkül, a legtöbbször nem értek el semmit. Esetleg csak azt, hogy csillapították az osztályharc élet, ami a vállalatnak egyenesen jól jött.

A sztrájk nem tört ki a vállalat elutasító határozatára. A munkásvezetők össze tervezték a megmozdulást. Ennek bizonyága volt az a röpirat, amelyet augusztus folyamán Berntrand Antal párttitkár küldözgetett szét az ország többi szak-szervezetéhez.

A röpirat jellemzi a bányamunkások hangulatát: „... A nyomor a bányaiparban óráról órára fokozódik — írja Berntrand. — Nincs oly nap, hogy ne jönne levél, melyben az elkeseredés hangja ne szólalna meg. Anyák írnak az elkeseredés szomorú hangján, kérnek segítséget, hogy gyermekeikkel el ne pusztuljanak éhen. Az ország-világ előtt foglalkoztunk a magyar bányamunkásság szomorú helyzetével, süket fülekre találtunk, segítséget nem kaptunk. Nem törődik a bányamunkásokkal senki, ha mindjárt éhen pusztulnak is. A bányabároknak egy a fő, hogy a profitot megtartsák és ugyanúgy nem várhatunk a mai kormányzati rendszertől sem semmit. Ezért elhatározta a bányamunkásság összessége, hogy egy országos bérkéréssel fordulnak illetékes helyre. Nem akarunk lehetetlenséget, hanem csak az élet fenntartásához szükséges keresetet, valamint azt, amit tőlünk elvontak, a túlórák beszüntetését, hogy munkához és kenyérhez jusson a munkanélküli bányamunkás. Ha ezen országos bérkérés ismét elutasító lesz, vagyis a bányamunkások helyzetén nem segítenek, úgy a törvény keretén belül, ha kell, országos munkaszünettel fogunk válaszolni és nem fogunk gyáván elpusztulni.”³²⁶

1931. szeptemberében és októberében mind a szociáldemokrata mind a keresztényszocialista pártba és szakszervezetekbe tömörült munkások megkezdték a vállalat ostromlását. Bernhardt és társai szeptember 18-án keltezett beadványukban 30%-os őszi segélyt kértek.³²⁷ Ugyanilyen értelmű memorandumot adtak be a Keresztény Bánya- és Kohómunkások Országos Szövetsége részéről Schlank Hermann és társai október 17-én, a bányamunkások nevében pedig október 20-án Raab István és társai.³²⁸ A munkások kérték az 1924. év előtti fizetésrendszer visszaállítását, a lakfenntartási illeték törlését, s hogy a szénjárandóságot akár természetben, akár pénzben vehessék fel.

³²⁶ Pécsi bányakapitányság iratai, 2002/1931.

³²⁷ U. o. 1894/1931.

³²⁸ U. o.

Erdekes és jellemző, hogy az igazgatóság a vállalat „szociális érdemre” való hivatkozással utasította vissza a követeléseket. Kíméletet kért a munkásoktól. Utalt „nehéz helyzetére” és arra, hogy „a legnehezebb időben sem bocsátott el munkásokat”. Hogy amikor a hazai nagy szénbányák az enyhétél folyamán beálló szénpiacromlás miatt a munkások ezreit bocsátották el, a DGT senkinek sem mondott fel. Más bányák a heti munkanapok számát 4-re, sőt 3-ra csökkentették, a vállalat nem redukálta a heti műszakok számát, s a munkabéreket sem szállította le. Az 1924. január 1-én történt szabályozás óta a bérek nem csökkentek, hanem emelkedtek, jóllehet a munkások teljesítménye jelentősen alábbszállott. A gyakorlatlan munkások károsan befolyásolják a munka hatályát is és a keresetet is. Amikor tehát a munkabérek mégis a régi szinten maradtak, a vállalat újabb „áldozatot” hozott. A házi tüzelési szénpiacon mutatkozó javulás a vállalatnak kárpótlást nem nyújtott. Csak az lenne előnyére, hogyha a műszakonkénti munkahatály növekednék. Ezzel a vállalat „szociális terhei is könnyebbé” válnának. A pécsvidéki szénnek nem sajátossága, hogy vele a konjunktúra gyümölcsseit élvezni lehetne. A vállalat megelégszik azzal, hogyha a válságos időket ki tudja egyensúlyozni, s hogyha a piac tovább romlik, elkerülhesse a munkáselbocsátásokat, a bérek és a munkanapok leszállítását — csillogtatta meg a közeli jövőt munkásai előtt!³²⁹

Az elmondottakból kitűnik, hogy a munkásság messzemenő türelmet tanúsított, s mindent elkövetett, hogy a bérrendezést sztrájkon kívül érje el. A bányamunkások ügye azonban egyetlen hivatalos fórum előtt sem állt jól. A vállalat igazgatóságának válasza pedig burkolatlan fenyegetést tartalmazott félreérthetetlen utalásaival. A munkásságnak ismét magának kellett a csomót kibogozni: 1931. október 29-én a vállalat valamennyi üzemében megkezdődött a sztrájk. Csak a keresztényszocialista munkások egy töredéke dolgozott. Vezetősége szerint azért, mert a szociáldemokrata munkások mozgalmát „úgy akarták támogatni”, hogy sztrájk közben állandóan beadványokkal ostromolja a vállalatot!

A vállalat sztrájktrőkkkel sem tudta a termelőmunkát végeztetni. A Gazdasági Szövetségbe tartozó 350 munkás ugyan megígérte a sztrájknál mutatkozó összetartás megtörését, munkábaállásuk azonban a szocialista munkások fenyegetésére elmaradt.³³⁰

³²⁹ Baranya megye levéltára, 3565/1937. alisp. sz.

³³⁰ U. o. 3565/1937. alisp. sz.

Végre maga a kereskedelemügyi miniszter, Kenéz Béla vette kezébe a békeltető tárgyalások vezetését. Magához kérte a munkásság és a vállalat megbízottait. Az egyeztető tárgyalás részleges eredményt hozott a munkásságnak. E szerint a vállalat a bányatelepi lakásokban lakó munkások szénjárandóságát 50%-ban, a magánházakban lakóké pedig teljes egészében pénzzel megváltja. A lakbéréknél 50%-os engedményt tesz. A téli segély mértékénél azonban nem volt hajlandó engedni, sőt kijelentette, hogy a téli segély kivételével a megajánlt engedményeket csak azok a munkások kapják, akik november 1-től kezdve megszakitás nélkül dolgoztak az üzemekben. A sztrájkolók csak akkor, hogyha november 19-én munkába állanak. Később ezt az időpontot az igazgatóság november 23-ban állapította meg.³³¹

A sztrájkolók nem fogadták el az egyezséget. A lakbér teljes elengedését kívánták s hogy a szénét a vállalat ne 1,80 pengőért, hanem 2 pengőért váltsa meg. A követelés érdekében kezdett újabb tárgyalás azonban semmiféle eredménnyel nem járt. A 26 napos sztrájk így (november 23-án) részleges eredménnyel ért véget. A vállalatnak meg kellett ígérni, hogy a sztrájkból kifolyólag a munkásságot semmiféle veszteség és hátrány nem éri.³³²

A vállalat súlyos krízisét a nagy gazdasági világválság keretében jellemzi az a kisebb, részleges sztrájk is, amely 1932. december 4—7. között zajlott le a szabolcsi és a vasasi bányákban. A sztrájk kirobbanásának közvetlen oka az volt, hogy a munkások félhavi előlegüknek csak 30%-át kapták kézhez. Egyúttal azonban azt is követelték, hogy az akkordbéreket a régi színvonalra emeljék. Voltak ugyanis olyan bányászok, akiknek korábbi 6 pengős műszakonkénti keresete 4,50—5,— pengőre csökkent.

Sztrájkolt a szabolcsi és a vasasi üzemek munkásállománya kb. 78%-a.

A vállalat a szénvásárlóit okozta pénzhiányáért.³³³

A munkásokat nem hatotta meg a DGT „szegénysége”, s 6-án meg is kapták a hátralékos összeget.

A sztrájk december 7-én délután végződött.

A gazdasági nehézségeket okolva, a DGT szénbányavállalata — az 1931. évi nyilatkozata ellenére is — életbeléptette a munkaidőcsökkentést. A munkások hetenként 24—32 órát dolgozhattak csak 8-8 órás műszakokban. A munkaidő csökkenése

³³¹ Pécsi Bányakapitányság iratai, 2166, 2187/1931.

³³² Baranya megye levéltára, 3565/1937. alisp. sz.

³³³ A MAV pl. több mint egy millió pengővel tartozott neki, s adósságát csak részletekben törlesztette.

igen súlyosan hatott a bányászok megélhetésére. Ráadásul a napi bér összege is kevesebb lett. Amíg 1920—1925 között, a szénkonjunktúra idején, a bányász akár 40 műszakot is teljesíthetett havonként, addig most a legjobb esetben is ennek felét érte csak el. Pótműszakok végzésére semmi lehetőség nem volt. A vállalat — állítólagos „szociális kényszer hatása alatt” — adott esetekben inkább munkanélkülieket alkalmazott a rendkívüli munkáknál.

A munkás keresetét megjavíthatta volna, ha a bécsi Társaság tartalékalapjaihoz nyúl. A vállalat azonban erre nem volt hajlandó. A keresetüket keveslő munkásoknak a régi nótát fújta: a többtermelést ajánlotta figyelmükbe, mint egyedül járható utat.

A bányász ebben az elkeseredett helyzetében teljesen alkalmatlan volt a többtermelésre: a széntermelés mennyisége nem emelkedett, sőt csökkent. 1932-ben pl. a termelés kereken 7 000 000 q volt. Közel ugyanannyi munkáslétszám mellett, 1934-ben, már csak 5 700 000 q eredményt értek el. A termelés hanyatlása aztán a kereset további csökkenését idézte elő. Míg 1929-ben a valamennyi munkásra vonatkoztatott, egy műszakra eső bér 4,86 pengő volt, addig 1934-ben a munkások átlag 4,11 pengőt kerestek. Ugyanebben az időben a vágárkereset 6,22 pengőről 5,23 pengőre zuhant.

A bérkérdésből eredő ellentétet a munkáltató és a munkás között még növelte az a körülmény, hogy a vállalat igazgatósága az üzemi deficitekre hivatkozva, a munkabéreket 6—8%-kal csökkentette. Így a munkások 1934. szeptemberében általában 46—88 pengő között kerestek, havonként átlag 18 és fél műszak mellett. Ez a kereset is bruttókereset lévén, belőle még levonták a betegségi és nyugdíjbiztosítási járulékokat, a lakbérhozzájárulást, a villanyfogyasztást, a kereseti és rokkantsági adót, a bányamunkásokat igen gyakran sújtó büntetéspénzeket stb. Ezek a levonások néha 15 pengőre is felmentek.

A kereset névértéke természetesen önmagában nem sokat mond, mert a közszükségleti cikkek olcsósága reálissá teheti a legalacsonyabbnak látszó jövedelmet is. A bányamunkások keresete azonban minden viszonylatban messze volt attól, hogy elegendő legyen egy munkáscsalád ellátására.³³⁴

³³⁴ Bányamunkásaink munkabérét a különböző létfenntartási költségindexekkel több okból nem hasonlítottuk össze. Mind Dálnoki Kováts Jenő, mind Gál Benő, Vágó József és a Központi Statisztikai Hivatal a budapesti árakat vették figyelembe. Létfenntartási indexeink egymással összehasonlítva is jelentékeny ingadozással jelzik a változás mértékét. A vállalat élelemtáráiban kapható cikkek pedig nemcsak a budapesti árakhoz, de a pécsi árviszonyokhoz mérten is mások voltak.

Mindezek fölött a vállalat gyakran „pénzhiányban“ szenvedett, s így a késedelmes bérfizetések is súlyosbították a bányamunkások gondjait. Az 1934. évi első sztrájk is közvetlenül a késedelmes bérfizetés miatt tört ki szeptember 21-én. A mozgalom, bár a vállalat munkásainak 27 %-ára terjedt csak ki, mégis elérte célját. Ezután a munkások (szeptember 24-én) munkához láttak.³³⁵

Az előbb részletezett tartós bajok azonban a munkásságot a következő hónapban éles harcra kényszerítették a munkáltató ellen.

A vállalat igazgatósága a munkások elégedetlenségét bizonyos időszakonként adott segélyekkel akarta csillapítani. Ezek az ú. n. őszi és téli segélyek általában az egyhavi bér 20 %-át szokták kitenni. Ezzel a könyöradománnyal sem a bányászok anyagi kérdéseit nem oldották meg, sem a baj közvetlen gyökereit nem semmisítették meg.

A bányamunkások vezetőik és megbízottjaik útján, még a szeptemberi sztrájk befejezése napján, kérvényt adtak be a bányai igazgatósághoz.³³⁶ Kérték, hogy a vállalat érvénytelenítse az 1933. június 1-én életbeléptetett 6, illetőleg 8 %-os³³⁷ bércsökkentő rendelkezését, továbbá, hogy a vájárok 25 pengő, a többi munkások pedig 18—25 pengő téli segélyt kapjanak.³³⁸ A memorandumhoz a Magyarországi Bánya- és Kohómunkások Gazdasági Nemzeti Szövetsége és a keresztényszocialista bányamunkások is csatlakoztak. *A vállalat megtagadta a munkások kérését. Indokolás a régi: „Rosszabbodott a szénértékesítés; a munkások kívánsága elviselhetetlen terheket róna a vállalatra“.*³³⁹ Csak annyit ígért meg, hogy téli segélyt ad, de ez nem lesz több, mint a szeptemberi nyersbérkereset 16 %-a. A segély nagyságát átlag 17 pengőben jelölte meg, amit 23-án fizet ki. Pár nap múlva azonban értesítette a munkásokat, hogy *a számításba tévedés csúszott!* A segély átlag 15,50 pengőre rúg.

Amikor a bányászok ezt megtudták, sztrájkolni kezdtek. Október 11-én a vasasi Thommen-aknánál a délutáni műszakra leszállt bányászok nem mentek munkahelyükre, hanem a rakodóban gyülekeztek. A felügyelőknek kijelentették, hogy mind-

³³⁵ Baranya megye levéltára, 3656/1937. alisp. sz.

³³⁶ Heim József, Szabó József, Raab István.

³³⁷ A földalatti munkásoknál 6, a felszínieknél 8 %-os volt a bércsökkentés.

³³⁸ Pécsi Bányakapitányság iratai, 1782/1934.

³³⁹ U. o. 1756/1934. *Jellemző, hogy a bányaművek tiszta jövedelme 1934-ben 754.744 P volt.*

addig nem dolgoznak, amíg a vállalat az előző napokban megígért fejenkénti 17 pengős segélyt hiánytalanul meg nem adja, s általában nem teljesíti a szociáldemokrata munkásság kérését.

A vállalat igazgatósága erre hirtelenében meg is ajánlotta a 17 pengős segélyt, de a munkások most már feltétlenül ragaszkodtak egyéb követeléseikhez is. Így a 350 főnyi csapat nem jött fel a bányából. Az október 12-én reggel 6 órakor kezdődő műszaknál ugyanezt tették a Ferenc József-akna és a szabolcsi Szt. István-akna munkásai is. A három aknában — ezen a napon — már 870 főnyi bányász sztrájkolt. A vállalat üzemszünetelést rendelt el, hogy a többi bánya elfoglalását megakadályozza.

A pécsi bányakapitányság, valamint a szociáldemokrata párt pécsi vezetősége részéről Tolnai József párttitkár, azonnal megkezdte a közvetítést a munkások és az igazgatóság között. A bányaigazgatóság a bécsi központhoz fordult. A DGT vezérigazgatósága kijelentette, hogy béremelést nem adhat, sőt a téli segélyt sem adja meg, ha a munkásság nem dolgozik.

A sztrájk az első nap elteltével az éhségstrájk jellegét öltötte magára. A munkahely elfoglalásával súlyosbított éhségstrájk az első ilyen nemű bányászsztrájkunk a mecseki szénmedencében.

A vállalat hirdetményben szólította fel a munkásokat a sztrájk megszüntetésére. *Legyen a munkásság megértéssel a vállalat iránt* — szölte a hirdetmény — *mivel a Társaság is súlyos helyzetben van!* Budapesten és külföldön most tárgyalnak a bánya szanálása ügyében.

A vállalat igazgatóságából hiányzott a reális érzék, amikor ilyen fogással akarta leszerelni a munkásmozgalmat. A munkásság ebben az időben már távol állott attól, hogy az ígéreteknek higgyen, hiszen éppen azért kezdett foglalásos sztrájkba. Az első békéltető tárgyaláson ki is derült, hogy a bécsi vezérigazgatóság mereven ragaszkodik álláspontjához.

A sztrájk elleni harcot mindvégig e külföldi tőkecsoport bécsi vezérigazgatósága irányította. A munkások lecsillapításában ismételten nagy szerepet játszott a szociáldemokrata párt is. A párt budapesti központja Esztergályos János országgyűlési képviselőt, Gál Benőt, a Szakszervezeti Tanács titkárát és Berntand Antalt, a Bányászszövetség titkárát küldte Pécsre, hogy „a munkásság érdekeit képviseljék”. A vállalat ultimátumot küldött a sztrájkolóknak. Megfenyegette őket, hogy az okozott károkért a sztrájkolókat teszi felelőssé, és hogy csak azok a munkások kapják meg a 17 pengős segélyt, akik október 15-ig

munkába állanak.³⁴⁰ A nagyobb hatás érdekében október 14-én egy teljes létszámú puskás- és egy géppuskás-szakaszt vezényeltek ki a bányavidékre.

Az egyeztető tárgyalásokat végül is a kereskedelemügyi miniszter kiküldöttje, Michnay Árpád húzta ki a kátyúból. A vezetésével tartott egyeztetés már némi eredményt hozott a munkásságnak. E szerint a DGT bányamunkásai összesen 57 300 pengő őszi segélyt kapnak, de téli segély címén még ugyanennyi összeget utalnak ki a számukra. Ha a munkásság a bányában kárt nem okozott, a viszályban résztvevők megtorlásban sem részesülnek.³⁴¹

Az eredmény hírére a szociáldemokrata párt részéről Esztergályos János, Peyer Károly, Tolnai József és Bertrand Antal vitték meg a sztrájkolóknak. Mind a négyen azon voltak, hogy a sztrájkolók mennél előbb megegyezzenek a munkáltatójukkal.³⁴² A bányászok október 15-én reggel jöttek fel a bányából. Az éhségssztrájk leghosszabb ideje (a vasasi bányászoknál) 109 óra volt.

A bányászok nem tartották kielégítőnek az eredményt, s így a hangulat ismét rendkívül kiéleződött. A vállalat újabb sztrájktól tartott. „Bizalmas értesülése” szerint a munkásság csak az őszi segély kifizetését várja. A közigazgatási hatóság intézkedett is, hogy 23-ra megfelelő katonai készség álljon a bányavidékeken.

A viszály utórezgéseként, *két héttel később, tényleg elkezdett egy kisebb jelentőségű részleges sztrájk* a pécsbányatelepi munkások között: 380 bányász tiltakozott az alacsony bérek miatt. Ez a sztrájk elszigetelt maradt, s mindössze egy napig tartott. Karhatalmi beavatkozásra sem az éhségssztrájk alatt, sem az utóbbi mozgalom alkalmával nem került sor.

A vállalat a munkásságnak adott „engedményekért” kárpótlást kapott: a magyar állam haví 250 vagon szenet rendelt nála.

*

Az 1933. évi 6—8%-os bércsökkenéssel járó keserű elégedetlenséget nem zárta le az 1934. évi éhségssztrájk. A munkás-

³⁴⁰ Népszava 1934. okt. 16. száma.

³⁴¹ Baranya megye levéltára, 3565/1937. alisp. sz.

³⁴² A szociáldemokrata párt kiküldöttjei október 14-én egész nap tárgyaltak a vállalat megbízottjaival. Az egyik ülésnek érdekessége, hogy a keresztényszocialista kiküldötteket a szociáldemokrata megbízottak nem engedték be a közös tárgyalásra. „A szolidaritás ne a sztrájk végén jusson eszükbe” — mondták. Szapáry Lajos főispán erre mindegyik pártcsoporttal külön tárgyalta. (Népszava, 1934. okt. 16. sz.)

ság a csökkentésre adott rendelkezést nem tudta visszavonatni a vállalattal. A következő évek munkásmegmozdulásainak közvetlen külső indítékai lényegében még mindig ezzel a sérelemmel függenek össze, bár a háttérben a tűrhetetlen állapotok által kiélezett osztályharcos gyűlölet az uralkodó társadalmi rendszer ellen mind erőteljesebb méretet ölt.

A vállalat vezetősége az elkeseredett hangulat szítóit a szocialista agitátorok között kereste. Elgondolásának megfelelően, 1934. végén, 100 szervezett munkásnak fel is mondott. A következményektől tartva a szükséges karhatalmi előkészületeket is megtette, hogy az esetleges nyugtalanságot elfojthassa. A sztrájkot „a megfigyelők” 1935. január 7-re várták. A vegyesdandár parancsnokság erre a napra 2 puskás és 2 géppuskás századot tartott készenlétben.³⁴³ A nagy sztrájk időpontját azonban rosszul jósolták. *1935. január 4-én csak kisebb jelentőségű, részleges sztrájk tört ki Pécsbányatelepen.*³⁴⁴

Ezt a kis sztrájkot a vállalat ismét felhasználta arra, hogy a legöntudatosabb szocialisták sorait megriktítsa: *1935. január 5-én újabb 114 munkást bocsátott el.*³⁴⁵ A kommunista munkások az elbocsátások miatt olyan agitációt fejtettek ki, hogy a hónap végére már sztrájkra érett volt a helyzet. Miután a vállalat általános sztrájktól tartott, le akarta csillapítani a bányászokat. Január 28-án közölte velük, hogy az elbocsátottakat ismét visszafogadja, de büntetésül (6 hónapi időre) az eddiginél egy fokkal alacsonyabb kategóriába teszi őket. A munkások bizalmijának azonban egyiküket sem hajlandó elismerni. Egyúttal ismét megfenyegette a munkásait, hogy akik „lázítanak vagy terrorizálnak, vagy a munkát megtagadják”, azokat a jövőben azonnal elbocsátja a szolgálatból és elmaradó keresetüket sem téríti meg.³⁴⁶

A munkások ragaszkodtak ahhoz, hogy az elbocsátottakat károsodás nélkül vegye vissza a vállalat, ezért *1935. január 31-én sztrájkolni kezdtek.* Az igazgatóság ekkor kijelentette, hogyha február 4-ig a rend, a nyugalom és a munka helyre nem áll, sem a 114 munkást, sem ezeknek az érdekében sztrájkot szító munkásokat, akiknek ugyancsak felmondott, vissza nem

³⁴³ Baranya megye levéltára, 3565/1937. alisp. sz.

³⁴⁴ Oka a különböző pártállású munkások között előfordult kocsmai verekedés volt. A szociáldemokrata pártba tartozó munkások a verekedésben résztvevő munkások áthelyezését kérték, amit a vállalat megtagadott. A sztrájkban 401 munkás vett részt. Semmi eredményt nem értek el. (Pécsi Bányakapitányság iratai, 169/1935.)

³⁴⁵ Pécsi Bányakapitányság iratai, 254/1935.

³⁴⁶ U. o. 209/1935.

veszi.³⁴⁷ A munkásmozgalom megbénítása végett egyuttal üzem-szünetet rendelt el. Az erre megindult tárgyalások megegyezés-sel végződtek. A vállalat igazgatósága visszavonta kizárási rendelkezését, s visszafogadta a januárban elbocsátott munká-sokat is, nem 6, hanem csak 3 hónapig tartó fokozatsökkentés-sel.³⁴⁸

A megélhetési gondok nyomasztó terhe alatt elkeseredett munkások továbbra is minden módot megragadtak, hogy az 1933. évi fizetéscsökkentést hatálytalanítsák. 1935. március 9-én megújították a régi kérést. Július hónapban munkásküldöttség ment Korwik Ottóhoz, a DGT Pécsért tartózkodó vezérigazga-tójához.³⁴⁹ Tőle ugyancsak kérésük teljesítését követelték. A vál-lalat a munkások több kisebb panaszát orvosolta is, de nem volt hajlandó a munkabéreket a régi színvonalra visszaállítani.

Augusztus elején a munkásság sztrájkra készülődött. Ki-törését Korwik vezérigazgatónak azzal az ígéretével akadályoz-ták meg, hogy mihelyt a vállalat anyagi helyzete megengedi, megszüntetik a fizetéscsökkentő rendelkezést és minden vona-lon segítenek a munkások anyagi helyzetén.³⁵⁰ Augusztus 12-én azonban már újabb beadvány feküdt az igazgatóság asztalán, amelyben a régi bérezés visszaállításán kívül még 10%-os bér-emelést is kértek a munkások.³⁵¹ A vállalat valamennyi kérést elutasította: *hivatkozott „súlyos anyagi helyzetére”*. Egyuttal közölte a munkásság érdekében közbenjáró hatóságokkal, hogy munkavállalói sorsán csak úgy tud segíteni, hogyha nagyobb számú munkást bocsát el. El akarja bocsátani mindazokat, akik jobb anyagi viszonyok között vannak, elsősorban a kiscgazdákat.

Mivel azonban ezeknek a száma nem jelentős, elbocsátja a rosszabb munkaerőket is és azokat, *akik a munkásság sorában állandó elégedetlenséget szítanak*.³⁵²

A szociáldemokrata párt 1936. január 13-án ismételt be-advánnyal fordult a bányaigazgatósághoz.³⁵³ Ezzel egyidőben a munkások is mozgolódní kezdtek. Az igazgatóság (tartva a foglalásos sztrájktól) január 15-én reggel — 6 órakor kezdő-dően — munkaszünetet rendelt el, amely január 17-én 14 óra-kor végződött. A munkaszüneteltetés felfüggesztése fejében azon-

³⁴⁷ U. o. 254/1935.

³⁴⁸ U. o. 268/1935.

³⁴⁹ A munkásoknak félórás tüntető sztrájkot kellett tartani, hogy kies-zközöljék Korwiknál a fogadást.

³⁵⁰ Pécsi Bányakapitányság iratai, 1364/1935.

³⁵¹ U. o. 1464/1935.

³⁵² U. o. 1464/1935.

³⁵³ U. o. 90/1936.

ban a munkásságnak vissza kellett vonni a múlt év decemberében beadott bérkérvényét, sőt a vállalat megígértette a munkásokkal, helyesebben szociáldemokrata vezetőivel, hogy „belátható időn belül“ sem a föld alatt, sem a föld felett nem sztrájkolnak.³⁵⁴

Az osztályharc csillapításának szociáldemokrata gyökereit már láttuk. Ez a fék az 1930-as években általános politikai okok miatt is erősebben működött. A Gömbös-kormány kül- és belpolitikája ugyanis a jobboldali pártok fokozott megerősödésére vezetett. A szocialisták ellenében ugyanaz a mélységesen gyűlölködő hangulat és bánásmód alakult ki, mint amilyent a század első évtizedében és a tanácsköztársaság bukása után figyelhetünk meg. A munkásokkal egyre ridegebben bántak: a tőkés társadalom és kormánya a proletariátus osztályharcára fokozódó reakcióval felelt.

Ilyen körülmények között (ráadásul) a munkásság életlehetőségei is súlyosbodtak. A drágaság nőtt, de érvényben maradt az 1933. évi fizetéscsökkentés, s az 1931. évi lakbér- és villanyválság. Pécsen és környékén 1936—1937. között az élelmiszerárak általában 22—30%-kal emelkedtek.³⁵⁵

A vállalat munkásait ugyan nem olyan mértékben érintette a drágulás, mint a környék egyéb munkásait, ha a vállalati élelemtárakból szerezték be szükségleteiket, de az élelmészeti cikkek ára még így is átlag 9—10%-kal magasabb volt a régiénél.³⁵⁶ Valamit segített a munkásokon, hogy a szanált napok száma némileg csökkent, s a részleges előléptetések ismét megkezdődtek. Ezt figyelembe véve, az átlagos kereset kb. 4,4%-kal emelkedett. De ez az emelkedés a több és a minőségi munka és nem a munkabér emelésének következménye volt. A bányamunkások életszínvonala annyira alacsony maradt, hogy még a helyi hatóságok is felhívták a kormány figyelmét a pécsi bányászok súlyos életkörülményeire. Közölték a kormánnyal, hogy az elégtelen bérezés miatt a sztrájk állandóan a levegőben lóg. Végre az iparügyi minisztérium részéről bizottság is jött ki, *de nem a munkások sorsát, hanem a DGT bányavállalatának anyagi*

³⁵⁴ U. o. 130/1936.

³⁵⁵ 1936. februárjában pl. 1 kg. marhahús ára 1—1,20 P, 1937. februárjában 1,50—1,70 P volt. A borjúhús 1,40—1,80 P-ről 1,80—2,50 P-re, a disznóhús 1,20—1,60 P-ről 1,70—2,10 P-re, a zsír 1,60 P-ről 1,80 P-re, a kenyér 0,22—0,28-ről 0,28—0,40 P-re emelkedett.

³⁵⁶ Ugyanaz a minőségű kenyér a városi pékeknél 38 fillér volt, amelyet a bányászok az élelemtárban 33 fillérért kaptak. A városban 1,80 P-ös árban mért zsírt a DGT munkások 1,24 P-ért vásárolták.

helyzetét és munkaviszonyait vizsgálta meg. A vizsgálat eredményeképpen megállapították, hogy a vállalat „a termelés kritise miatt nem teljesítheti a munkások anyagi természetű követeléseit”! A termelési válság miatt nem szüntetheti meg az 1933. évi bércsökkentést, s emiatt nem tudja a munkásságot sem a hét minden munkanapján foglalkoztatni.³⁵⁷

Tolnai József a szociáldemokrata párt megbízásából (1937. februárban) újból megkísérelte, hogy a vállalat és a munkások között a növekedő feszültséget levezesse. Vezetésével február 6-án munkásküldöttség ment az igazgatóságához, amely megújította a régebbi kívánságokat. A válasz, amit kaptak, ugyanaz volt, mint az eddigiek. Tolnai aztán a városi tiszti ügyésszel és a munkásmegbízottakkal a megye főispánját, Szapáry Lajost kérte fel közvetítőnek. A vállalat vezetősége azonban közölte a főispánnal, hogy csak egyetlen módon lehet a munkásság kereseti viszonyain javítani: *Nagyobb számú munkást kell elbocsátani, hogy a visszamaradóknak munkájuk legyen!*

A munkásság és vezetői tehát három esztendő küszködésével sem tudtak eredményt kiharcolni. Így nemcsak az osztályharcos világnézet, de az élet törvénye is újból és újból az önvédelmet írta elő. A munkásság a három esztendő haszontalan „memorandumozását” látva, a munkabeszüntetésben, a könyörtelen harcban kereste sebeinek gyógyszerét. Február közepére teljesen sztrájkra érett volt a helyzet. Utolsó kísérletképpen Bornemissza Géza, az iparügyi miniszter vette kezébe az egyeztető tárgyalások vezetését: Budapesten *„összeültek tárgyalni.”*

A vállalat, hogy a sztrájkot megelőzze, február 17-én munkaszünetet rendelt el. Korwik vezérigazgató hirdetmény útján megígérte a munkásságnak, hogy valóra váltja³⁵⁸ korábbi kijelentését a béremelés ügyében, *„mihelyt a gazdaságt helyzet megengedi.”* „A munkásság gondoljon ebben a komoly órában — mondta — feleségére és gyermekeire és arra, hogy *a bányamű helyzete, amely az ő kenyerét jelenti, abban a pillanatban újra*

³⁵⁷ A DGT bányavállalatának tiszta jövedelme 1935-ben 489.871 P volt. A következő évben ugyan 261.446 P deficit mutatkozott nyereség-vesztésig számláján, ez az összeg azonban nem tesz ki többet, mint az előző év nyereségének 53%-át. Ha meggondoljuk, hogy a jövedelemleírásnak mennyi módja és fortélyja volt a kapitalista üzemeknél, nyugodtan állíthatjuk, hogy ebben az időben a DGT szénbányavállalata sem dolgozott már veszteségre. A DGT-nek, mint komplex nagyüzemnek, különben is nehéz volt általában „ráfizetni”, mivel valamennyi vállalkozása (hajózás, vasút, bányászat, hajógyártás) egyidőben ritkán pangott.

³⁵⁸ Pécsi Bányakapitányság iratai, 314/1937.

rosszabbodott, amikor a munkásság meggondolatlan cselekedetekre ragadtatja magát.“³⁵⁹

Pillanatnyilag úgy látszott, hogy Korwik leküzdi a mozgolódást. A munkásság szociáldemokrata vezetői kijelentették, hogy bizalommal néznek a budapesti tárgyalások felé és reménykednek a megígért segítségben.³⁶⁰ Addig is minden sztrájktól tartózkodnak.

A budapesti tárgyalások azonban lassan haladtak. A munkások a bányaművek egyes vezető személyeitől gyakran kérdezősködtek a tárgyalások eredményéről. A sztrájkot közvetlenül éppen egy ilyen értesülés robbantotta ki. A vasasi munkások közül ugyanis mintegy harmincan, február 23-án, felkeresték Stubna Győző bányafelügyelőt, hogy megtudjanak valamit a budapesti tárgyalásokról. A munkások úgy értelmezték Stubna felügyelő kijelentéseit, hogy az egyeztető tárgyalások eredményre nem vezettek.³⁶¹ A vasasi bányakerület munkásai erre még aznap este, a 10 órakor kezdődő műszaknál sztrájkolni kezdtek. Az 1934. évi sztrájk mintájára foglалásos sztrájkban állapodtak meg, amely végeredményben éhségsztrájkot jelentett. Az 1937-ben még mindig tartó piacpangás miatt a szórványos sztrájk esetleg még kapóra is jött volna a vállalatnak. Az üzemek megszállása azonban — különösen a bányaművelés körében — mindenkor rémületet váltott ki a tulajdonosokból. Tehát az a bányászcsoporthoz, amely 265 személyből állott s a délutáni 2 órai műszakra szállt le, a 10 órai várásra nem jött fel. A rakodóhelyekre vonult és eltorlaszolta magát. Másnap a bánya karbantartására szolgáló szivattyúkat megállították, sőt az üzembiztonság fenntartására leküldötteket sem engedték munkához fogni.

A sztrájk kitörésének hírére megszakadtak a budapesti tárgyalások is, mivel a tárgyalás előfeltétele, mint láttuk, éppen a sztrájktól való tartózkodás volt.

A sztrájk kirobbanása mind a szakszervezet, mind a szociáldemokrata párt opportunus, peyerista vezetőit megdöbbsentette. Általában az volt a véleményük, hogy meg kellett volna várni a budapesti tárgyalások eredményeit, amire nézve az iparügyi miniszternek, Bornemissza Gézának, *garancialevelet is adtak*.

A vállalat és a hatóságok arra törekedtek, hogy a sztrájkot elszigeteljék. A bányakerületekbe kivonult a csendőrség és a katonaság.³⁶²

³⁵⁹ U. o. 343/1937.

³⁶⁰ U. o. 350/1937.

³⁶¹ Ld.: Képviselőházi Napló. 1935—1939. XII. kötet 6. és 29. l. 1937. márc. 3-i ülés.

³⁶² Baranya megye levéltára, 3565/1937. állsp. sz.

Február 24-én a sztrájkolók hozzátartozói, és a felszínen maradt munkások közül is sokan, kb. 600 főnyi csoportba verődve, Pécs felé indultak. Szándékuk azt volt, hogy a tárgyalások megkezdését követeljék. „A vonuló tömegben, kenyeret, több kenyeret! „Le a kapitalistákkal! „Éljenek a bányásztestvérek! — kiabálások hangzottak, amelyeket a tömeg átvett és tovább hangoztatott” — mondja a 88 bányász ellen kiadott ügyészségi vádirat. A szabolcsi csendőrörs a szabolcsi temető mellett, a Csertetőn feltartóztatta a tömeget, hogy feloszlassa. A munkásság tovább akart haladni megkezdett útján, mire az őrs parancsnoka figyelmeztető lövéseket adatott le. A lövésekre az elől lévők ugyan megálltak, a mögöttük következők azonban hirtelen ugyanezt nem tudták megtenni s így az első sorok előre lökődtek. A tömegnek ezt a hullámozását az őrs „támadó szándéknak minősítette” és a munkások közé lőtt. *A kilőtt 4 golyótól a helyszínen meghalt Keller János bányász. Nem sokkal később Hegedűs Mihály a műtőasztalon. Majd a sebesültek közül Fejtig Imre bányász.* Mindhárom áldozat családos volt. Fejtignek és Hegedűsnek 4—4 gyermeke maradt árván. A felvonult munkások közül még kilencen szenvedtek kisebb-nagyobb sebesülést.³⁶³

Amíg a föld felszínén ezek a tragikus események játszódtak le, addig a bánya mélyében is tovább folyt az elkeseredett küzdelem. A sztrájkolók barrikádjaik mögé zárkózva nem akartak közvetítőt fogadni. Egy felküldött beteg társukkal kiizenték, hogy csak az menjen közejük, aki teljes eredménnyel hírével tudja megvinni. Erről egyelőre szó sem lehetett. Most már a hatósági szervek sem akartak közvetíteni a vállalat és munkásai között. Az egyeztető tárgyalás megkezdésének, illetőleg újrafelvételének feltétele az volt, hogy a bányamunkások hagyják el a bányát. A holtpontról, amelyre jutottak, tekintélykérdésből sem a vállalat, sem a kormány nem akart elmozdulni. Az iparügyi

³⁶³ „Nyolcszázan voltunk! — mondja Kittl Mátyás, a vád alá helyezett bányászok egyike, a csertetői vérengzés szemtanúja. — Én a menet közepe táján jártam, s nem tudtam, mi történik elől. Csak azt vettem észre, hogy én mennék és hátulról is jönnek az emberek, de az eleje á.l. Egyszer csak puskadörrent. Összenéztünk Pálkúti Antallal — most a Petőfi-akna üzemvezető-helyettese — azt hittük, riasztólövés. De akkor az asszonyok már sikoltottak és a gyerekek, akik velünk voltak, ijedten szaladtak visszafelé. Előrerohantam, hogy megnézzem, mi történt. Hat csendőr állt velünk szemben és újra lőttek. Láttam, ahogy összeesik Fajtik Imre. Hegedűs Mihály csak lerogyott és már nem élt... Még láttam, hogy Fajtik Imrét egy barátja, Molnár Mátyás elsősegélyben akarta részesíteni. Hiszen láblövése volt Imrének. De a csendőrök elkergették Molnárt és Fajtik elvérzett, meghalt.” (Szilágyi Edit interjúja Kittl Mátyással: „Somogybányatelep nem felejt.” Szabad Nép, 1951. szept. 2. száma.)

miniszter szószerzőnek minősítette a vasasi bányászok eljárását. Szerinte a sztrájkolók mögött ismeretlen emberek állanak, akiknek érdekük, hogy „zavar legyen” és ne béke. Azonos volt a vállalat igazgatóságának a nézete is. A miniszter az agitátorok kinyomozására a legszigorúbb vizsgálatot rendelte el.³⁶⁴ A Magyar Távirati Irodának adott nyilatkozata szerint a hatóság az erőszakos munkabeszüntetést és rombolást végrehajtó sztrájkolókkal nem tárgyal és a bűnösök büntetlenségét sem biztosítja. A sztrájk befejezése esetén azonban hajlandó a munkásság „jogos bérigényeinek kielégítése érdekében a munkásság egy részének erőszakos fellépése miatt félbeszakadt tárgyalásokat folytatni”.³⁶⁵

A sztrájkolók végre hajlandók voltak Raub János munkatársukat, a szakszervezet helyi csoportjának elnökét fogadni, akihez még a legtöbb bizalmuk volt. Tőle tudták meg, hogy mozgalmuk elszigetelt maradt, hogy elvtársaik nem tudták követni őket a sztrájkba, mert a vasasi megmozdulás elején általános üzemszünetet rendelt el a vállalat.

A sztrájkolók elhagyatottságának érzését az igazgatóság és a kirendelt hatósági és karhatalmi tényezők azzal is súlyosbították, hogy 25-én megszüntettek minden kapcsolatot az éhező munkásokkal. A lelkiileg és testileg meggyötört bányászok így 26-ára virradó éjjel kezdtek feljönni a bányából. Reggel félkilenc volt, amikor az utolsó bányász is elhagyta a súlyos küzdelem színhelyét. Az éhségstrájk 66 óráig tartott.

Peyer Károly még a sztrájk folyamán azon volt, hogy az iparügyi minisztert tárgyalásra bírja. Hogy ez a sztrájk mégis annyira elkeseredetté és az osztályharcnak olyan jelentős ütközetévé lett, az nem Peyer Károlyon múlt. Az egyeztető tárgyalások csak a sztrájk befejeztével, február 27-én, kezdődtek meg újból. Még ezen a napon meg is egyeztek. Korwik vezérigazgató megengedte, hogy a bányai igazgatóság az 1933. évi bércsökkentő rendelkezést eltörölje.

Három súlyos esztendőre, több sztrájkra, három halottra, és kilenc sebesültre, az országos közvélemény felzúdulására volt szükség, hogy sorsán pár pengővel segítsen a bányamunkás. A régi bérezés visszaállítása sem volt azonban mentes újabb teher-tételtől. Az igazgatóság bejelentette, hogy munkáslétszámát kénytelen csökkenteni. Ezenkívül *megtorlásképpen, 146 munkásnak mondott fel.* Az elbocsátottak legnagyobb része a nyiltan

³⁶⁴ Népszava 1937. febr. 25. száma.

³⁶⁵ Népszava 1937. febr. 26. száma.

kommunista munkások soraiból került ki. A munkások közül 127 családos volt, a családokban összesen 202 gyerekkel.³⁶⁶ A vállalat ezzel szemben azt állította, hogy a felmondásoknál nem a bosszú, hanem a termelési szükségesség vezette!³⁶⁷

A szocialista munkásság a párthoz tartozó 124 munkás elbocsátásában világnézetének üldözését látta. Az egyéb párt-állású munkások legnagyobb része pedig szolidaritásból állt az elbocsátottak mellé. Így, amikor a munkaszünet feloldásával, március 1-én, a munkának meg kellett volna kezdődnie, ismét sztrájkhullám borította el a bányavidéket.

Március 1-én, a reggeli műszaknál, Pécsbányatelepen mindössze 103, Szabolcsan, a Ferenc József-aknánál 10, a Szent István-aknánál 8 munkás jelentkezett. A jelentkezők általában a keresztényszocialista és a NEP szervezetekhez tartoztak. A délelőtti folyamán azonban még ezek is csatlakoztak a sztrájkhoz, amely így általánossá lett. A legszükségesebb fenntartómunkára is csak néhányan jelentkeztek. Ezek is felvigyázók és aknászok voltak. A munkásság hangulata nyomottabb és elkeseredettebb volt, mint a februári sztrájk alkalmával. A laktanyában két puska és két géppuska szakasz állandó készenlétben állt, hogy minden percben megindulhasson a bányakerületekbe.³⁶⁸ A szociáldemokrata párt budapesti központja részéről Esztergályos János, Malasits Géza és Kéthly Anna képviselők jelentek meg a bányavidéken.³⁶⁹

A márciusi sztrájk sokkal nehezebb körülmények között zajlott le, mint a februári. A munkásság teljesen magára volt hagyatva. A hatóság a sztrájkot kizárólag a munkáltató és munkásai között lévő „*belső viszálynak*” tekintette. A jobboldali sajtó tekintélyes része ugyancsak ebben a beállításban tájékoztatta az ország közvéleményét, s azt a hangulatot, amely a halálos kimenetelű februári sztrájkjal kapcsolatban a munkásság felé fordult, most ellene sorakoztatta fel. Az irányított közvélemény és a közigazgatás vezetőinek nyomására a Nemzeti Munka-központ sztrájkoló tagjai, március 2-án, abbahagyták a sztrájkot. Őket követték a keresztényszocialista munkások is. E szervezetek vezetőinek felfogása az volt, hogy dolgozni kell, de „köz-

³⁶⁶ Pécsi Bányakapitányság iratai, 389/1937.

³⁶⁷ Az elbocsátottak között 70 vágár, 41 segédvágár, 24 csillás, 3 napi-munkás, 1 géplakatos, 1 kovács, 1 villanyszerelő.

³⁶⁸ Baranya megye levéltára, 3565/1937. alisp. sz.

³⁶⁹ Népszava 1937. márc. 2. száma.

ben meg kell győzni a DGT-t arról, hogy az elbocsátottaknak nem volt más bűnük, csak harcoltak a munkásság érdekeiért.³⁷⁰

Ilyen körülmények között a jobboldali munkások egyre nagyobb számban jelentkeztek munkára. Számuk március 3-án a hozzájuk csatlakozott, kevésbé öntudatos szociáldemokrata munkásokkal együtt, megközelítette az 1000 főt. 10-én a munkásállomány 72,6%-a dolgozott. A sztrájk hanyatlása már 5-én annyira szembetűnő volt, hogy a karhatalmat vissza is rendelték. Helyette nagyszámú rendőrlegénységet vontak össze Pécsre. A pécsi egyetemi hallgatók egy részének szimpátiatüntetése Kraszkó János egyetemi hallgató irányításával, természetesen mit sem használt, csupán az ipari munkások és az értelmiségi pályákra készülők egymásratalálásának adta korai előjelét.

A sztrájkolók anyagi és erkölcsi ereje lassanként teljesen felmorzsolódott a hatalmas nyomás alatt. A vezetők megállapították, hogy „nem bírják a harcot azzal a lelkesedéssel folytatni, amely annak győzelmes befejezéséhez szükséges“, azért a kilátástalan sztrájkot megszüntetik. Ugyanekkor felhívták a pécsvidéki bányamunkásságot, hogy — levonva a harc tanulságait — szervezetének erősebb kiépítésén munkálkodjék.³⁷¹

Igy ért véget a sztrájk március 17-én. Napjainkig az utolsó nagy sztrájk a pécsvidéki bányamunkásság történetében. Mivel a februári sztrájk teljesen egybeolvadtak tekinthető a márciusi sztrájjal, indítékaiban annak szerves következménye, a sztrájk tartamát 23 napra kell tennünk.

A sztrájk márciusi szakaszának eredménytelensége a továbbiakban tényleg arra kényszerítette a munkás-szervezeteket, hogy a szervezkedést — a nyomás ellenére is — a legerőteljesebben folytassák. Munkájuk nem volt könnyű, mert a szocialista szervezetek ismét azokkal a kipróbált munkatársakkal lettek gyengébbek, akiket a 17 napos sztrájjal sem tudtak maguk között megtartani. Az elbocsátottak egy része az ország más bányáiba ment kenyeret keresni, más része Nyugat-Európába, főképpen Belgiumba és Franciaországba vándorolt ki.

A pécsvidéki február—márciusi bányászsztrájknak rendkívül nagy visszhangja támadt az országban. A parlament jobb-

³⁷⁰ Rohály János a ker. szoc. bányászszervezet főtitkárának nyilatkozata. (Pécsi Napló, 1937. márc. 5. sz.) Stämmler Bélának, a Nemzeti Munkaközpont titkárának nyilatkozata szerint, a szervezet tagjai dolgozni akárnak. „Amennyiben tudomásunkra jutna olyan eset, hogy valaki a mi sorainkból sztrájkolna, az ellen fegyelmi bizottságunk az eljárást haladéktalanul megindítja...” (Pécsi Napló 1937. márc. 4. száma.)

³⁷¹ Pécsi Napló 1937. márc. 17. száma.

és baloldala között éles szóváltásokra adott alkalmat. A bányakapitalisták és a fennálló társadalmi rend „őrei“ úgy látták, hogy a sztrájkok ilyen iránya „a rend pilléreit fenyegeti“ összeomlással. Véleményük szerint a foglalásos sztrájk már kimondottan a magántulajdon sérelme és súlyosan fenyegeti a közérdeket is. A foglalásos sztrájktól el akarták venni a munkások kedvét. Olyan egyetemes intézkedéseket sürgettek, amelyek „a közösség érdekei ellen elkövetett munkabeszüntetések“ a legmesszebbmenő szigorúsággal torolják meg. Ezt annál inkább meg kell tenni — írja az egyik államügyész — mert a foglalásos sztrájkban egy szélsőséges kisebbség terrorizmusáról és a társadalom alaptörvényeinek súlyos megsértéséről van szó. „A foglalásos sztrájk jogtalan is“, „mert beleütközik a tulajdonjog alapépítményébe“.³⁷²

A munkásság érdekeinek, az életért vívott harcának ilyen értelmetlenséggel való szemlélete, mint láttuk, nem volt szórványos jelenség a hazai politikában. Mióta proletariátus és kizsákmányolás létezik, ez az ellentét is fennáll. A régi világnak ez a megkövesedett munkás-parasztellenes beállítottsága — egészen 1944. végéig — súlyosan nehezedett az egész országra. A XX. század államérifiai éppen olyan korszerűtlenül és a szükségszerű fejlődést megcsúfolva vezették az ország népét az ingoványban, mint ahogy azt annyiszor láthatjuk megelőző történetünk folyamán.

Az 1937. évi nagyjelentőségű sztrájk után igen kevés lehetőség nyílt a bányamunkásságnak arra, hogy az osztályharc szellemében felvegye a küzdelmet munkáltatójával. A második világháború alatt a bányákat — hasonlóan az első világháborús időkhez — ismét hadiüzemmé nyilvánították. Ez a körülmény a már ismert megszigorításokat jelentette a munkásság számára. A megmozdulásokat még csírájában igyekeztek elfojtani. Az izgatókat katonai törvények szerint büntették.

Természetesen a szociáldemokrata párt sem támogatta a munkásmozgalmakat, hanem „a hallgatás, a türés, a fegyelmezett rend politikáját képviselte“. A pártvezetőség utasította a párttitkárokat „hogy minden felelőtlen sztrájjal vagy bujtogatással szemben lépjenek fel, mert a jelenlegi helyzet nem alkalmas bérkövetelések, még kevésbé politikai követelések kiharcolására“.³⁷³

³⁷² Miskolczi Ágoston: A foglalásos sztrájk. Magyar Szemle, 1937. költ. 56. l.)

³⁷³ Ld. Mód Aladár: 400 év küzdelem az önálló Magyarorszáért. VI. bőv. kiad. Bp., 1951. Szikra. 496—497. l.

Ilyen körülmények mellett a háború folyamán csupán egyetlen jelentősebb sztrájk fordult elő, 1940. októberében. A sztrájk kirobbanására a közvetlen okot a megnehezült életkörülmények — tehát az alacsony munkabérek szolgáltatták.

Október 15-én a munkások küldöttségileg 40%-os béremelést kértek a bányagazgatóságtól. Az igazgató a kérést azzal hárította el magától, hogy a béremelés dolgában csak a kormány intézkedhet. Erre másnap általános sztrájk tört ki. A termelést tekintve, a sztrájk csak részlegesnek mondható, amennyiben a katonai parancsnokság a munkásság egy részét karhatalommal kényszerítette, hogy leszálljon a bányába. Természetesen, a munkások többnyire kivonták magukat a „felvezetés” alól. A környék tele volt bújdosó munkásokkal. Akiket sikerült a bányába vinni, azok is rendszerint tétlenül töltötték el a műszak idejét. A kormány végre is béremelést rendelt el. A megadott 7% ugyan messze volt a munkások követelte 40%-tól, s nem is állt arányban az életfenntartás szükségleteivel, de mellette végre bevezették még a minimális bérrendszert, amit a bányamunkásság évtizedeken át sürgetett és követelt.³⁷⁴

A sztrájk november 2-án végződött. A sztrájk miatt számos szocialista munkás a katonai parancsnokság kezébe került. A legnagyobb részük szigorú fogság után csak decemberben szabadult ki. A bányászok ettől kezdve a bányavidék felszabadulásáig (1944. nov. 29-ig) egyre fokozódó nyomás és ellenőrzés alatt állottak.

³⁷⁴ Az Iparügyi Minisztérium 54.772/1940. Ü. sz. rendelete. — A bécsi vezérigazgatóság üzleti jelentése — Geschäftsbericht, 1940.

**22. A földalatti munkások munkabérvizsgálata
1874—1944.**

Év	A vājára eső	Va'amennyi fő'da'atti munkásra eső	Év	A vājára eső	Valamennyi fő'da'atti munkásra eső
	átlagos kereset személyenként és műszakonként			átlagos kereset személyenként és műszakonként	
	Korona-fil ér			Korona-fillér	
1874	3,020	2,534	1910	3,926	2,790
1875	2,868	2,468	1911	3,923	2,813
1876	2,672	2,332	1912	3,974	2,934
1877	2,680	2,300	1913	4,163	3,104
1878	2,710	2,294	1914	4,253	3,190
1879	2,532	2,204	1915	5,488	4,080
1880	2,532	2,186		4,390	3,264
1881	2,564	2,188	1916	6,157	4,679
1882	2,720	2,238		3,848	2,924
1883	2,682	2,200	1917	5,119	4,145
1884	2,636	2,234		2,326	1,884
1885	2,596	2,150	1918	5,950	4,730
1886	2,564	2,148		2,586	2,056
1887	2,512	2,084	1919	7,260	5,970
1888	2,392	2,014		0,789	0,648
1889	2,454	2,066	1920	110,200	101,450
1890	2,586	2,108		2,295	2,113
1891	2,540	2,072	1921	260,640	228,440
1892	2,656	2,100		3,066	2,687
1893	2,840	2,162	1922	610,810	474,050
1894	2,766	2,066		2,181	1,693
1895	2,698	2,036	1923	9420,080	7243,720
1896	2,654	2,014		2,691	2,069
1897	2,570	1,950	1924	69948,000	50908,000
1898	2,716	1,972			
1899	2,674	1,998	1925	72914,000	57828,000
1900	2,782	2,000		5,035	3,993
1901	2,825	2,035	1926	70812,000	56283,000
1902	2,846	2,069		4,903	3,897
1903	2,890	2,072		Pengő-fillér	
1904	2,854	2,068	1927	5,77	4,53
1905	2,933	2,138	1928	6,10	4,80
1906	3,111	2,279	1929	6,22	4,86
1907	3,467	2,538	1930	6,17	4,79
1908	3,730	2,684	1931	5,81	4,57
1909	3,829	2,747	1932	5,77	4,48
			1933	5,39	4,21
			1934	5,23	4,11

Év	A vágásra eső		Év	A vágásra eső	
	Valamennyi földalatti munkásra eső			Valamennyi földalatti munkásra eső	
	átlagos kereset személyenként és műszakonként			átlagos kereset személyenként és műszakonként	
	Pengő-főllér			Pengő-főllér	
1935	5,19	4,16	1940	6,05	4,71
1936	5,35	4,22	1941	7,32	5,95
1937	5,76	4,46	1942	8,52	6,96
1938	5,76	4,42	1943	9,57	7,90
1939	5,72	4,45	1944	13,76	11,48

Megjegyzés: a 22. sz. kimutatáshoz:

A múlt század forintértékeit koronára számítottuk át. Az 1915—1926.

évekre vonatkozó rovatokban található második (alsó) szám aranykoronaértéket jelent.

**23. A Dunagőzhajózási Társaság szénbányavállalatának
nyereség-veszteség mérlege.**

1926—1944.

Év	Nyereség		Veszteség	
	Pengő	fillér	Pengő	fillér
1926	1 623 201	18	—	—
1927	1 470 506	79	—	—
1928	1 048 168	15	—	—
1929	957 814	81	—	—
1930	783 832	78	—	—
1931	—	—	2 600 711	92
1932	—	—	295 787	26
1933	—	—	503 384	99
1934	754 744	95	—	—
1935	489 871	84	—	—
1936	—	—	261 445	69
1937	32 750	25	—	—
1938	11 382	81	—	—
1939	379 098	16	—	—
1940	519 912	28	—	—
1941	—	—	548 545	30
1942	—	—	1 215 934	39
1943	800 768	40	—	—
1944	—	—	4 809 583	82

24. Sztrájkstatisztika.

Sorszám	A sztrájkok					A sztrájkolók	
	kezdete és vége	tartama napokban	helye	jellege	eredménye	száma (átlag)	%-os aránya üzemük munkásállományához
1	1882. V. 15—18.	4	valamennyi üzem	bérharcos és politikai. Általános	részleges	2300	85%
2	1893. VI. 6—20.	20	valamennyi üzem	bérharcos és politikai. Általános	részleges	3000	98%
3	1905. VII. 4— VIII. 28.	55	valamennyi üzem	bérharcos és politikai. Általános	részleges	3100	95%
4	1906. IV. 23—24.	2	Vasas	bérharcos részleges	eredménytelen	—	—
5	1907. VI. 17—21.	4	valamennyi üzem	bérharcos és hatalmi. Általános	részleges	3250	98%
6	1907. VI. 24—28.	4	Szabolcs	bérharcos	részleges	—	—
7	1908. VI. 4— VII. 31.	57	valamennyi üzem	bérharcos általános	eredménytelen	3400	98%
8	1913. VII. 7—14.	7	András- és a Schroll-akna	bérharcos politikai	részleges	—	—
9	1914, V. 6— VII. 2.	57	valamennyi üzem	bérharcos hatalmi. Általános	részleges	3000	97%
10	1917. V. 16—25.	9	valamennyi üzem	bérharcos részleges	eredménytelen	—	—
11	1917. aug. elején	?	valamennyi üzem	bérharcos részleges	teljes	—	—
12	1918. I. 21—22.	2	valamennyi üzem	politikai általános	eredménytelen	4228	89%
13	1918. II. 13—17.	4	valamennyi üzem	hatalmi részleges	eredménytelen	—	—

Sorozám	A sztrájkok					A sztrájkolók	
	kezdetek és vége	tartama napokban	helye	jellege	eredménye	száma (átlag)	%-os aránya üzemük munkásállományához
14	1918. V. 20—22.	2	valamennyi üzem	politikai részleges	eredménytel.	3639	88%
15	1919. II. 22— III. 13.	18	valamennyi üzem	politikai általános	részleges	—	95%
16	1919. VI. 7—8.	2	Szabolcs Vasas	bérharcos részleges	teljes	571	85%
17	1920. VI. 21—24.	3	Pécsbánya-telep Szabolcs	bérharcos részleges	részleges	1444	47%
18	1920. IX. 11—22.	11	Pécsbánya-telep Ujhegy Szabolcs	bérharcos részleges	teljes	831	39%
19	1920. X. 4—5.	2	Rücker-akna, az építk. osztály és a villanyközép. kivételével valamennyi üzem	bérharcos részleges	teljes	1732	52%
20	1920. X. 20—23.	3	valamennyi üzem	bérharcos általános	teljes	3670	84%
21	1920. XII. 18—27.	9	Pécsbánya-telep	bérharcos részleges	teljes	184	—
22	1921. I. 10.	1	Pécsbánya-telep Ujhegy Vasas	hatalmi részleges	eredménytel.	1481	—
23	1921. II. 28— III. 1.	2	Vasas	hatalmi részleges	eredménytel.	131	81%
24	1921. III. 15—16.	2	Ujhegy	hatalmi részleges	teljes	1022	84%
25	1921. IV. 6—8.	2	valamennyi üzem	hatalmi bérharcos általános	eredménytel.	4072	86%
26	1921. IV. 18—23.	5	valamennyi üzem	bérharcos hatalmi részleges	részleges	—	—
27	1921. V. 25—26.	2	Pécsbánya-telep	bérharcos részleges	részleges	127	31%
28	1921. VI. 3—6.	3	Új Schroll-akna	hatalmi részleges	teljes	42	75%

Sorszám	A sztrájkok					A sztrájkolók	
	kezdeté és vége	tartama napokban	helye	jellege	eredménye	száma (átlag)	%-os aránya üzemük munkásállományához
29	1921. VI. 28.	1	Új Schroll-akna	hatalmi bérharcos részleges	eredménytel.	34	55%
30	1921. VII. 1—4.	3	Főműhely	hatalmi részleges	eredménytel.	960	69%
31	1921. VII. 13—22.	9	valamennyi üzem	politikai bérharcos részleges	eredménytel.	3734	78%
32	1922. VII. 28—29.	2	Vasas	hatalmi részleges	eredménytel.	249	28%
33	1922. X. 9—17.	8	Újhegy kivételével valamennyi üzem	hatalmi bérharcos részleges	részleges	680	—
34	1923. III. 3—5.	2	Vasas	bérharcos részleges	eredménytel.	212	24%
35	1923. IV. 20—23.	3	Újhegy Szabolcs Vasas	bérharcos részleges	teljes	960	35%
36	1923. IV. 28—30.	2	Vasas	hatalmi részleges	teljes	265	—
37	1923. V. 7—12	5	Valamennyi üzem	hatalmi részleges	részleges	2021	46%
38	1923. VII. 27.	1	Pécsbánya-telep Szabolcs Vasas	bérharcos részleges	eredménytel.	—	—
39	1923. VIII. 2—4.	2	Pécsbánya-telep Szabolcs	hatalmi bérharcos részleges	eredménytel.	—	—
40	1924. I. 15.	1	Vasas	szimpátia részleges	?	—	—
41	1924. II. 7—14.	7	György-akna Ferenc József-, Új Schroll-akna Vasas	bérharcos általános	?	—	90%
42	1924. III. 12—13	2	Vasas	bérharcos részleges	eredménytel.	—	65%
43	1924. III. 22—24	2	Vasas	bérharcos részleges	eredménytel.	245	28%
44	1924. V. 8—31.	23	Valamennyi üzem	bérharcos általános	részleges	3503	80%

Sorszám	A sztrájkok					A sztrájkolók	
	kezdete és vége	tartama napokban	helye	jellege	eredménye	száma (átlag)	%-os aránya üzemük munkásállományához
45	1924. VII. 1—2.	2	Vasas	hatalmi részleges	—	—	—
46	1925. I. 8—12.	4	Pécsbánya-telep, Szabolcs, Vasas	bérharcos részleges	teljes	3150	80%
47	1927. VIII. 3—8.	5	Szabolcs Vasas	hatalmi bérharcos részleges	eredménytel.	474	68%
48	1928. XI. 21—23.	2	Valamennyi üzem	hatalmi bérharcos általános	teljes	—	80%
49	1929. X. 2—18.	16	Pécsbánya-telep, Szabolcs, Vasas	bérharcos általános	részleges	1672	90%
50	1931. X. 29— XI. 23.	26	Valamennyi üzem	bérharcos általános	részleges	—	90%
51	1932. XII. 4—7.	3	Ferenc József-, Szt. István-akna, Vasas	bérharcos részleges	teljes	776	78%
52	1934. IX. 21—24.	3	Ferenc József-, Szt. István-akna, Vasas	bérharcos részleges	teljes	—	27%
53	1934. X. 11—18	8	Valamennyi üzem	bérharcos részleges	részleges	1495	88%
54	1934. XI. 8—9.	1	Pécsbánya-telep	bérharcos részleges	eredménytel.	380	—
55	1935. I. 4.	1	Pécsbánya-telep	hatalmi részleges	eredménytel.	—	69%
56	1935. I. 31.	1	valamennyi üzem	hatalmi részleges	részleges	—	—
57	1937. II. 23.— III. 17.	23	valamennyi üzem	bérharcos általános	részleges	—	90%
58	1940. X. 16.— XI. 2.	16	Pécsbánya-telep, Szabolcs, Vasas	bérharcos részleges	részleges	2200	53%

NÉV- ÉS TARGYMUTATÓ

- AGITACIO** 83, 156, 160, 183, 196,
 197, 198, 216, 226
Agrárszocialisták 181, 182
„Aklimatizálódás“ a bányában 95,
 102—103
Aknaszállítás fejlődése 44—50
Alapbérezés kérdése 170, 184
Albert Ferenc 176
A. brecht-akna 28
Alliquander Ödön 213
Aloisia-bányatelek 32, 33
Alsóausztriai vasművek 61
Anchylosztomiázis a bányamunká-
soknál 107—108
 — mint a kártalanítás tárgya 137
Andics Erzsébet 193, 207
András-akna 27, 28, 30, 44, 46—49
András-bányatelek (Pécsbányatele-
pen) 27, 29
 — (Somogyi kerületben) 35
Angliai koks és szén versenye
 62—63, 66
Anschluss és a DGT 211
Antal-bányatelek 31
Arbeiter-Wochen-Chronik 156
Auer bécsi kereskedő 23
Auguszt-bányatelek 29
Allami szénbányák (Komló, Bozo-
vics, Vrdnik) 37, 69
Általános Munkáspárt 158
Aramfejlesztés központosítása 46, 47
Árpád-bányatelek 29
Árvák nyugbére 134

BAJA-Bátaszék-i Duna-híd 68
Balesetek a külszínen 118
 — a munkás elővigyázatlaniságá-
 ból 127
 — a szállító aknában 117
 — és a bányahatóságok 126—127
 — és a tőkés felelőssége 121
 — és a „véletlen“ 113, 117
 — fojtógázakban 116—117
 — gép által 117—118
 — közet- és szénomlás által 117
 — sujtólégrobbanás által 116
Balkán Szénkereskedelmi Rt. 63
Baranya-Bácska-Bánáti köztársaság
 199
Barbara-bányatelek 29
Barber és Grün bányavállalkozók 33
Bayer Márton 19
Bán Imre 7, 11, 148
Bánásmód a munkásokkal 133, 163,
 174, 175, 186
Bányaaltisztképzés 149
Bányabiztosság (Pécs 127
 „Bánya- és kohóbaesetek elhári-
 tása“ (Káté) 127
Bányaigazgatási rendszabály (1807.)
 17
Bányakapitányság 127, 170, 185
Bányaköma és a termelés 43
Bányalevegő hőmérséklete 40, 93
 — szennyeződése 40
Bányamértékek 28
A bányamunka veszélyessége
 40—42, 109
Bányamunkás (Bergarbeiter), hetilap
 179, 185
Bányamunkások Országos Szövet-
sége 215, 216
Bányamunkások osztályharcos öntu-
data 154, 159, 179, 180, 183,
 186, 190, 192, 194, 202
Bányaművelés módja 19, 20, 21, 23,
 39, 40
Bányatelek az egyes kerületekben
 27—28

- Bányaterület birtokjogi megoszlása 27
- Bányatörvény (1854.) 128, 135, 188
- Bányatűz 41
- Bányák víztelepítése 20, 30
- Bányászasszonyok a munkásmozgalomban 156, 158, 166, 188
- Bányász-írontkatonák felmentése 83
- Bányászgyererek közép- és felsőfokú iskolázása 146
- Bányászok vándorlása 82
- Bányászszakszervezetek 172—173, 177—179, 180, 184, 186, 198, 208
- Beck, Ludwig 7
- Bellák Sándor 94
- Belügyminisztérium a balesetekről 126
- Benedek József bányász 155
- Berks Péter kincstári bányaigazgató 18, 19, 22, 23, 25
- Bernhardt Antal gőzhajózási kísérlete (1818.) 44
- Bernhardt Henrik 219
- Bertrand Antal 219, 224, 225
- Bersászkai szénbánya 22, 29
- Bethlen—Peyer paktum 208—209
- Beudant, Francois-Sulpice francia geológus 21
- Bécsi bankbukás (1873.) 70—71
- Bécsi udvar gazdaságpolitikája Magyarországon 9, 33
- Békeltető- és döntőbíráskodás 208
- Béli Béla 42
- Birkás Géza 21
- Blauhorn János bányavállalkozó 22, 23, 25, 30
- Blauhorn—Döri—Jaeger—Littke-féle bányavállalat 22, 25
- Bokányi Dezső 175
- Borbáa-Egyesület 179
- Bornemissza Géza 229, 230
- Bozovicsi szénbánya 37
- Bőzsa János bányász 155
- Brennbergi szénbányászat 7, 8, 11, 17, 22, 33
- Brikettértékesítés 62
- Brikettezés 57, 58, 62, 79
- Brogli József 133
- Bruck-bányatelek 31
- Budai és pesti céhek szénrendelése (XVIII. szd.) 13
- Budapesti Bank-egyesület 36
- Budapesti bányakapitányság 126, 127
- Bujdosó bányászok 169, 236
- CASSIAN-akna 46, 142
- Cassian Márton, a DGT vezérigazgatója 66
- Cassian-telep 138, 142
- Claudius-bányatelek 31
- Concordia Vasgyár-Vállalat, Csetnek 22
- Creditanstalt 63
- Czindery-szénbányák 25, 33
- Czvetkovits Ferenc 23, 29, 51
- Csecsemő- és gyermekhalandóság 98—102
- Csetnek-Pécsi Vasgyár-Vállalat 22, 29, 34, 56
- Csiba István 7
- Csillelőrlés 155, 164, 183
- Csima Lajos 158
- DALNOKI Kovács Jenő 222
- Decker Fülöp bányavállalkozó 11, 12
- Deutsche Zeitung, a németnyelvű iskolai oktatásról 144
- Délmagyarországi Kőszénbánya Társulat 36
- Déry Károly 81, 82
- Dobrovics Péter 201, 204
- Dobsinai szénelőfordulás 7
- Doktor Sándor 201
- Döry Vince bányavállalkozó 23, 25, 30
- Drasche Henrik bányavállalkozó 32—33, 35, 45
- Drótkötélpálya a Thommen- és a Rückner-akna között 51
- DGT alapítása 26
- bányabirtokának nagysága, 27, 33, 36
- Duna-hajózása 60, 61, 64
- észak-mecseki szénbányászata 34
- szénbányák a „Görling”-művek birtokában 37
- szénfogyasztása 60, 70
- vezérigazgatósága 186, 187, 224
- Dunántúli Bányavállalatok Rt. 35
- ECKHART Ferenc 9, 10, 47, 71
- Eduard-tárna 28
- Egyesült Magyar Dunagőzhajózási Társaság 35, 36
- Egyesült Magyar Gőzhajózási Társaság 32, 33
- Egyeztető tárgyalások 175, 176, 194, 221, 224

- Eisenhut György 10
 Elektromotorok szerepe a bányauze-
 meknél 46—47
 Elemi iskola Pécsbányatelepen 143
 Elemi oktatás nyelve a bányavidék
 iskoláiban 143—144
 Eleonore-bányatelek 29
 Elisabet-bányatelek 29, 31
 Előmenetel a bányamunkásoknál 84,
 147, 165, 186, 187, 188
 Ember Kálmán 42
 Emésztőszervi megbetegedések 90—
 92, 95
 Emigráció 84, 204
 Emil-bányatelek 31
 Emilia-bányatelek 31
 Erdőpusztulás és szénbányászat 7,
 16, 20
 Enlanger-cég Frankfurt 36
 Ernestine-bányatelek 29
 Ernszt Sándor 218
 Erzsébet-telep 142
 Esztergályos János 218, 224, 225, 233
 Esztergomi szénmedence 29, 33
 Eghajlati viszonyok kihatása a szén-
 termelésre 43
 Erckutatás 9
 Északmecseki szénmező 39
- FAARAK 14
 Fegyelem 17, 85, 189, 190, 205
 — a vállalati elemi iskolákban 144
 Fehérvár-kormány 175, 184
 Fejtig Imre bányász 231
 Feketehegy — I. Szeneshegy
 Feketehegy-Társulat 30
 Felső-telep (Szabolcs) 142
 Ferdinánd-bányatelek 29
 Ferenc József-akna (Szabolcs) 42,
 46, 48, 49, 50
 — (Pécsbányatelep) 30, 44
 Félix-bányatelek 31
 Fink János bányász 214
 Flórián-akna 30
 — bányatelek 31
 — telep 142
 Foglалásos éhségstrájk kihatása a
 közvéleményre 234—235
 Forray István 156, 158, 161, 165, 166
 Földbirtokosok tiltakozása a kincs-
 tári bányagazgatás ellen 18
 Franz-bányatelek 31, 35
 Franz Josef-bányatelek 31
 Fribb Ferenc bányamunkás 155
 Friedrich-bányatelek 31
- Fuchs Adám 27, 152
 Fuvardíj a szénszállításnál 13, 60,
 61, 62, 64, 65, 67, 68, 69
 Fürdőzési viszonyok 142
- GAGARIN-féle Folyam- és Tenger-
 hajózási Társaság 66
 Gazdasági válság és a szénbányá-
 szat 84
 Gál Benő 222
 Gáspár János 21
 Gázkitörések 41—42, 117
 Gázkitöréses jelenség 42
 Gázveszélyesség a pécsvidéki szén-
 bányákban 116—117
 Gázvilágítás az üzemeknél 56
 — Pécssett 56
 Geológiai viszonyok a pécsvidéki
 szénmezők területén 38—40
 Gépesítés általában 58—59
 — a fejtésnél 52—54
 — és a termelés 54, 58—59, 63
 Gichy Kálmán 168
 Gizella-bányatelek 31
 Gosztonyi Gyula 204
 Gömbös-kormány 228
 Göndör Ferenc 192
 „Göring-Werke” a bányavidéken 37
 Gőzgépek 44—45, 46, 48, 52, 57
 Gőzhajózás hatása a szénbányá-
 szatra 21, 22, 23, 24, 25, 29, 43,
 45, 60
 Grabarics Lázár 12
 Grassalkovics Antal 10
 Grossing Ignác-féle bányaművelési
 tervezet (1793) 12
 Grossinger, Johannes Bapt. 8.
 Gröppel-Bányagépgyár (Bochum) 58
 Gyáriparosodás kezdete a bányá-
 vidéken 22
 Gyermekmunka 54—55, 102
 György-akna 32, 48, 49
 — I., II., III. bányatelepek (a pécsi
 bányakerületben) 32
 — bányatelek (Somogy-vasasi
 bányakerületben) 32
 György-Társulat (Pécs) 32, 45
 Gyula-akna 46, 49
- HABERÉNYI Pál-Gépgyár Pécssett
 62
 Hadifoglyok a bányában 83
 Hajdu Gyula 183, 191, 199, 200, 201,
 202, 203
 Hamberger József 8

Hantken Miksa 39, 56 58
 Hantos Elemér 70
 Hartmann Péter bányavállalkozó 15
 Hasenhenkel Simon bányavállalkozó 11, 12, 13
 Hatodik zászlóalj katonai lázadás Pécsét (1918.) 196—197
 Hársastelep 142
 Hebenstreit Pál bányavállalkozó 15
 Hechtl és Társa bányavállalkozó 28
 Hegedűs Géza 197
 — János bányagondnok 22
 — Loránt 172
 — Mihály bányász 231
 Heiczinger János 94
 Heim József bányász 223
 Heinrich-bányatelek 31
 Heinrich—Fröhlich—Klüpfel-cég 106
 Helytartótanács és a bányaművelés 14, 15, 16, 18, 19
 Hocheder-bányatelek 31
 Hoffmann bányamester 156
 — Géza 55
 Hollaender Hugó 96
 Hosszúhetényi kőszénbányák 36
 — sóbányászat 11
 Höbling Miksa 22, 56
 Hrubí József bányász 206
 Hunyadi-bányatelek 29

IDEOLOGIAI önképzés a bányászoknál 151, 153
 Infláció kihatása a bányászatra 72, 85
 Influenza-járvány 92
 „Ingyen-munka” a bányában 163, 164
 Iparfejlesztési program (1931.) 72—73
 Iparfejlesztő törvény (1881., 1890., 1907.) 71
 Iparfejlődés — szénbányászat 7, 11, 13, 14, 22, 23, 70—73
 Iparvasút 50—52
 Irredentizmus 207
 Iskolán kívüli népnevelés 151—152
 Ismétlődő elemi oktatás a bányavidéken 144, 148, 149
 Istenáldás-bánya 29, 30, 51
 István-bányatelek 35
 Ivóvízellátás 141—142

JAEGER János bányavállalkozó 23, 25

Jankovich Demeter és Teofil szén-szállítási vállalkozók 13
 Jászai Samu 198
 Jičinský Jaroslav bányaigazgató 38, 39, 48, 49, 51
 Jobbágmunka a bányákban 17, 80
 Johann Nepomuk-bányatelek 31
 Johannes-bányatelek 35
 József-bányatelek 29, 31, 34
 II. József bányügyi rendelete (1782., 1788.) 10, 18
 Jugoszláv vám- és tarifapolitika a pécsi szén ellen 65
 Jugoszláviába jóvátételi szénszállítás 65—66
 Julianna-bányatelek, (a somogyvasasi kerületben) 35
 — I. és II. bányatelek (a pécsbányatelepi kerületben) 33

KALAFATOVICS Danilo vezérkari főnök helyettes 201
 Karhatalom szerepe a munkásmozgalomnál 157, 158, 159, 166, 167, 168, 176, 177, 180, 194, 225, 226, 230, 231, 233, 234
 Karolina-bánya 29
 Kauffmann Kamill 163, 165, 166, 170
 Károly-akna 28, 46
 Kártalanítás szilikózisos megbetegedés esetén 137
 Keller János bányász 231
 Kenéz Béla 221
 Kereskedelmi Bank, Darmstadt 61
 Keresztény Bánya- és Kohómunkások Országos Szövetsége 219
 Keresztényszocialista bányamunkások 218—220, 223, 233
 — szervezkedés 179, 209, 211
 Kéthly Anna 233
 „Kétklaci” — paraszt-bányász munkás 81, 85
 Kilakoltatások 141, 175, 191, 218
 Kincstári bányaigazgató hatásköre 17
 — bányaigazgatóság a mecseki szénmedencében 16—17
 — — és a Helytartótanács 18—19
 — — és a megye viszonya 18
 Kittl Mátyás bányász 231
 Kivándorlás 82, 171, 172, 178, 192, 224
 Klíma hatása a bányamunkás egészségre 93, 94, 95

- Koch Ferenc bányavállalkozó 34
 — kincstári bányaigazgató 14, 17, 19
 Koch-féle bányák 164
 Koharich szigetvári kereskedő 23
 Koksztértékesítés 22, 61—62
 Kokszolás 22, 23, 55—57, 61, 62
 Kolb Ferenc 14
 Kolerajárvány (1873., 1892—1893.) 97
 Komlói szénbánya 24, 37
 Komlói társaspénztár 134
 Kommunista kiáltvány 153
 Kommunisták működése az illegálisan 202, 203, 204, 209, 226
 Konek Sándor 109
 Kornis Károly bányavállalkozó 35
 Korwik Ottó 227, 229, 230, 232
 Koszka—Blauhorn—Loosz—Dőri-féle bányavállalkozás 30
 Koszka Lajos bányabérlő 30
 Kosztka kapitány 160
 Könyvtár Pécsbányatelepen 152
 Kőpormalom 41
 Középmecseki szénmező 39
 Központi Statisztikai Hivatal 222
 Közsükségleti cikkek árai 212, 222, 228
 Kremzir-féle szeszgyár (Belcspusztá) 67
 Kriffka Ferenc Xavér 9—10
 Kristóf József 179
 Kristóffy József 175
 Külföldi bányamunkások 80—81, 154—155, 160

 LAPOS-légakna 46
 Latinovics János 16
 Laurer Flórián 25, 138
 Laurenz-bányatelek 30
 Lákóczy Mihály 9
 Lámpási-telep 142
 Lámpásvölgyi szénbányászat 24, 35, 49
 — szénelőfordulás 8
 Lánoszállítópályák 50, 51
 Lehel-bányatelek 29
 Lemaic tábornok 158
 Lenin 217
 Leo-bányatelek 35
 Leontyev 217
 Leopold-bányatelek 31
 Légzőszervi megbetegedések 88—92
 Létfenntartási index 222
 Liget-telep 142

 Limberger-cukorgyár (Pécs) 22
 Linder Béla 203
 Littke-bányák 30
 Littke Lőrinc bányavállalkozó 23, 25
 Loosz Mátyás bányabérlő 30
 Lovasjárgányok a pécsvidéki bányákban 43, 45
 Lőrinc- (Laurenz-) bánya 30, 41
 Lőrinc Ferenc 96, 107, 108
 Löwy Sándor bányavállalkozó 35
 Lucz rendőrkapitány 166
 Ludovica-bányatelek 31
 Lukafai porcellánmanufaktúra 23
 Lukács-kormány 184

 MAC ALPIN Aldunaszabályozási terve 66
 Mach János bányász 155
 Madarász András bányavállalkozó 22, 56
 Madarász-bánya 29
 Madarász—Szontágh Gépgyár 62
 Magyar Államvasutak szénfogyasztása 69
 — Bánya és Kohómunkások Országos Szövetsége 209, 210
 — Folyami és Tengerhajózási Rt. 66
 — Lloyd Gőzhajózási Társaság 32, 33, 35
 Magyar paraszt a bányában 81—82
 — Szovjet Hajózási Rt. (MESZ-HART) 37
 Magyarországi Bánya- és Kohómunkások Gazdasági Nemzeti Szövetsége 223
 — Bánya- és Kohómunkások Gazdasági Szövetsége 210—211, 220
 — Bányamunkások I. Kongresszusa (1903. XII. 26—27.) 171
 — Szakszervezeti Tanács 172, 178, 186
 Malasits Géza 233
 Malária 96
 Marx Károly 28, 45
 Május 1. 163, 165, 170, 174, 175, 177, 182, 187
 Mária-bányatelek 31
 Mátyás-bányatelek 35
 Mellý József 108
 Meszesi munkástelep 139
 Mérei Gyula 22, 23, 33, 188
 Mészáros Pál 10
 Miákits Ferenc 209
 Michael-bányatelek 31

Michnay Árpád 225
 Miesbach Alajos magyarországi vál-
 lalkozásai 32—33, 35
 Mihalics Imre 42
 Mihály-bánya 23
 Miskolczy Ágoston 235
 Mód Aladár 9, 10, 173, 175, 181, 235
 Moll Károly 94
 Molnár Mátyás bányász 231
 Montanindustrie-Gesellschaft (Ber-
 lin) 36
 Morvaországi szén Dunántúlon 67
 Munkabérek 20, 155, 161—165, 170,
 172, 174, 175, 176—177, 180, 182,
 186—190, 192, 194, 195, 205, 212,
 214—217, 219, 221—223, 227, 236
 Munkaidő 63, 84, 85, 150, 164, 174,
 182, 194, 221, 222
 Munkateljesítmény 83, 84
 „Munkásarisztokraták” 85, 179
 Munkásállomány minősége 82—85,
 147
 „Munkás” című szociáldemokrata
 lap 153, 178, 185, 208—209
 Munkáselbocsátások 84, 168, 171,
 189, 190, 198, 226, 232—233
 Munkásképző egyesület Vasason és
 Szabolcsra 172
 Munkások helyhezkötése 133, 138,
 141
 Munkásosztatok 193, 196
 Munkássajtó 185
 Munkásság hazafisága 199
 Munkásvándorlás 147

NAGY OKTÓBERI SZOCIALISTA FORRADALOM (1917.) 196

Náray János 22
 Nemzeti Munkaközpont 233
 — Tanács (Pécs, 1920.) 203
 Nemzetiségi és a magyar bányászok
 ellentéte 188
 Nendtvich Károly 20, 21, 23
 Neubauer János bányavállalkozó 15
 Német és osztrák szén versenye 61,
 67
 Népszava 153, 179
 Nikolaus-bányatelek 31
 Noe János 200
 Nógrádverőcei szénbányászat 11
 Nusser Antal 106
 Nyári Pál 188
 Nyugbér-alap 134, 135
 — nagysága 134, 135
 — rendezés 134, 135

Nyugdíjjogosultsághoz szükséges idő
 132, 134, 135
 Nyúl Gyula 40

ORAVICAI szénbánya 22, 26
 Orosz polgári forradalom (1905—
 1907.) kihatása a magyarországi
 munkásmozgalmakra 173
 Országos Bányászszövetség 177, 178,
 184, 185, 198
 — Közegészségtani Intézet 108
 — Munkásbiztosító Pénztár 134
 — Szakszervezeti Kongresszus
 (1898. V. 21—22.) 171
 — Társadalombiztosító Intézet 129
 Osztrák Államvasút-Társaság 33, 67
 Özvegyek nyugbére 134

PANASZBIZOTTSÁG 194, 195
 Pandurovics szerb főispán 201
 Pantler István bányavállalkozó 15
 Papírgyár Pécssett 22
 Papp Károly 39
 — László 65
 Paulovics pécsi polgár 27
 Paulus-bányatelek 35
 Pálkúti Antal bányász 231
 Pályi Márton 42
 Peyer Károly 208, 209, 225, 232
 Pécs-Bajai (Baranya-Bácskai) szerb-
 magyar köztársaság 203, 204
 Pécs-Baranyai Szénbányaművelő Rt.
 36
 Pécs-bányatelep 138—142
 Pécsi Brikettgyár Társaság 32
 — Kokszművek Rt. 56, 57
 — köszén és a bécsi udvar (XVIII.
 szd.) 9
 Pécsújhelyi munkástelep 139
 Pécsvidéki Köszénbányaművelő Rt.
 34
 — szén belföldi értékesítése 67—
 70
 Péter-Pál-bányatelek 30
 Péter-bányatelek 31
 Péch Antal Bánya- Kohó- és Mély-
 fúró ipari középiskola 149—150
 Polgárság és a munkásmozgalom
 170, 171, 184, 189, 192, 193, 202,
 209
 Polka alezredes 158
 Porveszély a pécsvidéki szénbányák-
 ban 40—41
 Potsdami egyezmény (1945.) 37

Pótműszak kérdése 150, 182, 195,
213, 214, 222
Prick Vince-féle bányaüzem 45, 164
Privali vasgyár (Steier) 56
Produktív rétegek szilíciumtartalma
106
Pusztafalusi (Baranya m.) vasérc-
bányászat 11

RAAB István bányász 219, 223
Radovánovics Stevo szerb város-
parancsnok 199, 200
Raics Szvetozár szerb kormánybiz-
tos 203, 204
Rakodóberendezés 50—51
Raub János bányász 232
Rákosi Mátyás 6
Rendkívüli segélyek
Reumatikus megbetegedések a bá-
nyamunkásoknál 89—95, 141
Részlőgépekkel végzett kísérletek
53—54
Réti László 208, 209
Rézler Gyula 73, 148
Richard-bányatelek 32, 33
Riegel Antal bányavállalkozó 23, 28,
29, 32, 68
Rohály János 234
Román Monopol Hajózási Társaság
66
Rosenfeld Bernát bányavállalkozó 36
Rossitz szén Dunántúlon 67
Rudolf-bányatelek 31
Rücker-akna 32, 46, 48, 49, 51, 52
— aknai munkástelep 142
Rücker Antal főbányatanácsos 179

SALAMON Sándor 10
Salgótarjáni Szénmedence Bánya- és
Kohómunkások Szakegyesülete
210, 211
Sanderspiel Károly bányavállalkozó
11
Sámuel-bányatelek 31
Scheuchensstuel-bányatelek 31
Schlank Hermann 219
Schmidt Eligius Róbert 39
Schmire Károly 171
Schroll-akna 46, 47, 48
Schroll József bányagondnok 138
Sigismund-bányatelek 34
Somogyi szénterület 27
Soós Károly 204
Spengler József bányász 155, 156
Spengler, Oswald 45

Stamler Béla 234
Stroini főbányamester 155, 156
Stubna Győző 230
Sűrített-levegős eszközökkel termelt
szén 53
Sűrített-levegővel működő „jő-
vesztő”-gépek 52—53

SZABÓ József bányász 223
— József 183, 191
Szabolcsi munkástelep 139, 142
— parasztok a munkásmozgalom-
ban 166, 167, 168
— szénterület 27
Szakasits Antal 42
Szakszervezet általában 180, 181,
188, 196, 199, 209
Szapáry Lajos 225, 229
Szállítási berendezés a föld alatt
51—52
Szállító-aknak 47—50
Szántó Béla 167
Szenes-hegy (Szennyes, Szönnyeüs,
Feketehegy) 8, 9, 14, 27
Szent István-akna 42, 49, 50, 142
— István-aknai munkástelep 142
— Miklós-bányatelek 36
Szerb királyi Hajózási Társaság 66
— megszállás 84, 198—207
Széchenyi István 26, 66
Széchenyi István-akna 49, 141, 142
Székesegyházi uradalom szabolcsi
bányái 23, 30—31
— szabolcsi elemi iskola 143
Szén-Assó, Téglá, Tserép és Mész-
égető Arendás Társaság 19, 20,
24
Szénárak 13, 20, 23, 65
Szén minőségi kategóriái 55
— tulajdonjoga a földbirtokokhoz
tartozik 18
Szénbányászat és a pécsi káptalan
15, 19
— Hosszúhetény területén 34, 36
— kezdete Pécs város területén
15—16
— Komlón 24
— Nagymányokon 24
— Szászváron 24
— Váralján 24
Szénbehozatal 63, 69
Szénélőkészítés (osztályozás, mosás)
54—55
Szénfelhasználás kezdete 7, 10—11,
14

- Szénkartell 69
Szénkészlet a mecseki szénvidéken 39
Szénkivitel az Adriai-tenger partvidékére 62—63
— Ausztriába és Németországba 62
— Boszniába és Hercegovinába 65
— Jugoszláviába 65—66
— Romániába 64—65, 67
Szénkutatásra kormányfelhívás (1768, 1782.) 9, 10
Szénminőség 12, 15, 20—21, 40, 45, 54, 57
Szénomlás 42
Szénpor kihatása a bányász egészségére 95, 97, 98
Szénporrobbanás kérdése 41
Szénrakodók 50—51
Szénszállítási viszonyok 13, 50, 59—62, 64, 66, 68
Széntelepek felfedezése az észak-mecseki területen 11
— Pécs határában 8—10
— Somogy község határában 11, 14
— Szabolcsra 14
— Vasasra 10
Szilágyi Edit 231
Szilikózis 95, 105—107
— mint kártalanítás tárgya 137
Szily László 167, 170
Szoboszlai Kornél 48, 50
Szociáldemokrata párt és a bányamunkásügy 207—210, 218, 230, 235
— rezsim Pécsen (1920.) 203
Szocialista hazafiság 193
Szocialista mozgalom Jugoszláviában 202, 203, 204
Sztálin 5, 6, 181, 184
Sztójay-kormány 211
Sztraka Vilmos bányamérnök 53
Sztrájk általában 82—83, 85
— Pécsvidéken 1882. V. 15—18, 154—160
— 1893. VI. 6—26, 160—170
— 1905. VIII. 4. — VIII. 28, 133, 173—176
— 1906. IV. 23—24, 177, 179
— 1907. VI. 17—21, 180—181
— 1907. VI. 24—28, 181
— 1908. VI. 4. — VII. 31, 182—184, 189
— 1913. VII. 7—14, 186—187
— 1914. V. 6. — VII. 2, 133, 187—192
— 1917. V. 16—25, 194
— 1917. aug. elején 195
— 1918. I. 21—22, 195—196
— 1918. II. 13—17, 196
— 1918. V. 20—22, 196—197
— 1919. II. 22. — III. 13, 199—200
— 1919. VI. 7—8, 205
— 1920. VI. 21—24, 205
— 1920. IX. 11—22, 205
— 1920. X. 4—5, 205
— 1920. X. 20—23, 205
— 1920. XII. 18—27, 205
— 1921. I. 10, 205—206
— 1921. II. 28. — III. 1, 206
— 1921. III. 15—16, 206
— 1921. IV. 6—8, 206
— 1921. IV. 18—23, 206
— 1921. V. 25—26, 206
— 1921. VI. 3—6, 206
— 1921. VI. 28, 206
— 1921. VII. 1—4, 206
— 1921. VII. 13—22, 206—207
— 1922. VII. 28—29, 213—214
— 1922. X. 9—17, 214
— 1923. III. 3—5, 214
— 1923. IV. 20—23, 214
— 1923. IV. 28—30, 214
— 1923. V. 7—12, 214
— 1923. VII. 27, 215
— 1923. VIII. 2—4, 215
— 1924. I. 15, 215
— 1924. II. 7—14, 215
— 1924. III. 12—13, 215
— 1924. III. 22—24, 215
— 1924. V. 8—31, 215
— 1924. VII. 1—2, 215
— 1925. I. 8—12, 215—216
— 1927. VIII. 3—8, 216
— 1928. XI. 21—23, 216
— 1929. X. 2—18, 216—217
— 1931. X. 29. — XI. 23, 220—221
— 1932. XII. 4—7, 221
— 1934. IX. 21—24, 223
— 1934. X. 11—18, 223—225
— 1934. XI. 8—9, 225
— 1935. I. 4, 226
— 1935. I. 31, 226—227
— 1937. VI. 23. — III. 17, 37, 70, 230—234
— 1940. X. 15. — XI. 2, 235—236
— Komlón 1905. VII. 10, 173
— Nagymányokon 1905. VIII. 9, 173

— Szászváron VIII. 8. 173
Sztrájkőrök 180, 183, 190, 220

TANACSKÖZTARSASAG (1919.)
kihatása a megszállt területek
munkásmozgalmaira 202

Táplálkozás a bányamunkásoknál
95

Táppénz 129—131

Tárpénztár 17, 128—129, 165, 170,
184, 185, 188

Tárpénztári alapszabályok 129—131
— nyugellátás és a munkások
helyhezkötése 132—133

— szolgáltatások betegség esetére
129—131

Termelési eredmények 12—13, 24—
25, 48, 71—72, 195, 222

Terméskoksz 22

Természetbeni járandóság a bányá-
munkásoknak 162, 165, 170, 213,
219, 221, 222

„Természeti csapások” és a terme-
lés 43

Teszársz Károly 171

Thadäus-bányatelek 31

Thiess-bányatelek 31

Thiess Henrik bányabérlő vasasi
szénbányászata 31

Thommen-akna 46, 48, 49, 50, 51

Tífuszjárvány 97

Tímsofgyártás 20, 25

Tizesbizottság 163, 165, 167

Tolnai József 224, 225, 229

Tonelli Sándor 182

Tőzegkutatásra kormányfelhívás
(1766.) 9, 10

Trefil János 143

Trianoni béke 202, 203

Trifaili szén Dunántúlon 67

Tuberkulózis 95, 97

Tüdőemphysema 105, 106

UGRON-kormány 198

Ullmann Lajos 144

Üzemközpontosítás 46, 49—51, 113
— és kolonizáció 138

Üzemszüneteltetés 182, 227, 229

VADASZ Elemér 21, 38, 39, 141

Vagonhiány a szénzállításnál 72

Valéria-bányatelek 31

Vanda-bányatelek 31

Varga József 40

Vargha Béla 42

Varró István 182

Vasasi Bányamunkások Nemzeti
Gazdasági Egyesülete 211

— munkástelep 139, 142

— szénbányászat első évtizedei
10—13, 21—23

Vasércbányászat a pécsvidéki szén-
medencében 12, 33

Vasgálic gyártás 20, 25

Vasgyármező-bányatelek 29, 35

„Vasgyármező” szénbánya 45

Vashámor-Társaság 35

Vasmer ezredes 158

Vasút, Anina-Báziás-Oravica-i 67

— Baja-Bátaszék-i 67, 68

— Dombóvár-Zákány-Zágráb—
Fiume-i 68

— Kottori-Trieszt-i 62

— Pécs-Barcs-Nagykanizsa-i
61, 62

— Pécs-Mohács-i 61, 68

— Pécs-Szentlőrinc-Dombóvár-i
67

Vasútépítésünk és az osztrák-német
tőke 61

Vaszary rendőrkapitány 166

Vágó József 222

Vájár-szakoktatás 147, 148

Választójog 175, 186, 196

Vállalati iskolákban működő taní-
tók nyugdíjigénye 143

Vámháború Magyarország és Ro-
mánia között 65

Vámmentesség a szénre 13—14

Vásárhelyi-féle Dunaszabályozási
terv 66

Veszélyesség a pécsvidéki szén-
bányákban 118

Végh Joachim 161, 162, 163, 166,
169, 171

„Victoria Szénbányaművelő Rt.” 33,
34

Victoria 1, 2, 3-bányatelkek 34

Vida Jenő 37

Vidékről bejáró munkások 140, 141

Villamosítási terv a bányában 52

Vitális István 39, 40

„Vízbefúlt” bányák 20, 30

Vízellátás 97

Volksbund 211

Vrdnik-i szénbányászat 37, 68

WAHLNER Aladár 173, 187, 191

Waniss Sándor 183

Wekerle-kormány 196	ZAGYVAI szénbányászat 29
Wekerle Sándor 69, 184	Zichy Gyula 179
Wiesner-akna 46	Zrinyi-bányatelek 29
Wiesner Raymár bányagazgató 144, 149, 166	„Zwang”-akna 30
Wilczek-féle bányagépgyár 54	Zsilvölgyi szénbányászat 65
Winecker Henrik 167	Zsolnavideki szénelőfordulás 7
	Zsolnay és Társai szénbányászata 34

KIMUTATÁSOK JEGYZÉKE

1. Kimutatás a széntermelésről 1853—1944.	74
2. A koks- és brikettgyártás eredményei	78
3. A munkáslétszám alakulása. Évi átlag	86
4. Munkateljesítmény. A szénen dolgozó munkások, tehát a földalatti, valamint a külszíni szénosztályozó, szénberakó és szállító munkások teljesítménye 1870—1899.	88
5. Vájásra, földalatti dolgozókra és valamennyi munkásra vonatkoztatott munkateljesítmény 1900—1944.	89
6. A bányamunkások leggyakoribb megbetegedései, valamennyi bányakerület adataiból 1874—1899.	90
7. A bányamunkások leggyakoribb megbetegedései 5—5 évenkénti állapot szerint, a pécsbányatelepi bányakórház és rendelőintézet adataiból 1900—1945.	91
8. Maláriás megbetegedések a bányamunkások között 1881—1888.	96
9. A csecsemő- és gyermekhalandóság a pécsbányatelepi plébánia anyakönyvei alapján 1862—1944.	99
10. Elhalt bányamunkások a szolgálati idő szerint 1898—1912.	103
11. A megbetegedések gyakorisága 1875—1909	104
12. Balesetek általában 1879—1900.	110
13. Balesetek általában 1923—1944.	111
14. Balesetek 1923—1942-ben 10—10 évi átlagban	112
15. A balesetekért való felelősség megoszlása 1925—1944.	114
16. A halálos balesetekért való felelősség megoszlása 1912—1944.	115
17. Halálos balesetek a balesetet előidéző okok szerint 1873—1944.	119
18. A halálos balesetek viszonya a bányamunkásállományhoz (a földalatti dolgozókhöz) és a széntermeléshez 1876—1945.	122
19. A bányamunkásoknak a műszakokhoz arányított baleseti halálozása 1931—1945.	125
20. A munkásság megoszlása a falvak és a vállalati munkástelepek között	140
21. A vállalat által fenntartott elemi iskolák tanulói, nemzetiségük szerint	145
22. A földalatti munkások munkabérvizonyai 1874—1944.	237
23. A Dunagőzhajózási Társaság szénbányavállalatának nyereség-vesztesség mérlege 1926—1944.	239
24. Sztrájkstatisztika	240

TARTALOMJEGYZÉK

	lap
ELOSZO. Írta: Ajtay Zoltán	5
I. A PECSVIDÉKI SZÉNMEZŐ FÉLFÉDEZÉSE ÉS AZ ÉLSŐ VALLALKOZÁSOK 1808-IG (A KERÜLETI KINCSTÁRI BANYA-IGAZGATÓSÁG FELALLÍTÁSAIG)	7
II. A SZAKSZERŰ BANYAMŰVELES KEZDETE 1808-TÓL 1852-IG	17
III. A PECSVIDÉKI KÖSZENBANYÁK KONCENTRÁCIÓJA. (A DUNAGÓZHAJÓZÁSI TARSASÁG SZÉNANYAVALLALATÁNAK BIRTOKTÖRTÉNETE 1852-TÓL 1944-IG)	26
IV. A TERMELES A DUNAGÓZHAJÓZÁSI TARSASÁG PECSVIDÉKI SZÉNANYAIBAN	38
1. A termelés és a természeti viszonyok összefüggése	38
2. A termelési technika fejlődése	44
3. A termelés értékesítése — piackérdés	59
V. A MUNKÁS	
1. A bányamunkásállomány — munkatejesítmény	80
2. Egészségügyi viszonyok	87
a) Általános megbetegedések	88
b) Ipari megbetegedések	105
1. Szilikózis	105
2. Anchylosztomiázis	107
3. Balesetek	108
4. Munkásbiztosítás	128
a) A DGT bányamunkásságának betegségekre szóló biztosítása	129
b) Öregségi rokkantsági nyugdírbiztosítás	131
c) A balesetre szóló biztosítás	135
5. A munkástelepek és lakásvizonyaik — vízellátás	138
6. Munkásművelődés	143
a) kötelező népoktatás	143
b) A bányamunkások szakképzése	146
c) Általános műveltségi viszonyok	150
VI. MUNKASMOZGALOM: PART- ÉS SZAKSZERVEZKEDÉS — SZTRÁJKOK	
a) Munkásmozgalom az első világháború előtt	154
1. Az első sztrájk (1882. május 15—18.) A pártszervezkedés kezdete	154
2. Az 1893. június 6—26-i sztrájk. A pécsvidéki bányászszakszervezet megalakulása	160

3. Az 1905. július 4—augusztus 28-i és az 1906. április 23—24-i sztrájk. A bányászszakszervezet feloszlata	173
4. Az 1907. június 17—21-i, az 1908. június 4—július 31-i és az 1914. május 6—július 2-i sztrájkok	
Kísérletek a helyi szakszervezet és az országos bányászszövetség felállítására	180
b) Munkásmozgalom az első világháború alatt	193
c) Munkásmozgalom a szerb megszállás alatt (1918. november 14.—1921. augusztus 20.)	198
d) Munkásmozgalom 1921—1944. között	207
NÉV- ÉS TARGYMUTATÓ	245
KIMUTATÁSOK JEGYZÉKE	254

1129/952